

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**KIRGIZ YAZAR KÖÇKÖN SAKTANOV VE MARKUMDAR
ÜNÜ ADLI ROMANI (HAYATI, SANATI VE ESERLERİ VE
AKTARMA (8-120. SAYFALAR ARASI))**

Fatma ŞENTÜRK

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Veli Savaş YELOK

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ ANABİLİM DALI
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ BİLİM DALI**

EKİM 2019

**KIRGIZ YAZAR KÖÇKÖN SAKTANOV VE MARKUMDAR ÜNÜ ADLI
ROMANI (HAYATI, SANATI VE ESERLERİ VE AKTARMA
(8-120.SAYFALAR ARASI))**

Fatma ŞENTÜRK

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ ANABİLİM DALI
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

EKİM 2019

KABUL VE ONAY

Fatma ŞENTÜRK tarafından hazırlanan “Kırgız Yazar Köçkön Saktanov ve Markumdar Ünü Adlı Romanı (Hayatı, Sanatı ve Eserleri ve Aktarma (8-120. Sayfalar Arası))” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Veli Savaş YELOK

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ATABEY

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.

Üye : Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.

Tez Savunma Tarihi: 25/10/2019

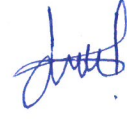
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Figen ZAİF

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Fatma ŞENTÜRK

25/10/2019

KIRGIZ YAZAR KÖÇKÖN SAKTANOV VE MARKUMDAR ÜNÜ ADLI ROMANI (HAYATI,
SANATI VE ESERLERİ VE AKTARMA (8-120.SAYFALAR ARASI))

(Yüksek Lisans Tezi)

Fatma ŞENTÜRK

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Ekim 2019

ÖZET

Çağdaş Kırgız edebiyatının önemli isimlerinden olan Köçkön Saktanov Kırgız edebiyatına roman ve hikâye türünde birçok eser kazandırmıştır. Ayrıca, edebiyat bilimci ve eğitimci olarak Kırgız edebiyatına büyük hizmetler vermiştir. Kırgızlar için önemli bir yere sahip olan Saktanov ve onun eserleri hakkında Türkiye’de bu zamana kadar kapsamlı bir çalışma maalesef yapılmamıştır. Yapmış olduğum tez çalışmasında hem bu eksikliği gidermek hem de bilim dünyasına bir katkıda bulunmak amacıyla 20. yüzyıl Kırgız edebiyatı, Kırgız yazar Köçkön Saktanov’un hayatı, eserleri ve “Markumdar Ünü” adlı meşhur eseri incelenmiştir. Kırgız Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılan bu eserde Kırgızlar için önemli olan meşhur ressam Gapar Aytiyev’in hayatı ve Stalin döneminin acımasız katliamları gerçekçi ve tarafsız bir şekilde ele alınmıştır. Saktanov’un adı geçen bu eserinde dönemin sosyolojik ve tarihî unsurları yoğun bir şekilde işlenmiştir. Bu sayede roman dönemi hakkında okuyucusuna; Kırgızların tarihini, siyasi ve toplumsal meselelerini, kültürel değerlerini anlama imkânı sunar.

Bilim Kodu : 30304
Anahtar Kelimeler : Kırgız Edebiyatı, Roman, Köçkön Saktanov, Markumdar Ünü, Kırgız Türkçesi
Sayfa Adedi : 245
Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Veli Savaş Yelok

KYRGYZ AUTHOR KÖÇKÖN SAKTANOV AND HIS NOVEL CALLED MARKUMDAR
ÜNÜ (HIS LIFE, HIS ART, HIS WORKS AND TRANSLATION
(BETWEEN PAGES 8 AND 120))

(Master Thesis)

Fatma ŞENTÜRK

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL FOR ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

October 2019

ABSTRACT

Köçkön Saktanov, one of the most important people of the Modern Kyrgyz Literature, has made Kyrgyz Literature valuable with his stories and novels. He has also provided Kyrgyz Literature as a man of letters and an educator. Unfortunately, there hasn't been any comprehensive research in Turkey so far about Saktanov and his works. Both to fill the deficiency and to contribute to the science; in mythesis study, Ianalyzed 20the Century Kyrgyz Literature and Kyrgyz author Saktanov's life, Works and his famous work called "Markumdar Ünü". In this work adapted from Kyrgyz Turkish to Turkey Turkish, the life of famous artist Gapar Aytiev who is an important person for Kyrgyz and cruel massacre of the Stalin era have been tackled in an objective and realist way. In this work of Saktanov, sociological and historic facts of the period are intensively discussed. Thanks to this novel, readers comprehend the history, the political and social issues and the cultural values of the Kyrgyz.

Science code : 30304

Key Words : Kyrgyz Literature, novel, Köçkön Saktanov, Markumdar Ünü, Kyrgyz Turkish

Page Number : 245

Supervisor : Dr. Öğr. Üyesi Veli Savaş Yelok

TEŞEKKÜR

Yapmış olduğum tez çalışmasında bana her zaman yol gösteren ve engin bilgi birikimini ve tecrübesini benimle paylaőan saygıdeğer Dr. Öğr. Üyesi Veli Savaş YELOK'a, Kırgızistan'a gittiği süre zarfında tezimle ilgili kaynakları benimle paylaőan saygıdeğer Ekrem ARIKOğLU'na, beni büyütüp bu günlere getiren biricik anne ve babama, yoğun çalıőmalarım sırasında bana sabır gösteren canım eőim Rıfat ŞENTÜRK'e, tez ile alakalı takıldığım yerlerde yardımcı olan değerli arkadaşım Uğur KILIÇ'a, sürekli kendisiyle fikir alıőveriőinde bulunduğum kıymetli arkadaşım zgr YILDIRIM'a ve son olarak manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen dostlarıma sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
1. GİRİŞ	1
2. KIRGIZ EDEBİYATI HAKKINDA GENEL BİLGİ	3
2.1. Kırgız – Sovyet Edebiyatının İlk Dönemi.....	6
2.2. 1930’lu Yıllardaki Kırgız- Sovyet Edebiyatı	8
2.3. II. Dünya Savaşı Yıllarında Kırgız- Sovyet Edebiyatı.....	9
2.4. Savaştan Sonraki Yıllarda Kırgız- Sovyet Edebiyatı	11
2.5. Günümüz Kırgız Edebiyatı.....	13
3. KÖÇKÖN SAKTANOV HAKKINDA	17
3.1. Köçkön Saktanov’un Hayatı	17
3.2. Köçkön Saktanov’un Eserleri.....	17
4. KÖÇKÖN SAKTANOV’UN “MARKUMDAR ÜNÜ” ADLI ROMANINDA YAPI.....	19
4.1. Markumdar Ünü Romanında Olay Örgüsü	19
4.2. Markumdar Ünü Romanında Kişiler.....	27
4.3. Markumdar Ünü Romanında Mekân.....	45
4.4. Markumdar Ünü Romanında Zaman.....	57
4.5. Markumdar Ünü Romanında Ana Düşünce	65
4.6. Markumdar Ünü Romanında Sosyal Meseleler	66
5. AKTARMA VE ORJİNAL METİN.....	79
5.1. Romanın Türkiye Türkçesine Aktarılması.....	79
5.2. Markumdar Ünü Romanının Orijinal Metni	182

	Sayfa
6. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	241
KAYNAKLAR.....	243
ÖZGEÇMİŞ.....	245

1. GİRİŞ

Çağdaş Kırgız edebiyatının önemli bir yere sahip olan Köçkön Saktanov roman ve hikâye türünde Kırgız edebiyatına birçok eser kazandırmıştır. Saktanov yazarlığının yanında büyük bir edebiyat bilimci ve eğitimcidir. Kırgız milletini edebî anlamda gelişmesine büyük katkıları olmuştur. Kırgız yazar ve eserleri hakkında günümüze kadar Türkiye’de kapsamlı hiçbir inceleme yapılmamıştır. Kırgız edebiyatında önemli bir yere sahip olan böyle büyük bir yazar üzerinde yapılacak inceleme hem Kırgız edebiyatına hem de Türk dünyası edebiyatına büyük bir fayda sağlayacaktır.

Bu çalışma Kırgız edebiyatının XX. yüzyıl önemli yazarlarından Köçkön Saktanov’un biyografisi (hayatı- eserleri) ve “Markumdar Ünü” adlı romanının incelemesinden oluşmaktadır. Tez çalışması yazarın bir romanının 8- 120 sayfaları arasını kapsamaktadır. Tezin içeriğini Kırgız edebiyatı, yazarın hayatı ve eserleri oluşturmakla birlikte esas inceleme konusunu “Markumdar Ünü” adlı eseri oluşturmuştur. Yazarın “Markumdar Ünü” adlı eserinin seçilmesinin sebebi, dönemin meşhur ressamı Gapar Aytiyev’in hayatı hakkında bilgi vermesi ve eserin yazıldığı dönemin sosyal, siyasi hayatıyla ilgili bizlere ışık tutmasıdır.

Eser, Kırgız Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılırken anlam bütünlüğü bozulmaması açısından bazı kelimeler tek tek yerine bir bütün olarak değerlendirilmiş ve mümkün oldukça eserdeki yapılar korunmaya çalışılmıştır.

Roman Türkiye Türkçesine aktarılırken Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005; Arıkoğlu, Ekrem, Kırgızca- Türkçe Sözlük I-II, Bengü Yayıncılık, Ankara, 2018 ve Yudahin, K. K., (Türkçeye çeviren: Abdullah Taymas), Kırgız Sözlüğü 1-2, Ankara, 1994 yayınlarından faydalanılmıştır.

Köçkön Saktanov tarafından 1991 yılında kaleme alınmış olan bu eserde Kırgızların ünlü ressamı Gapar Aytiyev’in hayatı etrafında Stalin’in Kırgız halkına yaptığı eziyetler, zulümler tarafsız bir dille anlatılmaktadır. Roman Kırgızların yaşadığı döneme toplumsal, kültürel ve siyasi anlamda tanıklık etmektedir.

Kırgızca “Markumdar Ünü” adlı eserin Türkçe karşılığı “Merhumların Sesi” anlamına gelmektedir. Roman adından da anlaşıldığı üzere bize eser hakkında önceden bilgi vermektedir.

Yapmış olduğumuz tez çalışmasının ana kaynağını yazarın “Markumdar Ünü” romanı ve Kırgız edebiyatı tarihiyle ilgili olan eserler oluşturmaktadır. İlk olarak çalışmamızda

inceleme başlığı altında Kırgız edebiyatı ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmış, verilen bu bilgilerin ardından ise yazar Köçkön Saktanov ile ilgili olan bölüme geçilmiştir.

Yazarın hayatı farklı kaynaklardan edinilen bilgiler ışığında oluşturularak bir bütün halinde verilmeye çalışılmıştır. Kırgız yazar Saktanov'un hayatı ve eserleri hakkında bilgi verildikten sonra eser muhteva bakımından incelenmeye çalışılmıştır. İkinci bölüme gelindiğinde ise roman metninin Türkiye Türkçesine aktarımı verilmiştir. Yapmış olduğumuz tez çalışmasından edindiğimiz bilgi ve bulguların değerlendirilmesi sonuç bölümünde ele alınmıştır. Son olarak ise çalışma süresince kullanılan kaynakların künye bilgileri verilmiştir.

2. KIRGIZ EDEBİYATI HAKKINDA GENEL BİLGİ

Kırgız edebiyatı, Türk dünyası içinde önemli bir yere sahiptir. Milletlerin bugüne kadar meydana getirdiği edebiyat, o milletin yaşadığı sosyal, siyasi ve tarihî gelişmelerden büyük ölçüde etkilenmiştir.

Kırgızlar batıdaki gelişmelerden uzun süre haberdar olamamıştır. Yaylak ve kışlak yaşamanın yanında tarım ve hayvancılıkla uğraşmışlardır. Bundan dolayı Kırgızların yazılı bir edebiyata geçmesi uzun zaman almıştır.

Doğrusu, uzun bir süre tarihî gerçekler göz ardı edilmiştir. Çin kaynaklarında, Kırgızların günümüzden iki bin sene önce bir devlet geleneğine sahip olduklarına dair bilgiler mevcuttur. VIII. Yüzyıldan Moğol istilasına kadar Kırgızların, Moğolistan'dan Hazar'a, İdil'e kadarki topraklara hükmeden bir devletlerinin olduğu, demircilik başta olmak üzere çeşitli zanaatta büyük başarılarla ulaştıkları, Run alfabesini kullandıkları, ancak yüzyıllar süren Moğol istilasının neticesinde parçalandığı ve Yenisey, Altay, Semerkant, Pamir, Tibet'e sığındıkları, bütün bunlara rağmen sığındıkları yerlerde yaylak ve kışlak hayatlarına devam ederek, kendilerinin büyük yaratıcılık kabiliyetlerini yazılı olmasa da sözlü olarak her zaman yaşattıkları, ayrıca Cusup Balasagun (Yusuf Has Hacib), Mahmud Kâşgari, Kalıgul, Arstanbek, Moldo Kılıç, Moldo Niyaz gibi büyük şahsiyetleri yetiştirdikleri bilinen bir gerçektir. Burada, Kırgız yazılı edebiyatı, XIX. Yüzyılın ikinci yarısı XX. Yüzyılın başlarına kadar Ortak Türk Edebiyatı içinde geliştiğini söylemek mümkündür (Kulamshaev, 2007: 622).

Her ulusun edebiyatı yaşanılan döneme tanıklık eder. Bir bakıma her milletin edebiyatı kendi aynasıdır. Kırgız edebiyatının süreli yayını ve matbaası zorlu şartlardan dolayı uzun zaman olamamıştır. Bundan dolayı Kırgız yazar ve şairler eserlerini ya kardeş toplulukların dilinde ya da Türkistan Türklerinin ortak dili olan yazı dilini kullanmışlardır. O zamanda yazılı edebiyat olmasa da sözlü edebiyat Kırgız edebiyatı içinde önemli yere sahiptir. Kırgız halk şairleri söyledikleri şiirleriyle o dönemin sosyal, siyasi ve kültürel durumunu dile getirmişlerdir.

Kırgız Türklerinin on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl aralığında yaşadığı siyasi ve sosyal karışıklıklar, gerek Hokant Hanlığı ile yapılan mücadeleler ve gerekse boylar arasındaki ihtilaflar, ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan çağın gerisinde kalınması, Rusya'nın Kırgızistan üzerinde siyasi emellerini yavaş yavaş gerçekleştirmeye başlaması ve Kırgızistan'ın işgali, Çarlık Rusyası ve Sovyet döneminin ezici baskısı gibi iç ve dış

sebepler, Kırgız edebiyatı tarihinin bu uzun süreçte katettiği yolda nasıl şekillendiğini gösterir. Böylece Kırgızistan'ın Çarlık Rusyası tarafından işgali ve Sovyet döneminde “Sovyet insanı oluşturma ideali ve parti siyaseti, edebiyatın Komünist Parti'nin emrinde olması, Kırgız edebiyatının dönemlerini belirleyici kıstaslar olarak karşımıza çıkar (Özgen, 2014: 34).

Kırgız edebiyatı dönemleri, edebiyat tarihi kitaplarında yaşanan tarihî olaylar çerçevesinde farklı başlıklar altında sınıflandırılmıştır.

Edebiyat tarihi kitaplarının yanı sıra edebi tenkit ve edebiyatla ilgili çeşitli eserlere imzasını atan, aynı zamanda bir şair olan Kaçkınbay Artıkbayev, Kırgız Sovyet Adabiyatının Tarihi (1982) isimli eserinde, Kırgız edebiyatını aşağıdaki gibi bölümlere ayırmıştır:

1. Kırgız – Sovyet edebiyatının ilk dönemi,
2. 1930'lu yıllardaki Kırgız- Sovyet edebiyatı,
3. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Kırgız- Sovyet edebiyatı,
4. Savaştan sonraki yıllarda Kırgız- Sovyet edebiyatı,
5. Günümüz Kırgız edebiyatı (Özgen, 2014: 35).

Modern Kırgız edebiyatı 1920'li yıllardan itibaren başlar. Bundan önce Kırgızların zengin bir sözlü edebiyat geleneğine sahip olduklarını biliyoruz. Masallar, mit ve efsaneler, bulmacalar, atasözleri, dualar Kırgız folklorunun ilk örnekleridir. Epik eserler arasında kahramanlık destanları ile sosyal hayatı anlatan destanlar, sözlü gelenekte oldukça önemli bir yer tutar (Kasapoğlu, Çengel, 1998: 368).

Kırgız edebiyatının teşekkülünde destanlar önemli bir yere sahiptir. Er Töştük, Kococaş, Cañıl Mırza, Kurmanbek, Er Tabıldı, Canış- Bayış, Sarinci- Bököy ile Kişimcan ve Kırgızların millî destanı olan Manas Kırgız edebiyatının oluşmasına büyük katkı sağlamıştır.

Manas destanı hem dünya edebiyatı için hem de Kırgız edebiyatı için büyük bir önem arz eder. Manas destanı 1856 yılında Çokan Velihanov tarafından bulunmuştur. W. Radloff destanı 1862- 1869 yılları arasında Isık Köl civarında derlemiş ve 1885'te Proben adlı derlemelerin 5. Cildinde Almanca tercümesiyle birlikte yayımlamıştır. Destanda Manas ve oğlu Semetey ve torunu Seytek'in yapmış oldukları kahramanlıklar anlatılır. Bunun yanı

sıra Kırgızların doğum, ölüm törenleri, evlenme, inançları, dünya görüşleri tabiat anlayışlarından bahsedilir.

Kırgız akınları ve halk şairleri yirminci yüzyılın başında tıpkı televizyon, radyo, gazete gibi medya işlevi görüyordu. Bundan dolayı derebeyler, kendi siyasetlerini yaymak için onları destekleyerek kendi taraflarına çekmeye çalışmıştır. Onlar ise aksine derebeylerin ve Çarlık Hükümetin halka yaptığı eziyetleri, çektikleri acıları, çifte zulüm ve zamanın bozulduğunu dile getirmişlerdir. Kısacası halkın dili olmuşlardır.

Kırgız edebiyatında halk şiiri, sözlü şiir geleneğinden klasik şiire geçişte çok önemli rol oynamıştır. Halk şairleri şiirlerini kopuz eşliğinde okumuşlardır. Kırgızlar halk şairlerini camakçı, nuskooçu, akın ve comokçu olarak adlandırmıştır.

Camakçılık şiir söyleme ya da yazma yeteneği olmayan şair anlamında kullanıldığı gibi şiir sanatını öğrenme etaplarından biri olarak da kabul edilir. Camakçılık Kırgız halk şiirinde aynı zamanda şairlerin öğrencilik dönemini de verilen ad olup gönül buruu (gönül verme) ve kabul aluu (kabul etme) şeklinde izah edilen ilk etaplardan sonra gelmektedir. Geleneğe göre camakçılık, şiir sanatına ilgi duyan, hevesli gencin bir usta şairden ders almaya başlamasıyla ortaya çıkmış sayılır. Bu anlamda camakçılık Manas Destanı'nı öğrenme ve icra etme etaplarından ilk etaplara yani üyrönçük veya çala manasçı etabına denk düşmektedir. Kırgız Türkçesinde destan anlatıcısı anlamına gelen bir diğer terim de “akın”dır. Kırgız Adabiyatı adlı ansiklopedik sözlükte akın, “genel olarak şiir yazan veya irticalen şiir söyleyen kişi. Kırgız ve Kazaklarda belli bir sisteme dayalı olarak şiir yaratan tiplere verilen addır” şeklinde tarif edilmiş ve akınlar söyledikleri şiirin muhtevasına göre “nuskooçu (öğüt şiirleri söyleyenler) ve “kuudul söz ustaları (hiciv/taşlama şeklinde eleştiri şiiri söyleyenler)” ve yeteneklerine göre “camakçı akınlar (acemi şairler)”, comokçular (usta/destan söyleyen şairler)” olarak dört tipe ayrılmıştır. Bunların içinde comokçuların şiir söylemeye yeteneği bakımından diğerlerinden daha az yetenekli olmadıkları; fakat bu tip akınların sadece Manas, Semetey, Seytek gibi destanları söylemeyi meslek edindiklerine değinilmiştir ve bu gruba da Kırgızların ünlü destancıları Tınıbek, Balık, Çoyuke, Sagımbay, Sayakbay gibi kişiler alınmıştır (Asanov, Akmataliyev, 2004: 38). Kırgız akınları “efsanevi akınlar (efsanevi manasçılar)”, “tökmö akınlar (badeli akınlar/şairler)”, “cazgiç akınlar (kalem şuaraları)”, “comokçu-akınlar (destancı akınlar)” şeklinde de tasnif edilmiştir. Bunların içinde en kudretli olanların “comokçu-akınlar” olduğu dile getirilmiştir (Çeribaş, 2012: 67).

Ekim İhtilaline kadar Kırgızlar yazılı edebiyata geçememişlerdir. Geçen bu sürede Kırgız halk şairleri ve akınları köy köy gezerek halkın sıkıntısını anlatmışlardır. Bu şairlerden bazıları Ketbuka, Asankayman, Bekmurat, Esenaman, Ceñicok, Kalmırza, Botobay, Soltobay'dır.

Kırgız Sovyet Ansiklopedisinde halk şiiri değerlendirilirken iki akımın varlığından söz edilmektedir. Gelenekçiler ve yenilikçiler. Gelenekçiler, Çarlık Rusyasının dağılmasını "ahir zaman" olarak değerlendiriyor; şiirlerinde pesimist (karamsar) düşüncelere yer veriyorlardı. Edebiyat biliminde bu şiir, "zamane şiir" adını almıştır. Meşhur zamaneciler arasında Kalıgöl, Arstanbek, Moldo Kılıç adlı şairler yer almaktadır. Yenilikçiler, gelenekçilerin aksine şiirleriyle halkı, feodal düzenle mücadeleye davet etmişlerdir. Yokluk içinde yaşayıp köy köy dolaşarak düğünlerde ve eğlencelerde şiir okumuşlar, destan anlatmışlardır. Esenaman, Kalmırza, Kalmambet bu şairlerdendir (Kasapoğlu Çengel, 1998: 370).

Geçmişten günümüze Kırgız edebiyatının gelişim sürecini beş başlık altında topladık.

2.1. Kırgız – Sovyet Edebiyatının İlk Dönemi

Kırgız edebiyatının bu dönemi 1917 ile 1920'li yılları içine alır. Kırgızlar tarih boyunca büyük mücadeleler verirken bir taraftanda zengin bir sözlü edebiyat oluşturmuşlardır. 1917 Ekim İhtilalinin yaşanmasıyla birlikte Kırgızlar siyasi ve sosyal anlamda yenilikler yaşamıştır. Bu yenilikler gerek şekil yönünden gerekse konu yönünden Kırgız edebiyatını yakından etkilemiştir. O dönemde yaşanan gerçekler, o dönemde verilen eserlerin ana temasını oluşturmuştur.

Kırgız Sovyet Edebiyatının oluşumu, gelişerek şekillenmesi, bir bakıma Ekim Devrimi ve Sovyet düzeniyle birlikte Kırgız toplumuna gelen sosyalist yapılanmalara bağlı olarak gerçekleşmiştir. Yeni dönemin, insanların hayatlarında, psikolojinde meydana getirdiği değişiklikler, eski yeni çatışması Kırgız Sovyet Edebiyatının edebî- estetik yönden gelişmesinde, klâsik Rus ve Sovyet edebiyatının, kardeş halklarla Dünya Edebiyatının büyük etkisi olmuştur (Kulamshaev, 2007: 638).

Kırgız edebiyatında ilk olarak Ekim Devrimini anlatanlar halk şairleridir. Kırgız şairleri halkın içinde halkın kendisi gibi tüm eziyetleri, sıkıntıları, eşitsizlikleri çekmiştir. Yeni sistemi, devrimi ve Lenin ile ilgili şiirleri konu edinmişlerdir. Dile getirdikleri bu şiirleri köy köy gezerek toplanmış olan gruplara aktarmışlardır. Bunlar Togolok Moldo ve Isak Şaybekov gibi önemli akınlardır. Yeni sistemin gelmesiyle birlikte Sovyet ideolojisini

benimsemeyen şair ve yazarlar eski hayatı kötülemiş, benimsemeyen bazı şair ve yazarlar ise yeni hayatı övmek zorunda kalmışlardır. İşlenen konularda devrim ile birlikte komünist partisi, halkların dostluğu, ihtilâl olarak değişmiştir.

Kırgızlar, Kırgız Türkçesinin yazı diline 7 Kasım 1924'te yayımlanan Erkin- Too gazetesiyle sahip olmuştur. Gazetenin çıkmasıyla birlikte edebiyat alanında yapılan çalışmalar da artmıştır. Şair ve yazarlar eserlerini Arap harfi ile Kırgızca olarak yayımlamışlardır. 1926'da Leninçil Caş, 1926'da Kommunist, 1928'de Caş Madaniyat Colunda, 1927'de Cer Töñkörüşü adlı gazete ve dergiler yayımlanmıştır.

Kırgız gençleri tarafından ilk nesir örnekler, Sovyet Devrinin daha ilk yıllarından itibaren yazılmaya başlamıştır. Bu tür nesir örnekleri, Kırgızca Basın faaliyetine geçmeden önce Alma- Ata, Taşkent şehirlerinde genelde Kazak Türkçesinde yayınlanan gazete ve dergilerde yayımlanmaktaydı. İlk hikâye Sıdık Karaçev'in kalemine aittir. Bu hikâye, Üylönüüdön Kaçtı adıyla 1919'da Kömek gazetesinde Tatarca olarak yayımlanmıştır (Ükübayeva, 2007: 641). Bu dönem eserlerinde kadın erkek eşitsizliği temaları işlenmiştir.

1926 yılında Kırgız Devlet Matbaası ile Kırgız Devlet Tiyatrosunu açılması, edebî faaliyetlerin hızlanmasını sağlar. 1927 yılında "Kızıl Kırgızistan" gazetesi çıkar ve "Kızıl Uçkun" derneği kurulur. M. Elebayev, K. Bayalinov, K. Cantöşev, C. Bökönbayev, K. Malikov, C. Trusbekov, A. Osmonov, R. Şükürbekov, T. Ümmötaliyev vb. şair ve yazarlar bu derneğe üye olarak hizmet verirler ve 1920'li yıllarda kurulan Kırgızistan İşçi Yazarlar Birliği ile 1930'lu yıllarda kurulan Kırgızistan Yazarlar Birliğinin de temelini atmış olurlar (Kasapoğlu Çengel, 1998: 373).

Kırgız tiyatrosu bu dönemde çok fazla gelişim kaydetmemiştir. İlk zamanlar Kırgız gençleri Kazakçadan aktardıkları piyesleri oynamışlardır. 1926 yıllarında ise kendi tiyatro eserlerini ortaya koymaya başlamışlardır. Kırgız hayatından alınmış ilk tiyatro eseri Kaygılıu Kakey adlı eser 1926 yılında Moldoğazı Tokobayev tarafından yazılmıştır. Bu dönemde de yazılan tiyatro eserlerinde yine Ekim İhtilalinden önceki hayat şartları küçümsenir ve eleştirilir.

1920'li yıllarda Kırgız edebiyatı, konu itibariyle Ekim İhtilali ve Lenin'e övgülerle şekillenir. Ayrıca, kadınların hürriyete kavuşması, kadın hakları, kırsal kesimlerin Sovyetleştirilmesi, Komünist partisinin ruhu, edebî eserlerde işlenen diğer konulardandır (Kasapoğlu Çengel, 1998: 375).

2.2. 1930'lu Yıllardaki Kırgız- Sovyet Edebiyatı

1930'lu yılların başında ülkede kültürel ve ekonomik yönden gelişmeler kaydedilmiştir. Bu gelişmeler Kırgız edebiyatını da oldukça yakından etkilemiştir.

Halkın genel medeni ve eğitim seviyesinin yükselmesi de edebiyatın gelişmesini sağlayan önemli etkenlerden biri olmuştur. Ekim devrimine kadar Kırgızların eğitim seviyesi nüfusunun %0,6'sını teşkil ediyor ise, 1939 yılında da %70'e ulaşmıştır. Kırgız aydınlarının sayısı artmak ile birlikte nüfusun kültür ve medeni seviyesi de hayli yükselmiştir. "Kızıl Uçkun" sanatkarlar derneğinin yol açtığı sanat ve edebiyat derneklerinin sayısı 23'e çıkmıştır. 30'lu yıllarda bu dernekler devamlı büyüyerek, Kırgızistan Proleter Yazarlar Birliğini meydana getirmiştir. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin 23 Nisan 1932 tarihindeki "Edebi Dernekleri yeniden düzenlenmesine dair" kararına uyarak Kırgız Bölge Komitesi tarafından, Haziran 1932 tarihinde Kırgızistan Proleter Yazarları Birliğini yeniden yapılandırılması hususunda karar alınmıştır. Kararın doğrultusunda Kırgızistan yazarlar birliği kurulmuştur. (Ükübayeva, 2007: 642) Birliğin ilk kongresi 1934'te 22-25 Nisan arasında gerçekleştirilmiştir. Başkan olarak ise şair ve yazar Aalı Tokombayev seçilmiştir. Daha sonra Moskova'da Ağustos 1934'te ilk Sovyetler Birliği Yazarlarının Kurultayı toplanmıştır. Bu toplantıya Kırgız yazarlardan, A. Tokombayev, C. Turusbekov, C. Bökönbayev, K. Malikov, K. Bayalinov, M. Elebayev gibi şahsiyetler katılmıştır. Bu dönemde bazı Rusça eserler çevrilerek Kırgız edebiyatına kazandırılmıştır.

1930'lu yıllarda şiirde sosyalizmdeki yeniliklerin yanı sıra aşk, dostluk, işçi sınıfı, emeğin üstünlüğü gibi yeni konular eklenmiştir. Özellikle Coomart Bökönbayev Emgek, Emgek Marşı, Emgek Tölünö, Kızıl- kıya, Sülüktü gibi eserlerinde emek ve işçi sınıfı konularını işleyen ilk yazar ve şairdir. Bu dönemde A. Tokombayev klasik tarzda yazılan şiirin yanında erkin ır olarak adlandırılan serbest şiiri ilk defa denemiştir. A. Tokombayev'den sonra serbest tarzda M. Tokobayev, M. Elebayev, K. Malikov yazmıştır. M. Elebayev'in Maydan, A. Tokombayev'in Ataka şiirleri ilk serbest tarzda yazılmış eserlerdir. Bu dönemde sadece lirik şiirler değil epik şiirlerde yazılmaya başlanmıştır.

Kırgız edebiyatında, nesir türünde gelişmeler olmuştur. İlk otobiyografik ve realist olma özelliği taşıyan Uzak Col 1926 yılında Gorki'den ilham alarak M. Elebayev tarafından kaleme alınmıştır. Şiirde olduğu gibi nesirde de epik konular işlenmiştir. K. Cantöşev'in 1939 yılında yazmış olduğu Kanıbek romanı bu anlamda yazılmış en güzel örnektir. Kısacası, natüralizm ve sembolizm dışına çıkılarak sosyal realizm işlenmiştir.

1930'da Bişkek'te Kırgız tiyatrosunun açılması tiyatro türünün gelişmesini sağlamıştır. K. Malikov'un Teñdik Kurmanı, C. Trusbekov'un Acal Orduna, C. Bökönbayev'in Karğaşa bu dönemde yazılan tiyatro eserleridir. 1939'da C. Bökönbayev, C. Trusbekov ve K. Malikov tarafından Kırgız millî operasının ilk eseri olan Ayçürök'ün librettosu yazılır. Ekim İhtilalinin bilim hayatına, kadın haklarına etkisi, kolektifleşme, sınıf düşmanlarına karşı mücadele, kolhozun kuruluşu, Kırgız- Rus halkının dostluğu gibi temalar işlenmiştir. Komedi türünün ilk örneğini R. Şükürbekov Gogol'un Müfettiş adlı eserinden etkilenerek 1935'te Capalak Catpasov adlı eseri yazmıştır. Ayrıca bu dönemde millî ruhu destekleyen tiyatro eserleri de verilmiştir. Kasım Tınıstanov'un 1933'te kaleme aldığı Akademiya Keçeleri bunlardan biridir.

Kısacası 30'lu yılların Kırgız edebiyatı her yönden gelişmeye başlamıştır. Bu yıllarda Kırgız edebiyatında, Sosyalist realizm metodu estetik bir metot olarak kullanılmaya başlamıştır. İster şiir, ister nesir, ister tiyatrodaki olsun, en başta sosyalist toplumun insan tipi yansıtılmakta, sosyalist hayat düzeninin gerçekleri esas muhtevayı oluşturmaktaydı. Böylece edebiyatta, Sosyalizmin prensiplerini taşıyan olumlu kahramanlar meydana getirilmeye çalışılmıştır (Ükübayeva, 2007: 647).

2.3. II. Dünya Savaşı Yıllarında Kırgız- Sovyet Edebiyatı

Bütün Avrupa'yı derinden etkileyen ve 1939'da patlak veren İkinci Dünya Savaşı, Sovyetler Birliği'nde sosyal bilimlerin bütün dallarında olduğu gibi folklor çalışmalarına ve halk edebiyatı ürünlerine de yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu durum Sovyetler Birliği içinde yer alan Türk boylarının folkloruna yeni bir bakış açısı getirmiştir. Bu dönemde propaganda konuları değişmiş, Nazilere karşı savaşan askerleri motive etmek amacıyla halk şairlerinden vatanseverlik ve kahramanlık temalarının öne çıkarıldığı destan geleneğine bağlı olarak oluşturulan destanlar ve bunlara benzetilerek üretilmiş destanlar derlenmeye başlanmıştır. Bu dönemde halk edebiyatı ürünleri socialist realizm (toplumcu gerçekçilik) anlayışı ile üretilmeye başlanmıştır. Savaş süresince halk edebiyatı ürünlerinde rejimin ideolojisinden ziyade kahramanlık ve vatanseverlik motifleri ön plana çıkartılmıştır. Özellikle büyük destan kahramanlarının vatanseverliklerini değerlendiren çalışmalar yapılmıştır (Temur, 2010: 226).

Kırgız yazar ve şairlerinin savaştaki rolü oldukça önemlidir; çünkü bir kısmı cephe gerisinde edebi eserleriyle savaşa destek verirken, bir kısmı da doğrudan cephedeki mücadeleye katılmışlardır. Cephedeki edebiyatçıların bazıları gönüllü olarak savaşa katılırken, bazıları ise çeşitli entrikalarla savaşa gönderilmiş görünmektedir. Normalde

yazarlar birliği üyesi olan edebiyatçıların savaşa gitmeyip cephe gerisinde edebi eserleriyle orduya destek vermelerine müsaade edilmiştir. “Uzak Col” (Uzun Yol) romanıyla ilk Kırgızca romanın yazarı olan MukayElebayev’in askere alınması ve orada hayatını kaybetmesinde başka işlerin döndüğü, Söylemez ve Aşlar’ın makalesinden anlaşılmaktadır. Cephede yazarlık kimliğini getirdiği takdirde terhis edileceği söylenen Elebayev, Kırgızistan Yazarlar Birliği’ne defalarca mektup yazar. AalıTokombayev’in o dönemde başkanı olduğu yazarlar birliğinin Elabayev’e yazarlık kimliği göndermediği ve 31 Mart 1944 yılında savaşa katılan Elebayev’in 15 Mayıs 1944 yılında cephede hayatını kaybettiği, makalede yer almaktadır (Söylemez ve Aşlar, 2011: 42-49).

Savaş döneminde yazılan şiirlerde, bütün Sovyet halklarının edebiyatlarında olduğu gibi ana vatana duyulan sonsuz sevgi, halkın geleceği ile kaygılar, düşmanlara karşı duyulan nefret, ana yurdu koruma ve kollama, inanç, birlik ve beraberlik, halkı mücadeleye çağırma, zafere bir an önce ulaşma arzusu gibi duygu ve düşünceler hâkim olmuştur. Bu dönem şiirinde “ana vatan” diye bahsedilen topraklar, Kırgızistan’la birlikte bütün Sovyetler Birliğidir. Ana vatan, Sovyet ülkesidir, hatta Moskova’dır (Kasapoğlu Çengel, 1998: 381).

Halk ozanları bu dönemde de kopuzlarını alarak diyar diyar gezip halkı, vatani korumaya çağırılmışlardır. Cephede başarılı olanların yaptığı kahramanlıkları Alımkul Üsönbayev Ölümge Ölüm, Baatırdın Antı, Kalık Akiyev Ündöö, Osmonkul Bölöbalayev Baatır Çolponbay adlı eserlerinde dile getirmiştir.

Şiirde bu dönem çağrı, yemin, veda, çocukların savaşa giderken aileleriyle vedalaşması gibi türler yazılmıştır. Mektup tarzında yazılan şiirler yine bu dönemde gelişmiştir. Savaşla birlikte ortaya çıkan ayrılık acısı, dostluk, cephede savaşan erlerin yiğitlikleri işlenen diğer konulardandır.

40’lı yılların ikinci yarısından itibaren Kırgız şiiri, profesyonel seviyesi yükselmiş, tema, konu bakımından genişleşmiş, felsefi muhtevası derinleşmiş ve estetik açıdan da genişleşmiştir (Ükübayeva, 2007: 649).

Nesir alanında Kırgız edebiyatında şiir kadar gelişme kaydedilememiştir. Muhteva bakımından büyük eserler bu dönemde uygun şartlar bulunamamasından dolayı yazılamamıştır. Daha çok, kolay şekilde üretilen hikâye, deneme gibi nesir türlerine yer verilmiştir.

Nesir türünde yine en çok savaş, anayurdu koruma, halklar arasındaki dostluk, savaş yerindeki erlerin kahramanlıkları konu edilmiştir. K. Bayalınov'un Al Emi Cetim Emes, Ot İçinde, K. Cantöşev'in Çolponbay, C. Bökönbayev'in Düşönkul, Ukraina Meykininde, K. Malikov'un Leningrad Soğuş Kündöründö, T. Sıdıkbekov'un Zambirekçiler, Ekö bu dönemde yazılmış hikâye örnekleridir.

Savaş yıllarında tiyatrodan doğrudan savaş hayatını tasvir etme, dostluk, Sovyet askerlerinin kahramanlığı, Kırgız halkının vatan millet sevgisi gibi konular işlenmiştir. Bu dönemde K. Cantöşev'in Öç, C. Bökönbayev'in Toonun kızı, A. Osmonovun Baatırdın Ölümü, T. Bayciyevin Cigitter gibi tiyatrolar yazılmıştır.

40'lı yıllarda savaşın kötü şartlarına rağmen Kırgız edebiyatı gelişme-büyüme yoluna devam etmiştir. Ayrıca, şiir alanında daha çok gelişme olmuştur. 40'lı yılların sonunda, bütün edebî türlerde gelişme ve genişleme olduğu görülmektedir (Ükübayeva, 2007: 650).

2.4. Savaştan Sonraki Yıllarda Kırgız- Sovyet Edebiyatı

Savaşın bitmesiyle birlikte her ne kadar yeni bir döneme girilse de “savaş” teması bir süre daha Kırgız edebiyatının gözde konularından olmuştur. Savaştan sonraki dönemde elbet savaşın yaraları hemen sarılamamış savaşın etkisi bir süre daha devam etmiştir. Özellikle Sovyetler birliğinin batısı savaştan çok yara almış, yerleşim yerleri ve çiftlikler savaşta tamamen yakılıp yıkılmıştır. Savaş sonrasında devlet politikası savaşın yaralarının sarılması ve savaştan önceki dönemden de daha ileri gidilmesi için çalışmak olmuştur. Devlet politikalarının halka aşılmasında en önlerde yerini alan edebiyat, bu dönemde de propaganda görevini yerine getirmeye devam etmiştir. Bu gelişmeler ışığında savaştan sonraki edebiyatta üç konu öne çıkar: Savaştan yeni çıkmış olmanın etkisiyle “savaş”; yürürlüğe giren beş yıllık kalkınma planına destek vermek amacıyla “savaşın yaralarının sarılıp refaha kavuşmak için mücadele” ve “o dönemdeki sosyal gerçeklikler” edebî eserlerde üzerinde en çok durulan konulardır (Duman, 2013: 7).

Kırgız edebiyatının 1945-1955 yıllarını kapsayan bu dönemde Kırgız edebiyatına S. Eraliyev, B. Sarnogoyev, S. Cusuyev gibi genç şair ve yazarlar katılır. Eserlere konu olan insan hayatını, insan psikolojisini A. Osmonov ilk olarak Süyüügö, Otuz Caş, Muzıka gibi yapıtlarda ele almıştır. Tolubay Sınçı, Eşimkandın Tereği gibi eserlerinde ise yeniden folklor konularını işlemiştir.

1950'li yıllara gelindiğinde büyük Türk destanlarıyla ilgili birtakım çalışmalar yapılmıştır. Türkmenistan'da Dede Korkut, Kırgızistan'da ise Manas Destanıyla ilgili konferanslar

düzenlenmiştir. 1951’de Pravda adlı gazetede yayınlanan altı yazıda Dede Korkut’un halkçı bir destan olmadığı, milliyetçilik zehrini taşıdığı iddia edilerek, eser halkçılık adına küçümsenmiştir. Ayrıca bu iki destanla ilgili gazetelerde seri makaleler yayımlanmıştır. 1952 yılında Manas Destanı ile ilgili büyük bir konferans düzenlenmiş ve bu konferansta destanın halkçı unsurlar taşıyıp taşımadığı tartışılmıştır. 6–10 Haziran 1952 tarihinde düzenlenen konferansta, belirlenen bilim adamlarının ve yardımcılarının hazırladıkları raporlar doğrultusunda konferansın en önemli meselesi, destanın halkçı olup olmadığı konusunda yoğunlaşmıştır (Temur, 2010: 227- 228).

Kırgız şairler bu dönemde Lermantov, Puşkin, Yesenin, Mayakovski, Tvardovski gibi Rus şairlerden ilham almıştır. Kırgız edebiyatı bu dönemde oldukça fazla eser vermiştir. K. Cantöşev’in Kanıbek, K. Malikov’un Biyik Cerde, Ç. Aytmatov’ın Betme-bet, S. Eraliyev’in Ak-Möör gibi eserleri yayımlanmıştır.

Konu olarak savaş temasının yanı sıra hayat, emek, barış, huzur, vatanın güzelliği ve değeri gibi temalar işlenmiştir. A. Tokombayev’in Mekenim, Isık Köl, K. Malikov’un Kırgızstan, A. Tokombayev’in Tınçtık Uraanı, Coğol Soğuş!, A. Osmonov’un Menin Üyüm, A. Toktomuşev’in Ak Kepter gibi eserler sıralanabilir.

1950’li yıllarda epik şiir de hem nicelik hem de nitelik olarak belli bir seviyeye erişir. Ekim İhtilalinden önce ve sonra Kırgız halkının başından geçen tarihî olaylar, halkın hayatında meydana gelen değişiklikler lirik şiirlere sığmaz, epik şiirlere de yansır (Kasapoğlu Çengel, 1998: 385).

Kırgız edebiyatında savaştan sonra da savaşı konu eden nesir örnekleri meydana getirilir. Savaş hayatı ve cephedeki durum eserlerde geniş bir şekilde işlenmeye devam eder (Kasapoğlu, Çengel, 1998: 385). Bu dönem nesir türünde K. Cantöşev’in Kanıbek, A. Tokombayev’in Mezgil Uçat, T. Sıdıkbekov Keñ-Suu, T. Abdumomunov’un Cakşı Adamdar, K. Kaimov’un Soñku, S. Sasıkbayev’in Tañkı Gudok kaleme alınmıştır. Dünya edebiyatı ve Kırgız edebiyatında önemli bir yere sahip olan Ç. Aytmatov Obon, Ak Caan, Tünkü Suğat, Asma Köpürö eserleriyle edebiyat dünyasına girer.

Tiyatro türünde bu dönemde A. Osmonov oldukça önemli bir yere sahiptir. Kırgız tiyatrosunu gelişmesi için büyük emek vermiş ve birçok yeni eser kaleme almıştır. Ekinçi, Brigada, Kümüş Bulak, Rakıya, Korukçu Kooman gibi piyesleri yazmıştır.

Savaş sonrası ilk on senede (1946-1954) Kırgız tiyatrosundan 20’den fazla piyes yazılmıştır. O zamanlar “konfliktsizlik” (çatışmasızlık) teorisi diye adlandırılan teori çok

gelişmişti. Bu teorinin prensibi doğrultusunda Sovyet hayat tarzında hiçbir şekilde tezat yoktur, her şey güzel, çok güzeldir deniyordu. Bu teori, edebî estetik sürece tamamen ters düşüyordu. Bunun gibi kusurlardan Kırgız Tiyatrosu, T. Abdumomunov'un "Atabektin Kızı" piyesinden (1956) sonra hayli arınmış, edebî sanatın zirvesine doğru ilerlemiştir. "Atabektin kızı" piyesiyle birlikte ilk defa Kırgız tiyatrosuna, ferdin günlük hayat tarzı, maksat, merakı ve meramı, ıstırapı, kaygı ve neşesi temleri girmiştir(Ükübayeva, 2007: 653).

2.5. Günümüz Kırgız Edebiyatı

Günümüz edebiyatı siyasi gelişmelerin yanı sıra kültürel gelişmelerden de payına düşeni almıştır. Bu dönemde diğer türlerden farklı olarak tenkite yer verilmiştir. İlk olarak bir grup yazar 1953 yılında Leninçil Caş gazetesinde sanat ve edebiyat ile ilgili görüşlerini yazarlar. Tekrar 1954'te ikinci kongre yapılır. Gelenekçilik, yenilikçilik, bazı eserlerin özentisiz bir şekilde yazıldığı gündeme gelir. 1959'da ise üçüncü kongre olur. Kırgızistan dışından da bazı yazarlar bu kongreye katılır. Kongrede bu zamana kadar yazılmış bazı eserler üzerinde değerlendirmeler yapılır. Değerlendirmeler sonucunda eserlerde günlük hayata daha çok yer verilmesi kararı alınır. İkinci Kırgız Yazarlar Birliğinin kongresinden sonra sırasıyla 1959'da üçüncü kongre, 1966'da dördüncü kongre, 1971'de beşinci kongre, 1976'da altıncı kongre, 1981'de yedinci kongre toplanır. Kongrelerin tamamında eserler tüm yönleriyle ele alınır.

Şiir yönünden bu dönemde de yetkin eserler verilmiştir. Aynı zamanda yeni şairler bu dönemde Kırgız edebiyatına dâhil olmuştur. S. Abdıkadırova, G. Momunova, O. Sultanov, C. Sadıkov, E. Tursunov bunlardan bazılarıdır. Şiirde ana vatan, emek, halk, Lenin, Komünist partisi, ihtilalden önce insanların çektiği eziyetler, sevgi, işçi, dostluk, ezen sınıfa verilen haklar gibi temalara yer verilmiştir.

Bu dönemin Kırgız şiiri, üslup ve estetik tasvir malzemelerinin çeşitliliği ve tematik zenginliği ile tanınıyor. Ayrıca lirik kahramanın düşüncesi şeklinde yazılmış manzumelere de çok rastlanır. Kafiyesiz şiir formu, altmışlı yılların Kırgız şiirinde kendi yerini bulmuştur. Ayrıca bu yönde S. Eraliyev, M. Abdılkasımova, R. Rıskulov, O. Sultanov gibi şairlerin sanat arayışları başarı göstermiştir (Kasapoğlu Çengel, 1998: 655).

Kırgız edebiyatında 1962'de A. Tokombayev Kanduu Cıldar adlı tarihî manzum romanını tekrar inceler ve Tañ Aldında adıyla tekrar yayımlar. Soronbay Cusuyev'in Kurmancan

Datka başka bir manzum roman örneğidir. R. Şükürbekov'un ve M. Alibayev'in yazmış olduğu eserler hiciv tarzında yazılan eserlerin ilk öncüleridir.

70- 80'li yılları Kırgız şiir sanatı çeşitli kuşaktaki şairler tarafından, kendisinin asırlar boyu devam edile gelmiş geleneğini sürdürmüş, geliştirmiştir. Örneğin, irticalen şiir söyleme geleneğinin temsilcileri Ismayıl Boronçuyev, Toktosun Tımbekov, Aşralı Aytaliyev, Estebes Tursunaliyev, Tuuuganbay Abdiyev, Zamirbek Üsönbayev'ler Kırgız şiir sanatının bu dalını geliştirmişler ve yazılı şiir sanatının kurucularından olan büyük yazarlar: A. Tokombayev, T. Ümötaliyev, K. Malikov, A. Toktumuşev'ler de yazılı şiir sanatını geliştirmeye devam etmişlerdir (Kadirmambetova, 2007: 661).

Kırgız edebiyatı bu dönemde nesir olarak en verimli çağını yaşamıştır. Nesirde de yine yeni hayat için yapılan mücadeleler, halk arası dostluk, kadın temaları işlenir. 1960'larda hikâye türünün yanında roman türünde de gelişmeler kaydedilmiştir. Nesir türünün gelişmesini Ç. Aytmatov öncülük etmiştir. Aytmatov'un yanında Ş. Beyşenaliyev, K. Kaimov, T. Kasimbekov, K. Akmatov, M. Gaparov, S. Cetimişev de nesir türünün gelişmesinde payı vardır.

Kırgız nesrine özellikle hikâye türüne lirizm psikolojik tahlil ve dramatism, Aytmatov'un kalemiyle girmiştir. Yazıdan habersiz olan halka alfabeyi tanıtmaya yolunda her türlü sıkıntıya göğüs geren öğretmen Düüşön (Birinçi Muğalim), kendini halkına adayıp son nefesine kadar yaşam mücadelesi veren ihtiyar Tolğonay (Samançı Colu), hakikat için elinden geldiğince mücadele eden mütevazı kolhozcu Tanabay (Gülsarat), eski düşünceyle mücadele eden Camıyla, onun hikâyelerinin dikkate değer tipleridir. Yazar, hikâyede üstün başarıya ulaşmasını Rus edebiyatının klasiklerine, dünya edebiyatına ve Muhtar Avezov gibi isimlerden aldığı sanat derslerine bağlıyor (Kasapoğlu Çengel, 1998: 391).

1960 ve 1970'li yıllarda Kırgız edebiyatında roman türü büyük bir gelişme gösterir. Tarihî ve otobiyografik eserler bu dönemde verilmiştir. Tölögön Kasıbekov'un Sınğan Kılıç, K. Bayalinov'un Boordoştor, K. Akmatov'un Mezgil, K. Bayalinov'un Kıyın Ötkööl gibi örnekler bu tarzda yazılmış önemli eserlerdir.

Cephe ve cephe gerisindeki kahraman Kırgız kadınlarını, işçilerin hayatını konu eden eserlerde vardır. Ş. Sadıbakasov'un Kündör, Uzakbay Abdukaimov Maydan, S. Sasıkbayev'in Fabrika Kızı, Zavod Baldarı gibi eserler buna örnek verilebilir.

Bugünkü Kırgız nesri, 90'lı yıllardan bu yana ani sosyal virajlardan dolayı çıkmazlara girerek duraklamış halde kalmış vaziyettedir. Bu dönemde, sosyalist yazarlar da, anti-

sosyalist yazarlar da, sanki eser yazmaya heveslerini kaybetmişlerdi. Hayat nesrini, sanat nesrinin diliyle “coşkuyla” yazmak da bugünlerde biraz zor durumdadır. Millî kitap pazarı da, yabancı fantastik, aksiyon, triller, melodramlarla dolup taşmış durumdadır. Kırgız yazarları için de, tarihî konuda eser yaratmaktan başka çare kalmamış gibidir. Ancak bu konuda bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Sosyalist realizmi devrinden sonra yazar K. Saktanov’un ünlü Kırgız ressamı G. Aytiyev’in hayatı ve onun çağdaşlarıyla ilgili Markumdar Ünü romanı, yazar A. Saktamov’un XIX. yüzyıldaki tarihi kahraman Atake Baatırla ilgili Cortuul romanı neşredilmiştir (Kadirmambetova, 2007: 661).

1960’lar tiyatrosunda, Kırgız edebiyatını ileri götürecek gelişmeler yaşanmıştır. T. Abdumomunov’un Abiyir Keçirbeyt, M. Bayciyev’in Erööl gibi tiyatro eserleri yazılmıştır. Bu eserler Kırgız tiyatro sahnelerinde birçok kez oynatılmış ve birçok dünya diline çevrilmiştir. Yine B. Cakiyev’in Atanın Tağdırı adlı eseri Kırgız tiyatrosu için bir başka önemli eserdir. Ç. Aytmatov’un yazmış olduğu Camıyla, Birinçi Muğalim, Betme-Bet gibi nesir türündeki eserler Kırgız tiyatrosuna uyarlanmıştır. Drama ve komedi türü bu dönemde gelişir. Konusunu tarihten alan Ş. Sadıbakasov’un Ak Boz At, A. Tokombayev’in Kündün Çığışı, K. Malikov’un Biyik Cerde gibi drama örnekleri yazılır. K. Cantöşev’in Şaytan Kız, K. Malikov’un Bir Köçönün Kızdarı, M. Toybayev’in Cañı Kelin, T. Abdumomunov’un Carıktık Karılarım komedi türünde yazılmış önemli örneklerdir.

Kısacası, geçmişten günümüze Kırgız edebiyatı birçok safhadan geçmiştir. Gelişmesinde Kırgızların sözlü geleneğinin büyük bir payı vardır. Ekim İhtilalinin, Kırgız edebiyatını yakından etkilediği aşikârdır. İhtilalöncesi ve sonrası hayat şartları, Lenin, komünist partisi, kadınların hürriyeti, yeni hayatın övülmesi, eski hayatın kötülenmesi, vatan millet sevgisi gibi konuların işlenmesine sebep olmuştur. Kırgız yazar ve şairlerinin çoğu da bu ideolojiyi benimseyip eserler vermiştir.

3. KÖÇKÖN SAKTANOV HAKKINDA

3.1. Köçkön Saktanov'un Hayatı

Kırgız yazar ve tiyatrocu Köçkön Saktanov 10 Ekim 1942 yılında Oş şehrinin Alay kasabasına bağlı Keç-Cılga köyünde doğmuştur.

Saktanov 1967 yılında Kırgız Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi Gazetecilik bölümünü bitirmiştir.

Yazar çalışma hayatına ilk olarak 1959 yılında Kökcangak maden ocağında elektrikli lokomotif makinisti olarak başlamıştır. Üniversiteyi bitirdikten sonra 1968 yılında Kırgız Bilimler Akademisinin Dil ve Edebiyat Enstitüsünde, sonrasında ise Büyük İlmi Hizmetlerde çalışmıştır. Yazar sırasıyla 1977 yılında Kırgız Devlet Televizyon Radyo Komisyonunda redaktör, 1980 yılında Ala-Too dergisinin editörlüğünde bölüm başkanı, 1983 yılında Kırgız Film sinema stüdyosundan senaryo yönetim kurulumunda redaktör olarak çalışmıştır. Yazar bir süre Millî Filarmoninin edebiyat bölüm başkanlığını yapmıştır. Buradaki görevinin ardından Özgürlük adlı radyo stüdyosunda Kırgızistan'ın haberciliğini yapmıştır.

Saktanov çalışma hayatında son olarak Kırgız-Türk Manas Üniversitesinde başöğretmen olarak görev almıştır.

Meşhur Kırgız yazar edebiyat hayatına 1968 yılında üçünün Yüreği adlı ilk hikâye kitabıyla adım atmıştır. Saktanov tarafından kaleme alınmış “Bitti, Bu Yıl Evleneceğim” adlı eser ile T. Kasımbekov ile birlikte yazdığı “Kurmancan Datka” adlı dramaları bir zaman Kırgız drama tiyatrolarına koyulmuştur.

1979 yılında SSSR Yazarlar topluluğunun üyesi olarak VLKSM BK'nın Kırgızistan LKCSBK'nın Takdirnamesi ile ödüllendirilmiştir.

3.2. Köçkön Saktanov'un Eserleri

Eserleri

Üçünün Yüreği: Hikâye, Mektep, Frunze, 1968.

Anneme Mektup: Hikâye, Mektep, Frunze, 1971.

Gayret: Hikâye, Mektep, Frunze, 1974.

Gelenek Azabı: Roman, Mektep, Frunze, 1978.

Gelenek Azabı: Roman, Mektep, Frunze, 1981.

Şekere Dünya: Roman, Kırgızistan, Frunze, 1981.

Miras (Hikâyeler),Mektep, Frunze, 1984.

Adat Azabı: Roman, Kırgızistan, Frunze, 1988.

Merhumlar Sesi: Roman, Kırgızistan, Frunze, 1991.

Stalin'den Sonraki Zaman: Roman, B. Uçkun.

Çöölördün Zamanı: Roman, B. Uçkun.

4. KÖÇKÖN SAKTANOV'UN "MARKUMDAR ÜNÜ" ADLI ROMANINDA YAPI

4.1. Markumdar Ünü Romanında Olay Örgüsü

Bir sonbahar günü Gapar'ın annesi doğum sırasında hayata gözlerini yumar. Ölmeden önce Gapar'ı babasına emanet eder. Gapar ve babası için o günden sonra zor bir hayat başlar. Çok geçmeden Ayti ev işlerine ve oğlu Gapar'a bakması için şaman bir kadınla evlenir ancak bu evlilik çok sürmez. Kaldıkları yerden eski hayat mücadelesine devam eden Ayti karınlarını doyurmak için bir gün bir yerden et getirip pişirir. Gapar'ın eti yerken gördüğü kurttan dolayı tiksindiğini gören babası Allah'a ve Atabay isimli zengine isyan eder. Bunu duyan Atabay Bey Ayti'yi dövdürür. Gapar gelip babasını yalvararak kurtarır. Ayti bu olaydan sonra bir gün Gapar'a Tölöykön'den çok uzaklara gidiyoruz, der. Gapar ve Ayti lazım olan eşyalarını yanlarına alıp yola çıkar ve onlar bir süre sonra Oş'a gelir.

Gapar ve babası biraz serinlemek ve dinlenmek için Ak-Buura nehrinin kenarında bir çayhaneye oturur. O sırada yanlarına hâli vakti yerinde olan bir adam gelir ve usta olup olmadığını sorar. Yıkılan evin duvarını yapması için adam Ayti ve Gapar'ı evine götürür. Ayti sadece karınlarını doyurma karşılığında bu işi yapar ve sabaha oradan ayrılırlar. Ayti ve Gapar bir süre Oş'ta sadece aç karınlarını doyurur. Ayti Gapar'a bunun böyle olmayacağını dayılarının yaşadığı Coro kışlasına gitmeleri gerektiğini söyler. Tölöykön'den çikalı bir ay olan Gapar ve Ayti sabahtan Coro kışlasına gitmek için yola düşer. Şeyhler mahallesinde bir dut ağacının altında gecelerler ve ertesi günün akşamı Coro kışlasına ulaşırlar.

Coro kışlasında Ayti ve Gapar yıkık dökük bir eve yerleşir. O yıl kıtlık olur. Tüm bu kötü koşullara rağmen onlar hayata tutunur. Bir süre sonra iş bulan Ayti ekmek için küçük bir tarla, eşek satın alır. Kimseye karışmadan tek başına oyun oynayan Gapar'a arkadaş olması için babası küçük bir köpek yavrusu getirir. Gapar, adını Kunduz koyduğu bu köpek yavrusu ile arkadaş olur ve tüm vaktini bu enikle geçirir. Gapar babasının hâline üzülür ve destek olmak için Kuşkana adı verilen mezbahaya gidip eniği ve kendileri için atılan kötü etlerden getirmeye başlar ancak bir süre gittikten sonra Kuşkana'da birisi Gapar ile dalga geçer. O günden sonra Gapar oraya gitmeyi bırakır.

Gapar yevmiyeli olarak Coro kışlasında pirinç ekip biçmeye başlar. İlk günden Gapar'ı etkisi altına almaya çalışan çocuk Gapar ile kavga eder ve onu döver. Bunu gören Kunduz Gapar'ı kurtarmak isteyip çocuğu arkasından ısırır. Gapar Kunduzu da alıp eve kaçar. Çok geçmeden çocuğun annesi ile babası Ayti'ni avlusuna gelir ve kavga eder. Bir hafta sonra

Kunduz önüne koyulan ekmekten dolayı zehirlenir. Gapar gece gündüz başında beklese de Kunduz ölür.

Gapar on bir yaşına girer. Kunduz öldükten sonra Gapar kimseye katılmayıp daha da yalnızlaşır, yalnız gezip yalnız oynayıp boş boş bakar. Durumları biraz olsun düzelmeye başlar, Ayti iki keçi satın alır. Günlerden bir gün Ayti eve sarhoş bir şekilde gelip Gapar'a seni anneli yapayım mı der ancak Gapar'ı üvey anne eline bırakmak istemediği için hiçbir zaman evlenmez.

Coro kışlasında tam dört yıl kaldıktan sonra Atabay Bey'in öldüğü haberi gelir. Bunu duyan Ayti Gapar'a tekrar vatanı olan Tölöykön'e döneceklerini söyler ve sabahına yola çıkarlar, akşam Tölöykön'e ulaşırlar.

Atabay Bey'in ölmesi ve Mikeley'in yerine Lenin'in gelmesiyle Tölöykön'de özellikle fakir insanlar yer yer başkaldırıp sokağa çıkar ve söz sahibi olmaya başlar, zenginler ise evlerinde üzülen oturma. Günlerden bir gün Gapar sokakta güzel giyinmiş iki çocuğu görür, babası onların Oş'ta yeni açılan yetimhanede okuduğunu söyler. Çocukların dış görünüşünden etkilenen Gapar bunu duyunca oraya gitmek ister ancak babası bunu hemen kabul etmez. Daha sonra Ayti Gapar'ın geleceğini düşünür ve çaresiz Gapar'ın bu isteğini kabul eder.

Oş'ta Nariman adlı bu yetimhanede Gapar ilk kez on iki yaşında harf öğrenmeye başlar. Temiz kıyafet, temiz yatak ve üç öğün yemek verilen bu yetimhanede öğretmenler her milletten bir araya gelir. Gapar boş vakitlerinde babasıyla ilk defa Oş'a geldiklerinde dinlendikleri Ak-Buura nehrine gider ya da resim çizer.

Bir gün Bişkek'te Kırgız eğitim enstitüsü açıldığı ve oraya fakir öğrencilerden dört kişi alınacağı haberi gelir. Yapılan sınav sonucu gideceklerin ismi açıklanır, bunların içinde Gapar'ın ismi de vardır. Gapar buna çok sevinir ve okulun onlara bir sefere mahsus verilen kıyafet ve yatağı alıp trenle Bişkek'e doğru yola çıkar.

Trende Taşkent'e giden bir imam ejderhanın tüm halkı yemesinden dolayı Tanrının gazabına uğrayıp demir ata dönüştüğünü anlatır. İçlerinden biri böyle bir şeyin saçma olduğunu söyler ve vagona tartışılır. Tren bir süre sonra Taşkent'e gelir ve buradan yeni yolcular biner tren dört gün sonra Bişkek'e ulaşır. Gapar, Osmon, Egemberdi ve Töröbay vagondan eşyalarını alıp iner, Kırgız eğitim enstitüsüne gelirler ancak üzerileri iyi olmadığı için geceyi dışarıda geçirirler, ertesi gün hazırlanıp enstitüye giderler.

Onları enstitüde üç çocuk karşılar, bu çocuklar dördüyle de alay eder ve Kırgızbay isimli çocuk başlarındaki takkeyi alıp top yapar. O sırada Rahmanberdi adlı çocuk takkelerini alıp verir, bunu yapanlara da kızar. Dışarıda biraz bekledikten sonra sevk kâğıtlarını göstermek için Daniyarov'un yanına giderler ancak o Kırgız oldukları için ilgilenmez ve odasından çıkarır. Onlar tekrar gece kaldıkları Dungan sokağına dönerler, daha sonra tekrar düşünüp Daniyarov'un yanına gitmek için enstitünün yolunu tutarlar, giderken Coomart Bökönbayev isimli genç ile karşılaşır. Coomart dördünü Millî Eğitim Bakanlığına Bayışev'in yanına götürür ve kayıt işlerini hallederler. Yetimhanede dördü aynı odaya yerleşir, sabah kahvaltıdan sonra sınava girmek için enstitüye giderler. Sınavı geçen Gapar'ı çıkışta Coomart Viladimir Vitaleviç ile tanışır, onun ressam olma isteğinden bahseder. Enstitüye Millî Eğitim Bakanı, Kasım Tınıstanov konuşmacı olarak gelir, yazarı, ressamı olmayan halk halk değildir cümlesi Gapar'da büyük bir iz bırakır ve Gapar bundan sonra okumaya dört elle sarılır.

Kış gelince hazırlık sınıfında okuyan otuz öğrenci çadırdan diğer öğrencilerin yanına taşınır ancak bir arada sığmazlar, bundan dolayı öğretmen Petr Kuzmiç ailesi ile yaşadığı büyük odayı boşaltır ve onlara verir.

İlk kış bitlenen Gapar için kış çok zor geçer. Yazın ise Gapar'ın başına talihsiz bir olay gelir, Rahmanberdi'nin heybesindeki yeni gömleği kaybolur. Coomart gömleği Gapar'ın heybesinde bulur ancak gömleği alıp Gapar'ın çantasına koyan Kırgızbayev'dir. Bunu duyan Gapar Kırgızbay ile kavga etmeye başlar bu sırada yanlarına Petr Kuzmiç gelir ve Gapar'ı sakinleştirir.

Yaz tatili geldiğinde evi yakın olanlar evine, yakın olmayanlar ise yatakhane kalır. Petr Kuzmiç Gapar'dan yaz tatilinde Oş'a gidip oradaki cahil insanlara okuma yazma öğretmesini ister. Gapar bunu kabul eder ve Oş'a gitmek için istasyonda Petr Kuzmiç ile vedalaşır trene biner.

Trende önceki yolculuğunda karşılaştığı İmangazı ile birlikte Tölöykön'e gelirler, Gapar'ı babası istasyonda karşılar. Gapar gelir gelmez cahilliği yok etme sloganı adı altında cahil, okuma yazma bilmeyen insanlara okuma yazma öğretir.

Bin dokuz yüz yirmi sekizde Kırgızlar Arap alfabesinin yerine Latin alfabesine geçer. Yazım kurallarının yeni yöntemlerinin tekrar düzenlenmesi ve tekrar yazılması için Kırgız ASSR'nin o zaman ki Millî Eğitim Bakanı Kasım Tınıstanov, Arabayev'e güvendiği için Arabayev'i seçer. Arabayev kendine yardımcı olması için Kuseyin Karaseyev'i seçer ve bu

kılavuzun süslenmesi için bir ressama ihtiyaç duyulur. Kuseyin ilk olarak Petr Kuzmiç'e gider ancak Kuzmiç bir kaza sonucu hayatını kaybeden öğrencisi Abazkan'ın cenazesindedir. Kuseyin Kuzmiç'in yerine Obraztsov'a başvurur, Obraztsov Kuseyin'i Gapar ile tanıştırır. Gapar resmi çizerken İşenali Arabayev görür ve takdir eder.

Gapar, yatakhane Raykan Şükürbekov, Ceenbay Samaganov, Abazkan Şabdanov ile birlikte kalır. Abazkan ölünce onun yerine Alıkul Osmonov adlı genç gelir. Raykan Gapar'dan eski temiz gömleği yeni gelen genç için ister, Gapar gömleği verince Alıkul teşekkür eder.

Günlerden bir gün Kuzmiç, Millî Eğitim Bakanı Kasım Tınıstanov'un geldiği zaman bıraktığı parayla altmış çocuğu Moskova'ya geziye götürür. 13 gün sonunda Moskova'ya varan öğrenciler ilk olarak müzeleri, dükkânları, parkları dolaşır, daha sonra Kuzmiç öğrencileri "Yevgeni Onegin" operasına götürür. Şehri gün boyu dolaşan öğrenciler yorgunluktan operada uyuya kalır, Kuzmiç bu durumdan dolayı utanır. Moskova da yirmi gün kadar kalırlar ve Frunze'ye tekrar dönerler.

Gece gündüz hiç durmadan öksüren Alıkul için öğretmen sınıfa doktor getirir, doktor herkesi muayene ettikten sonra Raykan ve Alıkul'u ayırır. Doktor tedavi görmesi için Alıkul'u hastaneye götürür ve orada bir aydan fazla yatırır. Hastaneden çıkıp yatakhaneye geldiğinde Alıkul elinde kalın bir defter ile gelir, yanından bir kez olsun ayırmadığı deftere gizli gizli şiir yazar. Kışın sınıf soğuk olmasından dolayı Obraztsov ders vermek için yatakhaneye gelir, Alıkul'un ilerde iyi bir şair, Gapar'ın ise iyi bir ressam olacağını söyler. Obraztsov'un böyle demesi Gapar'da büyük bir heyecan uyandırır, bunun üzerine Gapar Millî Eğitim Bakanlığına gider ve ressam okulunda eğitim almak istediğini söyler ancak bu isteği olumsuz karşılanır.

Ressam okuluna giremeyen Gapar canı sıkıldığı zamanlarda şehrin dışı olarak adlandırılan tren istasyonu tarafına gider. Tren istasyonunda Yulis Fuçık'e karşılama töreni yapılır, bu törende Obraztsov Kırgız gencinin okuduğunu, yüksekokulun yanında edebiyat ve sanatla ilgili birkaç derneğin çalıştığını, orada Kasımalı Cantöşev, Alıkul Osmonov, Abdilas, Maldibayev ve Gapar Aytiyev gibi geleceğin şair, yazar, besteci ve ressamlarının okuduğunu anlatır. Bunu duyan Gapar resim çizmeye yeniden heveslenir ve ilk sanat hayatına öğretmeni Obraztsov'un portresini çizerek başlar.

Alıkul, Kaptal-Arık'ta yaşayan üvey ablasından yaz tatilinden önce perişan bir halde döner. Kolhozda çalışır ve hastalığı daha fazla ilerler, öksürüğünden dolayı herkesten

çekinir ve gitgide yalnızlaşır. Kütüphaneden aldığı Rus şiir antolojisi ile tüm vaktini geçirir.

Bin dokuz yüz on bir yılının başında çok ciddi bir kıtlık yaşanır. Açlıktan dolayı Kazak ve Kırgız insanları şişerek ölür. Kıtlık yatakhaneinin yemekhanesini de etkiler ve daha az yemek çıkmaya başlar, Alıkul için sınıf öğretmenin ayırttığı günlük bir şişe süt ve yağda gün aşırıya düşmeye başlar. Alıkul kendisine ayrılan bu süt ve yağı Gapar ile birlikte şehrin dışındaki Ala-Arça adı verilen yerdeki ağacın altında açlıktan dolayı hâli kalmayan yaşlı bir kadınla 13-14 yaşlarında bir kız çocuğuna götürür. Alıkul ile Gapar onları elleriyle besler ve daha sonra dağ tarafına giden arabayı durdurup tıpkı onlar gibi açlıktan dolayı kötü olan Kazaklar ile birlikte dağın arkasındaki yere gönderir.

Stalin Kremlin'deki evinin sade ve temiz odasında gece saat iki üç gibi ileri geri yürür. Onun bu vakitte yatmamasının her hangi bir sebebi yoktur, gün içinde o sağlığı için çok fazla hareket eder. Kimseye tek bir sırrını vermeyen Stalin insanlarla ne dost ne de arkadaş olur. Ömrü boyunca tek bir kadına bile âşık olmayan Stalin için siyaset her şeydir. Siyaset uğruna çekmediği eziyet, gitmediği sürgün yeri kalmamış olsa da siyaset ona mutluluk getirir.

Stalin bin dokuz on yedinin mart ayında sürgünden döner ve beş yıl sonra General Nıy'ın genel sekreteri olur, sekreterliğin iç işlerini yoluna sokunca yönetimde görev alır özellikle Lenin'in ölmesiyle, Tanrının da yardım etmesiyle tüm yönetim Stalin'in eline geçer.

Lenin ölmeden önce arkasında hiçbir mirasçı bırakmamış çünkü Troçki gibi kendini büyük gören, Buhari gibi saf olan ya da Kamenev ve Zinovev gibi başka parti taraftarı olan birini mirasçı yapmak istememiş. Bundan dolayı sonraki nesillere karşı suçlu da olmamış ancak o dönemde memleketteki başarılı öğrenciler için bir şeyler yapmaya istekliymiş.

Lenin iç savaş döneminde çaresizlikten dolayı "askerî komünizm" modeline geçer, bu sistemde tüm yük çiftçinin üstüne kalır. Zinovev çiftçiye iş gücü verilmeli der ve bunun üzerine şehirden birçok insan köylere ve kırlara gönderilir, ancak bu hiç iyi olmaz. Şehirden gelen işçiler çaresiz çiftçiye içkiyi, köylü kız ve gelinlere ise fahişeliği öğretir. Bunun sonucu olarak köyde boş topraklar harap edilir ve çiftçiliğe olan merak azalır. Bu dönemde çıkan iç savaşta açlıktan dolayı yirmi milyon insan ölür.

Lenin askerî komünizmi ortadan kaldırıp onun yerine toprağı çiftçilere tamamen bölerek verme siyaseti olan NEP (yeni ekonomik siyaset)'yi kurar. Bu siyasete göre her bir çiftçi ürününe kendi bakar, pazara ve ülkeye kendi satar. Eğer çiftçi zengin olursa ülke de zengin

olacak şekilde tarif edilen bu model kısa zamanda oldukça iyi sonuçlar verir. NEP bir süre sonra dağılır ve troçkili–zinovevli karşı bir grup ortaya çıkınca Troçki'nin kendisi ülkeden kovulur. NEP'den sonra ülke genelinde kolektifleştirme başlar, ülkeye ekin vermeyen varlıklı çiftçiler ortadan kaldırılır fakat bu siyaset tam olarak anlaşılabilir. Örneğin; Kazakistan'da halkın koruyup kolladığı malı herkesin ortak kullanımına zorlanır ve kolektifleştirme siyaseti bundan dolayı çok acımasız bir şekilde ilerler. Kuraklıktan dolayı insanlar aç kalır ve hayatlarını devam ettirmek için başka ülkelere göç eder.

II. BÖLÜM

Bin dokuz yüz otuz iki yılında Gapar teknik okulu bitirdikten sonra hayal ettiği ressam okuluna başlamak ister ve diplomasını almak için Millî Eğitim Bakanlığına gider. Millî Eğitim Bakanlığındaki kişi iki okulun gereksiz olduğunu ve iki yıl Celalabat'ta öğretmen okulunda eğitim verdikten sonra diplomasını alabileceğini söyler. Gapar okuma yazma bilmeyen halkına eğitim vermeyi kabul edip Celalabat'a gider, burada tarih, sosyoloji ve coğrafya dersleri verir, yeri geldiğinde Rus dilinde matematik dersi bile verir.

Gapar iki yıl Celalabat'ta çalıştıktan sonra bin dokuz yüz otuz dört yılının bahar mevsiminde Celalabat'a merkezden temsilci olarak üç, dört kişi gelir, bunlardan biri de Aal Tokombayev'dir. Gapar önceden Tokombayev ile Bişkek'te tanıştığında ressam olmak istediğini söylemiştir. Yanına gider ve ondan kendisini buradan kurtarmasını, Moskova'ya resim eğitimi alması için göndermesini ister. Tokombayev, Gapar'a biraz daha sabretmesi gerektiğini, elinden geleni yapacağını söyler.

Günlerden bir gün Kırgız başarı komitesinin gazetesi çıkar, gazetenin altında Gapar Aytıyev eğitim ile ödüllendirilsin diye yazı yazar. Bunu gören Gapar sevinir ve eğitim almak için Frunze'ye gider. Frunze'ye gelince ilk olarak Semen Çuykov'u bulur, Obratsov Çuykov'a öncesinde Gapar'dan bahsettiği için Gapar'ı hemen tanır. Çuykov Kırgızların resim sergisi olduğunu buna Gapar'ın da katılması gerektiğini söyler. Gapar sergide üç sevinci birden yaşar; ilk olarak "Köylü Mektupçu İmangazı" adlı portresi çok beğenilir, ikinci ressamlar topluluğunun üyeliğine kabul edilir, üçüncü Moskova'ya eğitime gitme belgesi alır, bunun üzerine Gapar eğitim görmek için Moskova'ya gider.

Moskova'ya gelen Gapar ilk olarak Lenin'in mezarını ziyaret ettikten sonra Tretyakov galerisine gider. Galerideki resimlerden etkilenir ve resim yapma isteği daha da artar. Eğitim aldıktan bir yıl sonra tekrar Frunze'ye dönüp gazetede çalışmaya başlar.

Frunze’de Gapar Dungan sokağına giderken karşısına Midin çıkar. İkisi uzunca sohbet ettikten sonra Midin gazetede Tokombayev’in Tınıstanov’u “Alaşçı”, “Partürkçü” ve “Troçkizmi” olarak nitelendirdiğinden bahseder ancak Gapar buna bir anlam veremez.

1933 yılı NEP’nin tamamen bittiği, kolektifleştirmenin ise ilk beş yılını tamamladığı zamandır. Halk arasında Stalin Troçkizmi yenip onu başka ülkeye sürdü ancak sosyalizmi Troçki’nin yolu ile kurmaya başladı gibi dedikodular çıksa da kolektifleştirme devam eder.

Frunze’de 1935 yılında VKP (b)’nin Kırgız bölgesinin ilk sekreteri Moris Lvoviç Belotskiy odasında Kırgız ASSR BAK’nın başkanı Abdıkadir Orozbekov ve Kırgız ASSR halk komiserler Sovyetinin başkanı Bayalı İsakeyev ile bir araya gelir. Beletsky Moskova’dan kapalı mektup geldiğini ve mektupta troçkizm taraftarlarının Kırgızistan’a kadar sınırlarını genişlettiğinin, partinin içindeki yakın şüphelilerin tamamen temizlenmesi gerektiğinin yazdığını söyler. Tokombayev’in Tınıstanov hakkında yazdığı makale hakkında konuşurlar. Tokombayev’in yaptığı davranışı doğru bulmazlar.

Gapar’ı askerlikten çağırırlar ancak eğitimine devam etmek için gitmek istemez ve bu konu hakkında Abdıkadir Orozbekov’a gider. Orozbekov askerlik şubasını arar ve durumu anlatır, Gapar böylece askere gitmez. O yıl Moskova’da 1905 Yıl Anıtı adlı güzel sanatlar okulunun sınavına girer ve kazanır. Bir gün Alıkul Gapar’a mektup yazar. Mektupta Obratsov’un öldüğünü ve Tınıstanov’un haksız yere suçlandığını dile getirir.

Nikolay Krımov Gapar’ın resimdeki başarısını fark eder ve kimin öğrencisi olduğunu sorar. Semen Çuykov ve Obratsov’un öğrencisi olduğunu söyleyen Gapar, Moskova’da da Krımov’dan eğitim aldıktan sonra resim konusunda iyi bir donanıma sahip olur.

Yaz tatili için Gapar Frunze’ye gelir, onu orada Alıkul karşılar. Gapar’ın Moskova’da olduğu sürede Frunze’de büyük yenilikler olur. İlk olarak yeni kurulmaya başlayan Alaa-too sinemasına oradan da Kırgız Devlet Filarmonisine giderler. Gapar’ı gören insanlar ondaki değişimi fark eder. Konser çıkışı Kasım Tınıstanov’un evinin önünden geçerken Tınıstanov’un tutuklandığı haberini alırlar.

Otuzlu yılların ikinci yarısında Troçki yurt dışında da Stalin hakkında kara propaganda yapmaya devam eder. Troçki yazdığı makalede, özellikle “Peterburg’da ben ya da Lenin olmasaydı Ekim İhtilalini kazanamazdık” ya da “Stalin halkı ateşe attı, Stalin’i yok etmezsek bu ateşten çıkmak zordur! Lenin’e verdiğiniz değeri göstermenin zamanı geldi. Onu değiştirmek lazım!” gibi cümleleri okuyan Stalin Troçki’yi ortadan kaldırmadığına üzülür.

Stalin Kremlin'deki evinde koltuğunda uyurken kızı Svetlana yanına gelir ve onu uyandırır. Stalin insanlara şöyle dursun çocuklara bile acımazdı. Ancak on bir yaşındaki kızı Svetlana'ya karşı böyle değildi. Oğullarının ise bir kez olsun başını bile okşamadı. İlk eşinden olan oğlu Yakov babasının adını hiç kullanmamış ve Stalin'e sıradan bir insan gibi yaşadığını böyle göstermiştir. İkinci eşi Nadejda Sergejevna Alilluyeva'dan doğmuş olan ikinci oğlu Vasiliy Stalin ise çok kibirliydi. İsimleri aynı olsa da huyları çok farklıydı. Svetlana üç yaşındayken annesi Nadejda Sergejevna Alilluyeva bilinmedik bir sebepten dolayı intihar etti. Stalin özellikle kızı Svetlana üvey anne elinde büyümesin diye evlenmedi.

Nadejda Sergejevna Alliluyeva meşhur devrimci, Lenin ve Stalin'in yakın danışmanı, Sergey Yakovleviç Alliluyev'in kızıydı. Stalin sürgünden döndüğünde Sergey Alliluyeva'ya gider ve orada Nadya'yı görüp evlenir. Stalin ile Nadejda birbirinden çok farklıdır; Stalin tuttuğunu koparan, bir kez nefret ettiğine ikinci kez şans vermeyen, inatçı ve çalışkanken Nadya çok hassas, affedici ve alıngandı. Bir gün Stalin'in oğlu Yakov eşi ile yemeğe gelir Nadejda Stalin'e oğlunu çok beğendiğini söyler, Stalin'in bu durum hoşuna gitmez ve Nadejda'ya bir anlam veremez.

Stalin'in Kremlin'deki evinde Troçki, Kamenev, Zinovev, Buhari, Petrovsky, Enukidze, Agamalı Oğlu, Mdivani gibi büyük politikacılar olurdu. Nadejda Alliluyeva gerekli ya da gereksiz, doğru ya da yanlış olsa da, siyasi sohbetlere katılırdı. Stalin'in görüşlerine bazen karşı çıkardı. Yine bir gün Stalin'e karşı gelir, Stalin bu duruma dayanamaz ve sert bir şekilde Nadya'yı uyarır. Eve gelen Nadya kızgınlıkla intihar eder. Stalin eşinin bu davranışını hiçbir zaman affedici bulmamış ve toprağa verilirken mezarı başına bile gitmemiştir.

Stalin siyasete karışan kadınları hiçbir zaman sevmemiştir. Lenin ile de buna benzer bir olay yaşar: Lenin Gorki'de hastalanır ve hastaneye yatar. Doktorlar Lenin'in sağlık durumu iyi olmadığından BK'nın üyeleri ile bir araya gelmesini yasaklar ancak Lenin duramaz ve eşine mektup yazdırır. Stalin bunu öğrenir ve Lenin'in eşi Krupskaya'ya telefon ederek bu yaptığının doğru olmadığını söyler ve telefonu yüzüne kapatır. Krupskaya Stalin'in bu davranışına çok üzülse de Stalin'in haklı olduğunu düşünür. Lenin yaşanan bu tatsızlığı bir yıl sonra Zinovev ile Kamenev'den duyar, Stalin'e mektup yazar. Mektupta eşinden özür dilemesi gerektiğini dilemez ise kendileriyle olan ilişkisini tamamen kesmesi gerektiğini söyler. Stalin Lenin'e cevap olarak mektupta eşine sert olarak bir şey söylemediğini, onun sağlığını düşündüğü için böyle yaptığını ve Krupskaya

ile bu konuyu konuşup hallettiklerini yazar. Stalin Lenin ile olan ilişkisini koparmamak için acı da olsa özür diler.

4.2. Markumdar Ünü Romanında Kişiler

İncelemiş olduğumuz Markumdar Ünü adlı roman oldukça geniş bir şahıs kadrosuna sahiptir. Romanda ana kahramanların yanında birçok yardımcı kahraman bulunmaktadır.

Gapar Aytiyev: Romanda baştan sona romanın başkahramanı olan Gapar'ın hayatı etrafında olan olaylar anlatılır. Başkahraman olan Gapar'ın dış görünüşü ve karakteri okuyucuya canlı bir şekilde verilmiştir. Hayatı boyunca babası ile birçok eziyet çeken Gapar'ın okula gitmesi ile hayatında yeni bir sayfa açılır. Annesi öldükten sonra Gapar ve babasının yakasını ne açlık ne de hastalık bırakır:

“...Çok geçmeden babamla ikimiz bir sıra sıtma hastalığına yakalandık. Akşama doğru titremeye başlıyorduk. Bundan dolayı akşama yakacak odun hazırlayıp o saati bekliyoruz. Çok ilginç hastalık, beklediğimiz anda başlardı. Sanki Allah'ın bize kını vardı, bir sıkıntıdan kurtulsak ikincisini hazırlıyormuş gibi gelirdi bize. Fakat çare yok katlanıyorsun katlanmazsan ölürsün. Şimdi sıtmayı da atlattık. Ben onsuz da zayıf, tüylü ve sarı bir çocuktum. Bu hastalıktan sonra daha da göbeğim çıktı, gözlerimin ferisi sönüp zayıflayıverdim. Hastalığımızı ve kimsesizliğimizi babam kimseye söyleyemedi...” (Markumdar Ünü: 18).

Babasından başka kimsesi olmayan Gapar köydeki çocuklarla oynamaz, gülmez. İçinde buldukları durumdan yahut da babasına üzüldüğü için, içine kapanık bir çocuk olarak büyür. Gururlu ve inatçı bir yapıya sahip olan Gapar kendine yapılan haksızlık karşısında asla boğun eğmez:

“... Bu sırada Kunduzu ben eve getirip koydum. Avluda insanlar çoğalıp bir yığın gürültü çıkararak bir anda dağıldılar. Babam iyice üzüldü eve girdi. Başiboş sözü hafif mi? Bu söz sadece babama değil bana da çok ağır geldi.

- Sen de az değilsin, dedi bana kızarak.

- Kendi sataştı. Ben sataşmamıştım.

Sataşmasa da inatçısın! Ben biliyorum da... Rahmetli annen de ben de inatçı değildik ama sen inatçısın!..” (Markumdar Ünü: 21).

“...Kunduz öldükten sonra hiç kimseye katılmayarak daha da yalnızlaştım. Yetim gibi yalnız gezip yalnız oynuyordum. Anlamsız boş boş bakıyordum. Bu hâlim babamın hoşuna gitmiyor, içi yanarak kendince hüznleniyordu.

- Ya Gaparalı, neden hırsız inik gibi hiç kimseye katılmıyorsun?

Konuşmadan halktan topluluktan uzaklaşmak, yalnız kalmak kimin hoşuna gider? Babam doğru söylüyor. Fakat kime katılayım, kime sığınayım. Katılayım diyorum ancak canım istemiyor. Hiç istemiyor. Niçin? Onlar beni küçük görmüyor dese de bakışı ile küçümsüyor, yabancı görüyor. Kendim dolaşınca kendi kendimin beyiyim, özgürüm. Fakirim fakat özgürüm.” (Markumdar Ünü: 23).

Hayatın tüm zorluklarına ve insanların acımasızlıklarına katlanan Gapar bulunduğu yerden kurtulmanın hayalini kurar:

“... Onlardan gözümü alamıyorum kıyafetleri kendilerine kendileri kıyafetlerine pek yakışmış. Yüzleri çok süt veren ineğin buzağısı gibi sevimli ve güzeldi. Akşamleyin babamı sıkıştırdım.

- Baba!

- Ne?

- Bende oraya gideyim.

- Nereye?

- Oş'a. Okuyayım.

- Babam şaşırıldı.

- Baban hayattayken nasıl yetimhaneye gidersin?

- Annesi ölen ne, yetim değil mi?

- Annen ölse de ben hayattayım!

- Gidiyim. Eğer göndermezsen tamamen kaçıp giderim.

- Babam eteğinin ucunu silkeleyerek yürüdü.

- İşte bu. Büyüyünce bunların söyleyeceği bu.

Gönlüm isteğine kavuştu. Uzaklara uçam geliyor, uzağa gidesim geliyor. Köle olduğum köyden bıktığım için bilinmedik yerlere gitmek istiyorum. Oralar üzüntümü unutturuyor. Hasretini çektikçe aklıma geldikçe keyfim yerine geliyor. Peki babam.

Babam ne kadar gurur yapsa da beni yanından göndermek istemiyor ancak o, okuyan çocukların giyinişini, davranışını görünce sözümü dinleyip beni de oraya göndermek zorunda kaldı, güvendi, kabul etti. Bir gün eteğini silkeleyerek:

- Tamam sen bilirsin Gapa kabul ediyorum. Okursan, mümkün, bana benzeyip köle olmaz müderris olursun kaderine engel olmayım ben, kabul ediyorum.

Yuvadan yeni uçan sariağız kuşunun yavrusunu gördünüz mü? Uçması, konması, yürümesi çok basit ve gökyüzünde özgür olmasına rağmen gözbebeğine dünya batmış gibi olur ve kocaman boşlukta çok fazla gayret edip hareket ederek bir yöne yönelir. Oş'taki Nariman adlı yetimhanede okumaya başladığımda ben kendimi işte o ilk kanat çırpamayan sariağız kuşunun yavrusu gibi hissettim. Temiz kıyafet, temiz yatak, üç öğün yemek... Önceki hayatta çok hor görüldüğümünden onun üzüntüsü gözümde anlaşılrsa da, şimdi hayat o kadar rahat, o kadar eğlenceli geliyordu. Yaşlı insanlar gibi somurtmuyordum. Ruhum çocuklaştığından bazen gülmeye bazen de kahkaha atmaya başladım.” (Markumdar Ünü: 26- 27).

Gapar yalnız kalmayı ve Ak-Buura nehrine gelip babası ile birlikte yaşadığı eski sıkıntılı günleri hatırlamayı sever:

“...Böylece günler geçip gitti. Bazen boş vaktim olduğunda kendim tek başıma Ak-Buura nehrinin kenarına gitmeyi seviyorum. Ak-Buura'ya girdiğimde bazen deve gibi patır kütür ses çıkarıyor, bazen de yorulmuş dişi deve gibi hışırdıyordum.

Özellikle girdiğim zamanlarda çok geldim. Çünkü hışırdamayı değil, gürlmeyi seviyorum. İşte orada babamla ikimiz Oş'a iş aramaya geldiğimizde, yolumuzun ilk düştüğü, çay içtiğimiz çay ocağı da nehrin tam kenarındaydı. O zaman çoğu şeyi anlayamamamın sebebi, çocuk olmamış. Şimdi ise çoğu şeyi anlıyorum. Geçip giden ömrümü düşününce, oyun ile geçen bir tek günümü bile hatırlamıyorum. Fakirlik ile kimsesizlik sadece babamı değil, beni de perişan etti. Yeryüzünde acınacak duruma geldik. Ak-Buura'nın kenarında derinlere daldım. Coşarak akan dalgaları izledikçe babamla ikimizin geçirdiği günleri içim sızlayarak yeniden gözümün önüne getirdim. Babamı düşünüp ona üzülüp acıyorum. Nasıl yaşamış? Nasıl hayatını sürdürmüş? Babam kopuz çalıp güzel şarkı söylermiş fakat hayatımda hiçbir zaman onun güür şekilde kopuz çaldığını, neşelenerek şarkı söylediğini görmedim. Bazen uzak yola çıktığında sıkıldığından ya da üzüldüğünden mi ne kesik kesik dertlice gırtlaktan söylerdi. Meğer elinde parası, altında atı olan karnı tok sıkıntısı olmayan insan güür şekilde neşelice kopuz çalıp şarkı söylermiş, doğru!...” (Markumdar Ünü:28- 29).

Sabırlı, yaşına göre olgun ve güçlü olmasının yanında Gapar tuttuğunu koparan, öğrenmeye meraklı olan yetenekli bir çocuktur:

“...Bulvar sokağı (şimdiki Dcercin) ile Dungan (şimdiki Kiyev) sokağının ıssız yerinden kanal boyunca gittik. Yıkayıp tarayıp sıcak yemek yedik. Öyle böyle derken sonunda geç kalmışız. Şimdi ne yaparız, kime gideriz, nereye gideriz, nerede yatarız? Onlara göre ben daha güçlü gibi görünüyorum.

- Bir yerde bir şekilde yatarız da, enstitüye yarın mı gitmeli?” (Markumdar Ünü: 38).

“Elime ne geçse seçmeden başımı yaslayıp heceleyerek okumaya başladım. Önce parmağım kadar görünen yere resim çiziyordum. Şimdi elime kâğıt kalem geçtiğinden ak boz atın dizginini elime almış gibi beyaz kâğıda resim çiziyorum. Özellikle okumaya başladıktan sonra resim çizmeye olan ilgim daha da arttı. Masaldaki resimler daha çok heveslendirdi. Renkli kalem elime geçince cansıza can vermiş gibi bendeki sır ortaya çıktı. Ders saatinde gizlenerek resim çiziyorum öğretmenim tebeşir ile masaya vurup uyarıyor.

- Ayti oğlu Gapar. Ders saatinde resim çizdiğini bir kez daha görürsem..

Resmimi bırakıyorum. Ne için izin vermiyor? Resim çizmediğimde elimin kaşındığı, gönlümün kırıldığı niye düşünülüyor? Niye resim çizmeye o kadar değer verilmiyor. Öğretmenler bu sanatıma önem vermese de çocuklar arasında ressam olarak adlandırıldım. Artık beni yetimhanenin giydirmesi, yedirmesi, okutması ya da çeşitli hastalıklardan kurtarması değil, bu büyük sanatım, büyük gayem heyecanlandırıyor. Su içen ağaç gibi yeşerdim, canlandım. Rahat gün yüzü görmediğim yetimliğimi, sıkıntılı geçen çocukluk günlerimi tamamen unutarak büyüdüm, büyüyüp değiştim. Meğer on beş yaşına gelmişim. Fakat kendimi oyun oynayan on beşindeki bir genç gibi değil, otuzundaki olgun insan gibi sabırlı hissediyordum. Annesiz yetim erken büyür.” (Markumdar Ünü: 29- 30).

Onca yokluk ve eziyet içinde büyümesine rağmen Gapar yardımsever, fedakâr, hoşgörülü ve görgülü bir şekilde yetişmiştir:

“... İşte Oş’a geldik, dedi babam.

- Yerin dibi burası mı?

- Yerin dibi olmaz.

- Nasıl olmaz?

- Çukurun dibi olur, kovanın dibi olur peki yerin dibi olmaz mı?

- Olmaz.

- Dibi olmaz, delik olsa oradan biz düşmeyiz mi?

- İnip yürüdüm çok konuşmadan.

Çocuk da olsam babama acıyıp yürüdüm. Ayağımda hiçbir şey yok. Ömrümce ayakkabı görmeyen şiş ayaklarım yol kenarındaki büyük kıymıkların yanı sıra taşlara basıp geçtikçe de hiç acımadı...” (Markumdar Ünü: 14).

“...Gelmem ile oturmam işe giriştim. “Cahilliği yok etme”, “cahillik ile savaşma” adlı sloganın ünü o bölgede yayılmış. Tatile gelen her bir öğrencinin görevi en az on kişiye okuma yazma öğretmekmiş. Nasıl çalışıp ne yaptığı hakkında rapor oluşturup götürmek takip etmesi gereken göreviymiş. Köyü dolaşıp harf öğrenmek isteyen kişileri toplayıp okuma öğretmeye başladım...” (Markumdar Ünü: 58).

“...Gittikçe babama acıyorum. Akşam geç vakte kadar kendine acımadan çalışıp bir günlük ya da en fazla iki günlük yemeği ancak buluyordu. Onun için çocukluğu bırakıp zorluklara katlanıp babama yardımcı olmayı seçtim. Sopa adlı köyde Kuşkana denen yer vardı. Orada hayvan kesilirdi. Hayvan kesilen yerde karga kuzgun çok olduğundan orası “kuşkana” diye adlandırılmış. Bir gün elime kova alıp oraya gittim...” (Markumdar Ünü: 19).

“...Böylelikle yatakhaneye geldim Abazkan’ın yattığı yatağa yabancı bir genç yatmış. Gelmem ile Raykan arkamdan girdi.

- Seni bekliyoruz.

- Ne oldu?

- Abazkan’ın yatağında yatan yabancı genci eliyle işaret etti.

- Abazkan’ın yerine geldi. Tanıştırayım. Adı soyadı Alıkul Osmonov. Bu genç de senin gibi yetim.

Yüzüm düştü.

- Tok olduğunu söyledi! Beni niye beklediniz?

- Bu arkadaş kavga edip gömleğini yırtmış. Kuzmiç’e gitsek Abazkan’ın acısından unuttur, gitmesek böyle yırtık gömlekle okula gitmek şöyle dursun yemekhaneye bile gidilmez.

Heybemdeki eski temiz gömleğimi alıp Raykan’a verdim. Raykan orada sırt üstü yatan gence döndü.

Haydi al!...” (Markumdar Ünü: 63).

“...Zamansa geçti. Bin dokuz yüz otuz iki yılı geldi. Okuryazarlıkta çok “kız kurusu” olunca on iki yaşında okul kapısını açıp birinci sınıfı geçip ilk kez harf öğrenmeye başlayan ben yirmi yaşında teknik okulu bitirip okula ders vermeye, halkı okutmaya yarayacak izin belgemi aldım. Böylece beş yıl çabukça geçip eğitimimi bitirdim.

Bitmesiyle güzel sanatlar okuluna girmeyi yeniden amaç edindim. Fakat bu isteğimi yine hiç kimse desteklemedi, düşünmedi, düşünmek istemedi. Millî Eğitim bakanlığında çalışan birisi büyüklendi.

- Bu nasıl yoldaş Aytıyev! Okulu bitirip okula gideceğim demek ne? Köyde şimdi resim eğitimini istemek şöyle dursun, hangi düşünceyi çizeceksin de ressamlığı okuyacaksın? Tek başına iki enstitü çok olur. Sosyalizmi iki değil, sadece bir diploma ile kurarız. Onun için gık mık etme iki yıl Celalabat'taki öğretmen okuluna gidip çalışıp gel, diplomanı iki yıldan sonra alırsın!

Bunu da düşünsen olur. Gerçektende köyde okuma yazmaya göre resim o zamanda çok azdı. Çaresiz “gık mık etmeden” Celalabat'a gittim...” (Markumdar Ünü: 79-80).

“...Yıkayıp taranıp yemekhaneye geldik. Metal tabağa kaymak koyulan kırmızı borş çorbası geldi. Uzun zamandan beri sulu yemek görmeyen Töröbay başını kaldırmadan ağzını şapırdatarak yemek yemek ile meşguldü. Yavaşça kolundan dürttüm.

- Ağzını şapırdatmadan ye, ayıp...” (Markumdar Ünü: 45).

Gapar ne istediğini bilen ve istediği şeyden vazgeçmeyen, sahip olmak için tüm benliğini ortaya koyan birisidir:

“...Niçin öğretmenliği okuyorum, niçin hemen ressamlığa başvurmadım, diye düşünüyorum. Özellikle Obratsov'un resim girdabı başladıktan sonra benim ruh dünyamın tam da bu resim sanatı olduğunu daha iyi anlamaya başladım. Onun üstüne Obratsov da bir kere heyecanımı uyandırınca:

- Sen de doğuştan ışık var, böyle ışığı Tanrı herkese vermiyor, dedi.

Güzel sanatları iyi bilen Obratsov gibi kişiler böyle herkese söylemese gerek diye düşündüm. Kendi kendimi motive ettim. Ta merkez tarafta ressamlık okulu olduğunu, ona şimdiden gidip eğitim alacağımı bildirmek için bir gün Millî Eğitim bakanlığına gittim...” (Markumdar Ünü:66- 67).

“...Tokombayev ile Bişkek'te teknik okulda okuduğumda tanışmıştım. Ressamlığa çok istekli olduğumu önceden biliyordu. Bundan dolayı bu kişiyi gidip göreyim diye düşündüm ve kaldığı yere giderek:

- Aalike ben hâlâ önceki ressam olma düşüncemden vazgeçmedim, dedim. Bir şekilde resim eğitimime kaldığım yerden devam ediyorum. Her gün resim çizerek büyük hedefimin peşinden gidiyorum.

Aldığı resimlere Aal Tokombayev bir sıra bakarak bana inandı.

- O, Gapaş harika çalışıyorsun hani diğerlerini göster, bu babanın portresi mi? A bu Petr Kuzmiç.. Kendi gerçekten.. Senin yolun öğretmenlik değil ressamlıkmiş...

Düşüncemi tam orada söyledim.

- Onu kendim de biliyorum Aalike fakat burası beni hiç serbest bırakmıyor. Çünkü öğretmenler yetersiz. Onun için siz bana yardım edersiniz, buradan beni kurtarabilirsiniz olmaz mı? Bir şekilde Frunze'ye gidip oradan da Moskova'ya veya Leningrad'a gidip eğitimime başlasam iki gözüm dört olur...” (Markumdar Ünü: 81-82).

Zeki ve başarılı olan Gapar gezip gördüğü yerde incelemeyi, araştırmayı ve kendini geliştirmeyi sever:

“...Resim sanatını püf noktalarını araştırıp, bu sanat hakkında tüm üstatların vermiş olduğu temiz bilgi ve nasihatlerini dinleyip, ustalığımlı geliştirip, gördüğüm güzel dünya nimetlerini inceleyip ilerledim. Ressam için iki şey gerekli: Gözlem ve fantezinin mutlaka gerekli olduğunu anlamaya başladım. Fantazinin zengin olunca hayattaki bazı şeylerin gözlemi zayıf olur, ya da gözlemin iyi olunca fantezinin zayıf olur. O zaman hiçbir şeyin farkına varamazsın ve keşfedemezsin. Fantezi ile sadece genellemeyi o ya da bu şeyin görüntüsü için her köşeyi bakmayı, her tarafı gözetlemeyi şart koşar sanki. Yalnız o zaman bir nesnede sanatı görüp ve fark edince onu genelleyip yüceleştirir. Ressamın görsel bir dünyayı keşfetmesi onda bir güç olduğunu gösterir değil mi? Yaratıcılık ayrıca görsel sanata göre asıl sanattır. “(Markumdar Ünü:100).

“...İşte şimdi çoktandır istediğim Tretyakov galerisindeyim. Dünyanın dev yeteneklerini, harika eserlerini ağzımı sonuna kadar açıp nefesimi tutarak dikkatlice izledim. Doğrusu sanatı, hem derin hem de farklı düşünmeye cesaret edemiyorum. Ruh dünyam büyük eserlerin büyük sırrını kendiliğinden düşünüp kendi kendine anlıyor. Resimden resime geçtikçe gözüm keyif alıyor, düşünce dünyam hareketleniyor, seviniyor. Hayvanat bahçesinin içindeki harika eserlerin büyüleyen gücüne baktıkça bilinmedik bir şekilde rahatlıyorum...” (Markumdar Ünü: 86-87).

On bir yaşından beri babasından, vatanından, milletinden uzakta yaşayan Gapar yaşadığı yere her zaman özlem duyar:

“...Böylece Moskova’da eğitim alıyordum. Uzakta olduğunda doğduğum köyün, yetiştiğin yerin, ayrıca altı değil altmış annemiz ve babamızın yaşadığı, ayak bastığı sevgili Ala-Too aklına gelir, rüyana girer. Dünyanın edebiyat ve kültürünün karışmaya başladığında, onun büyüyen evrimini, tarihi ile haberlerini, insanlık düşüncesi ile insan elinden yaratılmış güzel sanatı anlamaya başladığında milletin tarihi, kültürü, iyi ve kötü tarafı aklına geldiği doğrudur. Bundan sonra genelde milletim, toprağım aklıma gelmeye başladı.

Kırgız ulusu yetenekli toplumdur. Yetenekli olmazsa milyon mısra “Manas’ı” ayaza haykırıp kaya taşlarının arasına yazarak ağızdan ağıza, nesilden nesile saklayabilir miydi? Ulusum çok neşeli. Atay ve Musa’nın sesi gibi ahenkli sesi bu yaşıma kadar Moskova’da eğitim alırken hiçbir yerde duymamıştım. Ayrıca, Atay ile Abdulas’ın sesi insanın yüreğine dokunan, akıl ve ruh dünyasını heveslendiren büyük bir güç, büyük bir sır gibi görünüyordu. Bunların sesinde, bestesinde şarkı söyleyen kişi güzel insanların tüm düşüncesini, gönlünü neşelendirirdi. Toktogul, Cenicok, Barpı, Togolok Moldo gibi yaşadığı yerde doğal şiir söyleyen biriyle yabancı yerde, yabancı biriyle karşılaşmış mıydınız? Affedersiniz ama bu övünme değil, hatta bizim ulus övünmeyi en gaddar ve en ahlaksız davranış gibi görürler. Ayrıca Cenicok’un şiirleri basitliğiyle, derin içeriğiyle serbest ölçü ile yazılmış olmasıyla ruhu rahatlatır...” (Markumdar Ünü: 104- 105).

Ayti: Ana karakterlerden biri olan Ayti Gapar’ın babasıdır. Karısı öldükten sonra oğlu Gapar ile birlikte yaşayan Ayti’yi çileli bir hayat bekler. Ayti’nin oğlundan başka hiç

kimsesi yoktur. O üzüldüğünde üzülür sevindiğinde sevinir, oğlu için yapmayacağı fedakârlık yoktur:

“Bir gün birinin devesi öldü. Sana et alıp geleyim diyerek babam sabahleyin oraya gitti, akşamleyin devenin etini getirdi. O zamanlarda haftada bir yediğimiz et şöyle dursun ayda bir yediğimiz et bile bizim için büyük bir ziyafet ve bayramdı. Fakir, elindeki dört çeşit hayvanını öldüğünde veya düğününde kesmiyorsa günlük sıradan günlerde hiç kesmezdi. Bunun için özellikle bize benzeyen fakir, yetim ve dul bir kadın için sıcak çorba içmek hayatının en büyük olayı olarak kabul edilirdi. Sabahleyin içtiğim ayran aşısı içimi ezdiğinden dolayı eski yuvadaki büyümemiş kuş yavrusu gibi ağzımı devamlı açarak babamı akşama kadar acı acı bekledim. Bugün de böyle oturup bekledim. Babam geç geldi. Babama etin yağlı yerinden değil kalan yağsız yerinden vermişler. Küçük çocuk bunu nerden bilir diyeceksiniz. Annesiz yetim hepsini bilir.

Eti yemeye başladığımda arasında kurt geziyor. Hemen iğrenerek ağzımdakini yere tükürdüm.

- Baba yemem.
- Ne oldu?
- Arasında kurt geziyor.
- Babam kötü oldu. Yalan söyleyip beni kandırmaya çalıştı.
- Kurt değil o yiyiver çocuğum.
- Yemem niye kurtlu et alıp getirdin?

Babam kazanı çok kez açıp kapatsa da akşam yemeğinde kurtlanan etten başka hiçbir şey yoktu.

- Temizleyip suda tekrar kaynatıp vereyim. Bir şekilde zar zor ye olmaz mı?
- Yemem.

Babam yanağımdan çekti, daha sonra bana acıyıp çok üzüldü. Bu dünya babama dar oldu. Aydınlik dünyada yaşamaya doymadan gidecekti.” (Markumdar Ünü: 10- 11).

Ayti karısının yokluğuna alışmaya çalışırken bir de açlık ile baş eder. Çektiği sıkıntılardan dolayı insanlara ve Allah’a karşı hep bir isyan içinde olur. Bu Ayti ve oğlu Gapar’ı yerinden yurdundan eder:

“...Babam yanağımdan çekti, daha sonra bana acıyıp çok üzüldü. Bu dünya babama dar oldu. Aydınlik dünyada yaşamaya doymadan gidecekti.

- Ya Allahım, eğer varsan, eğer adaletliysen, eğer hepimize eşit isen bizi böyle yapmazdın! Bizi böyle yapıp ayırt edip hor görmezdin! Allahım sen yoksun! Yoksun! Olsan öyle yapmazsın Allah!

Babam sinirlenip hüngür hüngür ağlayarak bağırdı. Komşular geldi.

- Ya, Ayti, sana ne oldu?
- Ne olsun Allah deyip kul oldum kimsenin hakkını yemedim dedikodu edip hırsızlık yapmadım fakat bana o ne iyilik yaptı?

- Bırak şimdi bırak.

- Niçin bırakayım? İşte, Atabay Bey kanımızı sülük gibi emdi. Gururumuzu çiğneyip birimize iyi, birimize kötü konuşarak bizim alın terimizle dünyayı yığdı. Eğer Allah varsa eğer o adaletliyse, beni hor görmezdi. İşte bu akbaba olan Atabay'ı hor görürdü!" (Markumdar Ünü: 11).

"...Şimdi düşününce babamın üzüldüğünde ölümüne söylediği sözleri direk Atabay Bey'in kendine ulaşmış.

- Bu baldırı çıplak açıkça kâfir olmuş, dediklerini bir kere ziyafete gittiğimde duydum.

- Ya bu Ayti sinirlenmiş, dedi diğeri.

- Sinirli değil, kâfir olmuş dedi bir başkası.

- Bunu buradan yok etmek gerek dedi, Atabay Bey.

Bundan sonra bize hiç kimse uğramaz oldu, konuşmaz oldu. Sanki Allah'ın kurutunu saklayıp tuzunu çalmışız gibi insanlardan uzak kaldık. Annemin ölmesi bir üzüntüyken, bu bize ikinci üzüntü oldu.

Bir gün çocuklarla oynarken, küçük dayım gelerek:

- Gapar! Koş, yetiş! Atabay Bey karşılık verdiği için babanı mahvediyor, deyip elimden tutup götürdü.

Küçük dayımın avlusu Atabay Bey'in avlusunun yanındaydı. Dayım:

- Sen avlu kapısının aralığından girersin. Girince ağlayıp sızlamazsan babanı öldürebilir, dedi.

Avlu kapısının aralığından ok gibi atılıp babama doğru koştum. Babamın iki eliyle iki bacağını iki tarafa açarak sadece pantolonla bırakıp ateşin üzerine tutmuş. Yetişip babamı tutan uzun kollu kişiye asıldım.

- Amcalar! Sevgili amcalar! Babamı bırakın! Koyuverin!

- Bana merhamet etmiyorsanız şu çocuğa acıyın, dedi babam gözleri yuvalarından fırlatarak. Yüzü sararmış, ağzı susamış, ateşten kaçarken can havliyle sıçramış. Atabay Bey ta uzaktan sevinerek bakıyor.

- O, Allahı olmayan ilahsız kul! Allahı düşünmeyen nasıl çocuğunu düşünür!

Ben bağırp yalvarıyorum.

- Amca. Amcalar, diyorum! Bırakın babamı! Amcalaaar! Ağlamamı hiç kimse duymadı. Birisi büyük pençesiyle ensemden yere ankildek gibi atınca açık avlu kapısının yanına bozuk para gibi düştüm. Bir süre sonra aklımız başına gelene kadar babam ile ikimiz orada yatmışız. Babamın derisi ezildiğinden acımış. Bu olaydan sonra birkaçı dışında yakın akrabalar da babamdan uzaklaştı. Böylece ona bu dünya dar oldu, daha fazla yüreği parçalandı. Bir gün babam çok üzülerək:

- Buradan gidiyoruz oğlum, dedi.

- Nereye?

- Tölöykön'den çok uzaklara, dünya geniş.

Lazım olan eşyalarımızı alıp, peş peşe takılıp yola çıktık..." (Markumdar Ünü: 11-12).

Ođlu Gapar'ın geleceđini dűşünen Ayti tűm bu sıkıntılara karřı gűđűs gerer ve bir an olsun çalıřmaktan vazgeçmez. İyi ya da kűtű ne iř olursa olsun hakkıyla ve azimle yerine getirir:

“...Aramadan bulduđu iře sessizce sevinen babam ađzındaki ekmeđi çiđner iđnemez heybesini yanına alarak beni elimden tutup karnı tok, háli vakti yerinde olan kiřiye takip etti. Adam bize yűksekten alay eder gibi bakıyordu. Hızlıca alçak evin bűyűk avlusuna gelip bekledik. Makam mevki sahibi adam babama direk emir verdi:

- Bugűn kerpiç mayalarsın. řu kazma, řu da saman.

Babam bűyűk eriđin altına kűtű kolsuz elbisesini çıkarıp beni oturttu. Kendi pantolonunu dizine kadar sıvayıp iře giriřti. Evin duvarını yapmaya bařlayan babam evin avlusunda akřama kadar çalıřtı. Akřamleyin ev sahibinin karısı babamla ikimize iki káse çorba, iki dilim ekmeđ ve bir dilim et getirdi. Bu babamın akřama kadar kerpiç yapıp çalıřmasının, emeđinin karřılıđıymıř...” (Markumdar űnű: 14- 15).

Ayti ileri gűrűřlű biridir. Gapar'ı műderris olup hayatını kurtarması için Oř'a gűndermeyi kabul eder:

“...Babam ne kadar gurur yapsa da beni yanından gűndermek istemiyor ancak o, okuyan çocukların giyiniřini, davranıřını gűrűnce sűzűmű dinleyip beni de oraya gűndermek zorunda kaldı, gűvendi, kabul etti. Bir gűn eteđini silkeleyerek:

- Tamam sen bilirsin Gapa kabul ediyorum. Okursan műmkűn, bana benzeyip kűle olmaz műderris olursun kaderine engel olmayım ben, kabul ediyorum...” (Markumdar űnű: 27).

Ayti'nin Gapar'dan, Gapar'ın ise Ayti'den bařka hiç kimsesi yoktur. Ayti geçmiře űzlem duyan biridir. Bazı yađmurlu gűnlerde Ayti'nin aklına eski űzlediđi gűnler gelir ve o daha çok dertlenir:

“O gűnler de geçti. Gűndűz ile gece, gece ile gűndűz deđiřirken bazen sađnak řeklinde bazen de gűn boyu sepeleyip usanmadan sicim gibi yađmur yađıyordu. O zamanlarda babamın dertli gűnlű daha da hűzűnlenirdi. űzellikle yatacađı yerdeki kűtű ocađın yanına oturup bu dibi delik dűnya ve hayatı hakkında gűrtlađı patlayıncaya kadar konuřurdu. “Rahmetli annen” diyerek onu hatırlardı. Bűtűn gençliđi, bűtűn űmrű onunla tamamen yeraltına gitti. řimdi bu hayat ona ikinci kez gelmeyeceđi için de hasret çekerek űzlemle konuřurdu. Ben henűz ocuk aklım tam ermediđinden annemi yavařça unutmaya bařladım. Babam űyle yapmadı, aksine her geçen gűn gitgide daha çok hatırlamaya bařladı...” (Markumdar űnű: 18).

Ayti her zaman oğluyla gurur duyan ve onun mutluluğunu isteyen bir baba olmuştur:

“...Babam benim için yalnız bunalmasın diye dűřűnűp bir gűn kűűcűk kűpek yavrusu alıp geldi ve bana:

- Ođlum yorulduđunda iřte bu eniđi kucaklayıp yatarsan űřűmezsin, dedi...” (Markumdar űnű: 18)

“...O bu sűzűme inanmadı. Babam akřamleyin benim getirdiđim kemiđe ot koyup piřirdi, babamla ikimiz çokça yedik. Babam sevinerek omzumdan sıvazlayıp:

- Adam olacak demek bu, dedi... ” (Markumdar Ünü: 19).

“...Gündüz kötü evin bir köşesinde uyumayı alışkanlık ediyordum. Babamın horul horul çıkan horlama sesini dinleyerek köseleye yatıyordum. Yeğenin söylediği gibi babama “hoca kadın lazım” olmuş mu? Bir defa “Gaparali olmasaydı yemek yapıp kadın işleriyle uğraşmaktansa çoktan evlenirdim” dediğini duymuştum. Hoca kadın hakkında zaman zaman babam laf açsa da hiç evlenmedi. Büyüyünceye, evden ayrılıncaya kadar üvey anneye muhtaç etmedi...” (Markumdar Ünü: 24- 25).

Hayatı boyunca tüm acılara göğüs geren Ayti onca yokluğa rağmen gururundan bir kez olsun ödün vermemiştir:

“...Ondan sonra Kuşkana’ya sık sık gittim, eniği de kendimizi de doyuruyorduk. Babamın getirdiğini de biriktiriyorduk. Fakat babam fakir de olsa çok gururluydu. Bir gün:

- Bırak oğlum, Kuşkana’ya gidip diğer köpeklerle kavga etme, dedi... ” (Markumdar Ünü: 19).

“... Avula peşi sıra koca ağzın babası geldi. Elinde tüfek. Tüfeğini çekmeye hazırlanırken Kunduz’a dönerek yanında duran bana:

- Kaç öteye dedi.

Bağırarak tüfeğine asıldım.

- Amca vurmayın! Amca, baba görmediniz! Çocuğunuz bana kendi bulaştı, amca!

- Kaç öteye!

Baktığımda, gözünde öfke ile alev. Babam yanımıza geldi.

-Bırak şimdi, kardeş! Bu kez affediver kardeş. Çocuk denen çocuk. Köpek denen köpek. Şimdi şu çocuklar ile köpek kıyaslanır mı? Isırdıysa iyileşir.

O, tüfeği ile tehdit ederek babama kuruldu.

-Dur ötede! Başiboş köpek!

- Bu sırada Kunduzu ben eve getirip koydum. Avluda insanlar çoğalıp bir yığın gürültü çıkararak bir anda dağıldılar. Babam iyice üzülüp eve girdi. Başiboş sözü hafif mi? Bu söz sadece babama değil bana da çok ağır geldi...” (Markumdar Ünü: 20- 21).

Ayti vatanını milletini seven biridir. Atabay Bey ile kavga ettikten sonra köyünden ayrılmak zorunda kalan Ayti dört yıl sonra köye döndüğünde büyük bir sevinç yaşar:

“...Sürgünden döndüğümüze babam sevinçliydi. Babamın sevinçli olmasından dolayı bende sevinçliydim. Memleket güzel karşıladı. Önceden babam buradan kovulup gitmişti fakat kovulmuş gibi olmadı, buraya geldiğinde keyfi yerine geldi, kendini iyi hissetmeye başladı...” (Markumdar Ünü: 25).

İmangazı: Tölöykön’de yaşayan ve her şeyden haberdar olan şen kopuzcudur. İleri görüşlü, akıllı, çalışkan olan İmangazı düşüncelerini çekinmeden söyleyen biridir:

“...Köyde İmangazı adlı şen kopuzcu var. Yanında insan üzülüyor.

- Ya İmangazı, etrafta ne laf söz var?

- Ne laf olsun. Mikeley çar tahttan inip yerine fakirlerden Lenin adlı han çıkmış diyorlar.

- Onu biliyoruz.

- Biliyorsan niye soruyorsun o zaman.

- Nereliymiş. Onu bilmiyoruz. Biri Moğol diyor diğeri bizim Tanrı dağlı Kırgızmış diyor.

- Nerde Tanrı dağlı. Rusyalı diyorlar. Törölgön’de “Yoksullarım, Kırgızlarım” diyerek Kırgızca konuşmuş diyorlar. Kırgızlara benziyor diyorlar. Onun için yedi sülalesi araştırıldığında bu bizim Tölökönlü diyorlar.” (Markumdar Ünü: 25- 26).

“...Tanrı’nın gazabına uğrarsan sen de eşek olursun!

- Tanrı’nın gazabına uğramak şöyle dursun ben ona doludizgin küfrediyorum! Fakat görüyorsunuz eşek olmuyorum. Daha evvel devrime kadar ömür boyu dedik fakat kuru ümitten başka hiçbir şeye yetmedi. Tanrı emretse bana o zaman da emrederdi.

- Tanrı gelip boş kazana yemek koyup vermiyor. Kalbinde iyilik, başında akıl, elinde emek olduktan sonra Tanrım veriyor.

- Benim gönlüm ne? Temiz değil mi? Kimseye kötülük yapmadım ömür boyu toprak çapaladım fakat Tanrı hiçbir şey vermedi.

- Çalışma ile, fakat yaşamayı bilmezsen Tanrı şöyle dursun seni doğuran annen de hiç şey vermez. Toprak çapalamayla iş bitmiyor.

- Sonra ne? Hırsızlık mı yapmam gerekli?

İkisinin şakalı konuşmasını dinleyenler kahkaha atarak güldü.

- Niye hırsızlık yapacaksın? Zenginlerin hepsi hırsız mı? Zalim mi? İşte şimdi fakir zengin diye ayırıyorsunuz. Zenginse kötü, fakirse iyi diye adlandırırınız. Bunu size göre “demokrasi” demiyor, “kötü niyetli” diyor. Fakirin de zenginin de aptalı ve akıllısı olur. Ya, doğru değil mi? Şakalı konuşmaya kulak verenler kabul etti.

- Doğru doğru.

- Peki doğruysa niçin Tanrı’ya inanmayıp işte bu gibi insana inanıyorsunuz?

Diğer tartışan kendinden geçti.

- Hey ağa ağzından çıkana dikkat ederek konuş.

- Gerçekten de öyle. Zenginse kölesi olursunuz, fakirse kulağından çekip hizmet ettirirsiniz. Böyle olursa sonuca gidip sıkıntıdan kurtulamazsınız.

- Hey ağa ağzınızdan çıkana dikkat ederek konuş diyor babam!

Diğeri daha fazla gürültü kopararak şiddetlendi.

- İşte sen, davar çobanı ilk defa çoban olarak Bişkek’teki büyük topluluğa katılmaya gidiyorsun. Gitmeniz iyi ancak sen orada hangi problemi çözeceksin. Hiçbir problemi çözemeyeceksin! Duruma teslim olup yiyip içip para harcayıp tekrar gelirsin. Ama senin gibi bir tek sen değil? Milyon!

- Ağzından çıkana dikkat ederek konuş diyor babam! Ya sen kimsin?

- Ben mi?
- Evet, sen!
- O kadar gerekli mi?
- Evet o kadar!
- Eğer sen Bişkek'teki büyük toplantıya giden Kızıl bolşeviksen ben de Taşkent'e giden Özgön'ün imamıyım..." (Markumdar Ünü: 33- 34).

İmangazı engin bilgisi sayesinde çevresindeki insanlara bazen yol gösterir, bazen de öğütler verir:

"...O sırada birileri:

- Hey molla dedi.

Baktığımda önceki yerli imam ile kavga eden çoban.

- Selamünaleyküm amca! Nasılsınız? Nereden geliyorsunuz?

- Nereden olsun? Senin geldiğin şehirden. Her zaman trende karşılaşıyoruz.

- Yine mi büyük toplantıya gidiyorsunuz?

- Evet. Gittiğimde de Abdülkadir Orozbekov denen amcanı Kırgız ASSR'nin icra komitesine seçeceğim. Orozbekov'u duydun mu?

- Duydum.

- Peki kendisini okudun mu?

- Hayır.

- Oku, oku, kurban olduğum. Kör insanın dayağının, yeri gagalayan zayıf at gibi olduğunu görmedin mi?

- Başımı salladım.

- Cahil insan sorun çözmede kendini tek gibi hissedermiş. Onun için oku kurban olduğum. Okumayan kişi kördür. İşte ben cahil insan, merkeze gelip sorun çözüyorum.

- Aslında sorun çözülmedi, olacak kişiye oy kullanmak için özellikle Oş'tan geliyorum..." (Markumdar Ünü: 57).

"...Bu durmadan konuşan aydın kişi ile geçen yıl bir vagona merkeze birlikte gelmişken bu yıl birlikte gidiyorum. Cahilliğiyle akıllı görünür. Akılsız olsa hatasını kabul eder mi? Aslında sorun çözülmedi, olacak kişiye oy kullanmak için özellikle Oş'tan geliyorum demezdi. "Hatasını açıkça söyleyip kabul etmek akıllılık, yiğitlik" diye Petr Kuzmiç söylemişti. Böyle insan eğitilmiş olursa halkın, vatanının gerçek çalışanı gerçek sahibi mi olur? Böylelikle Petr Kuzmiç'in bir sözü aklıma geldi. Tembel üstelikte akılsız insan bilime sahip çıkarsa işi değil halkın yurdun kişiliğini de beraber yıkar diyordu. O zaman biz "Petr Kuzmiç, tembel ve akılsız kişi eğitilmiş olur mu? Anlayışlı ve gayretli insan sadece derin bilime sahip olur" der..." (Markumdar Ünü: 57).

Allah inancına sahip olan imam İmangazı insanları Allah'a itaat etmeleri konusunda uyarır:

“...İmam size bir soru sorayım mı dedi.

- Niçin olmasın? Olur.

- Söylediğiniz ilk zamanın insanı nasıl olur?

İmam bıyığının altından güldü.

- Niçin önceki zamanın insanı hakkında soru soruyorsunuz?

- Öylesine.

- Tam bu senin sorunu önceden Hazreti Muhammet peygambere sana benzeyen birisi sormuş.

- Hazreti Muhammet hemen cevap veremiyor bir hayli düşünüp kalmış diyorlar o zaman. O sırada ağacın tepesinde bir bülbül durmadan ötüyormuş. Öttükten sonra uçarak inip yere konmuş. Orada Hazreti Muhammet peygamber bu durmadan öten bülbülün uçarak inip konduğu yere baktığında ne yaptığını gördün demiş. Gidip gören insan: “Hazreti, bülbül yere konup pislik gagalıyor” der. O zaman Hazreti peygamberimiz: Zamanın bilgesi işte bu bülbül gibi. Ötmesi başka, yaptığı başka olur demiş. Onun gibi özellikle Tanrı'ya inanmayan kimse en sonunda kendine değil kendi yaşadığı zamana inanıyor. Onun için kendi zamanına inanıyorsan Tanrı'ya da inan, itaat et.” (Markumdar Ünü: 35).

Coomart Bökömbayev: Oş'ta bulunan okulda okuyan yardımsever öğrencilerden biridir:

“...Dungan sokağından Bulvar sokağına geçince kıvrıcık saçı kulağına inen kuş burunlu, geniş alnı parlayan genç önümüzden çıktı. Sessizce başımızı öne eğip üzgün gittiğimize acıdı mı ne? Bize ilgiyle bakıp duruyordu.

- Nereden geldiniz.

- Oş'tan.

- Niçin böyle mutsuzsunuz? Birisi mi dövdü?

- Dövmekten de beter etti. Uzaktan zar zor gelmemize rağmen Daniyarov denen kişi Oş'tan gelen çingenelersiniz diye okula almadı.

Kuş burun genç kahkaha atarak güldü.

- Tanışalım, sizler Oş'un çingeniyseniz ben de Celalabat'ın çingeniyim. Adım soyadım Coomart Bökömbayev.

Coomart'a hayret edip bakakaldık. “Bökömbayev. Meğer bunların hepsi de ev, ov olarak mı yazılmış? Tüh Daniyarov'a “oğlu” demeseydim kovmazdı! Ona böyle yapsam daha çok hoşuna giderdim diye düşündüm. Ağzını açıp gürültü kopararak gülen bu genç, bize yol gösterdi. Celalabatlı çingeneyse Oşlu çingenelere yardım eder diye sevindik.

- Baş takkeleriniz nerde?

Diğer ikisinin takkeleri vardı. Egemberdi ile ikimiz takkemizi ot alaçıkta özellikle bıraktık. Onlar da takkelerini bırakıp hiçbir şey yapmadan şapkasız çıkmış oysa. Konuşmadık. Düşüncemizi Coomart biliyordu.

- *Anlaşıldı. O zaman şöyle yapın. İlk enstitüye gitmeyin Millî Eğitim Bakanlığına gidin. Yürüyün götüreyim...*” (Markumdar Ünü: 42).

Coomart okulda bazı görevleri üstlenir, bundan dolayı da okulda çokça söz sahibidir:

“Birinci sınıfta bitirip yazın tatile dağılma zamanı geldiğinde, benim başıma şöyle bir olay geldi: Yatakhane de Rahmanberdi'nin yeni gömleği kayboldu. Aramızdan kim aldı? Rahmanberdi çok üzüldü. Yazın evime giyip giderim diye sakladığı tek gömleğiymiş. Coomart bu sırada telaşlanarak gitti. Üstelik enstitüde Gençler Teşkilatı Kurumu'nun sekreteriydi. Enstitüde olsun, yatakhane de olsun fırlatarak öne atılıp konuşan o idi. Gömleğin kaybolmasıyla ortaya çıkıverdi. Hepimizi yatakhane nin önünde sıraya dizip gözümüze gözünü iyice dikti...” (Markumdar Ünü: 53).

Girişken biri olan Coomart okuldaki öğretmenler ile de devamlı yakın ilişki içindedir.

Gapar'ı okuldaki öğretmenlerle tanıştırır:

“...Coomart önümüzden çıktı. Bizi görünce unuttuğunu hatırlayıp yanındaki Rusla beni tanıştırmaya gitti.

- *Viladimir Vitaleviç ressam olacağım deyip Oş'tan gelen yiğit bu. Size söylemedim mi? Adı soyadı Gapar Aytıyev...*” (Markumdar Ünü: 47).

Petr Kuzmiç: Oş'ta bulunan okulda, Rusça derslere giren öğretmendir. Bilgili, alçak gönüllü, kültürlü biridir:

“...Rus dilini öğrensinler diye mi Petr Kuzmiç yatakhane de veya yemekhanede bizimle Kırgız- Kazakça konuşurken okul zamanında sürekli Rusça konuşmaya başladı. Rusçaya alıştırmaya ilk defa Petr Kuzmiç Egemberdi'den başladı.

- *Lütfen nereden geldiğini söyle.*

- *Sen, Oş geldin.*

- *Ne söyledin?*

- *Sen Oş geldin.*

- *Hayır, azizim. “Ben Oş'tan geldim” de.*

- *Ben Oş'tan geldim.*

- *Otur, Aytıyev!*

- *Ben?*

- *Lütfen, horoz bayan cinsi mi, erkek cinsi mi? Söyle.*

- *Erkek cinsi mi?*

- *Tavuk nasıl?*

- *Bayan cinsi.*

- *Niçin?*

- *Çünkü tavuk horozun eşi.*

Sınıftakiler ha ha ha!

- Petr Kuzmiç gülmek şöyle dursun gülümsemiyor, gülse küçük düşmez mi? Kültürlü insan güçsüzün önünde kendini güçlü hissetmiyormuş, çaresizin önünde saygınlığını kaybetmiyormuş. Ah, gelecekte böyle insan olsam ya.” (Markumdar Ünü: 47- 48).

Öğrencileri için elinden gelen her şeyi yapan fedakâr ve yardımsever bir öğretmendir:

“...Hazırlık sınıfına kabul edilen otuz çocuk yatakhaneinin yanına kurulan üç çadırda yaşıyor şimdilik. Kış gelmesiyle boz çadırları toplayıp yatakhaneinin içinde yer aramaya başladık.

Orası onlara biz olmadan da dar geldi, bazıları, birinin ayağı diğerinin başının yanına gelecek bir şekilde üst üste yattıyor. Bunu gören Petr Kuzmiç sıkıntıya düşerek ensesini kaşıyor.

- Böyle bunları düşünmedi, mi diyorsunuz gözbebeklerim. Yaz boyu düşündüm. Ancak babamızdan kalan dünya yok, canlarım şimdi.

- Petr Kuzmiç gibi insanlar nadir yaratılıyordu sanırım. Bize yatakhane yer bulamayınca çaresiz kaldı. İlk önce, kendi yaşadığı büyük odayı bize boşalttı. Hanımı ve iki küçük yavrusu ile enstitünün yemekhanesine bitişik olan küçük odaya yerleşti. Biz büyük odaya keçe döşeyip sırasıyla yatak serdik.” (Markumdar Ünü: 51- 52)

“...Nereye gittiğimizi sormadan peşine takıldım. Pazara geldik. Şehirde o zaman da dükkân yoktu. Gereken her şey pazardan elden alınırdı. Dünden beri aralıksız yağın yağmurda at arabaları su birikintisindeki suları şapırdatarak geçtiğinden pazarın içi belime kadar çamurdu. Petr Kuzmiç’in yanında bazende arkasında giderken kendimce düşündüm. “Pazara beni peşine takıp niçin getirdi? Evine yiyecek alınca onu götürüyüm diye mi?” O zaman altın gibi bir kişinin ihtiyacını yerine getirince Tanrı verirdi. “Fakat düşüncem farklı çıktı. Petr Kuzmiç bana kıyafet almak için beni peşine takıp getirmiş.” (Markumdar Ünü: 56).

Vilademir Obroztsov: Oş’taki okulda çalışan resim öğretmenidir:

“...Şimdi düşünüyorum çok erken ölen Obraztsov özellikle bana benzeyen taşradaki gençlere sadece pedogog olarak değil ressam olarak, insan olarak, yeni zamanın sesi olarak büyük emek vermiş. Bir hayli yıldan sonra onun otuzuncu yılların başında çizdiği resimlere bakınca onun iyi ressam olduğuna çok inandım. Onun o zamanda, Çuykov’un tesirinde olduğu düşüncesine günümüzdeki bazı Kırgız ressamlarının da katıldığı gibi tamamen katılmıyorum. İkisi aynı fikirde, aynı güzel görüşte olan iki arkadaş fakat Obraztsov kendine has bir özelliği olan ressamcılık yönü ile ayrılıyor...” (Markumdar Ünü: 68).

Obraztsov Gapar’ı ressam olma konusunda destekler. Onun resim çizme yeteneğini ilk keşfeden kişidir:

“...Vladimir Vitaleviç Latin alfabesini çıkarmak için bize ressam lazım.

- Size öylesine bir ressam mı lazım, yoksa en iyisi mi?

- Elbette en iyisi.

Obraztsov uzun gömleğe Lev Tolstoy gibi kemer bağlayan ressamdı. Sağ elini kemerine sokup etrafa bakarak bir sürü çocuğun içinden birini çağırdı.

- Aytiyev gel buraya!

- Baksamki Obratsov. Geldim.

- İşte bu, Kuseyin Karasayev adlı öğretmenin. Ressam lazımmiş, ne derse onu yaparsın..." (Markumdar Ünü: 61).

"...Sınıfın içi kışın da çok soğuk olurdu. Onun için bir gün Obratsov, birinin Kırgız kürkünü giyip gelerek etüt verdi. Akşamleyin bizimle gelip yatakhane de kaldı. Yatakta sırt üstü rengi soluk yatan Alıkul'a bakakaldı.

- Alıkul, seni gizlice şiir yazıyor, diye duyuyorum. Bunun neyini saklıyorsun? Sonra gurur duyman gerek. Sen suflörlüğü bırakıp şiir yaz. Sen Gapar resim çiz. Gelecekte biriniz şair, biriniz de ressam olursunuz..." (Markumdar Ünü: 66).

Alıkul: Gapar'ın Bişkek'teki okuldan sınıf arkadaşıdır. Alıkul hayatı boyunca hastalıktan kurtulamaz:

"Alıkul geceleyin takır takır öksürüyor. Hava kapansa Alıkul beraberinde kötüleşiyor, öksürüğü daha da artıyor. Gece boyu öksüren o, sabahleyin karnını içine çekerek:

- Bu kuru öksürükten içimin iç derisi ağrıyor deyip sessizce güldü.

Sınıf öğretmenimiz bir gün sınıfa deneyimli bir kişiyi peşine takıp geldi.

- Çocuklar bu doktor. Sizleri muayene etsin diye çağırdım.

Deneyimli doktor hepimize bakıp muayene etti. Alıkul ile Raykan'ı bizden ayırdı. İşte o günden beri çekiyor, ömrü boyunca Alıkul'un başı hastane ve doktordan kurtulmadı.

Tecrübeli doktor Alıkul'u hastaneye alıp götürdü. Önceden kurum olarak bir teknik lise vardı. Onun batı tarafında, demir yolunun kenarında uzanan bir katlı eski ev, o dönemlerde hastane olarak adlandırılırdı. Alıkul, oraya yattı. Çocukluk çağında verem hastalığına yakalanmış, hastalığı akciğer hastalığına dönmeye başlamış. Hastanede bir aydan fazla yattı. Öksürüğü kesildi. Çıkacağı gün hepimiz toplandık. Raykan'ın yanına, kalın kadife olan sarı montunu giydirip yatakhane ye çıkardık. Alıkul, hastaneden kalın bir defter getirdi. Onda ne yazdığını hiç kimseye söylemedi, sakladı. Onun tüm dünyası tek bu defter gibiydi. Elinden düşürmedi. Meğer bu deftere gizlice şiir yazmış, sonra öğrendik. Bir sıra Ceenbay Samaganov defterini göster diye ileri geri konuşmaya başladı. Alıkul, eskisi gibi kendi gücüyle dışarı çıktı. Öksürüğü çok geçmeden tekrar başladı. Yatağına sırt üstü düşüp benzi attı. Eskisi gibi uzandı. Bazen yastık altından kalın defterini alıp bir şeyler yazıp tekrar saklıyordu. Yanında bu kalın defter olduğundan beri huyu değişti, çok düşünmeye başladı. Futbol voleybol oynamıyor topa karışmıyor kendi kendine keyifsizleşerek yalnızlaştı." (Markumdar Ünü: 65- 66).

"...Sınıfın içi kışın da çok soğuk olurdu. Onun için bir gün Obratsov, birinin Kırgız kürkünü giyip gelerek etüt verdi. Akşamleyin bizimle gelip yatakhane de kaldı. Yatakta sırt üstü rengi soluk yatan Alıkul'a bakakaldı.

- Alıkul, seni gizlice şiir yazıyor, diye duyuyorum. Bunun neyini saklıyorsun? Sonra gurur duyman gerek. Sen suflörlüğü bırakıp şiir yaz. Sen Gapar resim çiz. Gelecekte biriniz şair, biriniz de ressam olursunuz." (Markumdar Ünü: 66).

Gapar'ın sevincini üzüntüsünü paylaştığı Alıkul ile Gapar arasında çok güzel bir dostluk vardır:

"...Ne olsun sen klasik şairlerin etrafında hayal kuruyorsun, ben klasik ressamların etrafında hayal kurduğum zaman.

- Moskova'ya resim eğitim yerine gönderecekler demedin mi?

- Karar verildi. Sevincimi başkasına söylemeden ilk sana söyleyeyim diye geldim.

Alıkul yerinden kalkıp yanıma geldi. Ben de yerimde durdum. O beni sıkıca kucaklayarak:

- Tebrik ederim dedi. Söylemedim mi? Düşündüğün düşünceyi her zaman zorlayıcı hayat kazanmıyor, eninde sonunda tüm hepsini amaç yeniyor! İyi olmuş, çok iyi olmuş. Mektup yazar mısın?

- Tabiki de! Senden başka yazacağım da yok.

- Unuttun mu? Teknik okulu birlikte bitirdiğin arkadaşlarını Moskova'ya gidince unutacak mısın?

- Dostum kendini zorlasan da gönlünü hiçbir zaman zorlayamazsın. Gönlünü seven kişi az bulunura benziyor." (Markumdar Ünü: 85).

Okulları ayrı olsa da mektuplaşarak birbirlerinden haber alırlar:

"Günlerden bir gün Alıkul'dan mektup aldım.

"Merhaba, Gapar! Moskova'nın nemli olan havasına alıştın mı? Seninle ve senin kaderinle gurur duyuyorum. Tretyakovka, Lenin kütüphanesi, MHAT.. Kısaca medeniyetin kucağında. Böyle bir şans kimseye verilmiyor!

Bizse, senin söylediğin gibi "tozlu köyde" sakince yaşıyoruz. Ben şimdi çok yazmıyorum, klasik kitapları çokça okuyup çeviri yapıyorum. Çok okusanda dünyada olan şeyleri çok bilmezsen, Doğu ve Rus klasiklerden dahi haberdar olmazsan, sadece önemsemeden çalışırsan hiçbir şeyi başaramazsın. O yüzden topluda sürekli, büyük bir eser yaratmak için dev emek verip dev hazırlık yapmak gerekiyor gibi. Kısaca iki yıllık planım: Çok okumak, çok çeviri yapmak. Sadece okuyup çeviri yapmaktansa eserleri çözümlmek, yazarların seviyelerini, hürsünü ve üstatlığını okuyucu tarafından değerlendirilmesi sağlamak için etkileyici ve hevesli olmak gerekir. En iyi şairlerin ve yazarların bana olan etkisi şimdi tam değil ama nefesimi açıyor ve gönlümü canlandırıyor. Ayrıca kendimce neşelenmeye, kendimce uçmaya şimdilik kendi "havalimanım" da, "kanatlarım" da yok sayılır..." (Markumdar Ünü: 100- 101).

Alıkul ve Gapar yaz tatillerinde birlikte vakit geçirirler:

"...Yaz tatiline Frunze'ye geldim. Alıkul karşıladı. Öncekisine göre o biraz kilo almış. Nedense düşünceli. Derin gözlerinde saklanmış sır, kaygı var gibiydi. Normalde, onu göstermek istemezdi, gülümseyerek benim hâl hatırımı sordu ama kendi hakkında bir şey bahsetmek istemiyordu. Eşyalarımı Alıkul'a koyduk, ikimiz şehre çıktık. Moskova'dan geldikten sonra bizim başkentimiz küçük köy gibi göründü, ama gözüme sıcak, kendi evin, cana yakın dile şifa gibi..." (Markumdar Ünü: 108).

Stalin: Meşhur Rus devrimci Stalin'in gerçek adı Josef Stalin'dir. Tüm hayatını siyasete adayan Stalin sert, çalışkan, kimseyle dost olmayan, disiplinli ve Lenin'den sonra yönetime gelen kişidir:

“Kremlin'deki hem temiz hem de sade odasında tek başına ileri geri yürüdü. Böyle sessiz gecenin belli bir zamanında, gece saat iki ile üç arasında, yatağın önünde yürümeye devam etti. O, otuzlu yaşlarında gece saat üçte yatıp gündüz saat on birde uyanırdı. İşte bugünde iki ile üç arasında, halk derin uykuda iken acı kokulu piposunu her zamanki gibi isteklice içerek küçük odasında ileri geri yürüyordu. Ha, onun böyle yapması, yalnız kaldığından değildi. Büro organlarıyla bir problemi çözeceği zamanlarda ya da Lenin'in türbesinde geçit töreni kabul ettiği zamanlarda da ileri geri yürürdü. Onun böyle yapması, yabancılara kendini güçlü ya da kendisinin yabancılardan farklı olduğunu göstermek için de değildi. Gece gündüz sağlığının iyi olmamasından dolayıldı. “Spor, sağlığın kaynağıdır” sözüne çok inanırdı. Onun için günlük koşmasa bile bir gün içinde çok fazla hareket ederdi. En az bin adım atardı.

Böylece, işte bugün de o gecenin belli bir saatinde yalnız yürüdü. Bu yalnızlıktan az da olsa memnundu. Ne yapsın? Her gün, gün boyu yanındaki insan üzülmaz. Her gün, gün boyu birçok iş elinden kurtulmazdı. Böyle zamanlarda piposu devamlı aklına gelmese de çalışırken kendini tamamen unuttuğu anlar az değildi. Onun için mi çok değerliydi gecenin ortasında ona verilen bir saatlik zaman dilimi.

Stalin pek sırcı bir insandı. Sevincini veya üzüntüsünü hiç kimseye, hiçbir zaman, hiçbir yerde belli etmezmiş. Hiç kimse görmez ve bilmezmiş onun sevindiğini ya da üzüldüğünü. İnsanlar pek çok şeyin sonunu bilmez. Üstelik bu dünyada önceden de onun sırrını söyleyeceği çok yakın kimsesi yoktu. Olsa da onları kendine çok yakın görmez, onlarla daima mesafeli olurmuş. Onunla dost olmaya çoğu insan gayret edip uğraştı fakat sonsuza kadar dost olmak isteyenlere o bıyığının altından güldü. Kendini belli etmedi. İyi ya da kötü olan bir karakterini, bir davranışını ya da bir huyunu göstermedi. Kadınlara olan davranışı böyle belli değildi, zayıftı. Ömür boyu bir kadın sıfatına âşık olup sevmedi. Kibirli güzellerden çabuk sıkıldı. Şimdi o siyasete olan merakı, tüm düşüncesi birdenbire ortaya çıkınca kendi kendine heveslendi. Siyaset onun ruh dünyasıydı. Seven gencin sevdiği için her şeyi yaptığı gibi siyaset için de o gereken her şeyi yaptı, her şeye katlandı. Birçok kez sürgüne gitti. Birçok kez kaçtı. Kısacası siyasetten dolayı onun görmediği eziyet, gitmediği sürgün yeri kalmamış. Fakat en sonunda büyük mutluluğu işte bu siyasette buldu.

Sürgünden o, on yedinci yılın mart ayında kaçtı. O yıl, tekrar beş yıl sonra o uçsuz bucaksız büyük bir ülkeye General Niy'in sekreteri olacak deseler hiç kimse inanmazdı. O zamanlarda halk tarafından o kadar bilinmiyordu. Sıradan çoğu ihtilalcilerden biriydi. Fakat ihtilalzamanında, özellikle iç savaş zamanında halka o çok görünmediği, halkın önüne çıkıp çok konuşmadığı için kendini halka gazete sayfalarında tanıttı. O zamandaki, Lenin'e kadarki ihtilalciler, ihtilalin yükünü çeken, çaba gösteren kızıl taraf olsa da Stalin partinin iç işlerinde çok çalışarak bütün işleri bilen uzman kişi olarak tanındı.

Bundan dolayı Genel Sekreterlik yeri o dönemde ilk veya en birinci yönetim yeri değildi. Sekreterliğin iç yönetim işini yoluna sokunca yönetimde görev yüklendi özellikle Lenin'in ölmesiyle, Tanrı'nın da yardım etmesiyle tüm yönetim Stalin'in eline geçti.” (Markumdar Ünü: 73- 74).

Stalin dışarıya sert olduğu kadar eşi ve oğullarına karşı da serttir. Yalnızca kızı Svetlana'ya karşı böyle değildir:

“...Üstelik Gürcü hanımından doğan Yakov, küçükken babasına öyle sığınmadı. Sır tutup kendine benzeyen herkese kucak açmadı, çok dostu olmadı. Biraz özel olmasına rağmen hem güzel hem de akıllı yetişti. Stalin'in soyadını almadı, sadece Yakov Cugaşvili olarak kaldı. Nerede olsa, nerede okusa ya da çalışsa ben Stalin'in oğluyum diye kibirlenmedi. Sıradan bir insan gibi yaşadığını özellikle Stalin'e göstermişti. İkinci eşi Nadejda Sergejevna Alilluyeva'dan doğmuş olan ikinci oğlu Vasiliy açık fikirli, kibirli olarak büyüdü. “Vasiliy Stalin” adı soyadı yakışmıyor gibi duyuldu, çünkü babası İosif Stalin ile çocuğu Vasiliy Stalin'in huyu gök ile yer kadar farklıydı. Vasiliy'e özel bakıcı baktı sonra da annesi Nadejda Sergejevna göz kulak oldu. Stalin onu o kadar çok sevmedi, ona zamanı da yoktu. Şimdi işte bu gülümsemeyen küçük kız mutsuz babasını çocuklara düşkün yaptı. Kızı yanına geldiğinde canını sıkkan yalnızlığını, ağır yükünü hemen unutan birisiydi. Şimdi ise on bir yaşına gelip okuyunca akli erdi. Dört yaşında çok sevimli kızdı. Babasını boynundan kucaklayınca “ay, benim ufaklığım! Benim ufaklığım, ay!” deyip başını okşardı. Bıyığı ile oynadığında, Stalin hakikaten yanında kendini küçük cevher gibi hisseder, onu koklayınca mutlu olup baya rahatları. Bazı insanlar onun bıyığına dahi dik bakamazken ufak Sveta babasının başını okşayıp “ufaklığım, ay” diye oynayarak bıyığına işaret parmağı ile dokunuyordu. Babasını kirpiye benzeterek oynardı...” (Markumdar Ünü: 115- 116).

4.3. Markumdar Ünü Romanında Mekân

Tölöykön: Gapar ve Ayti'nin Oş'a gitmeden önce kimsesiz ve sıkıntı içinde yaşadığı köydür:

“...Avlu kapısının aralığında ok gibi atılıp babama doğru koştum. Babamın iki eliyle iki bacağını iki tarafa açarak sadece pantolonla bırakıp ateşin üzerine tutmuş. Yetişip babamı tutan uzun kollu kişiye asıldım.

- Amcalar! Sevgili amcalar! Babamı bırakın! Koyuverin!

- Bana merhamet etmiyorsanız şu çocuğa acıyın, dedi babam gözleri yuvalarından fırlayarak. Yüzü sararmış, ağzı susamış, ateşten kaçarken can havliyle sışramış. Atabay Bey taa uzaktan sevinerek bakıyor.

- O, Allah'ı olmayan ilahsız kul! Allah'ı düşünmeyen nasıl çocuğunu düşünür!

Ben bağıırıp yalvarıyorum.

- Amca. Amcalar, diyorum! Bırakın babamı! Amcalaaar! Ağlamamı hiç kimse duymadı. Birisi büyük pençesiyle ensemden yere ankildek gibi atınca açık avlu kapısının yanına bozuk para gibi düştüm. Bir süre sonra aklımız başına gelene kadar babam ile ikimiz orada yatmışız. Babamın derisi ezildiğinden acımış. Bu olaydan sonra birkaçı dışında yakın akrabalar da babamdan uzaklaştı. Böylece ona bu dünya dar oldu, daha fazla yüreği parçalandı. Bir gün babam çok üzülerek:

- Buradan gidiyoruz oğlum, dedi.

- Nereye?

- *Tölöykön*'den çok uzaklara, dünya geniş.

Lazım olan eşyalarımızı alıp, peş peşe takılıp yola çıktık. Köyün dışına geldiğinde babam:

- Hoşça kal, Tölöykön, deyip eli ile beddua etti, elimden tutup yola çıktı.” (Markumdar Ünü: 11- 13).

Coro kışlasında dört yıl kaldıktan sonra yönetimin değişmesi ve Atabay Bey’in ölmesiyle döndükleri ve rahat edip yaşamaya başladıkları yerdir:

“...Böylelikle yola çıktık. İki keçimizi yedeğe alıp her türlü çareye başvurarak topladığımız dünyayı yüklenip yavaş yavaş giden kısa boylu eşeği takip ederek yolda gidiyorum. Ayağımın başparmağıyla tozlu yola bazen resim çiziyorum. Tölöykön’ e geceleyin geldik, özellikle öyle yaptık. Sürgünden döndüğümüze babam sevinçliydi. Babamın sevinçli olmasından dolayı bende sevinçliydim. Memleket güzel karşıladı. Önceden babam buradan kovulup gitmişti fakat kovulmuş gibi olmadı, buraya geldiğinde keyfi yerine geldi, kendini iyi hissetmeye başladı. Taa uzaktaki beyaz padişah olduktan sonra ve buradaki Atabay Bey ölünce özellikle fakirler yer yer baş kaldırıyormuş. Her gün başka dedikodular var.” (Markumdar Ünü: 25).

Oş Şehri: Atabay Bey ile kavga ettikten sonra yaşadıkları köyü bırakıp göç ettikleri şehirdir:

“...İşte Oş’a geldik, dedi babam.

- Yerin dibi burası mı?

- Yerin dibi olmaz.

- Nasıl olmaz?

- Çukurun dibi olur, kovanın dibi olur peki yerin dibi olmaz mı?

- Olmaz.

- Dibi olmaz, delik olsa oradan biz düşmeyiz mi?

- İnip yürüdüm çok konuşmadan.

Çocuk da olsam babama acıyıp yürüdüm. Ayağымda hiçbir şey yok. Ömrümce ayakkabı görmeyen şiş ayaklarım yol kenarındaki büyük kıymıkların yanı sıra taşlara basıp geçtikçe de hiç acımadı. Ufak dükkânları, çay ocaklarını, atölyeleri hayretle izledim. Bizim Tölöykön’de evin önünde akşam geç vakte kadar bir kişi geçerse geçer, geçmezse yok. Burada eşek binen, kırmızı kaftan giyen, at binen, beyaz takke takan, insanlarla karşılaştım. Koyunları çit ile çevrilmiş birbirine uzanmış birçok ev...” (Markumdar Ünü: 14).

Köy çocuklarının ve Gapar’ın okumak için gittiği okulda Oş’tadır:

“...Böylece günlerden bir gün yeni güzel giyinmiş benim yaşlarımda iki üç çocuk ortaya çıktı köyde.

- Baba bunlar kim?

- Buranın çocukları. Oş’ta yetimhane açılmış, orada okuyor diyorlar.

Onlardan gözümü alamıyorum kıyafetleri kendilerine kendileri kıyafetlerine pek yakışmış. Yüzleri çok süt veren ineğin buzağısı gibi sevimli ve güzeldi. Akşamleyin babamı sıkıştırdım.

- Baba!

- Ne?

- Bende oraya gideyim.

- Nereye?

- Oş'a. Okuyayım." (Markumdar Ünü: 26- 27).

Ak- Buura Nehri: Oş'ta suyu temiz ve soğuk olan meşhur nehirdir. Kenarında dinlenmek için oturulacak yerler vardır:

"...Çocuk da olsam babama acıyıp yürüdüm. Ayağımda hiçbir şey yok. Ömrümce ayakkabı görmeyen şiş ayaklarım yol kenarındaki büyük kıymıkların yanı sıra taşlara basıp geçtikçe de hiç acımadı. Ufak dükkânları, çay ocaklarını, atölyeleri hayretle izledim. Bizim Tölöykön'de evin önünde akşam geç vakte kadar bir kişi geçerse geçer, geçmezse yok. Burada eşek binen, kırmızı kaftan giyen, at binen, beyaz takke takan, insanlarla karşılaştım. Koyunları çit ile çevrilmiş birbirine uzanmış birçok ev. Babam büyük suyun kenarında çay içip oturan topluluktaki insanların yanına giderken beni ağaç sedirine oturttu.

- Şimdi çay içiyoruz.

- Burası çay ocağı mı?

- Çay ocağı. Bu su meşhur Ak-Buura.

Nasıl iyi yer. Serin, temiz. Uzanasım geliyor." (Markumdar Ünü: 14).

Gapar Oş'ta bulunan okulda okuduğu zamanlarda kendiyile baş başa kalıp düşünmek için sık sık buraya gelir:

"...Böylece günler geçip gitti. Bazen boş vaktim olduğunda kendim tek başıma Ak-Buura nehrinin kenarına gitmeyi seviyorum. Ak-Buura'ya girdiğimde bazen deve gibi patır kütür ses çıkarıyor, bazen de yorulmuş dişi deve gibi hışırırdıyordum. Özellikle girdiğim zamanlarda çok geldim. Çünkü hışırdamayı değil, gürlmeyi seviyorum. İşte orada babamla ikimiz Oş'a iş aramaya geldiğimizde, yolumuzun ilk düştüğü, çay içtiğimiz çay ocağı da nehrin tam kenarındaydı. O zaman çoğu şeyi anlayamamamın sebebi, çocuk olmamış. Şimdi ise çoğu şeyi anlıyorum. Geçip giden ömrümü düşününce, oyun ile geçen bir tek günümü bile hatırlamıyorum. Fakirlik ile kimsesizlik sadece babamı değil, beni de perişan etti. Yeryüzünde acınacak duruma geldik. Ak-Buura'nın kenarında derinlere daldım. Coşarak akan dalgaları izledikçe babamla ikimizin geçirdiği günleri içim sızlayarak yeniden gözümün önüne getirdim." (Markumdar Ünü: 28- 29).

Coro Kışlası: Ayti Oş'ta iş bulamaz bu yüzden dayılarının yaşadığı Coro kışlasına giderler.

Gapar ve Ayti'nin yerleşip hayatlarını bir süre devam ettirdikleri yerdir:

"O günün sabahı babamın dayılarının yaşadığı Coro kışlasına gittik. Tekrar üstümüzde kara bulut, altımızda çıplak bozkır ve bitmek bilmeyen bir yol... Bu defa heybenin gözünde değil babamın gölgesinde, babama destek olarak yanında

yürüdüm. Bundan bir ay önce eski Tölöykön'den çıktımız gün yetim bir kuzu gibi sendelerken sırtımda kaburgalarım görünüyordu. Yürümeden heybenin bir gözünde babamın omzunda gelsemde şimdi öyle yapmadan kendi ayaklarımın üzerinde isteklice yürüyorum. Babam da eskisi gibi gayesizce kendini salmış. Güçten değil gönül kırgınlığından, ıssız yolda kendi kendine yine konuşup söyleniyordu.” (Markumdar Ünü: 15).

Gapar babasına yardımcı olmak için çalıştığı pirinç tarlası da Coro kışlasında bulunmaktadır:

“Coro kışlasında pirinç ekiyordum. Kuşkanaya gitmez olunca orada yevmiyeci olarak çalışmaya başladım. Pirinci suda büyütüyor, akşam suda yürüyordum. Pirinçin içi sülük, kurbağa. Sülük, aç kene gibi yapışıyor. Bazen bilerek sülüğe kanımı emdiriyorum.” (Markumdar Ünü:19).

Kuşkana: Sopu adlı köyde bulunan mezbahanın adıdır. Gapar'ın babası ve eniği Kunduz için kemik getirdiği ve oradakilerle kavga ettiği yerdir:

“Gittikçe babama acıyorum. Akşam geç vakte kadar kendine acımadan çalışıp bir günlük ya da en fazla iki günlük yemeği ancak buluyordu. Onun için çocukluğu bırakıp zorluklara katlanıp babama yardımcı olmayı seçtim. Sopu adlı köyde Kuşkana denen yer vardı. Orada hayvan kesilirdi. Hayvan kesilen yerde karga kuzgun çok olduğundan orası “Kuşkana” diye adlandırılmış. Bir gün elime kova alıp oraya gittim. Mezbahada kesilen hayvanın kemiklerini köpekler ile kavga ederek kovaya koyarken kolu bileğine kadar sıvanmış koca kafalı kişi:

- Hey çocuk kimin oğlusun dedi.

- Ayti'nin.

- Yaa. Şu öksüz Ayti'nin mi?

- Öksüz değiliz.

- Öksüz olmasanız köpekler ile kemik kavgası etmezsiniz!

- Kemiği ben eniğime veriyorum.

O bu sözüme inanmadı. Babam akşamleyin benim getirdiğim kemiğe ot koyup pişirdi, babamla ikimiz çokça yedik. Babam sevinerek omzumdan sıvazlayıp:

- Adam olacak demek bu, dedi.

Ondan sonra Kuşkana'ya sık sık gittim, eniği de kendimizi de doyuruyorduk. Babamın getirdiğini de biriktiriyorduk. Fakat babam fakir de olsa çok gururluydu. Bir gün:

- Birak oğlum, Kuşkana'ya gidip diğer köpeklerle kavga etme, dedi.” (Markumdar Ünü: 19- 20).

Aytinin evinin avlusu: Coro kışlasında yerleştikleri evin avlusudur. Olayların birçoğu burada yaşanmıştır:

“...Kunduz ile ikimiz eve kaçıp geldik. Gün batıp akşam olmuştu. Babam evdeymiş.

- Ne oldu diye bana merakla bakıyordu.

- Hiçbir şey.

O sırada koca ağzın annesi yaygara kopararak evin avlusuna girdi.

Ya, ne! Ayti misin, eyvah! Çocuğun ile yurtsuz kal! Köpeğin ile kimsesiz kal, eyvah!

- Bağırmayın! Ne oldu?

- Ne olsun! Çocuğumun poposunu köpeğin ısırması, eyvah!

Avula peşi sıra koca ağzın babası geldi. Elinde tüfek. Tüfeğini çekmeye hazırlarken Kunduza dönerek yanında duran bana:

- Kaç öteye dedi.

Bağırarak tüfeğine asıldım.

- Amca vurmayın! Amca, baba görmediniz! Çocuğunuz bana kendi bulaştı, amca!

- Kaç öteye!

Baktığımda, gözünde öfke ile alev. Babam yanımıza geldi.

- Bırak şimdi, kardeş! Bu kez affediver kardeş. Çocuk denen çocuk. Köpek denen köpek. Şimdi şu çocuklar ile köpek kıyaslanır mı? Isırdıysa iyileşir.

O, tüfeği ile tehdit ederek babama kuruldu.

- Dur ötede! Başiboş köpek!

Bu sırada Kunduzu ben eve getirip koydum. Avluda insanlar çoğalıp bir yığın gürültü çıkararak bir anda dağıldılar...” (Markumdar Ünü:20- 21).

“...Bir hafta geçmeden Kunduz avulda işkence çekerek tamamen hareketsizce yatıyordu. Babam ona üzülerek eğilip:

- İyileşmez şimdi dedi.

- İyileşmez demek ne? Bende sıtmadan hastalanınca iyileşmedim mi? Kunduz da öyle iyileşir. Evet iyileşir. Evet iyileşir. İyileşir, iyileşir. Evet iyileşir.

- İyileşmez demek ne demek baba?

- Bu ahmaklar ekmeğe iğne koyup getirip önüne koymuşlar.

- Şimdi ne oluyor? Ölüyor.

- Neeee?

- Babam dediğimi bir kez daha sessizce onaylayıp eşeğine binip bilinmeyen bir yere doğru gitti.” (Markumdar Ünü: 22).

Oş'ta Bulunan Nariman Adlı Yetimhane: Kimsesiz çocukların Oş'ta bulunan okulda okudukları zaman kaldıkları yerdir:

“Oş'taki Nariman adlı yetimhanede okumaya başladığımda ben kendimi işte o ilk kanat çırpamayan sariağz kuşunun yavrusu gibi hissettim. Temiz kıyafet, temiz yatak, üç öğün yemek... Önceki hayatta çok hor görüldüğümünden onun üzüntüsü gözümde anlaşılrsa da, şimdi hayat o kadar rahat, o kadar eğlenceli geliyordu. Yaşlı insanlar gibi somurtmuyordum. Ruhum çocuklaştığından bazen gülmeye bazen de kahkaya atmaya başladım. Yetimhanenin müdürü Alay Satıbaldiyev başımdan okşayarak:

- Ya, sarım nasılsın? İyi misafir edildin mi, diyor.

Onun hem babam gibi davranması hem de beni seçmesi hoşuma gitti. Bedava yemek bedava kıyafet vermesi azmış gibi üstüne birde babamın tanımadığı yabancı kişinin başımdan okşamaması neyin nesiydi?” (Markumdar Ünü: 27).

Bişkek: Kırgızistan'ın şehirlerinden biri olan Bişkek'in diğer adı Frunze'dir. Gapar'ın Oş'taki okuldan sonra okumak için geldiği ikinci şehirdir:

“Gün, hayatın bir gününde; yıl ise yılların birinde kalıvermişti sanki. Ömür geçti günler geçmedi. Bir gün uzak Bişkek'ten bir haber geldi. Kırgızistan Eğitim Enstitüsü açılmış oraya zenginlerin değil tamamen fakirlerin çocukları seçilecekmış. Böyle çeşitli söylentiler çok.

- Öğretmenim Bişkek kuzeyde mi yoksa güneyde mi?

- Kuzeyde Kokon'dan da, Taşkent'ten de uzak. Yerin yedi dibi. Ceti- Suu denen tarafta.

- Taşkent'ten uzaksa Taşkent'ten de büyük mü şehir? Bizim Boronbay baba orada doğmuş değil mi?

- Hangi Boronbay baban?

- Boronzu mu?

Öğretmen kafa sallıyor.

- Nasıl anlatayım. Boronbay da Boronzo da değil Frunze. Mihail Vasileviç Frunze. Bizim hemşehrimiz devrimci. İki yıl önce kaza olunca Bişkek o kişinin adından dolayı Frunze olarak adlandırıldı.” Markumdar Ünü: 30).

“...Yetimhanenin müdürü Alay Satıbaldiyev bir gün bizi çağırarak şöyle dedi.

- Karnınız tok mu çocuklar?

- Tok.

- Kıyafetleriniz tam mı?

- Tam.

- O zaman iyi. Söylenen şu. Bişkek'te Millî Eğitim Bakanlığı açılmış. Oş bölgesine dört yer verilmiş. En iyi okuyan çocuklardan dördünü Bişkek'e hazırlıyoruz.

Bundan sonra Bişkek denen kelime duyulmaya başladı. Kötü değil, iyi duyuldu. Taşkent'ten de uzakta ancak Lenin'in öğrencisi Boronbay Frunze'nin doğduğu yer, bir cumhuriyetin merkezi. Hangi şanslı, hangi kısmetli insan oraya gidip orada

okumak istemez? Hangi kısmetli, hangi şanslı çocuk aramızdan oraya okumaya gönderilecek? Yatıp kalktıkça aramızda bu söz, bu konuşma, bu düşünce, bu hayal... Çocuklar üç defa yapılan sınav ile seçildi. Seçilen dört çocuğun içinde kendi adım soyadımı duyunca koca dünya daha çok büyüdü. Hayatımda ilk defa bu kadar çok sevindim.”(Markumdar Ünü:30).

Bişkek şehri o dönemde Oş şehrine göre daha az gelişmiş bir yerdir:

“Günlerden bir gün, sabahtan tren sıradaki durağa gelip durdu. Önceki imam ile konuşan delegenin sayıklama sesi duyuldu.

- Hey geleceğin mollaları kalkın, Bişkek’e geldik.

Fırlayarak vagonun penceresine yapıştım. Kat kat evlerin önünde beyaz takkeli Kırgızlar gidiyor mu diye düşündüm. Karşıya baktım fakat gördüğüme inanamadım. Karşımda kamış ile yapılan sevimsiz iki kötü evin önünde sünnet olmuş çocuk gibi iki ördek paytak paytak gidiyor.

- Oy, ağabey burası nasıl Bişkek? İniniz, ininiz dedi o sırada vagon nöbetçisi.

- Burası Bişkek mi?

- Evet, Bişkek değil de nedir? Sen yeğenim gökten inmiş gibi konuşuyorsun.

Eşyalarımızı alıp başımızı eğerek vagon dan indik. Taşkent durağındaki gibi büyük binalar nerede? Önümüze baksak dağ, arkamıza baksak bozkır, yanımıza baksak sazlık var.

Bişkek durağı diye adlandırılan yer iki kötü evden ibaret. Buranın Bişkek olduğuna ben hâlâ inanamıyorum. On kadar kişi başını öne eğerek sessizce ileri geri yük taşıyorlar. İki üç at arabacısı vagon dan inen yolcuları arabalarına bindirip, toz yükselterek yola koyuluyor. Güzel kalpak takan Kırgız şöyle dursun kötü kalpak takan bile gözükmüyor. Şimdi ne yapacağız? İsteğimizi söyleyelim, gideceğimiz yeri soralım desek sokakta hiç Kırgız yok. Hepsi de sakalı sallanan Rus insanı. Yol boyunca Kırgız göremeyince Kırgız özleyen ruhum hüznünlendi. O sakallı arabacılar bizi, biz de onları düşünmezsek sokakta kalır mıyız? Dördümüz dört yere dağıldık. Bizim arzuladığımız Bişkek buysa? Orada yol kenarında kamışı kopan kötü evler, bataklık göllerde su yosunu deşeleleyen ördekler, balçığa ağnanarak bok süzen ve bununla mutlu olan kalça kemiği çamur olan domuz yavruları var.” (Markumdar Ünü: 37- 38).

Bişkek şehri zamanla bazı alanlarda gelişim kaydeder:

“Yaz tatiline Frunze’ye geldim. Alıkul karşıladı. Öncekisine göre o biraz kilo almış. Nedense düşünceli. Derin gözlerinde saklanmış sır, kaygı var gibiydi. Normalde, onu göstermek istemezdi, gülümseyerek benim hâlimi hatırlı sordu ama kendi hakkında bir şey bahsetmek istemiyordu. Eşyalarımı Alıkul’a koyduk, ikimiz şehre çıktık. Moskova’dan geldikten sonra bizim başkentimiz küçük köy gibi göründü, ama gözüme sıcak, kendi evin, cana yakın dile şifa gibi.

- Yürü, yeni kuruluyor olan “Ala-Too” sinemasını göstereyim, dedi Alıkul.

“Hazine bahçesinden” çıktık, yeni kurulmaya başlayan “Ala-Too” sinemasına geldik. Eskiden, yirminci yıllarda şehirde “Meteor”, “Mars”, “Edison” gibi sayılı sinemalar olmuştu. Şimdi ise yirmiye yakın, onun içinde “Ala-Too” kurulmaya başlamış.

- Ben gideli çok yenilikler olmuş, Alike.

Söyleme. Kırgız ASSR’i Kırgız SSR olarak gene tekrar yaratılmış. Frunze-Balıkçı karayolu açıldı. Yulis Fuçık isimli kültür dinlenme Parkı diktik. Toktogul Satılganov adında Kırgız Devlet Filarmonisi açtık...” (Markumdar Ünü: 108).

Kırgız Eğitim Enstitüsü: Bişkek’e eğitim almak için gelen öğrencilerin ilk başvurduğu ve okul ile ilgili işlemlerinin halledildiği yerdir:

“...Taşkent’teki uçağa ağız açık bakan Töröbay Bişkek’teki Rus insanına şöyle Kırgızca konuşuverdi.

Ağız açılınca ağız tekrar kapanmıyordu. Sevindik.

- Biz Kırgız halk eğitim enstitüsüne geldik de.

- Aaa!.. Kırgız eğitim enstitüsü? Biliyorum biliyorum. Oraya gittik!

Kötü heybelerimizi arabanın üstüne ileri geri koyup ardından kendimiz de zıpladık. Bir yakınımızı beklerken yanımızda bulmuş gibiydik. Yaşlı adamı kendimize yakın hissedip yüzüne bakıyoruz. Konuşalım diyoruz fakat arabanın paldır küldür ses çıkarmasından konuşamıyoruz.

- İşte orada Kırgız eğitim enstitüsü, dedi o sırada arabacı. Geldik.” (Markumdar Ünü: 37- 38).

“Güneş tahmini on metre boyu yükselmiş. Yıkayıp tarandık. Sokaktan ahlâklı bir çocuğu tutup eline para verip kötü heybeleri, yatılan kötü alaçığı ona emanet edip kendimiz enstitüye geldik. Enstitünün altı gençlerle doluydu. Onların hepsi de Kırgızdı. Toprağı, akrabamı, yakınımı görmüş gibi sevindim. Bizden biraz daha temiz, iyi giyinen, daha boylu gibi görünenlerden biraz utanarak girdik...”(Markumdar Ünü:39).

“...Zil çalınca avludaki topluluklar dağıldı. Daha sonra dinlendik, rahatladık. Peş peşe takılıp enstitünün içine girdik. Yatağını koltuğunun altına alan bir çocuk koridorda bekliyordu. İlginç bu ne? Bu da bize benzeyen uzaktan gelen şanssız mı? Bir öğrenci coğrafya haritasını koltuğunun altına alıp aceleyle yanımızdan geçerken önüne geçip yolunu kestim.

- Hey kardeş sevk ile uzaktan okumaya gelince kime başvuracağımızı bilmiyoruz.

- Sizin işinizi Bazarkul Daniyarov denen öğretmen çözer. Eğitim bölümünün okul müdürü. Yürüyün, odasını göstereyim.

Odanın önüne gelip oyalandık. Birdenbire hep birlikte nasıl gireceğiz? Oş’ta, müdürün odasını en öndeki kişi tıklatur, sonra hep birlikte girerdik. Tıklatarak kapıyı açtım. Gözlüklü, dudağı biraz sarkık, kara yağız, zayıf yüzlü kişi kâğıttan başını kaldırdı.

- Öğretmenim girebilir miyim?

- Girin.

Peş peşe girdik. Daniyarov bizi baştan ayağa bir kez süzdü...” (Markumdar Ünü:40-41).

Sınav ve dersler Kırgız Eğitim Enstitüsünde yapılırdı:

“...Konuşma böylece bitti. Önceden okuyanlar okula, yeni gelenler sınavdan geçmek için enstitüye gitti. Bizim girdiğimiz sınıfta dolu çocuk var. Matematik sınavı bitmiş. Her birimiz kendimize göre boş yer bulup oturduk. Baktığımda yanımda, geçen takkemi top yapıp tepen Kırgızbay Kokoybayev oturuyor. Oysaki kaçmaya niyetlendim fakat kaçamadım. Boş yer yoktu. Burnuna vurasım geldi. Çok sinirlenmiştim, sakinleştim. Matematik sınavında ödev alıp yazmaya başladık. Oş'ta okuduğum zaman problemi iyi çözerdim. Resmi nasıl heveslice çiziyorsam problemi de öyle çözmeye başladım. Şimdi yanımda yiğitlik taslayarak oturan Kırgızbay. Bir o tarafa bir bu tarafa boynunu uzattıkça tedirgin oluyor. Matematikte sıfır gibi görünüyor. Arkasından önünden kopya çekmeye çalıştı. Zaman geçince telaşlanarak ne yapacağını bilemeyip benim defterime gizlice göz ucuyla baktı. Kâğıdımı iki elimin ortasına tam burnumun önünde görülmesini sağlayıp koydum. Kırgızbay üzüldü. Bu sınavdan dördümüz aynı geçtik. Kırgızbay geçemedi. Geçici değil daimi olan yatakhaneye gittiğimizde Kırgızbay kenarda hüznü hüznü bakıyordu. Bıyığının altından güldüm. “A mutsuz! Gücün bu muymuş? Dün üstünlük taslayarak vurdumduymazca yüreği ağzına gelen değil miydin? A mutsuz!” (Markumdar Üni:45-46).

Millî Eğitim Bakanlığı: Kırgız Eğitim Enstitüsü gibi eğitim ile yakından ilgilenen resmi kurumdur:

“...Diğer ikisinin takkeleri vardı. Egemberdi ile ikimiz takkemizi ot alaçıkta özellikle bıraktık. Onlar da takkelerini bırakıp hiçbir şey yapmadan şapkasız çıkmış oysa. Konuşmadık. Düşüncemizi Coomart biliyordu.

- Anlaşıldı. O zaman şöyle yapın. İlk enstitüye gitmeyin Millî Eğitim Bakanlığına gidin. Yürüyün götüreyim.

Birdenbire ümitlenip hemen sevindik. Hızlıca hareket edip iki tarafına ikişer ikişer sıralandık. Coomart rüzgâr gibi hızlıca yürüyor. Biz koşmasakta yanında sıralı şekilde yürüyoruz. Coomart bizi Millî Eğitim Bakanlığı binasına peşisıra koydu, bana döndü.

- Burada Bayışev denen kişi var ona gidin o sizlere yardım eder. Eğer o işi çözmezse Kasım Tinıstanov'un kendisine gideriz. Böyle deyip gitti. Korkan Osmon:

- Bu da odasından kovmasın, dedi.

- Öyle yapmaz dedi, Egemberdi.

- Bayışev diye mi? Rus olsa iyi olurdu dedi önceki arabacı aklına gelen Töröbay.

- Ne yaparsa yapsın, bir girip çikalım şimdi.

Bayışev'in odası ikinci kattaymış. Tanrıya içimizden bin kere yalvarıp kapısını vurarak içeri girdik. Girmemiz ile Bayışev yerinden kalkarak belgeleri alıp bizi yumuşak karşıladı.

- Gelin çocuklar gelin...” (Markumdar Üni:42- 43).

Yatakhane: Bişkek'te bulunan ve okumaya gelen Kırgız öğrencilerin kaldığı yerdir:

"...Dördümüz bir odaya yerleştik. Derin uyuyormuşum sabahleyin zil sesinden korkarak uyandım. Tuhaf... Niçin enstitüdeki zil yatakhane de çalıyor. Fırlayıp pantolonumu giydim. Yavaşça kapıyı açtım. Eline zil alıp her bir kapıyı açan enstitünün müdürü Petr Kuzmiç'in kendi koridorda yürüyor. Yine bir odayı açtı zili çaldı.

- Uyanın yavrularım! Göz bebeğim Coomart, Kasımalı, Abılas kalkın! Sarı ırmaktaki ilime aç olan Kırgız halkı bekliyor, kalkın!

Kıvırcık saçı alınna dökülen Coomart koridora çevikçe çıkıp elini ayağını sallayarak hu hu deyip ağzından zorla nefes alarak dışarı koştu. Onun arkasından Taşım, Kasımalı, Uzakbay çıktı. Petr Kuzmiç kızların yatakhanesine gidip onların kapısının önünde dilenci gibi durarak kapıyı açmadan zili çaldı..." (Markumdar Üni: 45).

Yatakhane öğrencilerin birlikte kalıp kaynaştıkları bazen de ders aldıkları yerdir.

"...Alıkul, oraya yattı. Çocukluk çağında verem hastalığına yakalanmış, hastalığı akciğer hastalığına dönmeye başlamış. Hastanede bir aydan fazla yattı. Öksürüğü kesildi. Çıkacağı gün hepimiz toplandık. Raykan'ın yanına, kalın kadife olan sarı montunu giydirip yatakhaneye çıkardık. Alıkul, hastaneden kalın bir defter getirdi. Onda ne yazdığını hiç kimseye söylemedi, sakladı. Onun tüm dünyası tek bu defter gibiydi. Elinden düşürmedi. Meğer bu deftere gizlice şiir yazmış, sonra öğrendik. Bir sıra Ceenbay Samaganov defterini göster diye ileri geri konuşmaya başladı. Alıkul, eskisi gibi kendi gücüyle dışarı çıktı. Öksürüğü çok geçmeden tekrar başladı. Yatağına sırt üstü düşüp benzi attı. Eskisi gibi uzandı. Bazen yastık altından kalın defterini alıp bir şeyler yazıp tekrar saklıyordu. Yanında bu kalın defter olduğundan beri huyu değişti, çok düşünmeye başladı. Futbol voleybol oynamıyor topa karışmıyor kendi kendine keyifsizleşerek yalnızlaştı.

Sınıfın içi kışın da çok soğuk olurdu. Onun için bir gün Obratsov, birinin Kırgız kürkünü giyip gelerek etüt verdi. Akşamleyin bizimle gelip yatakhane de kaldı. Yatakta sırt üstü rengi soluk yatan Alıkul'a bakakaldı.

- Alıkul, seni gizlice şiir yazıyor, diye duyuyorum. Bunun neyini saklıyorsun? Sonra gurur duymak gerek. Sen suflörlüğü bırakıp şiir yaz. Sen Gapar resim çiz. Gelecekte biriniz şair, biriniz de ressam olursunuz..." (Markumdar Üni:66).

Moskova: Rusya'nın önemli şehirlerinden biri olan Moskova her anlamda gelişmiştir. Kırgızlar için büyük önem arz eden, sanatsal ve kültürel anlamda ilerleyen bu şehre gezi amaçlı birçok Kırgız gelmektedir:

"İşte orada Moskova! On üç gün yol gittikten sonra Moskova görüldü. Hepimiz pencereye yapıştık. Yüksek, hem iri yapılı hem de gösterişli evler... Hiçbir etki altında kalmadan akan derya gibi sağa sola giden halk. Moskova'ya göre bizim Frunze perişan bir kasaba oysa. Trenden indik. Annesinin peşine takılan civcivler gibi Petr Kuzmiç'i gürültü koparır gibi takip ediyoruz. Şehir dışındaki teknik eğitim lisesinin yatakhanesine yerleştik. Duşa girip beyaz çarşaflara mutlu bir şekilde yattık. Sabah ve akşam yemeğini teknik lisenin yemekhanesinde, şimdi ise öğle yemeğini şehrin iyi olan yerinde yiyorduk. Şehri dolaşmaya gittik. Moskova'da at arabası çok. Tulpar gibi yarışa çıkmış, devamlı hareket eden argımaclar arabayı

sürükledikçe içim açıldı. Müzeleri, dükkânları, parkları dolaştık. Şimdi tiyatrolar kaldı. Kırgızın gelecekteki şairleri, yazarları, ressamı, partiye ait memurları Rus halkının klasik operası ve müziği ile tanışıyor. Bir gün Petr Kuzmiç bizi “Yevgeni Onegin” operasına götürdü. Oyunun kendinde değil, tiyatronun içinde kendimizi küçük görerek kötü hissettik. Asılı resimleri görüp sonra aynadan kendimize baktığımızda küçük olduğumuzu gördük.” (Markumdar Ünü: 64- 65).

Gapar’ın ressam olmak için gittiği şehirdir:

“Moskova! Moskova! Hem heybetli, hem sıradan her zaman tepesinde bulut kaplayan Moskova! Dünyanın dört bir köşesinden gelen büyük vatanın en iyi oğlu, kızlarının çok yaşadığı şehir, yeteneklilerin, hepsinden de çok Lenin’in yaşadığı şehir. İlk Kızıl Ayant’a gittim. Babamın istediği! Orada Vasiliy Vlaceniy tapınağı. Başkasına bilmiyorum, bana çok güzel göründü. Baktıkça gözüm doymuyor. Bu anıt nice asırlar geçirdi! Bunun etrafında nice insanlar yaşayıp geçti. Nerede o zaman? Nerde o insanlar?

Moskova’ya gelen kişi yüce Lenin’in mezarına gidip dehanın yanında bir dakika durmak özellikle benim gibi yetimler için büyük görev diye düşünüyorum. Lenin’e bir yüz gösterip çıkayım diyen halkın sırasının başı ile sonu görünmüyor. Sıraya geçtim özellikle sıram gelince okulum hakkından konuşayım. Saf taşralı, zengin kimse gibi okula geç gideceğim. Kayıt olsam da gücüm yok gibiydi. Oraya bakmadan öylesine geleceğim, fakat çalışacağım diye buna üzülmedim, pişman olmadım. Hangi derslerden sınav soruları, sınavın ne zamanda, nasıl olacağını öğrenip hazırladım ve soruları çözdüm. Sonra Moskovadaki Tretyakov galerisini, Leningraddaki Ermitacı vb. müzeleri, hepsini bırakıp ilk Lenin’i görmek istedim.

İşte Lenin. Babamın yediremediği yemeği yediren, babamın alamadığı kıyafeti giydiren, cahilliğimi yok edip aydınlatan bu kişiydi. Bir zamanlar çocukluk zamanımda köylülerimin “Lenin Kırgıza benziyormuş, çünkü o bizim bu Tölöykön tarafındanmış diyorlar” dediği cümle aklıma geldi. Doğru Kırgıza benziyormuş. O, Geniy, büyük çalışmasını ne ile resmedeyim? İyi okuyum, iyi insan oluyum mükemmel ressam olup resmini kayaya kazayım!

Babam gibi gördüğüm yüce insanın mezarından işte böyle büyük bir dilek ve amaçla çıktım.

İşte şimdi çoktandır istediğim Tretyakov galerisindeyim. Dünyanın dev yeteneklerini, harika eserlerini ağzımı sonuna kadar açıp nefesimi tutarak dikkatlice izledim...”(Markumdar Ünü:86- 87).

Stalin’in Kremlin’deki Evi: Rusya’da bulunan ve Stalin’in ailesi ile yaşadığı evdir. Stalin burada kendiyile baş başa kalarak siyasi konular üzerinde kafa yorar:

“Kremlin’deki hem temiz hem de sade odasında tek başına ileri geri yürüdü. Böyle sessiz gecenin belli bir zamanında, gece saat 2 ile 3 arasında, yatağın önünde yürümeye devam etti. O, otuzlu yaşlarında gece saat 3 de yatıp gündüz saat 11’de uyanırdı. İşte bugünde 2 ile 3 arasında, halk derin uykuda iken acı kokulu piposunu her zamanki gibi isteklice içerek küçük odasında ileri geri yürüyordu. Ha, onun böyle yapması, yalnız kaldığından değildi. Büro organlarıyla bir problemi çözeceği zamanlarda ya da Lenin’in türbesinde geçit töreni kabul ettiği zamanlarda da ileri geri yürüdü. Onun böyle yapması, yabancılara kendini güçlü ya da kendisinin yabancılardan farklı olduğunu göstermek için de değildi. Gece gündüz sağlığının iyi

olmamasından dolayıydı. “Spor, sağlığın kaynağıdır” sözüne çok inanırdı. Onun için günlük koşmasa bile bir gün içinde çok fazla hareket ederdi. En az bin adım atardı.

Böylece, işte bugün de o gecenin belli bir saatinde yalnız yürüdü. Bu yalnızlıktan az da olsa memnundu. Ne yapsın? Her gün, gün boyu yanındaki insan üzülmaz. Her gün gün boyu birçok iş elinden kurtulmazdı. Böyle zamanlarda piposu devamlı aklına gelmesede çalışırken kendini tamamen unuttuğu anlar az değildi. Onun için mi çok değerliydi gecenin ortasında ona verilen bir saatlik zaman dilimi...” (Markumdar Ünü:73-74).

Stalin Kremlin’de bulunan evinde kızı Svetlana ile zaman geçirirdi:

“Kremlin’deki evindeki koltuğunda uzun zaman basınla tanıştı. Sonra beli uyusmaya başladığında, koltuğuna yaslanıp gözünü kapattı. Derince dalıp biraz dinlenen Stalin, gözünü açtı:

- Aaa. Kızım sen misin?

- Karnemi sormamış mıydın, burada.

- Ver bakıyım. Tarih beş, edebiyat beş, matematik dört. Niye matematik dört?

- Matematiği sevmiyorum.

Stalin kızına uzun süre baka kaldı. Sonra onu korkutmayayım diye sakince sordu:

- Sebebi?

- Sebebini söyledim ya, sevmiyorum.

On bir yaşındaki ufak kızın Svetlana’nın bu cevabı Stalin’in çok da hoşuna gitmedi. Onu dizisine oturtup saçını okşayıp şımartarak sordu:

- Niye o zaman tarihçi olmak istemiyorsun, Setenkahoziyaka?

- Ben edebiyatı seviyorum.

- Neyini seviyorsun? Edebiyatçıların hepsi eksik bilgi bilirler. Sen de onlar gibi olmak ister misin? Tarihi iyi öğrenip baban gibi politikacı ol.

- Olmak istemiyorum.

- Niye?

- Senden herkes korkuyor. Annem de korkardı. Benden insanların korkmasını istemem!...” (Markumdar Ünü:115).

Celalabat: Kırgızistan’ın şehirlerinden biri olan Celalabat’ta halk cahildir. Bişkek’teki okuldan mezun olan Gapar buradaki öğrencilere eğitim vermeye gider:

“...Zamansa geçti. Bin dokuz yüz otuz iki yılı geldi. Okuryazarlıkta çok “kız kurusu” olunca on iki yaşında okul kapısını açıp birinci sınıfı geçip ilk kez harf öğrenmeye başlayan ben yirmi yaşında teknik okulu bitirip okula ders vermeye, halkı okutmaya yarayacak izin belgemi aldım. Böylece beş yıl çabukça geçip eğitimimi bitirdim. Bitmesiyle güzel sanatlar okuluna girmeyi yeniden amaç edindim. Fakat bu isteğimi yine hiç kimse desteklemedi, düşünmedi, düşünmek istemedi. Millî Eğitim bakanlığında çalışan birisi büyüklendi.

- Bu nasıl yoldaş Aytiyev! Okulu bitirip okula gideceğim demek ne? Köyde şimdi resim eğitimini istemek şöyle dursun, hangi düşünceyi çizeceksin de ressamlığı

okuyacaksın? Tek başına iki enstitü çok olur. Sosyalizmi iki değil, sadece bir diploma ile kurarız. Onun için gık mı etme iki yıl Celalabat'taki öğretmen okuluna gidip çalışıp gel, diplomanı iki yıldan sonra alırsın!

Bunu da düşünsen olur. Gerçektende köyde okuma yazmaya göre resim o zamanda çok azdı. Çaresiz “gık mı etmeden” Celalabat'a gittim. Orada eski tarih, sosyoloji ve ekonomik coğrafyadan ders verdim. Öğretmenlerin yetersizliğinden dolayı hangi ders olursa olsun sen okutursun diye önüne gelen bana görev verdi. Onun için bazen ana dilimde şöyle dursun Rus dilinde matematik dersi verdiğim günlerim oldu. Rus dili ayrıca henüz ders değildi o zaman fakat öğretmen okulunda okuyan çocuklara tek başına yetersiz olacağını düşünerek hepsini verdim...” (Markumdar Ünü:79-80).

4.4. Markumdar Ünü Romanında Zaman

İncelediğimiz romanda olaylar genel olarak kronolojik bir sıra içinde ilerler. Dönem hakkında romanda verilen bilgiler romanın kronolojik sırasını bozar. Birden fazla nesnel zaman işlenen romanda zaman bazen tam olarak belirtilirken bazen ise hiç belirtilmez. Romandaki kişilerin geçmişe dönük özlemleri ve anıları romanın genişlemesini sağlar.

Sonbahar

“Sonbahardı. Ocağın kenarında sığağa doğru ayaklarımı uzattım. Döndüğümde, dünyaya getirdiği çocuğu ölen annem evin başköşesinde doğumdan dolayı fazla kan kaybediyordu...”(Markumdar Ünü: 8).

“O yıl sonbahara doğru bir eşeğimiz oldu. İşe gideceğinde babam eşeğine binerken Tanrı onun altına savaş atı çekmiş gibi sevinerek bakardım. Babam benim için yalnız bunalmasın diye düşünüp bir gün küçük köpek yavrusu alıp geldi ve bana:

- Oğlum yorulduğunda işte bu eniği kucaklayıp yatarsan üşümezsin, dedi...”(Markumdar Ünü: 18).

Kıtlığın olduğu zamanlar

“...Üstelik o yıl halkın doymak bilmediği kıtlık vardı. Annem öldükten sonra bizi kıtlık daha çok vurdu. Ancak kimin ne yaptığına, nasıl olduğuna bakmadan günler geçiyordu. Sıkıntılarımızdan çoğunun üstesinden gelmemiz ile günler geçti...” (Markumdar Ünü: 12-13)

“O yıl halkı tekrar açlık bastı. Zar zor canımıza baktığımız bu dünyada, ölmeden yaşadığımız kıtlık bizi takatten daha da düşürdü. Halkın canı sıkkın, yüzleri hüznü, etrafta sevincin, şarkının sesi duyulmuyor ve görünmüyordu. Sessiz bir şekilde dünya nasıl döner ise bize benzeyen fakir ırgatların yüzü de işte öyle dönüyordu. Memleketten kovulan biz, bu soluk hayata çaresiz alıştık. Alışmasak da başka çare yoktu. Çünkü babamı kollayan başka akrabaları yoktu...” (Markumdar Ünü:17).

Ertesi yaz

“Şeyhler Mahallesi” kışlası Oş gibi değilmiş. Günlük karın doyurmaya iş bulamadık. Açız. Ertesi yazdı. Dut erken olgunlaşmıştı. Ağzımızdan kara salya getirmesine bakmadan dut yedik. Gün akşam oldu. Babam beni büyük dutun dibine oturtup birdenbire patates alıp geldi. Çalıp mı geldi yoksa. Babam altın bulmuş gibi sessizce sevinerek:

- Patatesi pişirip bir güzel karnımızı doyuralım, dedi.

Karanlıkta dutun altında yaş patatesi oyup yerken gökyüzünün altındaydık. Gökyüzünde yıldızlar parlıyordu. Yıldızlar, yıldızlar!.. Onları gördüğümde nedense kalbim kıpırıyor, gönlüm ferahlıyordu. Niçin yıldızlar gece görünüp gündüz görünmüyordu? Babama sorduğumda:

- Ya Gapar bunlar da bana benziyor; gündüz çalışıyor, onun için görünmüyor, dedi. Çalışan kişi gündüz görünmez.

Sabah büyük dut ile vedalaştıktan sonra yola çıktık. Uzaklaştığımızda:

- İlerde büyüyünce buradan geçtiğinde bu duda eğilip selam ver, dedi babam.

- Niçin?

- Bizi misafir etti. İyiden kötüden korudu. Der ki bizim halk: “Bir kere gecelenen yere bin kere selam verilir” dedi...” (Markumdar Ünü:16).

Ayti ile Gapar’ın Coro kışlasına geldikleri zaman

“Akşam vakti Coro kışlasına geldik. Yoldan geldiğinde babam: Ermat küçük dayılarına bakıyor, işte burada yaşıyor, oraya gideriz, dedi. Onunkine geldik. Evlenmiş bir de çoluk çocuğa karışmış. Oradaki bir zengine gündelikçi olmuş. Koyun kesip misafir kabul etmese de bizi güler yüzle karşıladı. Onun da babam gibi gözleri kederliydi...” (Markumdar Ünü: 16- 17).

Gapar’ın on bir yaşına girdiği zaman

“O yıl on yaşını geride bırakıp on bire bastım. Hızlıca büyüdükçe fikirlerim de büyüdü. Fakat zaman geçmiyordu. Bir yıl, bir asır, bazen günler geçmiyor. Şimdi düşününce çocukluk çağında özellikle karnımın aç olduğu zamanlarda bu hayattan zevk alamıyor, zaman geçmiyor durmuş gibi geliyordu...” (Markumdar Ünü:23).

Yaz mevsimi

“Yazın tepesi açık avluda yatıyoruz. Babam hemen horlayıp uyuyor, ben de göğü seyrederek yatıyorum. Ben yıldızları görüyorum, yıldızlar da beni görüyor mudur? Gök ters çevrilen mavi kazan, işte o mavi kazana göre yıldızları Allah etrafında bir sıraya sokup koymuş gibi görünüyor...”(Markumdar Ünü: 23).

“Tren gürleyerek gidiyor. Yaz ayının kaynayan rüzgârı koynuma girerken başımı, yüzümü dalgalandırıyor. Okuma yazması olmayan, kendi köyünden başka hiçbir yere çıkmayan insanlar köy ve bozkırda koşan demir at hakkında nasıl hayret ederek konuşuyor...”(Markumdar Ünü: 33).

Coro kışlasında geçen dört yıl

“...Coro köyünde dört yılımız geçti. Günlerden bir gün Tölöykön'deki Atabay Bey ölmüş diye duyduk. Onun ertesi de babam eşeğini eyerleyip işe gitmedi.

- Haydi Gapa. Tölöykön'e tekrar dönüyoruz. Açlıktan bayılsak da, ölsek de kendi vatanımızda kendi toprağımızda açlıktan bayılalım, ölelim...”(Markumdar Ünü: 25).

Gapar'ın on iki yaşına girdiği zaman

“...Böylece on iki yaşında ilk kez okul kapısına ayak attım, harf öğrendim. İlk kez kitaptan ruh dünyama azık almaya başladım. Elime ne geçse seçmeden başımı yaslayıp heceleyerek okumaya başladım. Önce parmağım kadar görünen yere resim çiziyordum. Şimdi elime kâğıt kalem geçtiğinden ak boz atın dizginini elime almış gibi beyaz kâğıda resim çiziyorum. Özellikle okumaya başladıktan sonra resim çizmeye olan ilgim daha da arttı. Masaldaki resimler daha çok heveslendirdi. Renkli kalem elime geçince cansıza can vermiş gibi bendeki sır ortaya çıktı...”(Markumdar Ünü:29).

Ders saatinin olduğu zaman

“...Elime ne geçse seçmeden başımı yaslayıp heceleyerek okumaya başladım. Önce parmağım kadar görünen yere resim çiziyordum. Şimdi elime kâğıt kalem geçtiğinden ak boz atın dizginini elime almış gibi beyaz kâğıda resim çiziyorum. Özellikle okumaya başladıktan sonra resim çizmeye olan ilgim daha da arttı. Masaldaki resimler daha çok heveslendirdi. Renkli kalem elime geçince cansıza can vermiş gibi bendeki sır ortaya çıktı. Ders saatinde gizlenerek resim çiziyorum öğretmenim tebeşir ile masaya vurup uyarıyor.

- Ayti oğlu Gapar. Ders saatinde resim çizdiğini bir kez daha görürsem...”(Markumdar Ünü:29).

İmanın eski zaman hakkında konuşması

“...İmam bıyığının altından güldü.

- Niçin önceki zamanın insanı hakkında soru soruyorsunuz?

- Öylesine.

- Tam bu senin sorunu önceden Hazreti Muhammet peygambere sana benzeyen birisi sormuş.

Hazreti Muhammet hemen cevap veremiyor bir hayli düşünüp kalmış diyorlar o zaman. O sırada ağacın tepesinde bir bülbül durmadan ötüyormuş. Öttükten sonra uçarak inip yere konmuş. Orada hazreti Muhammet peygamber bu durmadan öten bülbülün uçarak inip konduğu yere baktığında ne yaptığını gördün demiş. Gidip gören insan: “Hazreti, bülbül yere konup pislik gagalıyor” diyor. O zaman hazreti peygamberimiz: Zamanın bilgisi işte bu bülbül gibi. Ötmesi başka, yaptığı başka olur demiş. Onun gibi özellikle Tanrıya inanmayan kimse en sonunda kendine değil kendi yaşadığı zamana inanıyor. Onun için kendi zamanına inanıyorsan Tanrıya da inan, itaat et...”(Markumdar Ünü:35).

Gapar ve arkadaşlarının enstitüye gittikleri zaman

“Güneş tahmini on metre boyu yükselmiş. Yıkanıp tarandık. Sokaktan ahlâklı bir çocuğu tutup eline para verip kötü heybeleri, yatılan kötü alaçığı ona emanet edip kendimiz enstitüye geldik. Enstitünün altı gençlerle doluydu. Onların hepsi de Kırgızdı. Toprağımı, akrabamı, yakınımı görmüş gibi sevindim. Bizden biraz daha temiz, iyi giyinen, daha boylu gibi görünenlerden biraz utanarak girdik. Dördümüz dört ayrı yerde korkup kaçır gibi ya enstitüye giremiyor ya da aklımızdakini birilerine soramayıp bir köşeye çekiliyorduk...”(Markumdar Ünü:39).

Gapar’ın okuduğu yılları hatırladığı zaman

“Yazarı, ressamı olmayan halk halk değil dediği sözü kulağımda kaldı. Özellikle şu görüşmeden sonra okulun zor olmasına bakmadan canı gönülden gayret ederek kitap kucaklayıp kitaba dayanır olduk. Şimdi düşününce o zamanda ilime, bilime, geleceğe biz nasıl güçlükle yürüdüsek bizim memleket, bizim cumhuriyet şöyle dursun bizim okuduğumuz okulda o zamanda aynı bizim gibi, kösteği kesilen çocuk gibi yeni adım atıyordu. Biz hızlanınca o da hızlanıyordu uçak gibi. Biz yükseğe çıksak o da yükseğe çıkıyordu. Bir yürünen bir büyüyen zamanmış. Onun için önceki gibi “o yok, bu yok” diye özellikle toplumda sürekli hatırlatan, kendi toplumu için aldırış etmeyen insanlar bu zamanda azdı. Kendileriyle ve kendi aralarında iyiydiler. Canıgönülden ve temiz kalpliydiler...”(Markumdar Ünü: 51).

Kış mevsimi

“Kılıcını eline alıp kış geldi. Dayağını attıktan sonra bize dağın taşın arasından, her yerden, her taraftan gelen habere göre, babamızın şehirden ev alması şöyle dursun aç çıplak yaşıyorlarmış. Devlet hangisini karşılasın, bu tarafa destek olsa öbür tarafa destek olamıyor...”(Markumdar Ünü:51).

Gapar’ın bitlendiği zaman

“...Açlıktan, küçük görülmekten, sıtma hastalığından zar zor kurtulmuşken şimdi de bit denen şey saçıma yapıştı, aşırı derecede başımı kapladı. Akıl hastalığından kurtuluyormuşsun ama bitten kurtulamıyormuşsun. “Bite kızınca” gömleğini ateşe atmış denmesine de o zaman inandım. Okula, sıcak bir yere girmem ile onlar canlanmaya başlıyorlar. Canımı yaktığını söylemeyeyim. Kalpağım omzumdan hareket ediyor sıcak tarafa, şalvarıma yöneliyor süründüğünü tam olarak hissediyorum. Karşıya geçip oturamıyorum. Derse sonra girmedim gömlek ve şalvarımdaki porsuk yavrularıyla kavga edip oturuyorum. İnsan, çare bulamayınca kendiliğinden gitmiyormuş en sonunda bir gün bitlere karşı çare buldum. Kışın en soğuk günde, tan yeri ağarmadan herkesten önce kalkıp soğuk tuvalete koşup girdim. Gömlek ve şalvarımı çözüp tersini çevirerek tuvaletin arkasından çıkılan soğuk yere astım. Kendim paltomu örtünüp tuvaletin içinde dişim dişime değmeden titreyerek oturdum. “Gece dışarı koymadın mı” diyorsanız Tanrı çalmaz mı? Sabah çıplak vücuduma palto giyemem ki. “Bite karşı ilaç yok mu” diyorsunuz. Vardı fakat o yıl bitin zamanydı. Yani kurtulamıyordum. Bu yüzden biti çok fazla önemsemiyor, kendim bir hayli zaman titreye titreye tuvalette oturdum. O sırada çocuklar gelmeye başladılar...”(Markumdar Ünü: 52- 53).

Yaz tatili

“...Benim gibi yakın yerde akrabaları olmayanlar yazınki tatilde enstitünün yatakhaneinde kaldı. Üstelik gitmeye onların da o kadar gönlü yok. Burada üç öğün yemek, voleybol, futbol...”(Markumdar Ünü: 128).

“Yaz tatiline Frunze’ye geldim. Alıkul karşıladı. Öncekisine göre o biraz kilo almış. Nedense düşünceli. Derin gözlerinde saklanmış sır, kaygı var gibiydi. Normalde, onu göstermek istemezdi, gülümseyerek benim hâlimi hatırlı sordu ama kendi hakkında bir şey bahsetmek istemiyordu. Eşyalarını Alıkul’a koyduk, ikimiz şehre çıktık. Moskova’dan geldikten sonra gözüme başkentimiz küçük köy gibi göründü, ama sıcak, samimi, içten geldi...”(Markumdar Ünü: 108).

Rahmanberdi’nin gömleğinin kaybolduğu zaman

“...Birinci sınıfı bitirip yazın tatile dağılma zamanı geldiğinde, benim başıma şöyle bir olay geldi: Yatakhaneinde Rahmanberdi’nin yeni gömleği kayboldu. Aramızdan kim aldı? Rahmanberdi çok üzüldü. Yazın evime giyip giderim diye sakladığı tek gömleğiymiş. Coomart bu sırada telaşlanarak gitti. Üstelik enstitüde Gençler Teşkilatı Kurumu’nun sekreteriydi. Enstitüde olsun, yatakhaneinde olsun fırlayarak öne atılıp konuşan o idi. Gömleğin kaybolmasıyla ortaya çıkıverdi. Hepimizi yatakhaneinin önünde sıraya dizip gözümüze gözünü iyice dikti.

- Şaka yapıp aldıysanız verin.

Sessizlik. Birileri yavaşça güldü.

- Şaka edip ne yapısın?

- O zaman çalmışsınız.

- Hırsızlık yapan versin.

- Çalan kişi nasıl versin?

- O zaman köpek getiririz! Kimlerin olduğunu köpek hemen bulup gösterir!

Bu hırsızlığın şaka olmadığından ve hiç kimsenin gömleği geri vermeyeceğinden Coomart emin oldu. Üç çocuğu üç sınıf denetlemeci yaptılar. Bizi dışarıda tutarak üçü yatakhaneeye girdi.

- Her yeri arayıp çıkın! Kötü heybelerin dibine kadar bakın!

Biz dışarıda sıramızı bozmadan dizili bekliyoruz. Yarım saat sonra üçü geri çıktı.

- Bulundu gömlek!

- Kimde?

- Aytiyev’in heybesinden...”(Markumdar Ünü:53-54).

Petr Kuzmiç ile Gapar’ın pazara gittiği zaman

“...Nereye gittiğimizi sormadan peşine takıldım. Pazara geldik. Şehirde o zaman da dükkân yoktu. Gereken her şey pazardan elden alınırdu. Düünden beri aralıksız yağın yağmurda at arabaları su birikintisindeki suları şapırdatarak geçtiğinden pazarın içi belime kadar çamurdu. Petr Kuzmiç’in yanında bazende arkasında giderken kendimce düşündüm. “Pazara beni peşine takıp niçin getirdi? Evine yiyecek alınca onu götürüyem diye mi? “O zaman altın gibi bir kişinin ihtiyacını yerine getirince

Tanrı verirdi. “Fakat düşüncem farklı çıktı. Petr Kuzmiç bana kıyafet almak için beni peşine takıp getirmiş...” (Markumdar Ünü: 56).

Gapar’ın Bişkek’ten Tölöykön’e döndüğü zaman

“Sabah yola çıktım. Yola çıkmak nasıl güzel. Eğer seni birileri bekliyorsa ya da uğurluyorsa o zaman daha da güzel. Tren şehirden uzaklaştığında nedense duygulanarak ağlayıp mendilimle gözümü sildim. Bişkek’te babam kalmış gibi yüreğim cız etti. Kuzmiç’in mükemmel iyiliğini hatırlayınca onu özlediğimi farkedip pencere ardında hafifçe esen sarı bozkıra bakıp uzun uzun sessizce ağladım. Hiç kimseye görünmeden sevinerek ağladım. Aslında öksüzlüğün acısından dolayı hayatımda böyle ağlamam gerek fakat bu denli kendimden geçerek ağlayamam. Çünkü bu öksüzlüğün ağlaması değildi. Hor görülmenin ağlaması da değildi. Bu babamın tanımadığı Bir Rus insanının beni kollamasının uygulandığı bir ağlamaydı...” (Markumdar Ünü: 56- 57).

Kırgızların Arap alfabesinin yerine Latin alfabesini kabul ettiği zaman

“Bin dokuz yüz yirmi sekizde Kırgız halkı Arap alfabesinin yerine Latin alfabesini kabul etti. Yazım kurallarının yeni yöntemlerinin tekrar düzenlenmesi ve tekrar yazılması için görev verilecekti. Bu önemli işi yapması için Kırgız ASSR’nin o zaman ki Millî Eğitim Bakanı Kasım Tınıstanov, Arabayev’e güvendiği için Arabayev’i seçti. Arabayev kendine yardımcı olması için kendinden yirmi beş yaş küçük Kuseyin Karaseyev’i seçti...” (Markumdar Ünü: 60).

1911 yılı

“Bin dokuz yüz on bir yılının sonuna doğru herkesin gözü önünde şehri aniden kıtlık bastı. Bu kıtlık nereden geldi, neden tekrar geldi, niçin geldi, biz bilmiyoruz. Kendi ellerinde malları ya da başka şeyleri olmayan ve dilencilik yapan kazak kardeşler, sadece şehrin içinde değil, şehrin dışında da grup grup toplandı. Bu sırada Alıkul yatakhaneye çok üzülerek geldi...” (Markumdar Ünü: 71).

Gapar’ın Celalabat’a gittiği zaman

“...Zamansa geçti. Bin dokuz yüz otuz iki yılı geldi. Okuryazarlıkta çok “kız kurusu” olunca on iki yaşında okul kapısını açıp birinci sınıfı geçip ilk kez harf öğrenmeye başlayan ben yirmi yaşında teknik okulu bitirip okula ders vermeye, halkı okutmaya yarayacak izin belgemi aldım. Böylece beş yıl çabukça geçip eğitimimi bitirdim. Bitmesiyle güzel sanatlar okuluna girmeyi yeniden amaç edindim. Fakat bu isteğimi yine hiç kimse desteklemedi, düşünmedi, düşünmek istemedi. Millî Eğitim Bakanlığında çalışan birisi büyüklendi.

- Bu nasıl yoldaş Aytiyev! Okulu bitirip okula gideceğim demek ne? Köyde şimdi resim eğitimini istemek şöyle dursun, hangi düşünceyi çizeceksin de ressamlığı okuyacaksın? Tek başına iki enstitü çok olur. Sosyalizmi iki değil, sadece bir diploma ile kurarız. Onun için gık mık etme iki yıl Celalabat’taki öğretmen okuluna gidip çalışıp gel, diplomanı iki yıldan sonra alırsın!

Bunu da düşünsen olur. Gerçektende köyde okuma yazmaya göre resim o zamanda çok azdı. Çaresiz “gık mık etmeden” Celalabat’a gittim...” (Markumdar Ünü:79-80).

Gapar'ın Celalabatta kaldığı zaman

“...Böylece Celalabat'ın öğretmen teknik okulunda iki yarım yıla kadar çalıştım. İnsanın ömründe çeşitli olaylar olur değil mi? Otuz dördüncü yılın baharı çift sürme zamanı çok sıcak oldu...” (Markumdar Ünü:81)

Gapar'ın Celalabat'ta geçmişi hatırladığı zaman

“...Benim o zamandaki cevabıma ve öğrencilerin bana şaşırarak imrenmesine başkaları nispet edercesine gülmeleri bir yana o zamanı hatırlayıp kendimde bazen gülüyorum. O zamanda halkın eğitime olan düşüncesi, seviyesi yeni doğmuş bebek gibi “olmamış meyve” gibi sonradan oluştu fakat onların sevgisi, birbirlerine olan davranışları, geleceğe olan gayretleri şimdiye göre ne kadar güvenilir ve güçlüydü. İşte şimdi 1984 yılında yetmiş iki yaşında kendimce oturup çok şey hakkında kaygılandım. Otuzuncu, kırkıncı, ellinci yılların ruhu nerde? Bizim hepimiz dağdan inen su gibi temiz değil miydik? Gürleyerek akıp büyük ırmağa ulaşıp oradanda coşarak mavi denize ulaşıncı dünyayı hayret ettirmedik mi? Gözyaşı gibi temiz okyanusa ulaşacağız diye gece gündüz okuyup çalışmadık mı? Elbette çok şeyleri kurduk, çok şeyleri yaptık fakat niçin altmışlı yılların başında “durgunlaşmaya” başladık, niçin birbirimize inançsızlığımız ortaya çıktı? Sebebi ne, kim suçlu? Otuzuncu yıllarda Daniyarov veya onun gibilerin anlamaması bana da engel oldu. Onları vazgeçtirmese de, düşünmese de olur. Şimdi hepsini düşünüp göz göre göre yurdun birliğini bozmak olur mu? Komünist olup komünistliğin büyük ideali ulaşmamak mı? Açlık artınca koca halkın tarihini saptırma, bir birine karşı koyma altmışıncı yılların başında olmadı mı? Şimdi böyle düşünceler konuşmaya devam etti...” (Markumdar Ünü: 81).

Otuzlu yıllar

“Otuzlu yıllar köyden okumaya gelen kızlar az da olsa köşe köşe göze çarpıyordu, yirminci yılların ortasına kadar dağlık bölgede yaşayan kızlar şehirde her zaman yoktu olsa da bilime çok heves eden Tatar kızlarıydı. Onları, genç de olsa büyük işte çalışan Kırgız yiğitleri hemen “asılıp” kaptıyordu...” (Markumdar Ünü: 88).

1933 yılı

“Moskova, Kremlin. Yıl 1933. NEP'nin tamamen kaybettiği, kolektifleştirmenin ilk beş yılda bitirildiği zamandı. Stalin gece gündüz düşünceye daldı. “Troçkizmi yenip onu başka ülkeye sürdü ancak Stalin sosyalizmi Troçki'nin yolu ile kurmaya başladı. NEP'yi yok etmeli” diye halk arasında laf çoktan başlamıştı. Tekrar bu halk sosyalizmi nasıl, hangi yolla kuracak? Gece gündüz ihtilalyaşasak da bugün sosyalizmi hızlıca kurarız dediler. Çiftçinin cebindekiyle memleket bir güçleniyorsa kooperatif denen hilekâr iki kat güçleniyor. Bu sosyalizm değil mi? Geldiğinde zalim ile ezilen sınıf ortaya çıkmadı mı? Böyle bir zamanda niçin ihtilalyaşadık? Tuhaf? Niçin Buhari'yi yöneten yoldaşlar tüccar ile vurguncuların gününün doğduğu NEP'yi tekrar istiyor? Niçin şimdi halk eşit çalışıp eşit yiyip eşit yaşanan kolektifleşmeyi beğenmiyor? Kolektifleştirme eski zamandaki “askerî komünizme” benzemiyor mu? Kolektifleştirme herkesin gözü önünde meyvesini verdi. Birinci beş yıllık dört yıl, üç ayda gerçekleştirildi. Bazı malzemeler NEP'nin zamanında az gelişmesinden dolayı halk zengin ve fakir olarak ikiye ayrılmadı, eşit çalışarak eşit

yaşamaya başladı. Sosyalizmin halk önündeki kutsal görevi işte bu değil mi? Dediği gibi, otuzuncu yılı yüce saygın Karl Kautsky'nin "Bolşevizm Yola Geldi" adlı kitabında yabancı menşeviklerin başı Fedor Dan'ın da makalesi çıkmış. Orada yazar "Kolektifleştirme bu Rusyanın sıkıntısı. İhtilalin çiftçiye verdiği yeri, ülke çiftçiden tekrar aldı. Böyle olursa halk tekrar ihtilalyaşar ve Stalin'in diktadörlüğünü yok eder" dendi. Allah'a şükür halk ihtilalyaşamadı." (Markumdar Ünü: 91- 92).

1935 yılı

"Kırgızistan, Frunze. Yıl 1935. VKP (b) nin Kırgız bölgesinin ilk sekreteri Moris Lvoviç Beletsky'in rütbesi yüksek bu işte çalışalı iki yıl olmuş. Yirminci yılları ilk Atçandar ordusunun tümen komutanı olarak sonra Buhara halk cumhuriyetinde SSSR konsolosu SSSR Osoviahim birliğinin merkezi komitesinin başkanı olarak çalışmış. Çoğu şeyi gören bilen kişi. Bundan dolayı hem ağırbaşlı hem nazik üstelik de herkese bir hayli içten..."(Markumdar Ünü:94).

Gapar'ın askere çağrıldığı zaman

"Bu yıl beni askere çağırdılar. Ama benim eğitime devam etmem gerekiyordu. Sonradan düşünceye daldım. Ne yaparım? Kime giderim? Kime derdimi anlatırım? Düşününce Abdıkadir Orozbekov'a gittim. Ona gitmek kolay değil yavaşça girdim. Abdıkadir Orozbekov orta boylu, kara yağız, alını açık, iri gözlü, ağır başlı kişiydi. Derdimi konuşmadan oturup içtenlikle dinledi, sonra konuşmama katılıp konuştu..."(Markumdar Ünü:99).

Gapar'ın resim sanatında ilerlediği ilk yılları

"1932 yılından 1940 yılına kadar olan zamanı kendimi görsel sanatlara attığım ilk adımlarım olarak hatırlıyorum. Benim ilk eserim babamın portresi. O sulu boya ile yapılmıştır. Bence yaratıcılığın kaynağı, kendine yakın ve kendisini bildiğin şeylerden başlarmış..."(Markumdar Ünü:104).

Güzel sanatlar sergisinin açıldığı zaman

"...1916 yılı Kırgız milletinin ayaklanmasının yirminci yıl dönümü ile ilgili 1936 yılında cumhuriyetin güzel sanatlar sergisi açılmıştı. Bu konuya ithafen Semen Çuykov önce birkaç resim çizip hazırlamıştı. Bu sergiye ithafen bende "Baydağı Batırak" diye bir resim yapmıştım. Bu benim ilk anlamlı işimdi. Bu şimdi nedense gözüme sıcak geliyor, tabiri caizse bu iş benim ruh halimi anlatıyordu. Gerçekte eser profesyonel insan tarafından yapılmış gibi gözüküyordu. Evet, eserde profesyonel başarılar var fakat doğal canlandırma ve gerçek arzuyla yapılmış olduğunu söylemek isterim." (Markumdar Ünü: 104).

Otuzlu yıllarım ikinci yarısı

"...Otuzlu yılların ikinci yarısı başladı, ama çoktan SSSR'den kovulan Troçki ile ülkenin başında olan Stalin arasında olan siyasi ohal hemen bitmedi. Yurt dışında olan Troçki her yerde Stalin'in kendisine ve yürütmüş olduğu işine karşı bazı makaleleri tekrar tekrar basında yayınladı ve keyiflendi. Özellikle "Permanentli Devrim" ya da "Rus Devrimin Tarihi" adlı kitabında Stalin hakkında birçok düşüncesi var. Biraz bağırın, biraz sinirlenen Stalin Troçki'nin, özellikle

“Peterburg’da ben ya da Lenin olmasaydı Ekim İhtilanini kazanamazdık” ya da “Stalin halkı ateşe attı, Stalin’i yok etmezsek bu ateşten çıkmak zordur! Lenin’e verdiğiniz değeri göstermenin zamanı geldi. Onu değiştirmek lazım!” diye cümleleri okuduğunda gözleri yerinden oynadı. İçinden onu yerin yedi dibinde de olsa bulup ensesinden tutup getirmek istedi ancak yurtdışında onun korunup barınmasını sağlayan Rus göçmenleri çoktu. Onu, yurt dışına gitmeden burada tamamen yok etse olurmuş.” (Markumdar Ünü: 113).

4.5. Markumdar Ünü Romanında Ana Düşünce

Eserde yazarın vermiş olduğu kıtlık, cahillik, kimsesizlik, eşitsizlik, misafirperverlik, yardımseverlik, vefa, fedakârlık, toplumdaki bozulmalar gibi sosyal meseleler bize eserin ana düşüncesi hakkında bilgi vermektedir. Özellikle toplumdaki bozulmalar ve kıtlık gibi unsurlar dönemin Kırgız insanı üzerinde derin tahribatlara sebep olmuştur. Gapar’ın hayatı etrafında gelişen olaylardan çıkartılan ana düşünce, kıtlık ve dönemin getirdiği zorlukların Kırgız halkı üzerinde yarattığı yıkımlardır:

“...Böylece onsuз biçare yaşayan biz, annem öldükten sonra daha da fakirleşerek neşemizi kaybettik ve güçsüzleştik. Annem hayattayken bazen zar zor da olsa kardeşlerinden bir seferlik yemek alırdı. Üstelik o yıl halkın doymak bilmediği kıtlık vardı. Annem öldükten sonra bizi kıtlık daha çok vurdu...” (Markumdar Ünü: 9).

“O yıl halkı tekrar açlık bastı. Zar zor canımıza baktığımız bu dünyada, ölmeden yaşadığımız kıtlık bizi takatten daha da düşürdü. Halkın canı sıkkın, yüzleri hüüzünlü, etrafta sevincin, şarkının sesi duyulmuyor ve görünmüyordu. Sessiz bir şekilde dünya nasıl döner ise bize benzeyen fakir ırgatların yüzü de işte öyle dönüyordu. Memleketten kovulan biz, bu soluk hayata çaresiz alıştık. Alışmasak da başka çare yoktu. Çünkü babamı kollayan başka akrabaları yoktu.” (Markumdar Ünü: 17).

“...Bin dokuz yüz on bir yılının sonuna doğru herkesin gözü önünde şehri aniden kıtlık bastı. Bu kıtlık nereden geldi, neden tekrar geldi, niçin geldi, biz bilmiyoruz. Kendi ellerinde malları ya da başka şeyleri olmayan ve dilencilik yapan kazak kardeşler, sadece şehrin içinde değil, şehrin dışında da grup grup toplandı. Bu sırada Alıkul yatakhaneye çok üzülerek geldi.

- Sokakta açlıktan tüm vücudu şişerek ölen iki Kazak kardeşi arabaya koyulup gömmeye gidildi...

Biz konuşmadık. Böyle şeyler söylendiğinde bizi okutan öğretmenler konuşmazdı, onun için bizde konuşmuyoruz. Sokakta “biz aydınlık bir hayatta, bolluk içinde mutlu yaşıyoruz babamız” şeklindeki slogona benzer sloganlar sıra sıra duruyordu. Fakat tam bu sloganın önünde böyle göz göre göre açlıktan vücudu şişen insanlar ölüyor, bu neyin nesi?...” (Markumdar Ünü: 71).

“...Alıkul’u bilmiyorum, ama açlığın acısını ben iyi biliyorum. Fakat şimdiki gibisini ömrümde görmüş değilim. Ben açlığı devrimin ortasında, iç ve dış düşmanlar bize cephe aldığında çektim. Ya bu? Devrimi yenmemizin üzerinden 14 yıl geçtikten sonra böyle üzücü ve karmaşık bir olayla karşılaşacağımız kimin akıluna gelir. Peki bunda kim suçlu, kim cevap verecek? Zamanın sesi mi?...” (Markumdar Ünü: 73).

“...O zamanda halkın eğitime olan düşüncesi, seviyesi yeni doğmuş bebek gibi “olmamış meyve” gibi sonradan oluştu fakat onların sevgisi, birbirlerine olan davranışları, geleceğe olan gayretleri şimdiye göre ne kadar güvenilir ve güçlüydü. İşte şimdi 1984 yılında yetmiş iki yaşında kendimce oturup çok şey hakkında kaygılandım. Otuzuncu, kırkıncı, ellinci yılların ruhu nerde? Bizim hepimiz dağdan inen su gibi temiz değil miydik? Gürleyerek akıp büyük ırmağa ulaşıp oradanda coşarak mavi denize ulaşınca dünyayı hayret ettirmedik mi? Gözyaşı gibi temiz okyanusa ulaşacağız diye gece gündüz okuyup çalışmadık mı? Elbette çok şeyleri kurduk, çok şeyleri yaptık fakat niçin altmışlı yılların başında “durgunlaşmaya” başladık, niçin birbirimize inançsızlığımız ortaya çıktı? Sebebi ne, kim suçlu? Otuzuncu yıllarda Daniyarov ve onun gibilerinin anlamaması bana da engel oldu. Onları vazgeçtirmese de, düşünmese de olur. Şimdi hepsini düşünüp göz göre göre yurdun birliğini bozmak olur mu? Komünist olup komünistliğin büyük ideali ulaşmamak mı? Açlık artınca koca halkın tarihini saptırma, bir birine karşı koyma altmışıncı yılların başında olmadı mı? Şimdi böyle düşünceler konuşmaya devam etti...” (Markumdar Ünü: 80- 81).

“...Şehirden köy ve kışlaya toplu şekilde işçiler gönderildi, şehrin sokağında boş boş gezen kadınlar gönderildi. Çiftçi oluruz diye gelen işçilerin çoğu çiftçi olamadı, çaresiz çiftçiye içkiyi öğretiler. Şimdi şehirden gelen kadınlar, köylü kız ve gelinlere fahişeliği öğretti. Bundan sonra köyde boş topraklar harap edildi, çiftçiliğe olan merak azaldı. Taşrada özellikle Orta Asya’da alkoliklik ile hovardalık, fahişelik anlam verilemeyecek bir şekilde çoğalverdi. Bu durumu zamanında hiç kimse anlamadı. Anlaması da mümkün değildi. Gitgide çiftçiler arasında çeşitli şikâyetler çoğaldı. “Özgürlük” dediniz fakat toprağı çiftçiden alıp memleketin idaresine verdiniz. Toprağı olmayan çiftçi özgür değil. Toprağı olmayan çiftçinin vatani yoktur. Üstelik iç savaş zamanında savaştan ve açlıktan yirmi milyon insan öldü. İç savaşın bitmesi ile özellikle Rusya’yı görünmeyen bir açlık bastı açlıktan vücudu şişen insanların hepsi birden öldü...” (Markumdar Ünü: 76- 77).

4.6. Markumdar Ünü Romanında Sosyal Meseleler

Romanda işlenen eşitsizlik, kıtlık, cahillik, din, vatan sevgisi, yardımseverlik gibi toplumsal konular romanın olay örgüsünün oluşmasını sağlamıştır.

Kıtlık: Romanda baştan sona işlenen sosyal meselelerden biri kıtlıktır. Eserde Kırgız insanları hayatlarının hemen hemen her döneminde açlık ve yoksulluk çekmişlerdir:

“...Alikul’u bilmiyorum, ama açlığın acısını ben iyi biliyorum. Fakat şimdiki gibisini ömrümde görmüş değilim. Ben açlığı devrimin ortasında, iç ve dış düşmanlar bize cephe aldığında çektim. Ya bu? Devrimi yenmemizin üzerinden 14 yıl geçtikten sonra böyle üzücü ve karmaşık bir olayla karşılaşacağımız kimin aklına gelir. Peki bunda kim suçlu, kim cevap verecek? Zamanın sesi mi?...” (Markumdar Ünü: 73).

“...Böylece onsuz biçare yaşayan biz, annem öldükten sonra daha da fakirleşerek neşemizi kaybettik ve güçsüzleştik. Annem hayattayken bazen zar zor da olsa kardeşlerinden bir seferlik yemek alırdı. Üstelik o yıl halkın doymak bilmediği kıtlık vardı. Annem öldükten sonra bizi kıtlık daha çok vurdu...” (Markumdar Ünü: 9).

“...O yıl halkı tekrar açlık bastı. Zar zor canımıza baktığımız bu dünyada, ölmeden yaşadığımız kıtlık bizi takatten daha da düşürdü. Halkın canı sıkın, yüzleri hüüzünlü,

etrafta sevincin, şarkının sesi duyulmuyor ve görünmüyordu. Sessiz bir şekilde dünya nasıl döner ise bize benzeyen fakir ırgatların yüzü de işte öyle dönüyordu. Memleketten kovulan biz, bu soluk hayata çaresiz alıştık. Alışmasak da başka çare yoktu. Çünkü babamı kollayan başka akrabaları yoktu...”(Markumdar Ünü: 17).

“...Bin dokuz yüz on bir yılının sonuna doğru herkesin gözü önünde şehri aniden kıtlık bastı. Bu kıtlık nereden geldi, neden tekrar geldi, niçin geldi, biz bilmiyoruz. Kendi ellerinde malları ya da başka şeyleri olmayan ve dilencilik yapan kazak kardeşler, sadece şehrin içinde değil, şehrin dışında da grup grup toplandı. Bu sırada Alıkul yatakhaneye çok üzülerek geldi...”(Markumdar Ünü: 71).

“...Şehirden köy ve kışlaya toplu şekilde işçiler gönderildi, şehrin sokağında boş boş gezen kadınlar gönderildi. Çiftçi oluruz diye gelen işçilerin çoğu çiftçi olamadı, çaresiz çiftçiye içkiyi öğrettiler. Şimdi şehirden gelen kadınlar, köylü kız ve gelinlere fahişeliği öğretti. Bundan sonra köyde boş topraklar harap edildi, çiftçiliğe olan merak azaldı. Taşrada özellikle Orta Asya’da alkoliklik ile hovardalık, fahişelik anlam verilemeyecek bir şekilde çoğalıverdi. Bu durumu zamanında hiç kimse anlamadı. Anlaması da mümkün değildi. Gitgide çiftçiler arasında çeşitli şikâyetler çoğaldı. “Özgürlük” dediniz fakat toprağı çiftçiden alıp memleketin idaresine verdiniz. Toprağı olmayan çiftçi özgür değil. Toprağı olmayan çiftçinin vatani yoktur. Üstelik iç savaş zamanında savaştan ve açlıktan yirmi milyon insan öldü. İç savaşın bitmesi ile özellikle Rusya’yı görünmeyen bir açlık bastı açlıktan vücudu şişen insanların hepsi birden öldü...”(Markumdar Ünü: 76- 77).

Din: Eserde işlenen sosyal bir mesele ise dindir. Allah’ın varlığına ve birliğine inanmanın önemi üzerinde durulmuştur. Allah’a isyan edenler ve başka bir dine inananlar toplum tarafından dışlanmıştır:

“...O sadece kadın değil, aynı zamanda bir şamandı. Çağrılan yere gidip şamanlık yapar, cinleri geldiğinde etrafını saran halkın falına bakardı. Bir defa şamanlığı bırakıp etrafını saran halkın ortasında cini ile vedalaştığı şu konuşması aklımda.

Ey, azı dişlerini gösterince

Ey, at ölümü çok olur!

Ey, bıyıklarını uzatınca

Ey, er ölümü çok olur!

Oturanlardan bazıları sübhânallâh, sübhânallâh, derken bazıları da ya sevgili Tanrı koru kör kulunu diye etrafına bakarak yaradana tövbe ediyordu. Şamana peygamber gibi inanıyorlardı. Üvey annem bana ben üvey anneme çok fazla şevkat göstermesekte şamanlık yapıp bize yemek getirmesi beni çok memnun ediyordu. Fakat babam onun şamanlığını gurur yaptı. Bundan dolayı babam bir kez:

- Senin böyle şamanlık yapıp bize bakmana gerek yok ben seninle yaşayamam, dedi...” (Markumdar Ünü: 9- 10).

“...Babam yanağımı sıktı, daha sonra bana acıyıp çok üzüldü. Bu dünya babama dar oldu. Aydınlık dünyada yaşamaya doymadan gidecekti.

- Ya Allahım, eğer varsan, eğer adaletliysen, eğer hepimize eşit isen bizi böyle yapmazdın! Bizi böyle yapıp ayırt edip hor görmezdin! Allahım sen yoksun! Yoksun! Olsan öyle yapmazsın Allah!

Babam sinirlenip hüngür hüngür ağlayarak bağırdı. Komşular geldi.

- Ya, Ayti, sana ne oldu?

- Ne olsun Allah deyip kul oldum kimsenin hakkını yemedim dedikodu edip hırsızlık yapmadım fakat bana o ne iyilik yaptı?

- Bırak şimdi bırak.

- Niçin bırakayım? İşte, Atabay Bey kanımızı sülük gibi emdi. Gururumuzu çiğneyip birimize iyi, birimize kötü konuşarak bizim alın terimizle dünyayı yığdı. Eğer Allah varsa eğer o adaletliyse, beni hor görmezdi. İşte bir akbaba olan Atabay'ı hor görürdü!..." (Markumdar Ünü: 11- 12).

"...Okuma yazması olmayan, kendi köyünden başka hiçbir yere çıkmayan insanlar köy ve bozkırda koşan demir at hakkında nasıl hayret ederek konuşuyor.

- Bu, vay be, yem yemeyen su içmeyen koşu atı mı?

Sakal ve bıyığını kestiren uzun boylu adam konuşmaya giriyor.

- Bir zamanlar temiz suyu içerek bir köy halkını yutan ejderha olduğunu duydunuz mu?

- Duymuştuk.

- İşte o ejderha halkın gazabına uğradığı için demir ata dönüşüp halka hizmet etmek için eşek olmuş.

- Bırak molla. Canlı ejderha nasıl demir ata dönüşsün?

- Tanrı'nın gazabına uğrarsan sen de eşek olursun!

- Tanrı'nın gazabına uğramak şöyle dursun ben ona doludizgin küfrediyorum! Fakat görüyorsunuz eşek olmuyorum. Daha evvel devrime kadar ömür boyu dedik fakat kuru ümitten başka hiçbir şeye yetmedi. Tanrı emretse bana o zaman da emrederdi.

- Tanrı gelip boş kazana yemek koyup vermiyor. Kalbinde iyilik, başında akıl, elinde emek olduktan sonra Tanrım veriyor.

- Benim gönlüm ne? Temiz değil mi? Kimseye kötülük yapmadım ömür boyu toprak çapaladım fakat Tanrı hiçbir şey vermedi.

- Çalışma ile, fakat yaşamayı bilmezsen Tanrı şöyle dursun seni doğuran annen de hiçbir şey vermez. Toprak çapalamayla iş bitmiyor.

- Sonra ne? Hırsızlık mı yapmam gerekli?

İkisinin şakalı konuşmasını dinleyenler kakkaha atarak güldü.

- Niye hırsızlık yapacaksın? Zenginlerin hepsi hırsız mı? Zalim mi? İşte şimdi fakir zengin diye ayırıyorsunuz. Zenginse kötü, fakirse iyi diye adlandırılırsınız. Bunu size göre "demokrasi" demiyor, "kötü niyetli" diyor. Fakirin de zengin de aptalı ve akıllısı olur. Ya, doğru değil mi? Şakalı konuşmaya kulak verenler kabul etti.

- Doğru doğru.

- Peki doğruysa niçin Tanrı'ya inanmayıp işte bu gibi insana inanıyorsunuz?..." (Markumdar Ünü: 33- 34).

Göç: Romanda işlenen sosyal meselelerden biri de göçtür. Ayti ve Gapar'ın Tölöykön'den göç etmesi bunun bir örneğidir:

“...Bir gün babam çok üzülerək:

- Buradan gidiyoruz oğlum, dedi.

- Nereye?

- Tölöykön'den çok uzaklara, dünya geniş.

Lazım olan eşyalarımızı alıp, peş peşe takılıp yola çıktık. Köyün dışına geldiğinde babam:

- Hoşça kal, Tölöykön, deyip eli ile beddua etti, elimden tutup yola çıktı...” (Markumdar Ünü: 12- 13).

Lenin döneminde yapılan kolektifleştirmenin yanlış anlaşılması Kazakistan'da göçe sebep olmuştur:

“...NEP'den ayrılmayla birlikte yirmi yedinci yılında troçkili-zinovevli grubun karşı parti olma işi ortaya çıkınca Troçki'nin kendisi ülkeden kovuldu. Ülkede genel kolektifleştirme başladı. Ülkeye ekin vermeyen varlıklı çiftçiler ortadan kaldırıldı fakat bu tarafta güneş doğarken diğer tarafta güneşin battığı bu büyük ülkede söziin söz gibi, düşüncenin düşünce gibi tüm yurda, halkın büyük kısmına doğru ulaşmadı sanki. Örneğin, Kazakistan'ın ayrılan bölgesinde kolektifleştirme siyaseti çok acımasız ilerlemiş. Dağ ve bozkırlarda hayvan ile hayat süren, halkın koruyup kolladığı malı herkesin ortak kullanımına zorlanarak çekip alınmış. Sonuçta ne oldu? Kuraklıktan ekinin hepsi yanınca hem ekmeği, hem de malı olmayan halk sokakta uzun kuyruklar oluşturdu. Halkın malını elinden alan ülke, halka bakamayınca bir şekilde geçim yapmak ve hayatını sürdürmenin çaresiyle yüzlerce, binlerce insan sonunda Kırgızistan'dan Özbekistan'a kadar geçim sağlamak için gezdi diye laf dağıldı. Bunun doğruluk payı var...” (Markumdar Ünü: 78).

Vefa: Romanda işlenen bir başka sosyal mesele olan vefa Kırgız toplumunda önemli bir yere sahiptir. Bir minnet borcu olan vefa sadece insana değil doğaya karşıda duyulmuştur. Yolculuk sırasında Ayti'nin Gapar'a ağaç için söyledikleri bunun en güzel örneğidir:

“...Sabah büyük dut ile vedalaştıktan sonra yola çıktık. Uzaklaştığımızda:

- İlerde büyüyünce buradan geçtiğinde bu duda eğilip selam ver, dedi babam.

- Niçin?

- Bizi misafir etti. İyiden kötüden korudu. Der ki bizim halk: “Bir kere gecelenen yere bin kere selam verilir” dedi. (Markumdar Ünü: 16).

Gapar'ın ressamlık eğitimi için Moskova'ya gideceği zaman Alıkul ile arasında geçen konuşma:

“...Alıkul yerinden kalkıp yanıma geldi. Ben de yerimde durdum. O beni sıkıca kucaklayarak:

- Tebrik ederim dedi. Söylemedim mi? Düşündüğün düşünceyi her zaman zorlayıcı hayat kazanmıyor, eninde sonunda tüm hepsini amaç yeniyor! İyi olmuş, çok iyi olmuş. Mektup yazar mısın?

- Tabiki de! Senden başka yazacağım da yok.

- Unuttun mu? Teknik okulu birlikte bitirdiğin arkadaşlarını Moskova'ya gidince unutacak mısın?

- Dostum kendini zorlasan da gönlünü hiçbir zaman zorlayamazsın. Gönlünü seven kişi az bulunura benziyor..."(Markumdar Ünü: 85).

Misafirperverlik: İşlenen başka bir sosyal mesele misafirperverliktir. Gapar ve Ayti Coro kışlasına gittiklerinde akrabaları tarafından güler yüzlü bir şekilde karşılanmıştır:

"...Akşam vakti Coro kışlasına geldik. Yoldan geldiğinde babam: Ermat küçük dayılarına bakıyor, işte burada yaşıyor, oraya gideriz, dedi. Onunkine geldik. Evlenmiş bir de çoluk çocuğa karışmış. Oradaki bir zengine gündelikçi olmuş. Koyun kesip misafir kabul etmese de bizi güler yüzle karşıladı. Onun da babam gibi gözleri kederliydi." (Markumdar Ünü: 17).

Rus okul müdürünün Gapar'ı misafir etmesi başka bir örnektir:

"...Önceki hayatta çok hor görüldüğümün onun üzüntüsü gözümde anlaşılrsa da, şimdi hayat o kadar rahat, o kadar eğlenceli geliyordu. Yaşlı insanlar gibi somurtmuyordum. Ruhum çocuklaştığından bazen gülmeye bazen de kahrkaya atmaya başladım. Yetimhanenin müdürü Alay Satıbaldiyev başımdan okşayarak:

- Ya, sarım nasılsın? İyi misafir edildin mi, diyor.

Onun hem babam gibi davranması hem de beni seçmesi hoşuma gitti. Bedava yemek bedava kıyafet vermesi azmış gibi üstüne birde babamın tanımadığı yabancı kişinin başımdan okşaması neyin nesiydi?..." (Markumdar Ünü: 27).

Vatan sevgisi: Türlü sebeplerden dolayı yaşadıkları yeri bırakmak zorunda kalan Gapar ve Ayti her zaman doğup büyüdükları topraklara özlem duymuşlardır:

"...Sürgünden döndüğümüze babam sevinçliydi. Babamın sevinçli olmasından dolayı bende sevinçliydim. Memleket güzel karşıladı. Önceden babam buradan kovulup gitmişti fakat kovulmuş gibi olmadı, buraya geldiğinde keyfi yerine geldi, kendini iyi hissetmeye başladı...." (Markumdar Ünü: 25).

"Dördümüze bir sefere mahsus yeni kıyafet, yeni yatak verildi. Öğretmenlerimizden biri bizi araba ile Kara-Suu tren istasyonuna bıraktı. Büyük bir amaç için yola çıktığımızı duyan babam kötü sarı bıyığını boylu boyunca okşadıkça sevindi. İçindeki sevinci dışına çıkmıştı. Arabayla birlikte istasyona ulaştık. Orada elinden tamamen uçtuğumu, uzaklaştığımı ve mutluluğumu görünce tamamen gittiğimi anlamış mıydı? Tren hareket ettiğinde düğümlediği küçük çıkını elime verdi.

- Bu ne?

- Bu Tölöykön'ün toprağı. Vatanını, beni özlersen topraktan çay kaşığına koyup su ile iç.

Çıkını yol çıkınımı koyup babam ile koşuşturdum.

- Hoşça kal baba!

- Hoşça kal! İyi okuyup iyi adam ol Gapa! Toprağı kaybetme. Annenin yattığı, babanın yattığı kendi büyüdüğün yerin toprağı. Onu saklarsan, o da seni saklar..."(Markumdar Ünü: 31).

"... Ne yazık ki Oşta okumuyoruz! Orada kalıp o yerde mutlu olmuyoruz. Yer meyvesini görünce gönlü doyuran Oş pazarı, mavi temiz suyu göğe serpilen Ak-Buura boyu, gündüz desen gündüzü, gecesi desen gecesi, salkım üzümü, yeni tandırdan çıkan tandır ekmeğı, yemeklerde dolan çayhaneleri gözümün önünden geçti, özletti..."(Markumdar Ünü: 37).

Birlik beraberlik: Eserde yer yer birlik ve beraberlik içinde olmanın önemi vurgulanmıştır.

- "... Gapar!

- Ne?

Doğru görüyorsam Rahmanberdi Kasimov.

- Nasılsın?

- İyiyim.

- Geçtin mi?

- Evet. Ya sen?

- Geçtim. Kırgızbay Kokuybayev "arkadaşını" unuttun mu?

- Niçin unutayım.

- O önceki sınavda da geçemedi.

- Gerçekten mi?

- Mutsuz duruyor. O benim okuduğum sınıfta okuyor.

- Kaldı mı? O geçemeyip kaldı mı?

- Ya Gapar devrim olursa kökten yok oluruz. Her şey düşünüldüğü gibi olmuyor. Hayatın şekli değişiyor, içeriği kalıyor. Senin sınıfında olursa dayanağı olur ancak benim sınıfta olursa önemsenmez. Sonra Daniyarov onu iyi bir yere özellikle benimle birlikte oturttu.

- Özellikle mi? Niçin?

Şevke getirirmişim..." (Markumdar Ünü: 47).

"...Özellikle şu görüşmeden sonra okulun zor olmasına bakmadan canı gönülden gayret ederek kitap kucaklayıp kitaba dayanır olduk. Şimdi düşününce o zamanda ilime, bilime, geleceğe biz nasıl güçlkle yürüdüyssek bizim memleket, bizim cumhuriyet şöyle dursun bizim okuduğumuz okulda o zamanda aynı bizim gibi, kösteğı kesilen çocuk gibi yeni adım atıyordu. Biz hızlanınca o da hızlanıyordu uçak gibi. Biz yükseğe çıksak o da yükseğe çıkıyordu. Bir yürünen bir büyüyen zamanmış. Onun için önceki gibi "o yok, bu yok" diye özellikle toplumda sürekli hatırlatan, kendi toplumu için aldırış etmeyen insanlar bu zamanda azdı. Kendi işleriyle kendi aralarında iyidiler. Canıgönülden ve temiz kalpliydiler." (Markumdar Ünü: 51).

Saygı: Yer yer saygı işlenen sosyal meselelerden biridir. Öğretmen ve öğrencilerin arasında olan ilişkide saygı kendini gösterir:

“...Rus dilini öğrensinler diye mi Petr Kuzmiç yatakhane de veya yemekhanede bizimle Kırgız- Kazakça konuşurken okul zamanında sürekli Rusça konuşmaya başladı. Rusçaya alıştırmaya ilk defa Petr Kuzmiç Egemberdi’den başladı.

- Lütfen nereden geldiğini söyle.

- Sen, Oş geldin.

- Ne söyledin?

- Sen Oş geldin.

- Hayır, azizim. “Ben Oş’tan geldim” söyle.

- Ben Oş’tan geldim.

- Otur, Aytıyev!

- Ben?

- Lütfen, horoz bayan cinsi mi, erkek cinsi mi? Söyle.

- Erkek cinsi mi?

- Tavuk nasıl?

- Bayan cinsi.

- Niçin?

- Çünkü tavuk horozun eşi.

Sınıftakiler ha ha ha!

Petr Kuzmiç gülmek şöyle dursun gülümsemiyor, gülse küçük düşmez mi? Kültürlü insan güçsüzün önünde kendini güçlü hissetmiyormuş, çaresizin önünde saygınlığını kaybetmiyormuş. Ah, gelecekte böyle insan olsam ya...” (Markumdar Ünü: 48).

Gapar Moskova’ya gittiği zaman ilk olarak Lenin’i ziyaret etmesi:

“...Moskova’ya gelen kişi yüce Lenin’in mezarına gidip dehanın yanında bir dakika durmak özellikle benim gibi yetimler için büyük görev diye düşünüyorum. Lenin’e bir yüz gösterip çıkayım diyen halkın sırasının başı ile sonu görünmüyor. Sıraya geçtim özellikle sıram gelince okulum hakkından konuşayım...” (Markumdar Ünü: 86).

Cahillik: Romanın başından sonuna bu sosyal mesele işlenmiştir. Gapar ve öğretmenler halkın bilgisiz ve cahil olduğunu ve bunun için neler yapılması gerektiğini dile getirir.

“...Devlet hangisini karşılasın, bu tarafa destek olsa öbür tarafa destek olamıyor. Çalışıyor gibi gözüküyoruz aslında hâlâ yatıyoruz, geçiniyor gibi gözüküp bazen ağlıyoruz. Ne yapalım kuluz, bilgisiz, cahiliz yani büyük düşünmek için hâlâ cahiliz...” (Markumdar Ünü: 51).

“...Yine mi büyük toplantıya gidiyorsunuz?

- Evet. Gittiğimde de Abdilkadir Orozbekov denen amcanı Kırgız ASSR’nin icra komitesine seçeceğim. Orozbekov’u duydun mu?

- Duydum.

- Peki kendisini okudun mu?

- Hayır.

- Oku, oku, kurban olduğum. Kör insanın dayağının, yeri gagalayan zayıf at gibi olduğunu görmedin mi?

- Başımı salladım.

- Cahil insan sorun çözümede kendini tek gibi hissedermiş. Onun için oku kurban olduğum. Okumayan kişi kördür. İşte ben cahil insan, merkeze gidip sorun çözüyorum...”(Markumdar Ünü: 57).

Fedakârlık: Başka bir sosyal mesele olan fedakârlığın en güzel örneğini Petr Kuzmiç vermiştir:

“Petr Kuzmiç gibi insanlar nadir yaratılıyordu sanırım. Bize yatakhane bulamayınca çaresiz kaldı. İlk önce, kendi yaşadığı büyük odayı bize boşalttı. Hanımı ve iki küçük yavrusu ile enstitünün yemekhanesine bitişik olan küçük odaya yerleşti. Biz büyük odaya keçe döşeyip sırasıyla yatak serdik...”(Markumdar Ünü:52).

Gapar’ın yaz tatilinde gelip köydeki cahil insanlara eğitim vermesi bir fedakârlık örneğidir:

“...Gelmem ile oturmam işe giriştim. “Cahilliği yok etme”, “cahillik ile savaşma” adlı sloganın ünü o bölgede yayılmış. Tatile gelen her bir öğrencinin görevi en az on kişiye okuma yazma öğretmekmiş. Nasıl çalışıp ne yaptığı hakkında rapor oluşturup götürmek takip etmesi gereken göreviymiş. Köyü dolaşarak harf öğrenmek isteyen kişileri toplayıp okuma öğretmeye başladım...” (Markumdar Ünü: 58).

Gapar’ın Celalabat’a öğrencileri okutmaya gitmesi:

“...Gerçektende köyde okuma yazmaya göre resim o zamanda çok azdı. Çaresiz “gık mık etmeden” Celalabat’a gittim. Orada eski tarih, sosyoloji ve ekonomik coğrafyadan ders verdim. Öğretmenlerin yetersizliğinden dolayı hangi ders olursa olsun sen okutursun diye önüne gelen bana görev verdi. Onun için bazen ana dilimde şöyle dursun Rus dilinde matematik dersi verdiğim günlerim oldu. Ayrıca Rus dili henüz ders değildi o zaman fakat öğretmen okulunda okuyan çocuklara tek başına yetersiz olacağını düşünerek hepsini verdim...”(Markumdar Ünü: 80).

Yardımsızlık: Sosyal meselelerden bir diğer yardımsızlıktır. Yatakhaneye yeni gelen öğrenciye Gapar’ın gömlek vermesi:

“...Böylelikle yatakhaneye geldim Abazkan’ın yattığı yatağa yabancı bir genç yatmış. Gelmem ile Raykan arkamdan girdi.

- Seni bekliyoruz.

- Ne oldu?

- Abazkan’ın yatağında yatan yabancı genci eliyle işaret etti.

- Abazkan’ın yerine geldi. Tanıştırayım. Adı soyadı Alıkul Osmonov. Bu genç de senin gibi yetim.

Yüzüm düştü.

- Tok olduğunu söyledi! Beni niye beklediniz?

- Bu arkadaş kavga edip gömleğini yırtmış. Kuzmiç'e gitsek Abazkan'ın acısından unuttur, gitmesek böyle yırtık gömlekle okula gitmek şöyle dursun yemekhaneye bile gidilmez.

Heybemdeki eski temiz gömleğimi alıp Raykan'a verdim. Raykan orada sırt üstü yatan gence döndü.

- Haydi al!..." (Markumdar Ünü: 63).

Alıkul'un kendi için ayrılan süt ve yağı paylaşması başka bir yardımseverlik örneğidir:

"...Nereye gittiğini merak ettiğim için peşine takıldım. Şehrin dışındaki demir yoluna doğru gittik sonbahar ayı olsa da hava sıcaktı. Ala-Arça suyunun kenarına, büyük ağacın dibine geldik. Ağacın gölgesinde bir yaşlı kadın, onun yanına 14-15 yaşlarında bir kız yatmış, ikisinin de rengi solmuştu. Bir canlılık belirtisi göstermiyorlardı. Alıkul, çömelerek yaşlı kadını omzundan dürttü.

- Anne... anne!..

Yaşlı kadın gözünü açtı gözü göz değildi artık suyu azalarak kurumaya yüz tutan eski su kuyusu gibi görünüyordu.

Yaşlı kadın dikeldi fakat duramadı. Ben onun başını kaldırınca, Alıkul ağzına süt koydu. Yaşlı kadın süt tutulan ağzını geri çekti, hâlsiz bir şekilde sol tarafına işaret etti. Sol tarafında yatan torunu muydu? Yaşlı kadın ile uğraşırken canlılık belirtisi gösteren fakat aklını kaybeden güzel de gözünü açtı. Ben başından tutarken Alıkul ağzına süt koymaya başladı. Zavallı kız hızlı hızlı yuttu. Yeni doğan buzağı gibi ağzı sulanarak yuttu. Yuttukça gözü açıldı, insanın canı yemek miymiş? Yuttukça gözü açılıp kendine geldi..." (Markumdar Ünü: 71- 72).

Lenin döneminde Kırgızlar tarafından Rusya'ya yapılan yardım:

"...O dönemlerde RSFSR'nin bölgeleri içinde Türkistan ve onun yanında Kırgızistan'ın ekonomik yönden hakları ödenmez. Lenin'in Türkistan'a gönderdiği mektuba cevaben Kırgız halkı Rusya'ya tren tren ekin gönderdi. Bir ekmeği varsa yarısından fazlasını oraya gönderdi fakat bu sadece geçici bir süre için gerçekleşen bir yardımdı..." (Markumdar Ünü: 77).

İftira: Gapar'ın yatakhane başına gelen talihsiz olay sosyal meselelerden biri olan olan iftiranın en güzel örneğidir:

"Birinci sınıfı bitirip yazın tatile dağılma zamanı geldiğinde, benim başıma şöyle bir olay geldi. Yatakhane Rahmanberdi'nin yeni gömleği kayboldu. Aramızdan kim aldı? Rahmanberdi çok üzüldü. Yazın evime giyip giderim diye sakladığı tek gömleğiymiş. Coomart bu sırada telaşlanarak gitti. Üstelik enstitüde Gençler Teşkilatı Kurumu'nun sekreteriydi. Enstitüde olsun, yatakhane olsun fırlayarak öne atılıp konuşan o idi. Gömleğin kaybolmasıyla ortaya çıkıverdi. Hepimizi yatakhane önünde sıraya dizip gözümüze gözünü iyice dikti.

- Şaka yapıp aldıysanız verin.

Sessizlik. Birileri yavaşça güldü.

- *Şaka edip ne yapsın?*

- *O zaman çalmışsınız.*

- *Hırsızlık yapan versin.*

- *Çalan kişi nasıl versin?*

- *O zaman köpek getiririz! Kimlerin olduğunu köpek hemen bulup gösterir!*

Bu hırsızlığın şaka olmadığından ve hiç kimsenin gömleği geri vermeyeceğinden Coomart emin oldu. Üç çocuğu üç sınıf denetlemeci yaptılar. Bizi dışarıda tutarak üçü yatakhaneye girdi.

- *Her yeri arayıp çıkın! Kötü heybelerin dibine kadar bakın!*

Biz dışarıda sıramızı bozmadan dizili bekliyoruz. Yarım saat sonra üçü geri çıktı.

- *Bulundu gömlek!*

- *Kimde?*

- *Aytiyev'in heybesinden.*

Birileri yanımda gürültü yapar gibi oldu. Bu neyin nesi? Hepsi beni sadece beni izliyormuş. Coomart'ın rengi atmış ve iki gözü ok gibi olmuş. Şimdi de beni dövecek gibi bana yükselmiş.

- *Çık ortaya!*

- *Ortaya çıktım. Ne olup bitti hemen? Ne yapacağımı bilemediğmden kafam karıştı.*

- *Ne için çaldın?*

- *Çalmadım.*

Coomart yeri tepti kıvrıcık saçları gözlerinin önüne düştü.

- *Eğer şimdi suçunu kabul etmezsen o zaman kararımı söyleyim!*

- *Enstitünün kapısı yarın sana kapalı!*

- *Çalmadım! Tanrı çarpsın hırsız değilim.*

- *Sonra ben çalmış mıyım? Ben çalıp sonra heybeme mi koymuşum ya!*

Kendimi ne kadar tutsam da gözyaşımı tutamıyordum. Başımı eğip dudaklarımın titrediğini hatırlıyorum. Dünyam bir kuruş oldu. Şimdi yemekhaneden çıkan Akkagaz Arabayeva adlı kız benim acınacak olan halimi görünce merhametlice yanıma geldi.

- *Coomart bu yaptığın ne? Bu kendi sınıfında iyi okuyan en terbiyeli çocuk. Çalan kişi böyle olur mu? Bulmuşsunuz hırsız!*

- *Heybesinden bulunmadı mı?*

- *Belki heybesine başka biri koymuştur? Ha, sabahleyin herkes derse girdiği zaman Rahmanberdi Kasimov'un odasından Kırgızbay'ın tek çıktığını görmüştüm.*

- *Kokuybayev çık ortaya!*

- *Kırgızbay ortaya çıktı.*

- *Herkes okuldayken sen niye yatakhane yanına kaldın?*

- *Rahmanberdi sabahleyin derse gidene kadar gömleğin var mıydı?*

- Vardı.

- O zaman gömleği işte sen almışsın Kırgızbay!

- Almışsın da Gapar'ın heybesine koymuşsun!

- Tuhaf dedi Kasımalı Cantöşev. Çaldığın gömleği niçin Gapar'ın heybesine koydun ki?

Coomart:

- İki seneden beri “dost” onun için. Kırgızbay suçunu kabul et. Yoksa zaten bir uyarın var, öylesine atılıp gidersin!

Kırgızbay sessizce başını öne eğdi...”(Markumdar Ünü: 52- 53).

Toplumdaki bozulmalar: Toplumda meydana gelen bazı yıkımlar toplumsal sorunları beraberinde getirmiştir. Lenin döneminde askerî komünizm modeli toplumda bazı olumsuz sosyal meseleleri doğurmuştur:

“...Şehirden köy ve kışlaya toplu şekilde işçiler gönderildi, şehrin sokağında boş boş gezen kadınlar gönderildi. Çiftçi oluruz diye gelen işçilerin çoğu çiftçi olamadı, çaresiz çiftçiye içkiyi öğrettiler. Şimdi şehirden gelen kadınlar, köylü kız ve gelinlere fahişeliği öğretti. Bundan sonra köyde boş topraklar harap edildi, çiftçiliğe olan merak azaldı. Taşrada özellikle Orta Asya'da alkoliklik ile hovardalık, fahişelik anlam verilemeyecek bir şekilde çoğalır. Bu durumu zamanında hiç kimse anlamadı. Anlaması da mümkün değildi. Gitgide çiftçiler arasında çeşitli şikâyetler çoğaldı. “Özgürlük” dediniz fakat toprağı çiftçiden alıp memleketin idaresine verdiniz. Toprağı olmayan çiftçi özgür değil. Toprağı olmayan çiftçinin vatanı yoktur. Üstelik iç savaş zamanında savaştan ve açlıktan yirmi milyon insan öldü. İç savaşın bitmesi ile özellikle Rusya'yı görünmeyen bir açlık bastı açlıktan vücudu şişen insanların hepsi birden öldü...”(Markumdar Ünü: 76- 77).

“O artık diğer Repin! Resimleri nasıl canlı, nasıl keskin özellikle şu “Krestoviy hod” adlı resmi harikaydı. Kalabalık, gürültü çıkaran halkın hali Allah'a bağlı olanların büyük bayram gününe benziyor. Allah'a büsbütün iman edip bu imandan dolayı dışarıda kibirlenen ve övünen hiç kimse sezilmiyor. Allah'tan korkan, sakalları göğsüne inen birkaç papaz en öndeki sırada yer alıyor. Onların ardında sopası ile yer gagalayıp kambur yürüyen yaşlılar ve dünyayı düşünmeyen, dünyayı toz pembe gören çocuklar. Bunların dışında ünü yayılanlar halkın arasında. Yolun sol tarafında, en önde, diğer papazların sırasına gelmeden biçare zavallılar geliyor. Dünyanın alçaklığı ay! Bu zavallının beli saç ayağı gibi eğilmiş. Kambur değil ancak topallıyor. Onun az ilerisinde boyu kısa olan küçük, yüzü sert ve sol eliyle koltuk değneği ile yürüyor. Bu da Allah'tan, koltuk değneğine öne doğru tüm gücüyle dayanıyor. Birçok insan uğultusunda halkın önünden topallayarak geçiyor. Onun arkasında argımağın üstünde üzengiyi gererek kendilerini bu dünyanın direği gibi hisseden, bu dünya onlar için bitmemiş ve tek ölüm onlara gelmemiş gibi dünyaya hem istekli hem de makamlıymış gibi böbürlenerek bakan iki üç süvari geliyor. Diğer koltuk değnekli kambur tam bu makamlı üç atlı asker'in önünde yuvasından düşen civciv gibi pır pır ederek koltuk değneğiyle titreyip ileri doğru atıldı. Bunu fark eden yalakalar bundan faydalanarak kasılan efendilerine yalakalanacağı için, kamburun yanına giderek onu hor görüp öfkelenerek “Yolu aç ahmak!” dedi. Onun yolunun ortada olmadığını taa kenarda olduğunu güçleriyle gösteriyorlar. Ne demiş eser!

Adaletsizlik, hâkimiyet sadece dağın, taşın arasında değil, bizim akıl sahibi olmayanların içinde de var. Meğer her yerde var gibi görünüyor. Kambura acıdım. O, mutsuz. Doğa onu bir hor görse insanlar onu iki hor görmez miydi?...”
(Markumdar Ünü: 87).

5. AKTARMA VE ORJİNAL METİN

5.1. Romanın Türkiye Türkçesine Aktarılması

Sonbahardı. Ocağın kenarında sıcağa doğru ayaklarımı uzattım. Döndüğümde, dünyaya getirdiği çocuğu ölen annem evin başköşesinde doğumdan dolayı fazla kan kaybediyordu. İnlemesi daha fazla kuvvetlenince:

- Git yavrum, babanı bul, dedi.

Kapıya çıkıp etrafa bakarak:

- Anne! Babam görünmüyor, dedim.

- Şimdi çıktı, nereye gitmiş? Hâlsizce ve yavaşça soluk alıp çaresiz bir şekilde yorgun düşerek yattı. Ona acıdım. Yanına gidip başucuna oturdum.

- Anneme ne oldu, dedim.

Ne diyeceğini bilmiyor. Bana doğru bakarken ilk defa gözleri bana yalvarıyordu. Hâlsizleşmiş elini yerden hızlıca kaldırıp başımı okşamak istedi fakat okşayamadı. O sırada boğumlarını gevşetti. Dişlerini sıkarak dudaklarını oynatınca kirpikleri nemleniverdi.

- Anne ne oldu? Ağlama!

- Babanı bul. Çağır. Koş, yavrum!

O sırada dışardan babam birden bire geldi. Gözlerinde şaşkınlık, yüzünde ise hem gariplik hem de korku vardı. Annem başımı kaldırarak:

- Geldin mi? Gel, yanıma otur, dedi. Hâlimi görüyorsun, durumum kötü. Önceki çocuklarımız yaşamadı, geriye kalan bir tek bu. Sadece kendini değil beni de yanında götürüyor.

Babam gözlerini kocaman açarak “bu, neden böyle, bu nasıl” dedikçe zavallı yüzü daha da garipleşti. Bana acıyarak birden baktı. Annem konuştu:

- Senden isteğim şu. Gaparali’yi hor görme. İkimizden kalan sadece tek hediye, tohum o. Benim akrabalarım ya da kendi akrabalarına güvenip onlara bırakma, kendin büyüt.

Annem bitkin bir şekilde elindeki yüzük ile bileziğini çıkarıp babama uzattı.

- Al. Ölünce ablam ile kız kardeşlerim alabilir, kendiniz kullanın.

İşte böyle, bir görev ile bir borçtan kurtularak boynunu düzelterip bitkin bir şekilde yattı. O an, gözümün önünde annem bizden hemen uzaklaştı. Fakat nereye gittiği, kime gittiği benim için belirsizdi. Benzi ot gibi sararınca gözleri karardı. Ben yuvasından sıçrayan sarıağız kuşunun yavrusu gibi bağırdım.

- Anneeee!

Anneme sesim gitmedi, annem beni duymadı. Böylece babamla ikimiz annemden tamamen ayrıldık. Birimiz dul, diğeri yetim kaldı. Dün beni koynunda uyutan annem ertesi gün yerin koynunda, mezarın altında kaldı. Tuhaf... Bu nasıl bir şey? Bu hayat, bu dünya ebedi değil mi? Birbirimizden bir gün böyle tamamen ayrılacak mıyız? Ne yazık ki böyle olmuyor mu?

Böylece onsuz biçare yaşayan biz, annem öldükten sonra daha da fakirleşerek neşemizi kaybettik ve güçsüzleştik. Annem hayattayken bazen zar zor da olsa kardeşlerinden bir seferlik yemek alırdı. Üstelik o yıl halkın doymak bilmediği kıtlık vardı. Annem öldükten sonra bizi kıtlık daha çok vurdu. Ancak kimin ne yaptığına, nasıl olduğuna bakmadan günler geçiyordu. Sıkıntılarımızdan çoğunun üstesinden gelmemiz ile günler geçti. Çok geçmeden babamın amcaları ona bir dul kadın buldu ve ikisini evlendirdi. O sadece kadın değil, aynı zamanda bir şamandı. Çağrılan yere gidip şamanlık yapar, cinleri geldiğinde etrafını saran halkın falına bakardı. Bir defa şamanlığı bırakıp etrafını saran halkın ortasında cini ile vedalaştığı şu konuşması aklımda.

Ey, azı dişlerini gösterince

Ey, at ölümü çok olur!

Ey, bıyıklarını uzatınca

Ey, er ölümü çok olur!

Oturanlardan bazıları sübhânallâh, sübhânallâh, derken bazıları da ya sevgili Tanrı koru kör kulunu, diye etrafına bakarak yaradana tövbe ediyordu. Şamana peygamber gibi inanıyorlardı. Üvey annem bana ben üvey anneme çok fazla şevkat göstermesekte, şamanlık yapıp bize yemek getirmesi, beni çok memnun ediyordu. Fakat babam onun şamanlığını gurur yaptı. Bundan dolayı babam bir kez:

- Senin böyle şamanlık yapıp bize bakmana gerek yok ben seninle yaşayamam, dedi.

Zavallı şaman annem keyfi kaçtığı anda ağzını açıp tek laf etmezdi. İkisinin arasındaki çoğu şeyi anlamıyor, anlayamıyordum. Ancak anlamama da gerek yoktu. Fakat beni bir tek şey,

“şimdi bize kim yemek bulup getirecek?” düşüncesi üzüyordu. Çünkü beni o zamanlarda özellikle onların arasındaki sevgi saygı değil, sabah akşam yediğim yemek daha çok ilgilendiriyordu.

Böylelikle babam onu akrabalarının yanına götürdü. Yine babam kadınsız, ben annesiz kaldım. Kendi annem gibi emek vermese de anne sıcaklığı vardı. Sabah ve akşam ocağın yanında oturan bir annelik simgesi vardı. Maalesef bunu ben değil de niçin babam düşünmüyordu?

- Baba onu niçin götürdün, dedim. Hem mutsuz hem de yüzü düşmüş şekilde ocağın yanında otururken.

- Yaa, dedi babam kendini düzelterek “ucuzun çorbası tadılmaz” denen şey bu. Kadın eğer buysa ikinci kez evlenmem.

Bu böyle oldu. Bundan sonra babam kadınla ilgili ağzını açmadı. Nedense o özellikle annem öldükten sonra kaderine, yaşadığı hayata razı oldu. Üzüntüsü yüzünden, özellikle beni yaralayan dik bakışı gözlerinde daha çok görünmeye başladı.

Bir gün birinin devesi öldü. Sana et alıp geleyim, diye babam sabahleyin oraya gidip akşamleyin devenin etini getirdi. O zamanlarda haftada bir yediğimiz et şöyle dursun, ayda bir yediğimiz et bile bizim için büyük bir ziyafet ve bayramdı. Fakir, elindeki dört çeşit hayvanını öldüğünde veya düğününde kesmiyorsa günlük sıradan günlerde hiç kesmezdi. Bunun için özellikle bize benzeyen fakir, yetim ve dul bir kadın için sıcak çorba içmek, hayatının en büyük olayı olarak kabul edilirdi. Sabahleyin içtiğim ayran aşısı içimi ezdiğinden dolayı eski yuvadaki büyümemiş kuş yavrusu gibi ağzımı devamlı açarak babamı akşama kadar acı acı bekledim. Bugün de böyle oturup bekledim. Babam geç geldi. Babama etin yağlı yerinden değil kalan yağsız yerinden vermişler. Küçük çocuk bunu nerden bilir diyeceksiniz. Annesiz yetim hepsini bilir.

Eti yemeye başladığımda arasında kurt geziyor. Hemen iğrenerek ağzımdakini yere tükürdüm.

- Baba yemem.

- Ne oldu?

- Arasında kurt geziyor.

- Babam kötü oldu. Yalan söyleyip beni kandırmaya çalıştı.

- Kurt değil o yiyiver çocuğum.

- Yemem niye kurtlu et alıp getirdin?

Babam kazanı çok kez açıp kapatsa da akşam yemeğinde kurtlanan etten başka hiçbir şey yoktu.

- Temizleyip suda tekrar kaynatıp vereyim. Bir şekilde zar zor ye olmaz mı?

- Yemem.

Babam yanağımı sıktı, daha sonra bana acıyıp çok üzüldü. Bu dünya babama dar oldu. Aydınlik dünyada yaşamaya doymadan gidecekti.

- Ya Allahım, eğer varsan, eğer adaletliysen, eğer hepimize eşit isen bizi böyle yapmazdın! Bizi böyle yapıp ayırt edip hor görmezdin! Allahım sen yoksun! Yoksun! Olsan öyle yapmazsın Allah!

Babam sinirlenip hüngür hüngür ağlayarak bağırdı. Komşular geldi.

- Ya, Aytı, sana ne oldu?

- Ne olsun Allah deyip kul oldum kimsenin hakkını yemedim dedikodu edip hırsızlık yapmadım fakat bana o ne iyilik yaptı?

- Bırak şimdi bırak.

- Niçin bırakayım? İşte, Atabay Bey kanımızı sülük gibi emdi. Gururumuzu çiğneyip birimize iyi, birimize kötü konuşarak bizim alın terimizle dünyayı yığdı. Eğer Allah varsa eğer o adaletliyse, beni hor görmezdi. İşte bu akbaba olan Atabay'ı hor görürdü!

Atabay Bey'in Cayan isimli karısı bazen beni çağırıp kalan ziyafet yemeklerinden verirdi. O olaydan sonra bu ziyafetten de uzak kaldım. Şimdi düşününce babamın üzüldüğünde ölümüne söylediği sözleri direk Atabay Bey'in kendine ulaşmış.

- Bu baldırı çıplak açıkça kâfir olmuş, dediklerini bir kere ziyafete gittiğimde duydum.

- Ya bu Aytı sinirlenmiş, dedi diğeri.

- Sinirli değil, kâfir olmuş dedi bir başkası.

- Bunu buradan yok etmek gerek dedi, Atabay Bey.

Bundan sonra bize hiç kimse uğramaz oldu, konuşmaz oldu. Sanki Allah'ın kurutunu saklayıp tuzunu çalmışız gibi insanlardan uzak kaldık. Annemin ölmesi bir üzüntüyken, bu bize ikinci üzüntü oldu.

Bir gün çocuklarla oynarken, küçük dayım gelerek:

- Gapar! Koş, yetiş! Atabay Bey karşılık verdiği için babanı mahvediyor, deyip elimden tutup götürdü.

Küçük dayımın avlusu Atabay Bey'in avlusunun yanındaydı. Dayım:

- Sen avlu kapısının aralığından girersin. Girince ağlayıp sızlamazsan babanı öldürebilir, dedi.

Avlu kapısının aralığından ok gibi atılıp babama doğru koştum. Babamın iki eliyle iki bacağını iki tarafa açarak sadece pantolonla bırakıp ateşin üzerine tutmuş. Yetişip babamı tutan uzun kollu kişiye asıldım.

- Amcalar! Sevgili amcalar! Babamı bırakın! Koyuverin!

- Bana merhamet etmiyorsanız şu çocuğa acıyın, dedi babam gözleri yuvalarından fırlayarak. Yüzü sararmış, ağzı susamış, ateşten kaçarken can havliyle sıçramış. Atabay Bey taa uzaktan sevinerek bakıyor.

- O, Allah'ı olmayan ilahsız kul! Allah'ı düşünmeyen nasıl çocuğunu düşünür!

Ben bağırp yalvarıyorum.

- Amca. Amcalar, diyorum! Bırakın babamı! Amcalaaar! Ağlamamı hiç kimse duymadı. Birisi büyük pençesiyle ensemden yere ankildek gibi atınca açık avlu kapısının yanına bozuk para gibi düştüm. Bir süre aklımız başına gelene kadar babam ile ikimiz orada yatmışız. Babamın derisi ezildiğinden acımış. Bu olaydan sonra birkaçı dışında yakın akrabalar da babamdan uzaklaştı. Böylece ona bu dünya dar oldu, daha fazla yüreği parçalandı. Bir gün babam çok üzülerek:

- Buradan gidiyoruz oğlum, dedi.

- Nereye?

- Tölöykön'den çok uzaklara, dünya geniş.

Lazım olan eşyalarımızı alıp peş peşe takılıp yola çıktık. Köyün dışına geldiğinde babam:

- Hoşça kal, Tölöykön, deyip eli ile beddua etti, elimden tutup yola çıktı.

Yol. Etraf sessizleşince tepemizde kara bulut toplandı. Biz yürüdükçe yol hem uzuyor, hem de uzak gibi görünüyor. Ne köy karşılıyor, ne de yol bitiyor. Gidiyoruz, gidiyoruz. Ne insan rast geliyor, ne köy karşılıyor, ne de yol bitiyor.

- Baba yoruldu.

Babam beni heybesinin bir gözüne koyup omzuna aldı. Heybesinin ikinci gözünde, babamın ustalık kıyafetleri ve at örtüsüne altın gibi iyice sarılmış küçücük ekmek vardı. Babamın sırtında sallanarak etrafı uzaktan izliyorum. Tepemizde kararan bulut, etrafımız tamamen bozkır, yolumuz hâlâ uzun. Benim o zamanki dünyada, o zamanki hayatta ne kadar iyi hissettiğimi söylemek şimdi zor. Bazen sayıklayarak bazen sessizce sevincimi belli ederek babamın ense saçını okşayarak şımarırdım. Babamsa bunların farkına varmadan sıkıldığından mı, yorulduğundan mı, yoksa kendimi neşelendireyim diye mi, dilediği şarkıyı söylüyordu.

Kır atın zayıfladığı,

Sallanarak yürüdüğünden.

Yiğidin zayıf düştüğü,

Göç ederken yaya gitiğiden belli olur.

- Baba

- Ha

- Ekmek.

- Oş'a gidelim oğlum. Ekmek orada. Babam tekrar sesini yükselterek şarkı söyledi.

Kır at beslemeye ne gerek,

Arkamdan kovaladıktan sonra.

Akrabaya ne gerek,

Arkamdan kuyumu kazdıktan sonra.

- Hey Gapa!

- Ne?

- İnip yürür müsün?

Heves ettiğimden kabul etmiyorum. Babam daha sonra başını eğip yoluna devam etti. Tepede kara bulut, tabanımızda çıplak bozkır.

II

- İşte Oş'a geldik, dedi babam.
- Yerin dibi burası mı?
- Yerin dibi olmaz.
- Nasıl olmaz?
- Çukurun dibi olur, kovanın dibi olur peki yerin dibi olmaz mı?
- Olmaz.
- Dibi olmaz, delik olsa oradan biz düşmeyiz mi?
- İnip yürüdüm çok konuşmadan.

Çocukta olsam babama acıyıp yürüdüm. Ayağımda hiçbir şey yok. Ömrümce ayakkabı görmeyen şiş ayaklarım yol kenarındaki büyük kıymıkların yanı sıra taşlara basıp geçtikçe de hiç acımadı. Ufak dükkânları, çay ocaklarını, atölyeleri hayretle izledim. Bizim Tölöykön'de evin önünde akşam geç vakte kadar bir kişi geçerse geçer, geçmezse yok. Burada eşek binen, kırmızı kaftan giyen, at binen, beyaz takke takan, insanlarla karşılaştım. Koyunları çit ile çevrilmiş birbirine uzanmış birçok ev. Babam büyük suyun kenarında çay içip oturan topluluktaki insanların yanına giderken beni ağaç sedirine oturttu.

Şimdi çay içiyoruz.

- Burası çay ocağı mı?
- Çay ocağı. Bu su meşhur Ak-Buura.
- Nasıl iyi yer. Serin, temiz. Uzanasım geliyor. Aniden:
- Hey büyük takkeli dedi birisi.

Babam hemen ağzına götürmekte olduğu çayı içmeden ses gelen tarafa döndü. Kendisini makam mevki sahibi gibi gösteren yabancı bir kişi yanımıza geldi. Heybenin ikinci gözündeki aletlere bakarak:

- Sen usta mısın, dedi.
- Babam başını salladı.
- Bu kim? Yardımcın mı?

- Babam bana bakarak gülümsedi.

- Evet yardımcım.

- Gittik.

Aramadan bulduğu işe sessizce sevinen babam ağzındaki ekmeği çiğner çiğnemez heybesini yanına alarak beni elimden tutup karnı tok, hâli vakti yerinde olan kişiyi takip etti. Adam bize yüksekte alay eder gibi bakıyordu. Hızlıca alçak evin büyük avlusuna gelip bekledik. Makam mevki sahibi adam babama direk emir verdi:

- Bugün kerpiç mayalarsın. Şu kazma, şu da saman.

Babam büyük eriğin altına kötü kolsuz elbisesini çıkarıp beni oturttu. Kendi pantolonunu dizine kadar sıvayıp işe girişti. Evin duvarını yapmaya başlayan babam evin avlusunda akşama kadar çalıştı. Akşamleyin ev sahibinin karısı babamla ikimize iki kâse çorba, iki dilim ekme ve bir dilim et getirdi. Bu babamın akşama kadar kerpiç yapıp çalışmasının, emeğinin karşılığıymış. O gün işverenin evinde kaldık. Sabahleyin ben yürüyeyim diyorum ama katiyen yürüyemiyorum. Dizim titreyip ayağım dolanınca adım atamadım ve oturakaldım. Babam korktu:

- Oy sana ne oldu?

Meğer uzun zamandır sıradan bir insan gibi sıcak yemek yemeyen bitkin vücudumu genç kuzunun sıcak çorbası güçten düşürmüştü. Ev sahibinin karısı bir kâse ısıttığı çorbayı alıp geldi. İçmem ile koştum.

İşte böyle herkese kulluk ederek, zorlukla karnımızı doyurarak ve her yerde yatıp kalkarak yaşayabiliyorduk fakat bir gün babamın kırışmış alnı daha da kırışıp morali bozularak:

- Ya Gaparali bu iş çaresizlerin işiymiş, dedi. Dayılarının yanına gidip yerleşmezsek yürümeyecek gibi. Her gün verilen yemeğe köpek de sevinir.

O günün sabahı babamın dayılarının yaşadığı Coro kışlasına gittik. Tekrar üstümüzde kara bulut, altımızda çıplak bozkır ve bitmek bilmeyen bir yol... Bu defa heybenin gözünde değil babamın gölgesinde, babama destek olarak yanında yürüdüm. Bundan bir ay önce eski Tölöykön'den çıktığımız gün yetim bir kuzu gibi sendelerken sırtımda kaburgalarım görünüyordu. Yürümeden heybenin bir gözünde babamın omzunda gelsem de şimdi öyle yapmadan kendi ayaklarımın üzerinde isteklice yürüyorum. Babam da eskisi gibi gayesizce kendini salmış. Güçten değil gönül kırgınlığından, ıssız yolda kendi kendine yine konuşup söyleniyordu.

Birine geniş birine darmışsın zaman.

Birine yok birine varmışsın zaman.

- Ya Gapa!

- Ne?

- Yürü hadi yürü.

Birine yok birine varmışsın zaman!

- Baba!

- Ha!

- Geçen ben çamurdan at yaptım gördün mü?

- Gördüm.

- Benziyor mu?

- Benzemek şöyle dursun süt verecek gibi olmuş.

- Büyüdüğümde büyük at yapayım sen yaya yürümez binersin.

- İyi niyetlim benim, iyi niyetlim.

- Baba acıktım.

- Şimdi oğlum “Şeyhler Mahallesi” diye kışla var orada.

“Şeyhler Mahallesi” kışlası Oş gibi değilmiş. Günlük karın doyurmaya iş bulamadık. Açız. Ertesi yazdı. Dut erken olgunlaşmıştı. Ağzımızdan kara salya getirmesine bakmadan dut yedik. Gün akşam oldu. Babam beni büyük dutun dibine oturtup birdenbire patates alıp geldi. Çalıp mı geldi yoksa. Babam altın bulmuş gibi sessizce sevinerek:

- Patatesi pişirip bir güzel karnımızı doyuralım, dedi.

Karanlıkta dutun altında yaş patatesi oyup yerken gökyüzünün altındaydık. Gökyüzünde yıldızlar parlıyordu. Yıldızlar, yıldızlar!.. Onları gördüğümde nedense kalbim kıpırdıyor, gönlüm ferahlıyordu. Niçin yıldızlar gece görünüp gündüz görünmüyordu? Babama sorduğumda:

- Ya Gapar bunlar da bana benziyor; gündüz çalışıyor, onun için görünmüyor, dedi. Çalışan kişi gündüz görünmez.

Sabah büyük dut ile vedalaştıktan sonra yola çıktık. Uzaklaştığımızda:

- İlerde büyüyünce buradan geçtiğinde bu duda eğilip selam ver, dedi babam.

- Niçin?

- Bizi misafir etti. İyiden kötüden korudu. Der ki bizim halk: “Bir kere gecelenen yere bin kere selam verilir” dedi.

Akşam vakti Coro kışlasına geldik. Yoldan geldiğinde babam: Ermat küçük dayılarına bakıyor, işte burada yaşıyor, oraya gideriz, dedi. Onunkine geldik. Evlenmiş bir de çoluk çocuğa karışmış. Oradaki bir zengine gündelikçi olmuş. Koyun kesip misafir kabul etmese de bizi güler yüzle karşıladı. Onun da babam gibi gözleri kederliydi.

Daha sonra babamın dayıları, birisinin taşındığı, harabesi çıkan kötü damı gösterdiler. Biz orada kaldık. Babam, her gün köyü dolaşsa da iş bulamıyordu. Yiyeceğimiz ve içeceğimiz dut, patates ve kaynamış suyu. Bir gün babam:

- Gaparbay sen çok şişmanladın dedi. Benim için şaşkınca sevinerek.

Bende babama sevinerek:

- Baba sen de çok şişmanlamışsın, dedim.

Meğer kilo değilmiş, ikimizde açlıktan şişmişiz.

O yıl halkı tekrar açlık bastı. Zar zor canımıza baktığımız bu dünyada, ölmeden yaşadığımız kıtlık bizi takatten daha da düşürdü. Halkın canı sikkın, yüzleri hüznü, etrafta sevincin, şarkının sesi duyulmuyor ve görünmüyordu. Sessiz bir şekilde dünya nasıl döner ise bize benzeyen fakir ırgatların yüzü de işte öyle dönüyordu. Memleketten kovulan biz, bu soluk hayata çaresiz alıştık. Alışmasak da başka çare yoktu. Çünkü babamı kollayan başka akrabaları yoktu.

Babam bir gün bir yerde zar zor yeğmiyeli iş buldu. Eve sevinerek geldi. Babamın çilesi bu dünyada bitmedi mi? Onun sevinerek geldiği gün ben hastalandım. Sarılıktan iki ay yattıktan sonra iyileştim. Mülçüygön adlı komşu mollanın dediğine göre hastalıktan açlıktan dolayı kurtuldum.

Çok geçmeden babam oradan küçük bir yer aldı. Halkın derecesine eriştiği için seviniyordu. Çapasını omzuna alıp sabahtan tarlaya gidiyordu. Ben babama hızlıca yetişeyim diye karnımın acıktığını söylemezdim. Daha da aç hissettiğimde, zenginlerin tavuğunun yumurtasını çalıp onu yerdim. (Ermatın karısı) Pişirirken kabuğunu yere gömerdim. Küçük karnım doyunca, oyunla oyalanıyorum. Oralı olan çocuklara

katılmıyorum, kendi kendime yetim gibi yalnız oynuyorum. Resimli uzun bir kırbaç gibi destan kitabı görmüştüm. Onun için yere, duvarın kenarına sadece ocağın yanına resim çiziyorum. Resim çizmeyince elim kaşınıyor. Babam bakarak:

- Ya oğlum bu da hüner mi? Bunun yerine şimdiden toprak kazıp ekin biçmeyi öğren, diyor.

O günler de geçti. Gündüz ile gece, gece ile gündüz değişirken bazen sağnak şeklinde bazen de gün boyu sepeleyip usanmadan sicim gibi yağmur yağıyordu. O zamanlarda babamın dertli gönlü daha da hüzünlenirdi. Özellikle yatacağı yerdeki kötü ocağın yanına oturup bu dibi delik dünya ve hayatı hakkında gırtlacağı patlayıncaya kadar konuşurdu. “Rahmetli annen” diyerek onu hatırlardı. Bütün gençliği, bütün ömrü onunla tamamen yeraltına gitti. Şimdi bu hayat ona ikinci kez gelmeyeceği için de hasret çekerek özlemle konuşurdu. Ben henüz çocuk aklım tam ermediğinden annemi yavaşça unutmaya başladım. Babam öyle yapmadı, aksine her geçen gün gitgide daha çok hatırlamaya başladı.

Çok geçmeden babamla ikimiz bir sıra sıtma hastalığına yakalandık. Akşama doğru titremeye başlıyorduk. Bundan dolayı akşama yakacak odun hazırlayıp o saati bekliyoruz. Çok ilginç hastalık, beklediğimiz anda başlardı. Sanki Allah’ın bize kını vardı, bir sıkıntıdan kurtulsak ikincisini hazırlıyormuş gibi gelirdi bize. Fakat çare yok katlanıyorsun katlanmazsan ölürsün. Şimdi sıtmayı da atlattık. Ben onsuz da zayıf, tüylü ve sarı bir çocuktum. Bu hastalıktan sonra daha da göbeğim çıktı, gözlerimin ferisi sönüp zayıflayıverdim. Hastalığımızı ve kimsesizliğimizi babam kimseye söyleyemedi.

O yıl sonbahara doğru bir eşeğimiz oldu. İşe gideceğinde babam eşeğine binerken Tanrı onun altına savaş atı çekmiş gibi sevinerek bakardım. Babam benim için yalnız bunalmasın diye düşünüp bir gün küçücük köpek yavrusu alıp geldi ve bana:

- Oğlum yorulduğunda işte bu eniği kucaklayıp yatarsan üşümezsin, dedi.

Sahiden de enik ile yatıyordum. Tüyleri Kunduz gibi kara olduğundan adını Kunduz koyduk. Böylece eğlencem de, arkadaşım da, sıcak yatağım da Kunduz oldu. Önceden somurtulan kötü evin içinde akşamleyin babamla ikimiz ocağın yanında sıkışarak sessizce otururduk. Şimdi ise avluda eşek anırıyor, odada enik kesik kesik sesler çıkarıyordu. Evimiz, hayatımız şenleniverdi, mutlu oluverdik. Özellikle Kunduz ile ikimiz çok yakın olduk.

İkimizde koşmayı, az da olsa uzanarak güneşlenmeyi, kesik kesik ses çıkarmayı ve gülmeyi seviyoruz. Bana göre eniğim oyunsever, şımarık ben öyle değilim. O gür ve kesik kesik havlasa da ben kahkaha atarak gülemiyorum.

Gittikçe babama acıyorum. Akşam geç vakte kadar kendine acımadan çalışıp bir günlük ya da en fazla iki günlük yemeği ancak buluyordu. Onun için çocukluğu bırakıp zorluklara katlanıp babama yardımcı olmayı seçtim. Sopa adlı köyde Kuşkana denen yer vardı. Orada hayvan kesilirdi. Hayvan kesilen yerde karga kuzgun çok olduğundan orası “Kuşkana” diye adlandırılmış. Bir gün elime kova alıp oraya gittim. Mezbahada kesilen hayvanın kemiklerini köpekler ile kavga ederek kovaya koyarken kolu bileğine kadar sıvanmış koca kafalı kişi:

- Hey çocuk kimin oğlusun dedi.
- Ayti'nin.
- Yaa. Şu öksüz Ayti'nin mi?
- Öksüz değiliz.
- Öksüz olmasanız köpekler ile kemik kavgası etmezsiniz!
- Kemiği ben eniğime veriyorum.

O bu sözüme inanmadı. Babam akşamleyin benim getirdiğim kemiğe ot koyup pişirdi, babamla ikimiz çokça yedik. Babam sevinerek omzumdan sıvazlayıp:

- Adam olacak demek bu, dedi.

Ondan sonra Kuşkana'ya sık sık gittim, eniği de kendimizi de doyuruyorduk. Babamın getirdiğini de biriktiriyorduk. Fakat babam fakirde olsa çok gururluydu. Bir gün:

- Bırak oğlum, Kuşkana'ya gidip diğer köpeklerle kavga etme, dedi.

Coro kışlasında pirinç ekiyordum. Kuşkana'ya gitmez olunca orada yevmiyeli olarak çalışmaya başladım. Pirinci suda büyütüyor, akşam suda yürüyordum. Pirinçin içi sülük, kurbağa. Sülük, aç kene gibi yapıyor. Bazen bilerek sülüğe kanımı emdiriyorum. Yine soğuk alıp hâlden düştüm. Öyle olunca köylü çocuklar beni dışladılar. Boyu uzun, ağzı biçimsiz olan kara çocuk ilk günden beni idaresi altına aldı.

- Hey, sarı kafa, şunu al ver bana!

Hareket etmiyordum. Dediğini duymazdan geliyordum. Çünkü razı olmuyordum. Tekrar küçümseyip daha çok köle gibi iş buyurdu. Bir sıra bulanık nehirin yukarisına gidip arkasından süpürürken kötü pantolonunu bana gözüyle göstererek:

- Hey sarı buzağı pantolonumu yukarıya çekip, uçkurunu bağlayıver dedi.
- Yine duymazdan geldim. Duymamış gibi pirinçin otlarını ayıkladım.
- Hey ezik!
- Ne?
- Yok devenin nalı!
- Kendin bağla.
- Eyvaahh! Bu kesmik kuruluyor zannederim! Aaayyy!
- Ne!
- Yap diyen babam!
- Yapmıyorum!
- O zaman öldüm deyiver!

Kalbim gerçekten de ölmüş gibi hemen kaçtım. Pirinçi tarlanın kenarına çıkardığımda o peşimden gelip ayağımdan şak diye devirdi. Ezerek boğmaya başladı. O sırada ben medet umunca çukurdan çifte atan Kunduz gelip tam arkasından ısırıp onu yere serdi. Pirinç tarlasındaki çocuklar bizi görünce kaçtı. Kunduz ile ikimiz eve kaçıp geldik. Gün batıp akşam olmuştu. Babam evdeymiş.

- Ne oldu diye bana merakla bakıyordu.
- Hiçbir şey.

O sırada koca ağzın annesi yaygara kopararak evin avlusuna girdi.

Ya, ne! Ayti misin, eyvah! Çocuğun ile yurtsuz kal! Köpeğin ile kimsesiz kal, eyvah!

- Bağırmanın! Ne oldu?
- Ne olsun! Çocuğumun poposunu köpeğin ısırması, eyvah!

Avula peşi sıra koca ağzın babası geldi. Elinde tüfek. Tüfeğini çekmeye hazırlarken Kunduz'a dönerek yanında duran bana:

- Kaç öteye dedi.

Bağırarak tüfeğine asıldım.

- Amca vurmayın! Amca, baba görmediniz! Çocuğunuz bana kendi bulaştı, amca!

- Kaç öteye!

Baktığımda, gözünde öfke ile alev. Babam yanımıza geldi.

-Bırak şimdi, kardeş! Bu kez affediver kardeş. Çocuk denen çocuk. Köpek denen köpek. Şimdi şu çocuklar ile köpek kıyaslanır mı? Isırdıysa iyileşir.

O, tüfeği ile tehdit ederek babama kuruldu.

- Dur ötede! Başiboş köpek!

Bu sırada Kunduz'u ben eve getirip koydum. Avluda insanlar çoğalıp bir yığın gürültü çıkararak bir anda dağıldılar. Babam iyice üzülüp eve girdi. Başiboş sözü hafif mi? Bu söz sadece babama değil bana da çok ağır geldi.

- Sen de az değilsin, dedi bana kızarak.

- Kendi sataştı. Ben sataşmamıştım.

- Sataşmasa da inatçısın! Ben biliyorum da... Rahmetli annen de ben de inatçı değildik ama sen inatçısın!

- Söyledim ya, kendi sataştı diye.

- İnatçı kimseye insanlar kendi sataşır. Yabancı halk, yabancı yer, bağla dediye sadece iç kemerini bağlasaydın.

Dudaklarımı ısırarak soluyup:

- Bağlamıyorum dedim.

Babam çok üzülerek kötü mindere uzanıp yattı. Sonra biraz sakinleşerek:

- Söylemedi deme, yaşarsan ilerde bu inadın kendi başına çok kez iş açar, dedi.

Nedense bu sırada annem aklıma geldi, bundan dolayı içli içli ağladım. Geçen de Tölöykön'deki devenin etinden dolayı gerçekleşen kavgada babam beni böyle inatçı diye adlandırdı. O kavgadan dolayı Tölöykön'den gittik. Şimdi burada da benden dolayı kavga edip gidersek nereye gideriz? Bunu düşününce ağladım fakat babam bana acıdı. Kötü yastığını alarak kolumdan tutup:

- Bırak şimdi Gapa dedi. Uyu. Ne yapalım kaderimiz buymuş.

Babamın omzunda sükûnet içindeydim. Cesur Kunduz'un hırlaması duyuluyordu. O bize acıyıp bizi düşünerek bizi kötülükten koruyordu. Hâli kalmayana kadar kötü evi dolaşp havlayarak çifte atıyordu. Onun sesi bana arkadaş olurken nefes aldıkça gönlüm dinlenip huzur buluyordu. Onu attırmayıp günahsız ölümünden kurtardığım için kendimce çok seviniyordum.

Fakat bu sevincim fazla sürmedi. Bir hafta geçmeden Kunduz avulda işkence çekerek tamamen hareketsizce yatıyordu. Babam ona üzülererek eğilip:

- İyileşmez şimdi dedi.

- İyileşmez demek ne? Bende sıtımadan hastalanınca iyileşmedim mi? Kunduz da öyle iyileşir. Evet iyileşir. Evet iyileşir. İyileşir, iyileşir. Evet iyileşir.

- İyileşmez demek ne demek baba?

- Bu ahmaklar ekmeğe iğne koyup önüne koymuşlar.

- Şimdi ne oluyor? Ölüyor.

- Neeee?

- Babam dediğimi bir kez daha sessizce onaylayıp eşeğine binip bilinmeyen bir yere doğru gitti.

Ölüyor mu? Ben gözlerimi belirterek donakaldım. Kunduz'un yanında kapkatı kesildim. Ben onu, o beni izliyor, yalvarıyordu.

- Kunduz.

O hâlsizce bakarak öndeki ayağını bana vermek istedi. Fakat veremedi, hâli kalmadı. Ne bir şey yiyor ne de ayağını veriyordu. Akşamda yalvararak bakıyordu. Üç gün tamamen hareketsizce yattı. Dördüncü gün omzu indi, sessiz sedasız kaldı.

- Kunduz!

Bacağından çektiğimde sanki ölmüştü fakat gözleri açık, gözlerinde parlayan yaş vardı.

- Babaaaa!

Ağzıma nedense bu kelime geldi. Babam da yok evde. Yerimde duramıyor, gövdem sıçrayınca boğuluyordum. Nereye kaçıp gideyim. Bu dünyada şimdi bana yakın benimle hırlayarak oynayan, birlikte koşup yeşil otlara birlikte uzandığım yakın arkadaşım sadece Kunduz değil miydi? Şimdi o yok. Yok, yok, yook şimdi!

Nereye koşup giderim. Nereye giderim, kime giderim bilmiyorum. Kalbimde hüznün, gözümde yaş.

III

Kunduz öldükten sonra hiç kimseye katılmıyarak daha da yalnızlaştım. Yetim gibi yalnız gezip yalnız oynuyordum. Anlamsız boş boş bakıyordum. Bu hâlim babamın hoşuna gitmiyor, içi yanarak kendince hüzünleniyordu.

- Ya Gaparali, neden hırsız inik gibi hiç kimseye katılmıyorsun?

Konuşmadan halktan topluluktan uzaklaşmak, yalnız kalmak kimin hoşuna gider? Babam doğru söylüyor. Fakat kime katılayım, kime sığınayım. Katılayım diyorum ancak canım istemiyor. Hiç istemiyor. Niçin? Onlar beni küçük görmüyor dese de bakışı ile küçümsüyor, yabancı görüyor. Kendim dolaşınca kendi kendimin beyiyim, özgürüm. Fakirim fakat özgürüm.

- “Ayrılanı kurt yer,” Gapa. İnat edip konuşmuyorum. Ya yiyiversin. Ağzıma böyle inatçı düşünce geliverdi. Doğruyu söylemek gerekirse insanlara göre Kunduz’un insani duyguları daha gelişmişti. Köpek olsa da o beni düşünürdü, sevindirirdi. O hırlayınca bende kahkaha atarak gülerdim. Ya insanlık mı? Onların hepsinin küçücük karnı doyunca yanındaki karnı aç olanları hor görürler. İş kolaysa da böbürlenerek yanındakine o işi buyururlar ya da işi yapmazlar. Bundan dolayı insanları ne kadar çok anlamaya başladım köpekleri o kadar çok sevmeye başladım.

O yıl on yaşını geride bırakıp on bire bastım. Hızlıca büyüdükçe fikirlerim de büyüdü. Fakat zaman geçmiyordu. Bir yıl, bir asır, bazen günler geçmiyor. Şimdi düşününce çocukluk çağımda özellikle karnımın aç olduğu zamanlarda bu hayattan zevk alamıyor, zaman geçmiyor durmuş gibi geliyordu.

Hayatımız biraz iyileşti. İki keçimiz ve bir de eşeğimiz oldu. Eşek kapıda anırıp keçiler avluda meledikçe neşeleniyorum. Başkaları gibi altımıza koyup üstümüze sereceğimiz yatağımız var. Eskiden eve çoluk çocuğu peşime takıp getirmekten çekinirdim. Meğerse o zamanlarda bile inatçıyımışım. Bu yeryüzünde bit gibi küçük olsam da, bende kendimce bir dünyaymışım, bende birçok şeyi düşünüyormuşum.

Yazın tepesi açık avluda yatıyoruz. Babam hemen horlayıp uyuyor, ben de göğü seyrederek yatıyorum. Ben yıldızları görüyorum, yıldızlar da beni görüyor mudur? Gök ters çevrilen mavi kazan, işte o mavi kazana göre yıldızları Allah etrafında bir sıraya sokup

koymuş gibi görünüyor. Peki Allah'ın kendi neredeymiş? Nerede yaşayıp nasıl olmuş? Atabay Bey gibi hem cesur, hem heybetli mi? Babam ne tuhaf. Atabay'a da Allah'a da küfür yağdırır. Belki işte onun için fakir ve hiç bir şeye sahip olamadık. Atabay'a küfrederse küfretsin fakat Allah'a küfretmek olur mu?

Ha birde babam bir kez işten sarhoş geldi. Elini sünnet olan çocuk gibi sallayarak güç bir şekilde geldi. Ağzında buram buram bira kokuyordu.

- Ya Gapa sana anne bulayım mı?

Başımı sallıyorum ancak babamın evlenmesini istemiyordum.

Evlenirse onunlayken beni unuttur. Tamamen yetim kalırım. Babam sırtüstü uzanıp kötü sarı bıyığını sıvazladı. Gözlerini derinden açıp keyiflice şarkı koyuverdi.

Kaşın kara kamıştan,

Keman gibi oy sevgilim.

Gören insan da iz olan,

Ayna gibi oy sevgilim.

- Gapa?

- Ne?

- Gerçekten de anneli yapayım mı seni?

- Önceki şamanı mı?

- Babam saçma sapan konuşarak güldü.

- Onu hâlâ unutmadın mı?

- İyiydi o.

- Sana iyiydi o, ya bana.

Babam uzunca konuşmadı sonra tekrardan konuştu.

Yazın olgunlaşan üzüm gibi,

Parıldyorsun sevgilim.

Kösteğine altın olup,

Öldürdün sevgilim oy.

Babam sızınca bunu yeniden tekrarlayarak son bir kez daha söyleyip orada uyudu. Gündüz kötü evin bir köşesinde uyumayı alışkanlık ediyordum. Babamın horul horul çıkan horlama sesini dinleyerek köseleye yatıyordum. Yeğenin söylediği gibi babama “hoca kadın lazım” olmuş mu? Bir defa “Gaparali olmasaydı yemek yapıp kadın işleriyle uğraşmaktansa çoktan evlenirdim” dediğini duymuştum. Hoca kadın hakkında zaman zaman babam laf açsa da hiç evlenmedi. Büyüyünceye, evden ayrılıncaya kadar üvey anneye muhtaç etmedi.

Coro köyünde dört yılımız geçti. Günlerden bir gün Tölöykön'deki Atabay Bey ölmüş diye duyduk. Onun ertesi de babam eşeğini eyerleyip işe gitmedi.

- Haydi Gapa. Tölöykön'e tekrar dönüyoruz. Açlıktan bayılsak da, ölsek de kendi vatanımızda kendi toprağımızda açlıktan bayılalım, ölelim.

Sevinerek gittim. Özellikle Kunduz öldükten sonra burası yüreğime kara taş gibi değince doğduğum yeri özledim. Burada benim gibi farklı görünen, benim giydiğim ayakkabı gibi ayakkabı giyen yok. Buradan gittiğimde neyi hatırlayım? Köpeklerle kemik için kavga eden veya pirinci sularken kanımı sülüklere emdirdiğim günleri mi hatırlayım? Her şeye ses çıkarıp güldüğümde hırlayan Kunduz beni koruduğu için iğne yutup ölmesini mi, babamın başıboş gezen köpek diye adlandırıldığını mı hatırlayım? Ya söyleyin insanlar nasıl taş kalpli.

Böylelikle yola çıktık. İki keçimizi yedeğe alıp her türlü çareye başvurarak topladığımız dünyayı yüklenip yavaş yavaş giden kısa boylu eşeği takip ederek yolda gidiyorum. Ayağımın başparmağıyla tozlu yola bazen resim çiziyorum. Tölöykön'e geceleyin geldik, özellikle öyle yaptık. Sürgünden döndüğümüze babam sevinçliydi. Babamın sevinçli olmasından dolayı bende sevinçliydim. Memleket güzel karşıladı. Önceden babam buradan kovulup gitmişti fakat kovulmuş gibi olmadı, buraya geldiğinde keyfi yerine geldi, kendini iyi hissetmeye başladı. Taa uzaktaki beyaz padişah olduktan sonra ve buradaki Atabay Bey ölünce özellikle fakirler yer yer baş kaldırıyormuş. Her gün başka dedikodular var. Köyde İmangazı adlı şen kopuzcu var. Yanında insan üzülüyor.

- Ya İmangazı, etrafta ne laf söz var?

- Ne laf olsun. Mikeley çar tahttan inip yerine fakirlerden Lenin adlı han çıkmış diyorlar.

- Onu biliyoruz.

- Biliyorsan niye soruyorsun o zaman.

- Nereliymiş. Onu bilmiyoruz. Biri Moğol diyor diğeri bizim Tanrı dağlı Kırgızmış diyor.
- Nerde Tanrı dağlı. Rusyalı diyorlar. Törölgön'de “Yoksullarım, Kırgızlarım” diyerek Kırgızca konuşmuş diyorlar. Kırgızlara benziyor diyorlar. Onun için yedi sülalesi araştırıldığında bu bizim Tölöykönlü diyorlar.
- Olsun, olsun.
- Kırgızlar gibi şişman ve kısa boylu, gözü küçük ancak başı çok büyük, alını temiz yüzüne saçı dökülen güzel kişi diyorlar. Çok zekiymiş. Kırgızımın namını dünyaya hızla duyurayım diye gece gündüz çalışıyormuş diyorlar.
- Olsun olsun. Allah'ım muradına ersin.
- Onun Boronbay adlı fikirlerini danıştığı yakın bir arkadaşı var diyorlar. O diğeri. Yedi-Güzellik diyorlar. O da Lenin gibi doğduğunda “kimsesiz” olarak doğmuş diyorlar. O kimsesiz olduğu için Lenin gibi Mikeley tarafından çok hor görülmüş diyorlar. O da bizim Toktogul gibi Şiber'e karşı gelince oradan kaçmış. Boronbay olduğunu o kızın evde kalsın Mikeley padişah bilmesin diye adını değiştirmiş diyorlar. O Boronzo'yu Lenin gönderdiğinde benim Tölöykönüme mutlaka gitsin diye söylemiş diyorlar. Yakında gelir diyorlar. Şimdi Boronzo Madaminbek ile karşılaşır “kel Moydun ile kör Şermat'ı durdurur.” Tüm yoksul halk durduk yere birbirlerinin kanını dökmesin diye Tölöykön'e gitmemiş diyorlar.
- Bu da Lenin'den geri kalmış mı?
- Öyle olmasa Lenin onu dost edinir mi?
- Eskiden boyun eğen, köle olan ırgat şimdi böyle söylemiş. Köyün içi gürültü doluydu. Zenginlerin evde üzüldüğü, fakirlerin sokağa çıktığı zamandı. Böylece günlerden bir gün yeni güzel giyinmiş benim yaşlarımda iki üç çocuk ortaya çıktı köyde.
- Baba bunlar kim?
- Buranın çocukları. Oş'ta yetimhane açılmış, orada okuyor diyorlar.
- Onlardan gözümü alamıyorum kıyafetleri kendilerine kendileri kıyafetlerine pek yakışmış. Yüzleri çok süt veren ineğin buzağısı gibi sevimli ve güzeldi. Akşamleyin babamı sıkıştırdım.
- Baba!
- Ne?

- Bende oraya gideyim.
- Nereye?
- Oş'a. Okuyayım.
- Babam şaşırđı.
- Baban hayattayken nasıl yetimhaneye gidersin?
- Annesi ölen ne, yetim değil mi?
- Annen ölse de ben hayattayım!
- Gidiyim. Eğer göndermezsen tamamen kaçıp giderim.
- Babam eteğinin ucunu silkeyerek yürüdü.
- İşte bu. Büyüyünce bunların söyleyeceği bu.

Gönlüm isteğine kavuştu. Uzaklara uğasım geliyor, uzağa gidesim geliyor. Köle olduğum köyden bıktığım için bilinmedik yerlere gitmek istiyorum. Oralar üzüntümü unutturuyor. Hasretini çektikçe aklıma geldikçe keyfim yerine geliyor. Peki babam.

Babam ne kadar gurur yapsa da beni yanından göndermek istemiyor ancak o, okuyan çocukların giyinişini, davranışını görünce sözümü dinleyip beni de oraya göndermek zorunda kaldı, güvendi, kabul etti. Bir gün eteğini silkeleyerek:

- Tamam sen bilirsin Gapa kabul ediyorum. Okursan, mümkün, bana benzeyip köle olmaz müderris olursun kaderine engel olmayım ben, kabul ediyorum.

Yuvadan yeni uçan sariağız kuşunun yavrusunu gördünüz mü? Uçması, konması, yürümesi çok basit ve gökyüzünde özgür olmasına rağmen gözbebeğine dünya batmış gibi olur ve kocaman boşlukta çok fazla gayret edip hareket ederek bir yöne yönelir. Oş'taki Nariman adlı yetimhanede okumaya başladığımda ben kendimi işte o ilk kanat çırpamayan sariağız kuşunun yavrusu gibi hissettim. Temiz kıyafet, temiz yatak, üç öğün yemek... Önceki hayatta çok hor görüldüğümden onun üzüntüsü gözümde anlaşılrsa da, şimdi hayat o kadar rahat, o kadar eğlenceli geliyordu. Yaşlı insanlar gibi somurtmuyordum. Ruhum çocuklaştığından bazen gülmeye bazen de kahkaya atmaya başladım. Yetimhanenin müdürü Alay Satıbaldiyev başımdan okşayarak:

- Ya, sarım nasılsın? Odgo gire¹ edildin mi?, diyor.

Onun hem babam gibi davranması hem de beni seçmesi hoşuma gitti. Bedava yemek bedava kıyafet vermesi azmış gibi üstüne birde babamın tanımadığı yabancı kişinin başımdan okşaması neyin nesiydi? Önceden Coro köyünde böyle bedava yiyip bedava giymek şöyle dursun pirinçte kanımı sülüğe emdirerek çalışsamda başım okşanmadı aksine büyük küçük demeden dövüp küçük görmediler mi, piçsin demediler mi? Bir gün müdür beyin küçük odasına girdiğimde Lenin'in hafifçe yorgun resmi tam karşımda asılı duruyordu. Orada köyümüzdeki İmangazı kopuzcunun Lenin bu bizim Tölöyköndenmiş dediği sözü aklıma geldi. Lenin, benim hakkımda Tölöykönlü yetime iyi bak, göz kulak ol, diye müdür beye söylemişe benziyor diye düşündüm,.

Ah o günler! Şimdi düşününce insanlar tüm varlığı ile yeni hayata, yeni düşünce ile yön vermiş. Eğitimciler her çeşit milletten olmasına rağmen birbirlerinin dilini iyi anlamıyorlar ancak birbirlerinin kalplerini anlamışlar. Kendileri yememiş, kendileri içmemiş, başkasına vermişler. Çünkü devrimin gücü, iyiliğin dili, iyiliğin kalbi olmuşlar fakat eğitimcilerin ve öğreticilerin arasında yeni zamana karşı olan insanlar da yok değildi. Halkın okuma yazma bilmediğinden cahilliğinden dolayı milliyetçi iç düşmanlar kendi siyasetini yürüttü sadece o değil Türkiye'den gelen el sanatlarında ders veren Türk öğretmen bizi sokakta dikip:

Yaşa çok yaşa

Yaşasın İsmet paşa!

Yaşa çok yaşa

Yaşasın Kemal paşa yaşa!

diye bize söyletti. Bize bedava ekmeği Lenin değil, tanımadığımız bir Kemal paşa vermiş. Bizim yetimhaneninin eğitimcileri, öğretmenleri de bunu düşünmüyor bize keyifle alkışlatıyorlar. Şimdi düşününce o dönemde bizi okutup bizi eğitenlerin içinde güvenilemeyecek kötü niyetli düşmanlar da varmış.

Böylece günler geçip gitti. Bazen boş vaktim olduğunda kendim tek başıma Ak-Buura nehrinin kenarına gitmeyi seviyorum. Ak-Buura'ya girdiğimde bazen deve gibi patır kütür ses çıkarıyor, bazen de yorulmuş dişi deve gibi hışırdıyordum. Özellikle girdiğim zamanlarda çok geldim. Çünkü hışırdamayı değil, gürlemeyi seviyorum. İşte orada babamla ikimiz Oş'a iş aramaya geldiğimizde, yolumuzun ilk düştüğü, çay içtiğimiz çay

---

¹ "Misafir edildin mi?" demek.

ocağı da nehrin tam kenarındaydı. O zaman çoğu şeyi anlayamamamın sebebi, çocuk olmamış. Şimdi ise çoğu şeyi anlıyorum. Geçip giden ömrümü düşününce, oyun ile geçen bir tek günümü bile hatırlamıyorum. Fakirlik ile kimsesizlik sadece babamı değil, beni de perişan etti. Yeryüzünde acınacak duruma geldik. Ak-Buura'nın kenarında derinlere daldım. Coşarak akan dalgaları izledikçe babamla ikimizin geçirdiği günleri içim sızlayarak yeniden gözümün önüne getirdim. Babamı düşünüp ona üzüldüm acıyorum. Nasıl yaşamış? Nasıl hayatını sürdürmüş? Babam kopuz çalıp güzel şarkı söylemiş fakat hayatımda hiçbir zaman onun gür şekilde kopuz çaldığını, neşelenerek şarkı söylediğini görmedim. Bazen uzak yola çıktığında sıkıldığından ya da üzüldüğünden mi ne kesik kesik dertlice gırtlaktan söylerdi. Meğer elinde parası, altında atı olan karnı tok sıkıntısı olmayan insan gür şekilde neşelice kopuz çalıp şarkı söylemiş, doğru! Bir ay geçmeden benden haber almaya geldi babam. Ayağında eski kötü pantolonu, üstünde eski kötü gömleği vardı. Şekli şemali düzelen yüzü gülümsedikçe gözleri parlıyordu.

- Nasılsın Gapa? Beni, köyü özledin mi?

- Seni özledim.

- Köyü?

- Kabul edip baş salladım.

Babam beni çokça kucakladı. Özlediğimi, ağladığımı düşünse gerek ama ben ağlamak şöyle dursun özlemedim. Sonra burada mutlu yaşadığımı görünce kendince durup sessizleşti.

Böylece on iki yaşında ilk kez okul kapısına ayak attım, harf öğrendim. İlk kez kitaptan ruh dünyama azık almaya başladım. Elime ne geçse seçmeden başımı yaslayıp heceleyerek okumaya başladım. Önce parmağım kadar görünen yere resim çiziyordum. Şimdi elime kâğıt kalem geçtiğinden ak boz atın dizginini elime almış gibi beyaz kâğıda resim çiziyorum. Özellikle okumaya başladıktan sonra resim çizmeye olan ilgim daha da arttı. Masadaki resimler daha çok heveslendirdi. Renkli kalem elime geçince cansıza can vermiş gibi bendeki sır ortaya çıktı. Ders saatinde gizlenerek resim çiziyorum öğretmenim tebeşir ile masaya vurup uyarıyor.

- Ayti oğlu Gapar. Ders saatinde resim çizdiğini bir kez daha görürsem.

Resmimi bırakıyorum. Ne için izin vermiyor? Resim çizmediğimde elimin kaşındığı, gönlümün kırıldığı niye düşünülüyor? Niye resime o kadar değer verilmiyor.

Öğretmenler bu sanata önem vermede çocuklar arasında ressam olarak adlandırıldım. Artık beni yetimhanenin giydirmesi, yedirmesi, okutması ya da çeşitli hastalıklardan kurtarması değil, bu büyük sanatım, büyük gayem heyecanlandırıyor. Su içen ağaç gibi yeşerdim, canlandım. Rahat gün yüzü görmediğim yetimliğimi, sıkıntılı geçen çocukluk günlerimi tamamen unutarak büyüdüm, büyüyüp değiştim. Meğer on beş yaşına gelmişim. Fakat kendimi oyun oynayan on beşindeki bir genç gibi değil, otuzundaki olgun insan gibi sabırlı hissediyordum. Annesiz yetim erken büyür.

IV

Gün, hayatın bir gününde; yıl ise yılların birinde kalıvermişti sanki. Ömür geçti günler geçmedi. Bir gün uzak Bişkek'ten bir haber geldi. Kırgızistan eğitim enstitüsü açılmış oraya zenginlerin değil tamamen fakirlerin çocukları seçilecekmiş. Böyle çeşitli söylentiler çok.

- Öğretmenim Bişkek kuzeyde mi yoksa güneyde mi?

- Kuzeyde Kokon'dan da, Taşkent'ten de uzak. Yerin yedi dibi. Ceti- Suu denen tarafta.

- Taşkent'ten uzaksa Taşkent'ten de büyük mü şehir? Bizim Boronbay baba orada doğmuş değil mi?

- Hangi Boronbay baban?

- Boronzu mu?

Öğretmen kafa sallıyor.

- Nasıl anlatayım. Boronbay da Boronzo da değil Frunze. Mihail Vasileviç Frunze. Bizim hemşehrimiz devrimci. İki yıl önce kaza olunca Bişkek o kişinin adından dolayı Frunze olarak adlandırıldı.

Sülüktü maden ocağında çalışan bir Amantay adlı ağabeyimiz vardı. Maden ocağında bir yıl çalışır çalışmaz Alik olmuş. "Boronbay baba da Amantay gibi Frunze mi olmuş?" diye düşündüm. On beşindeki genç nasıl böyle düşünür dersiniz? Ömrü boyunca babasının eteğinden çıkmaz, kötü evde yaşarsanız sonra da on iki yaşınızda okul kapısından adım atarsanız sizde böyle düşünürsünüz!

Yetimhanenin müdürü Alay Satıbaldiyev bir gün bizi çağırarak şöyle dedi.

- Karnınız tok mu çocuklar?

- Tok.

- Kıyafetleriniz tam mı?

- Tam.

- O zaman iyi. Söylenen şu. Bişkek'te Millî Eğitim Bakanlığı açılmış. Oş bölgesine dört yer verilmiş. En iyi okuyan çocuklardan dördünü Bişkek'e hazırlıyoruz.

Bundan sonra Bişkek denen kelime duyulmaya başladı. Kötü değil, iyi duyuldu. Taşkent'ten de uzakta ancak Lenin'in öğrencisi Boronbay Frunze'nin doğduğu yer, bir cumhuriyetin merkezi. Hangi şanslı, hangi kısmetli insan oraya gidip orada okumak istemez? Hangi kısmetli, hangi şanslı çocuk aramızdan oraya okumaya gönderilecek? Yatıp kalktıkça aramızda bu söz, bu konuşma, bu düşünce, bu hayal... Çocuklar üç defa yapılan sınav ile seçildi. Seçilen dört çocuğun içinde kendi adım soyadımı duyunca koca dünya daha çok büyüdü. Hayatımda ilk defa bu kadar çok sevindim. Gökyüzündeki güneş, hışırdayan Ak Buura, etrafımdaki insanlar bana benden daha çok sevindi ve imrendi. Mükemmel, istediğim oluverdi. Adam yerine koyulmayan yetim, Taşkent'te değil ondan da uzakta okuyacak diyecekler. Büyük şehirde bilimle eğitilecek diyecekler. Ya babam ne diyecek? Sevin babam sevin.

Dördümüze bir sefere mahsus yeni kıyafet, yeni yatak verildi. Öğretmenlerimizden biri bizi araba ile Kara-Suu tren istasyonuna bıraktı. Büyük bir amaç için yola çıktığımızı duyan babam kötü sarı bıyığını boylu boyunca okşadıkça sevindi. İçindeki sevinci dışına çıkmıştı. Arabayla birlikte istasyona ulaştık. Orada elinden tamamen uçtuğumu, uzaklaştığımı ve mutluluğumu görünce tamamen gittiğimi anlamış mıydı? Tren hareket ettiğinde düğümlediği küçük çıkımı elime verdi.

- Bu ne?

- Bu Tölöykön'ün toprağı. Vatanımı, beni özlersen topraktan çay kaşığına koyup su ile iç.

Çıkımı yol çıkınımaya koyup babam ile koşuşturdum.

- Hoşça kal baba!

- Hoşça kal! İyi okuyup iyi adam ol Gapa! Toprağı kaybetme. Annenin yattığı, babanın yattığı kendi büyüdüğün yerin toprağı. Onu saklarsan, o da seni saklar.

Tren kalkarken perondaki el uzatanlar ile el sallayanları aralıksız izledik ve çok geçmeden yola çıktık, yavaşça uzaklaştık. Babam hemen ağlayacak gibiydi. Kötü pantolonundaki kötü burun mendilini alıp yerinde dimdik durdu. Karaltı gittikçe uzaklaşınca küçülüp yerin öte tarafında kalıvermişti. Ne yapıp etse de canım babam gözyaşını akıtmıştı. Zavallı

babam ay! Yalnız, yarım nasıl yaşar şimdi? Olmaz dediğinde kadın alsa olurdu. Zavallı babam ay!

Tren sesini yükselterek gidiyor. Süratle ilerledikçe uzun yolu daha da uzuyor, hızlandıkça bazen bağıyor bazen de yaygara kopararak güneyden kuzeye yönelen kahraman timsah gibi hızlanıyor, sürünerek gidiyordu. Göğü duman bürüyor, sesi şiddetlice bozkırda yankılanıyordu.

O dönemlerde beyaz çarşafı üstüne örttüğün şimdiki gibi vagonlar nerde! Cönököy'de sadece hayvan tezeğinin koktuğu vagonlar var. Fakat benim için vagon masaldaki rahvan at gibi, Şırdakbek'in atı gibiydi.

İşte karşımda yer meyvesi dökülen sarı bozkır. Doğum yapan kadın gibi gevşekçe uzanıp yatıyor. Pat diye olgunlaşan kavun karpuz nehrin yatağından taşıyor, nimet taşmış. İşte birileri de uzakta kalpağını kamçı yaparak dörtnala at koşturuyor. Nereye koşturuyorlar? Batıp giden güneş dağ sırtında kalmış gibi hızlıca gidiyorlar. Onlar da köylerinde babamla ikimiz gibi olan şanssız fakirlere eşit davranıp insan yerine koyuyorlar mı? Birilerine sözün geçiyor mu? Toprağı ve hayvanları olduğuna çok sevindiğinden ve eskisi gibi boynunu bükmediğinden at koşturuyor galiba. Mutlu olduğu için mi koşturuyor? Aklımda, babamla ikimizin tam da böyle kuru bir bozkırda uzun yol yürüdüğü. O zaman, buradaki gibi altımızda doludizgin koşan at nerde? Yol. Tepede kara bulut, tabanımızda çıplak bozkır. Ben babamın yanında ya da omzuna astığı kötü heybenin bir gözünde sallandığımdan yolun sıkıntısını, ekmeğin sıkıntısını o kadar çekmedim, o kadar anlamadım. Ya babam. Zavallı babam ay! Kaldı yalnız, kaldı uzak.

Tren gürleyerek gidiyor. Yaz ayının kaynayan rüzgârı koynuma girerken başımı, yüzümü dalgalandırıyor. Okuma yazması olmayan, kendi köyünden başka hiçbir yere çıkmayan insanlar köy ve bozkırda koşan demir at hakkında nasıl hayret ederek konuşuyor.

- Bu, vay be, yem yemeyen su içmeyen koşu atı mı?

Sakal ve bıyığını kestiren uzun boylu adam konuşmaya giriyor.

- Bir zamanlar temiz suyu içerek bir köy halkını yutan ejderha olduğunu duydunuz mu?

- Duymuştuk.

- İşte o ejderha halkın gazabına uğradığı için demir ata dönüşüp halka hizmet etmek için eşek olmuş.

- Bırak molla. Canlı ejderha nasıl demir ata dönüşsün?

- Tanrı'nın gazabına uğrarsan sen de eşek olursun!
- Tanrı'nın gazabına uğramak şöyle dursun ben ona doludizgin küfrediyorum! Fakat görüyorsunuz eşek olmuyorum. Daha evvel devrime kadar ömür boyu dedik fakat kuru ümitten başka hiçbir şeye yetmedi. Tanrı emretse bana o zaman da emrederdi.
- Tanrı gelip boş kazana yemek koyup vermiyor. Kalbinde iyilik, başında akıl, elinde emek olduktan sonra Tanrım veriyor.
- Benim gönlüm ne? Temiz değil mi? Kimseye kötülük yapmadım ömür boyu toprak çapaladım fakat Tanrı hiçbir şey vermedi.
- Çalışma ile, fakat yaşamayı bilmezsen Tanrı şöyle dursun seni doğuran annen de hiç şey vermez. Toprak çapalamayla iş bitmiyor.
- Sonra ne? Hırsızlık mı yapmam gerekli?

İkisinin şakalı konuşmasını dinleyenler kahkaha atarak güldü.

- Niye hırsızlık yapacaksın? Zenginlerin hepsi hırsız mı? Zalim mi? İşte şimdi fakir zengin diye ayırıyorsunuz. Zenginse kötü, fakirse iyi diye adlandırılırsınız. Bunu size göre "demokrasi" demiyor, "kötü niyetli" diyor. Fakirin de zenginin de aptalı ve akıllısı olur. Ya, doğru değil mi? Şakalı konuşmaya kulak verenler kabul etti.

- Doğru doğru.

- Peki doğruysa niçin Tanrı'ya inanmayıp işte bu gibi insana inanıyorsunuz?

Diğer tartışan kendinden geçti.

- Hey ağa ağzından çıkana dikkat ederek konuş.

- Gerçekten de öyle. Zenginse kölesi olursunuz, fakirse kulağından çekip hizmet ettirirsiniz. Böyle olursa sonuca gidip sıkıntıdan kurtulamazsınız.

- Hey ağa ağzınızdan çıkana dikkat ederek konuş diyor babam!

Diğeri daha fazla gürültü kopararak şiddetlendi.

- İşte sen, davar çobanı ilk defa çoban olarak Bişkek'teki büyük topluluğa katılmaya gidiyorsun. Gitmeniz iyi ancak sen orada hangi problemi çözeceksin. Hiçbir problemi çözemeyeceksin! Duruma teslim olup yiyip içip para harcayıp tekrar gelersin. Ama senin gibi bir tek sen değil? Milyon!

- Ağzından çıkana dikkat ederek konuş diyor babam! Ya sen kimsin?

- Ben mi?

- Evet, sen!

- O kadar gerekli mi?

- Evet o kadar!

- Eğer sen Bişkek'teki büyük toplantıya giden Kızıl bolşeviksen ben de Taşkent'e giden Özgön'ün imamıyım.

- Öyleyse imam şimdiki aklını camiye gidince söyle! Duydun mu?

Diğeri bıyığının altından güldü.

- Zavallı Tanrısı olmayan kul desene!

Bu tarafta bulunan aniden ayağa dikildi.

- Hey sen kendini ne zannediyorsun? Senin de Tanrı'nın da zamanının bittiği vakit.

İkisi iki taraftan birbirlerine vurunca yolcuları götüren nöbetçi ortalığa düşekaldi.

- Hey bırakın. Niye böyle, yaa yürüyün yürüyün başka vagona!

Büyük toplantıya giden delegeyi düşünmeden başka vagona ayırdı, doğru yaptı, o halde kavga durmuş değil. Vagonun içi kavga edenlerden temizlenince tekerleklerin küt küt ettiği duyuluyordu. Yolcular uzun süre ses çıkarmadı. Çok sonradan anlamlı konuşmaları dinleyenlerden birisi:

- İmam size bir soru sorayım mı dedi.

- Niçin olmasın? Olur.

- Söylediğiniz ilk zamanın insanı nasıl olur?

İmam bıyığının altından güldü.

- Niçin önceki zamanın insanı hakkında soru soruyorsunuz?

- Öylesine.

- Tam bu senin sorunu önceden peygamber Hazreti Muhammet'e sana benzeyen birisi sormuş.

Hazreti Muhammet hemen cevap veremiyor bir hayli düşünüp kalmış diyorlar o zaman. O sırada ağacın tepesinde bir bülbül durmadan ötüyormuş. Öttükten sonra uçarak inip yere konmuş. Orada hazreti Muhammet peygamber bu durmadan öten bülbülün uçarak inip

kondugu yere baktığında ne yaptığını gördün demiş. Gidip gören insan: “Hazreti, bülbül yere konup pislik gagalıyor” diyor. O zaman hazreti peygamberimiz: Zamanın bilgisi işte bu bülbül gibi. Ötmesi başka, yaptığı başka olur demiş. Onun gibi özellikle Tanrı’ya inanmayan kimse en sonunda kendine değil kendi yaşadığı zamana inanıyor. Onun için kendi zamanına inanıyorsan Tanrı’ya da inan, itaat et.

Tren ses çıkararak gidiyor. Hafif dalıyorum. Uyku sersemi olunca rüya gördüm. Rüyamda biz Bişkek’e geldiğimizde işte bu demir at gerçekten vagon değil bir zamanlardaki canlı ejderha imiş. Taşkent’e giden Özgön’ün büyük imamı onun eysiz çıplak soğuk sırtına binip beni uçuruyormuş. Uçarak bir yerlere gidiyoruz. Ejderha bize boyun eğip dilini çıkardığında kınından kılıç çeker gibi dili cark curk ediyor. O sırada imama hemen daha da yaklaşım molla diyorum. Neeee? Canlı ejderha nasıl demir ata dönmüş? Molla kendi ejderha oluyor. Bana döndüğünde dilini uzattığında kınından kılıç çeker gibi cark curk ediyor.

Hadi kon yere! Öyle sorduğun için ben ejderhaysam sen şimdi eşek olursun. Sıçrayıp uyandım. Yüreğim küt küt. Tren durunca insanlar dışarı çıkmış. Benimle okumaya giden Dalabay oğlu Töröbay omzumdan dürttü.

- Gapar kalk, Taşkent’e geldik.

Gözümün ikisi birden açılınca uykum dağıldı. Fırlayıp pencereden dışarı baktım. Kocaman görünen binalar. Sırasıyla takke giyen birçok insan var. Dışarı çıktık. Yerdeki meyve ve yemişle göz doyuyor. Üstümüzden uğuldayarak bir uçak uçarak geçti. Uçağı ilk görüşümdü. Ağzımı açıp göğe bakmışım. Takkem yere düşmüş.

- Ya Töröbay Taşkent böyle harikaysa bizim Bişkek bundan da harika olsa gerek?

Burnunun üstü şişince terleyen Töröbay uçağın gittiği yönden gözlerini alamayarak kendinden geçiyor ve dediğimi duymuyordu. Tren gürleyince yola hazırlandık. Bizim vagona tamamen kırmızı kazaklı takkeliler girdi. Bundan dolayı Bişkek’e gittiğimizde tamamen beyaz takkeli Kırgızları görür müyüm diye düşünüyorum. Söylenene göre Bişkek’e dört günde gitmişiz. Vagonun içi bun, sıcak, ter, hayvan gübresi kokuyor. Dik bir yokuştan yukarıya çıktığında lokomotif, göğsünden gök duman püskürterek yedeğe aldığı vagonu güçlükle çekiyor. Taşkent’ten sonra bizi bekleyen duraklarda Özbekler azaldı. Vagona iki dili karıştıran Kazaklar girip çıkmaya başladı.

- Ya, Töröbay beyaz takkeli Kırgızları Bişkek’e gidince görmezsek, yolda hiçbir yerde görmedik.

Tüm dikkati çat diye yarılan karpuzda olan ve onun bal şirasını tandır ekmeği ile keyfini çıkararak ağzına koyan Töröbay dediğimi duymuyordu. Yemek yemeyi seviyor bir hayli obur görünüyordu. Karşısında hızlıca hareket eden Kazak'ın başı sonu belirsiz kuru bozkırına eğilmiş güneş gören develeri gibi çeşitli duraklarda çeşitli insanların girip çıkmasını çok sevmiyordu. Vagonun tabanına koyulan otta gece gündüz hareketsiz yatarak uyuyor da uyuyordu. Yemeği verilince çok mutlu olup keyfini çıkararak yiyor, içinde bulunduğu duruma seviniyor, akıp geçen hayatı anlamıyor veya anlamak istemiyordu.

Günlerden bir gün, sabahtan tren sıradaki durağa gelip durdu. Önceki imam ile konuşan delegenin sayıklama sesi duyuldu.

- Hey geleceğin mollaları kalkın, Bişkek'e geldik.

Fırlayarak vagonun penceresine yapıştım. Kat kat evlerin önünde beyaz takkeli Kırgızlar gidiyor mu diye düşündüm. Karşıya baktım fakat gördüğüme inanmadım. Karşımda kamış ile yapılan sevimsiz iki kötü evin önünde sünnet olmuş çocuk gibi iki ördek paytak paytak gidiyor.

- Oy, ağabey burası nasıl Bişkek? İniniz, ininiz dedi o sırada vagon nöbetçisi.

- Burası Bişkek mi?

- Evet, Bişkek değil de nedir? Sen yeğenim gökten inmiş gibi konuşuyorsun.

Eşyalarımızı alıp başımızı eğerek vagondan indik. Taşkent durağındaki gibi büyük binalar nerede? Önümüze baksak dağ, arkamıza baksak bozkır, yanımıza baksak sazlık var.

Bişkek durağı diye adlandırılan yer iki kötü evden ibaret. Buranın Bişkek olduğuna ben hâlâ inanamıyorum. On kadar kişi başını öne eğerek sessizce ileri geri yük taşıyorlar. İki üç at arabacısı vagondan inen yolcuları arabalarına bindirip, toz yükselterek yola koyuluyor. Güzel kalpak takan Kırgız şöyle dursun kötü kalpak takan bile gözüküyor. Şimdi ne yapacağız? İsteğimizi söyleyelim, gideceğimiz yeri soralım desek sokakta hiç Kırgız yok. Hepsi de sakalı sallanan Rus insanı. Yol boyunca Kırgız göremeyince Kırgız özleyen ruhum hüznünlendi. O sakallı arabacılar bizi, biz de onları düşünmezsek sokakta kalır mıyız? Dördümüz dört yere dağıldık. Bizim arzuladığımız Bişkek buysa? Orada yol kenarında kamışı kopan kötü evler, bataklık göllerde su yosunu deşeyen ördekler, balçığa ağnanarak bok süzen ve bununla mutlu olan kalça kemiği çamur olan domuz yavruları var. Buranın yerine Oş ya da Celalabat merkez olsa olmaz mı? Ne yazık ki Oшта okumuyoruz! Orada kalıp o yerde mutlu olmuyoruz. Yer meyvesini görünce gönlü doyuran Oş pazarı,

mavi temiz suyu, göğe serpilen Ak-Buura boyu, gündüz desen gündüzü, gecesi desen gecesi, salkım üzümü, yeni tandırdan çıkan tandır ekmeği, yemeklerde dolan çayhaneleri gözümün önünden geçti, özletti. O sırada:

- Geliniz çocuklar oturunuz dedi Rus arabacısı. Nereye gidiyorsunuz?

Taşkent'teki uçağa ağız açık bakan Töröbay Bişkek'teki Rus insanına şöyle Kırgızca konuştu.

Ağız açılınca ağız tekrar kapanmıyordu. Sevindik.

- Biz Kırgız halk eğitim enstitüsüne geldik de.

- Aaa!.. Kırgız eğitim enstitüsü? Biliyorum biliyorum. Oraya gittik!

Kötü heybelerimizi arabanın üstüne ileri geri koyup ardından kendimiz de zıpladık. Bir yakınımızı beklerken yanımızda bulmuş gibiydik. Yaşlı adamı kendimize yakın hissedip yüzüne bakıyoruz. Konuşalım diyoruz fakat arabanın paldır küldür ses çıkarmasından konuşamıyoruz.

- İşte orada Kırgız eğitim enstitüsü, dedi o sırada arabacı. Geldik.

Hop hop atladık. Birbirimizi tanıyamıyoruz. Tozdan gözümüzün akı ile dişimiz güçlkle görünüyor.

- Böyle nasıl gideriz enstitüye dedi Egemberdi. Yıkanıp temizlenip öyle gidelim.

Bulvar sokağı (şimdiki Dercin) ile Dungan (şimdiki Kiyev) sokağının ıssız yerinden kanal boyunca gittik. Yıkanıp taranıp sıcak yemek yedik. Öyle böyle derken sonunda geç kalmışız. Şimdi ne yaparız, kime gideriz, nereye gideriz, nerede yatarız? Onlara göre ben daha güçlü gibi görünüyorum.

- Bir yerde bir şekilde yatarız da, enstitüye yarın mı gitmeli?

Osmon Egemcarov şaşırıldı.

- Nerede yatacağız?

- Neresi olursa olsun. Yeryüzü olsa yeter.

Hepsi kabul etti. Oş'tan gelirken bana bu Osmon yakın geldi. Gereksiz konuşmasını duymadım, kötü bir davranışını görmedim. Parmağını ısırıp çok gülmez, kafasına göre davranmaz. Yemeğe sabırlı, uykusuzluğa dayanıklı, dürüst. Biraz mutsuz gibi görünmesi onun soyuna efendilik katıyor.

- Bir yere gidip güneş çıkıncaya kadar sokakta yatalım mı?

Hepsi kabul etti. Pelin otlarından yolarak Dungan sokağı ile Bulvar sokağının kesişimine küçük ot alaçık yaptık. Oş'tan getirdiğimiz yataklarımızı serip zengin yatışı yapıp serilerek yattık. Yol yorgunu olmak kolay mı? Yorulduğumuzdan başımızı yastığa koymayla uykuya hemen dalmışız. Uyandığımızda çoktan güneş tahmini on metre boyunda yükselmiş. Sokaktan ileri geri insanlar geçiyor. Bize durup ne yapıyorsunuz, burada niçin neden duruyorsunuz ya da nerden geldiniz, niçin burada gecelediniz diye merak edip veya şaşırarak soru soran insan yoktu. Bizim böyle sokakta yatmamız onlar için her zamanki gibi günlük sıradan bir olay gibi görünüyordu. O zamanda şehirde otel yokmuş. Kırgızın eğittiği yüzlerce fakir çocuk Kırgız dağlarının dere boylarından akan küçük pınarlar gibi şehre akınca kendi evlerini buluncaya kadar bizim gibi her yerde kalarak yaşamışlar. Şehirlilerin bizi çok tuhaf karşılamamasının sebebi işte buydu.

V

Güneş tahmini on metre boyu yükselmiş. Yıkayıp tarandık. Sokaktan ahlâklı bir çocuğu tutup eline para verip kötü heybeleri, yatılan kötü alaçığı ona emanet edip kendimiz enstitüye geldik. Enstitünün altı gençlerle doluydu. Onların hepsi de Kırgızdı. Toprağımı, akrabamı, yakınımı görmüş gibi sevindim. Bizden biraz daha temiz, iyi giyinen, daha boylu gibi görünenlerden biraz utanarak girdik. Dördümüz dört ayrı yerde korkup kaçır gibi ya enstitüye giremiyor ya da aklımızdakini birilerine soramayıp bir köşeye çekiliyorduk. O sırada iki çocuk bizi izliyordu. İçim ısındı. “Şimdi dostça gelip el verir ilgili kişiye bizi peşine takıp götürür yardım eder. Sonra dost oluruz birlikte okuruz. “Yaklaşan üç gençten uzun olanı merak ederek sordu:

- Nereden geldiniz?

Biz cevap verince diğeri.

- Nerden geldiğini başındaki takkesinden anlamadın mı, dedi.

- Oş'tan mı geldiniz, dedi uzun boylu genç.

- Evet.

- Oo, o zaman Oşlu çingenelersiniz!

Benim gururum incindi. Biz Çingene değiliz, Kırgızız.

- Ne Kırgızı! Çingenesiniz. İki, Egemberdi ile benim başımdaki takkeyi alıp top yapıp oynadılar. Mahcup olduk. Bu neyin nesiydi? O sırada yanımızda duran güzel genç onları kovup takkeyi almak için kavga etti. Diğerlerine peş peşe sövüp yanımıza geldi.

- Ahmaklar!

Şimdi yuvarlanarak top olan takkemizi giyince birçoğunun gözünde daha da düştük. Oradakiler hâlâ bize bulaşmak için fırsat kolluyor. Özellikle takkemizi almak için kavga eden güzel gence en uzun yumruk yaparak sinirlendi.

- Hey sana ne oluyor?

- Asıl sizlere ne oluyor? Bunlar size ne yaptı?

- Mahvederiz seni! Beyin soyundan geldiğini saklayıp fakirim diye okumaya geldiklerini biz bilmiyor muyuz?

- Biliyorsan bildiğini yap o zaman. Bize döndü. Bu ahmaklara üzülme. Tanışalım mı?

İçtenlikle hepimiz ona el verdik.

- Egemberdi.

- Osmon.

- Töröbay.

- Gapar.

- Benim adım soyadım Rahmanberdi Kasımov. Sizler Oşluysanız ben de buralıyım.

- Peki diğerlerinin adı soyadı ne dedim. Takkemi çıkardım yüzünü iyice dışardan tanımak için.

Kırgızbay Kokuybayev. Bu ikisine üzülme, boy ölçüşme. Bu iki zavallının küçük karnı toksa böyle yaparlar. Dört Kırgızı dörde bölerler. Karnı açsa burnuna bok sürsen de koyun gibi ne söyleyeceğini bilemeyip ses çıkarmazlar. Boy ölçüşme. Kötünün hüneri çok, onların hüneri de bu, diyor.

Bu iki şanssızla boy ölçüşüp ne yapıyoruz. Fakat yine de yüreğim sızladı, sevgim azaldı. Rus insanı, Kırgızca konuşup iyi davranışı ile sevgiyle bakarak bizi enstitüye ulaştırdı. O artık sevmediğim gözümün daldığı Kırgız çocuğuna ne oldu? Fakat affetmeye çabaladım. Kendim de hâlâ çocuk olmama rağmen onların yaptığını çocukluğuna, yarım yamalaklığına verdim.

Zil çalınca avludaki topluluklar dağıldı. Daha sonra dinlendik, rahatladık. Peş peşe takılıp enstitünün içine girdik. Yatağını koltuğunun altına alan bir çocuk koridorda bekliyordu. İlginç bu ne? Bu da bize benzeyen uzaktan gelen şanssız mı? Bir öğrenci coğrafya haritasını koltuğunun altına alıp aceleyle yanımızdan geçerken önüne geçip yolunu kestim.

- Hey kardeş sevk ile uzaktan okumaya gelince kime başvuracağımızı bilmiyoruz.

- Sizin işinizi Bazarkul Daniyarov denen öğretmen çözer. Eğitim bölümünün okul müdürü. Yürüyün, odasını göstereyim.

Odanın önüne gelip oyalandık. Birdenbire hep birlikte nasıl gireceğiz? Oş'ta, müdürün odasını en öndeki kişi tıklar, sonra hep birlikte girerdik. Tıklatarak kapıyı açtım. Gözlüklü, dudağı biraz sarkık, kara yağız, zayıf yüzlü kişi kâğıttan başını kaldırdı.

- Öğretmenim girebilir miyim?

- Girin.

Peş peşe girdik. Daniyarov bizi baştan ayağa bir kez süzdü.

- Evet, dinliyorum?

- Biz okumaya geldik.

Daniyarov masanın çekmecesinden uzun liste alarak bizden en uzun olan Egemberdi'ye döndü.

- Soyadın ne?

Egemberdi hiçbir şey demiyor yerinde hareketsiz duruyordu. Familya denen kelimeyi kim duydu?

- Babanın ve kendi adı soyadın ne? Familya denen meğer insanın adı soyadı mıymış diye düşünemeye başladım ben:

- Benim adım Ayti oğlu Gaparım dedim. Oğlu denen sözü Daniyarov'a kendimi beğendireyim diye özellikle ayağa kalkarak oğlu diye söyledim. Çünkü Oş'ta Özbek öğretmenler bazen böyle çağırırdı.

- “Ov”, “ev” diye mi size öğrettiler?

- “Ov” “ev” demek ne öğretmenim?

- Ayti oğlu değil Aytiyev diye yazılması gerek.

- Bilmiyorduk öğretmenim.

- Soyadınızı bilmiyorsanız o zaman neyi biliyorsunuz? Nereden geldiniz?

- Oş'tan öğretmenim.

- O zaman siz kötü kokanlarsınız. Okula aldığımızda da okumuyorsunuz. Oş'unuza gidip o oğlu diye okutan yere gidip okuyun. Dördümüz dört ayrı yerde baştan aşağı ıslanmış gibi geniş dünyamız dar oldu.

- Öğretmenim biz Kırgızız Tanrı çarpsın Kırgızız. Üstelik yetimiz, izin belgemiz var.

- Yok, olmaz.

Böyle yapıp bizi odadan çıkardı. Sendeleyerek dışarı çıktık. Daniyarov'un kine göre diğer Kırgızbay Kokuybayev'in küçük düşüren davranışı bir kuruşa değmedi. Hepimiz üzümlere başımız öne eğip peş peşe takılıp Dungan sokağındaki kötü kulübemize tekrar geldik. Bu ne? İsteyip sevinerek geldiğimiz Bişkek bizi böyle mi karşılayacak? Burada sıkıntımızı haber alan birisi olsaydı! Kötü ot alacağımıza yatıp erken tekrardan yetim oğlaklar gibi dağılıp peş peşe takılıp enstitüye geldik. Daniyarov'a yine bir kez daha söyleyelim. Söyleyince kabul etmezse yalvaralım, yalvarınca olmazsa diz çökelim, diz çökünce de olmazsa dördümüz dört yerde hüngür hüngür ağlayalım insan değil mi merhamet eder, düşünür diye düşündük. Dungan sokağından Bulvar sokağına geçince kıvrıkcık saç kulağına inen kuş burunlu, geniş alnı parlayan genç önümüzden çıktı. Sessizce başımızı öne eğip üzgün gittiğimize acıdı mı ne? Bize ilgiyle bakıp duruyordu.

- Nereden geldiniz.

- Oş'tan.

- Niçin böyle mutsuzsunuz? Birisi mi dövdü?

- Dövmektende beter etti. Uzaktan zar zor gelmemize rağmen Daniyarov denen kişi Oş'tan gelen çingenelersiniz diye okula almadı.

Kuş burun genç kahkaha atarak güldü.

- Tanışalım, sizler Oş'un çingeniyseniz ben de Celalabat'ın çingeniyim. Adım soyadım Coomart Bökömbayev.

Coomart'a hayret edip bakakaldık. "Bökömbayev. Meğer bunların hepsi de ev, ov olarak mı yazılmış? Tüh Daniyarov'a "oğlu" demeseydim kovmazdı! Ona böyle yapsam daha çok hoşuna giderdim diye düşündüm. Azgını açıp gürültü kopararak gülen bu genç, bize yol gösterdi. Celalabatlı çingeneyse Oşlu Çingenelere yardım eder diye sevindik.

- Baş takkeleriniz nerde?

Diğer ikisinin takkeleri vardı. Egemberdi ile ikimiz takkemizi ot alaçıkta özellikle bıraktık. Onlar da takkelerini bırakıp hiçbir Şey yapmadan Şapkasız çıkmış oysa. Konuşmadık. Düşüncemizi Coomart biliyordu.

- Anlaşıldı. O zaman Şöyle yapın. İlk enstitüye gitmeyin Millî Eğitim Bakanlığına gidin. Yürüyün götüreyim.

Birdenbire ümitlenip hemen sevindik. Hızlıca hareket edip iki tarafına ikişer ikişer sıralandık. Coomart rüzgâr gibi hızlıca yürüyor. Biz koşmasakta yanında sıralı Şekilde yürüyoruz. Coomart bizi Millî Eğitim Bakanlığı binasına peşisıra koydu, bana döndü.

- Burada Bayışev denen kişi var ona gidin o sizlere yardım eder. Eğer o işi çözmese Kasım Tıstanov'un kendisine gideriz. Böyle deyip gitti. Korkan Osmon:

- Bu da odasından kovmasın, dedi.

- Öyle yapmaz dedi, Eğerberdi.

- Bayışev diye mi? Rus olsa iyi olurdu dedi önceki arabacı aklına gelen Töröbay.

- Ne yaparsa yapsın, bir girip çıkalım Şimdi.

Bayışev'in odası ikinci kattaymış. Tanrı'ya içimizden bin kere yalvarıp kapısını vurarak içeri girdik. Girmemiz ile Bayışev yerinden kalkarak belgeleri alıp bizi yumuşak karşıladı.

- Gelin çocuklar gelin.

Böyle beklemiyorduk. Bize olan sıcak davranışı ve gelin çocuklar gelin demesine sevindik. Çok duygulanınca ağlamaklı olduk. Dördümüz dört ayrı yerde duramıyor için için ağlıyorduk. Bayışev hem hayret ediyor hem de bizi teselli etmeye çalışıyordu. Burnumuzu sertçe çekip babamızın önündeymişiz gibi isteğimizi, sıkıntımızı söyledik.

- Ağlamayın çocuklar ağlamayın her Şey yoluna girer. Daniyarov'un böyle söylemeye hakkı yok. Oş eyaletinden dört çocuk sormuştuk. Onlar bunlar. Petr Kuzmiç Yudahin'e gitseydiniz o böyle yapmazdı.

Onu nerden bilelim? Bilsek böyle üzülmezdik. Bayışev kendi adına Yudahin'e mektup yazıp verdi. Elimize bir izin belgesi alıp durumumuzu anlatınca yüzümüz aydınlanarak sokakta asaletlice yürüyerek gittik. Enstitünün önüne geldik. Osmon içtenlikle kıyafetimden çekti.

- Önceki gibi Daniyarov denen kişi önümüze çıkıvermesin.

- Çıkıversin!

Töröbay cıyaklayarak ses çıkarıverdi.

- Eyvah görünmeyelim “ov” veya “ev” değil “oğlu” olmuş diye Daniyarov bizimle ilgili Rus müdüre bir şey söyleyiverirse.

- Ha müdürün adı soyadı da ov ya da ev değil hin. Yudahinmiş. Adımızı soyadımızı önce sorar ise Ayti oğlu demez Aytihin deriz.

- Başkasını değiştirsem de babamın adını değiştirmem.

- Sonra o da kovup çıkarmasın.

- Başıyev’in mektubunu aldığında kovmaz.

- Başıyev’in verdiği Oş eyaletinin sevkine bakmadan Daniyarov gibi kovarsa.

- O Daniyarov, bu Yudahin.

- İnanmıyordum. Daniyarov, bunlar Basmacı Şermat’ın soyundan dese, Rus insanı buna inanır.

- O zaman ben en iyisi müdürün odasını bulup geleyim dedi Egemberdi.

- Daniyarov’a görümez hemencecik gideriz.

Egemberdi ensititünün içine girip tekrar hızlıca çıktı.

- Yürüyün.

Egemberdi’nin peşi sıra girdik. Daniyarov bizi görmesin diye, sessizce girdik.

Karşımızda bizi Rus insanı ayakta karşıladı.

- Geliniz göz bebeklerim.

“Kazaklarım” demesi neydi? Telaşlanınca ne dediğini anlayamadım. Dün çingenesiniz diye almıyor, bugün de Kazak çingenesisiniz diye almazsa? Eyvah! Ne için bize Kazak diyor?

- Biz öğretmenim Kırgızız, Kırgızız!

- Görüyorum göz bebeklerim oturunuz.

A a.. “Kazaklarım” değil “karakterim” diyor, “göz bebeğim” diyor yürüyüp oturduk. Sevk mektubumuzu alınca oraya adımızı soyadımızı yazdık.

- Bitti, göz bebeklerim şimdi temizce yıkanıp yemeğe gidin, yataklarınızı akşam alırsınız dedi.

İş bir dakikada çözüldü. Arabacısından tut da müdürüne kadar çok insanlıklımış bu Rus insanı. Biri Kırgızca konuşup neşelendirdi arabası ile yolumuzu karşıladı diğeri Kazakça Kırgızca konuşup böyle bir dakikada işimizi çözdü. Ya biz Oş'tan beri Kırgız diye yolu yanlış gelmişiz. Geçmişteki Kırgızı bir görsek ekilen toprakları özleriz. Nefesimize pişmiş ekmek kokusu gelir. Tulumdaki peynir gibi fakirleştik.

Dışarı çıktık Daniyorav'dan kaçmadık. Eğer karşılaşırsak önünde tay yiyen kurt gibi uzanarak yavaşlayıp geçeriz diye düşünüyordum fakat karşılaşmadık.

***

Dördümüz bir odaya yerleştik. Derin uyuyormuşum sabahleyin zil sesinden korkarak uyandım. Tuhaf... Niçin enstitüdeki zil yatakhane de çalıyor. Fırlayıp pantolonumu giydim. Yavaşça kapıyı açtım. Eline zil alıp her bir kapıyı açan enstitünün müdürü Petr Kuzmiç'in kendi koridorda yürüyor. Yine bir odayı açtı zili çaldı.

- Uyanın yavrularım! Göz bebeğim Coomart, Kasımalı, Abılas kalkın! Sarı ırmaktaki ilime aç olan Kırgız halkı bekliyor, kalkın!

Kıvırcık saçını alnına dökülen Coomart koridora çevikçe çıkıp elini ayağını sallayarak hu hu deyip ağzından zorla nefes alarak dışarı koştu. Onun arkasından Taşım, Kasımalı, Uzakbay çıktı. Petr Kuzmiç kızların yatakhanesine gidip onların kapısının önünde dilenci gibi durarak kapıyı açmadan zili çaldı.

- Kurban olduğum tatlı kızlarım kalkın! Halk içinde yata yata babalarımız uyanmadan cahilce yaşadı. Gece bitti haydi! Kalkın tatlılarım.

Yıkanıp taranıp yemekhaneye geldik. Metal tabağa kaymak koyulan kırmızı borş çorbası geldi. Uzun zamandan beri sulu yemek görmeyen Töröbay başını kaldırmadan ağzını şapırdatarak yemek yemek ile meşguldü. Yavaşça kolundan dürttüm.

- Ağzını şapırdatmadan ye, ayıp.

Dışardan Petr Kuzmiç girdi. Bizi yediğimiz yemeği yutarken gördü.

- Yiyiniz. Gözbebeklerim. Yemeğiniz lezzetli olmuş. Tatil gününde pilav yaptırayım.

Coomart kıvırcık saçını önünden çekip utanarak başını tabaktan kaldırdı.

- Petr Kuzmiç.

- Ne diyorsun gözbebeğim.

- Kasım Tınıstanov'un Kasım şiirleri derlemesini nereden buluruz.

- Bulması zor gözbebeğim. Başarılı şiirler daima talan edilerek okunur. Bende olan sayısı da çalınıp gitti.

Konuşma böylece bitti. Önceden okuyanlar okula, yeni gelenler sınavdan geçmek için enstitüye gitti. Bizim girdiğimiz sınıfta dolu çocuk var. Matematik sınavı bitmiş. Her birimiz kendimize göre boş yer bulup oturduk. Baktığımda yanımda, geçen takkemi top yapıp tepen Kırgızbay Kokoybayev oturuyor. Oysaki kaçmaya niyetlendim fakat kaçamadım. Boş yer yoktu. Burnuna vurasım geldi. Çok sinirlenmişim, sakinleştim. Matematik sınavında ödev alıp yazmaya başladık. Oş'ta okuduğum zaman problemi iyi çözerdim. Resmi nasıl heveslice çiziyorsam problemi de öyle çözmeye başladım. Şimdi yanımda yiğitlik taslayarak oturan Kırgızbay bir o tarafa bir bu tarafa boynunu uzattıkça tedirgin oluyor. Matematikte sıfır gibi görünüyor. Arkasından önünden kopya çekmeye çalıştı. Zaman geçince telaşlanarak ne yapacağını bilemeyip benim defterime gizlice göz ucuyla baktı. Kâğıdımı iki elimin ortasına tam burnumun önünde görülmesini sağlayıp koydum. Kırgızbay üzüldü. Bu sınavdan dördümüz aynı geçtik. Kırgızbay geçemedi. Geçici değil daimi olan yatakhaneye gittiğimizde Kırgızbay kenarda hüzünlü hüzünlü bakıyordu. Bıyığımın altından güldüm. "A mutsuz! Gücün bu muymuş? Dün üstünlük taslayarak vurdumduymazca yüreği ağzına gelen değil miydin? A mutsuz!"

VI

- Gapar!

- Ne?

Doğru görüyorsam Rahmanberdi Kasımov.

- Nasılsın?

- İyiyim.

- Geçtin mi?

- Evet. Ya sen?

- Geçtim. Kırgızbay Kokuybayev "arkadaşını" unuttun mu?

- Niçin unutayım.

- O önceki sınavda da geçemedi.

- Gerçekten mi?

- Mutsuz duruyor. O benim okuduğum sınıfta okuyor.

- Kaldı mı? O geçemeyip kaldı mı?

- Ya Gapar devrim olursa kökten yok oluruz. Her şey düşünüldüğü gibi olmuyor. Hayatın şekli değişiyor, içeriği kalıyor. Senin sınıfında olursa dayanağı olur ancak benim sınıfımda olursa önemszenmez. Sonra Daniyarov onu iyi bir yere özellikle benimle birlikte oturttu.

- Özellikle mi? Niçin?

- Şevke getirirmişim.

Coomart önümüzden çıktı. Bizi görünce unuttuğunu hatırlayıp yanındaki Rusla beni tanıştırmaya gitti.

- Viladimir Vitaleviç ressam olacağım deyip Oş'tan gelen yiğit bu. Size söylemedim mi? Adı soyadı Gapar Aytiyev.

Rus insanı ayağımdan saçıma kadar baktı. Bakışı hem sıcak, hem de zeki.

- Enstitü nezdinde sanat okulu açılmışdı, dedi. Ressamları yetiştireceğiz. Devam edecek misin?

Düşünemiyordum. Yarım yamalakta olsa Coomart hızlı hızlı konuşuverdi. Konuşmanın temelini anlayınca gözlerim parıl parıl açıldı. Rus insanı bir hayli geleceği görüyor gibiydi. Ruh halimi gözümünden okudu. Cep defterini çıkarıp Coomart'a bir şey sordu. O adımı soyadımı söyledi. Yazarken defterine dikkatlice baktım. Benden önce Kasımalı Cantöşev, Satkın Sasıkbayev Cooronkulov ve henüz bilmediğim isimler yazıyordu.

Adımı soyadımı yazan yabancı insan bana elini uzattı:

- Soyadım Obraztsov Vladimir Vitalyeviç. Mutlaka etüte gel. Hop!

- Hop!

Coomart Rahmanberdi'ye döndü.

- Abdilas Maldıyev geldi mi?

- Geldi.

- Söyle şiir korosu kursu da açıldı gelip katılsın.

Böylece okul başladı. Öğretmenlerimiz her türlü millettendi. Kırgız, Rus, Tatar... Çoğu kendi isteğiyle, kendi imkânlarıyla “Doğuya Yardım” adlı slogon ile çalışıyordu. Derslerin çoğu Rus dilindeydi. Okul kitaplarını zar zor hecelediğimiz hâlde iyi anlıyorduk. Hepsinden acı konuşamıyoruz. Anlıyormuş ve biliyormuşuz gibi yapıyoruz. Kısacası Kırgıza zor oldu. Rus dilini öğrensinler diye mi Petr Kuzmiç yatakhane veya yemekhanede bizimle Kırgız- Kazakça konuşurken okul zamanında sürekli Rusça konuşmaya başladı. Rusçaya alıştırmaya ilk defa Petr Kuzmiç Egemberdi’den başladı.

- Lütfen nereden geldiğini söyle.

- Sen, Oş geldin.

- Ne söyledin?

- Sen Oş geldin.

- Hayır, azizim. “Ben Oş’tan geldim” de.

- Ben Oş’tan geldim.

- Otur, Aytıyev!

- Ben?

- Lütfen, horoz bayan cinsi mi, erkek cinsi mi? Söyle.

- Erkek cinsi mi?

- Tavuk nasıl?

- Bayan cinsi.

- Niçin?

- Çünkü tavuk horozun eşi.

Sınıftakiler ha ha ha!

Petr Kuzmiç gülmek şöyle dursun gülümsemiyor, gülse küçük düşmez mi? Kültürlü insan güçsüzün önünde kendini güçlü hissetmiyormuş, çaresizin önünde saygınlığını kaybetmiyormuş. Ah, gelecekte böyle insan olsam ya.

Sınıftakiler hâlâ gülüyor.

- Oy içim oy.

Petr Kuzmiç tebeşir ile masayı tıkırdattı.

- Sessiz olun.

İlk günden Rusça dersler böylelikle başladı. Bizim için sonra kolay oldu. Fakat Petr Kuzmiç'in söylemesine göre Rusçayı "çabuk öğrendik. "Okuyun, öğrenin insan olun denen düşünce, arzu, heves, ilgi o zaman çok güçlüydü. Onun için nerede güç, nerede engel, nerede zorluk varsa üstesinden geliyorduk. Annesinden ayrı tutulup bırakılınca koşan kuzular gibi tam da öyle ilme bilime gümbürdeyerek koştuk.

Bir gün metal kaşığı şakır şukur yapıp yemek yerken kara yağız tombul genç dışarıdan girdi.

- Hey oburlar tabaklara bakmayın bana bakın.

Hepimiz bakakaldık.

- Oburlar! Kısa duyuru! Bugün saat dörtte Kırgız SSR'nin Millî Eğitim Bakanı Kasım Tınıstanov bizim enstitüye geliyor hepimiz katılın!

Kasımalı Cantöşev ağzını dolduran kaşığı ağzından aldı.

- Söylemesen de biliyorduk. İlan yazmıyor mu!

- Senin gibi sağır kulağa devamlı söylemezsen unutuyor.

- Ha ha ha hah!

- Bu kim dedim.

- Bu Taşım Bayciyev denen kurnaz, dedi Kasımalı.

Enstitünün büyük odası tıklım tıklımdı. Kasım Tınıstanov hakkında Coomart çok konuştu. Onu övüp savunarak konuştu. Taşkent'teki Kazak Kırgız eğitim enstitüsünde okuduğunu, o yıllarda Türkistan ASSR'nin akademi merkezinin ilim komisyonunun Kırgız bölümünde oturma başkanı olarak çalıştığını söyledi.

- Şimdiki aydınların yeteneklisi de eğitilisi de Kasım Tınıstanov, dedi. Onun okuma kitabı ile şiirlerini okumayanınız yoktur. Hadi onun şiirlerinden kimler okuyabilir?

Sessizlik. Cevap gelmeyince Coomart kendi şakırdayarak söyledi.

Güzelim nasıl idi geçmiş sürgün?

O nasıl kara duman ortası sıcak?

Bu zaman okuma bilim zamanı.

İşe gir belini sağlam tut.

- Bu kimin şiiri?

- Tınıstanov'un şiiri.

- Hangi şiiri?

- Alaşka adlı şiiri.

- Niçin Kırgızca değil, Kazakça yazmış?

Tekrar sessizlik. Cevap gelmeyince yine kendi söylüyor.

- Tınıstanov bu şiirini yirminci yılında, yirmi yaşında yazmış. O zamanda Kırgızca gazete ve dergimiz yokmuş. Onun için Kazakça yazıp Kazak diliyle "Rus" gazetesinde basılmış.

- Oysa Aalı Tokombayev'e kadar halk ozanımız olmamış mı?

- Elbette olmuş. Ya kim söylüyor olmamış diye?

- Söylemek şöyle dursun yazılmamış! Yazılı edebiyatımız yirmi dördüncü yılının "Erkin Too" gazetesinin ilk sayısında basılan Aalı Tokombayev'in "Ekimin gelen zamanı" adlı şiiriyle başlar diye anlatmadık mı?

- Söylenen de yazılan da doğru değil.

Tuzaktan sıkıntılar çıkmış bugün

Benden başka düşman diyen çıkmış bugün

Hepsi el sallayıp slogan attı

Yerdeki kızıl tuğu yıkılmış bugün.

Coomart şakıyarak okuyup yine soru soruyor:

- Bu kimin şiiri?

- Hangi şiiri?

Sessizlik. Bir hayli sonra sadece Cantöşev isteksizce konuştu.

- "Bugünkü Gün" adlı şiiri.

- Dosdoğru. "Erkin Too" gazetesinin ilk sayısında bu "Bugünkü Gün" şiiri basıldığında gazeteyi kendim çıkarıp kendim organizatörlüğünü yaptım. Sonra kendi şiirimi verirsem olmaz diye düşünüp Tınıstanov şiirini geri çeker. Bu yüzden sadece Tokombay'ın "Ekimin Zamanı" kitabı basılır.

- İlk halk ozanı Tokombayev değil Tınıstanov muymuş o zaman?

- Tınıstanov da değil, Moldo Kılıç, Moldo Niyaz...

Kasım Tınıstanov hakkında işte bundan sonra daha çok şey öğrenmeye başladığımı hatırlıyorum. O kişiyi şimdi sabırsızca bekliyoruz. O zaman da ozan, bilim adamı, sosyologmuş. Yaşının yirmi yedi olduğunu söylüyorlar. Genç olup bunca sanatı nasıl yapmış?

Gürültülü olan büyük salon hemen sessizleşti. Dışarıdan Petr Kuzmiç onun arkasından iki üç yabancı kişi girdi.

- Orada orta boylu buğday tenli güzelce iki kişi vardı. O Kasım Tınıstananov, dedi birileri.

Buğday tenliyi göz hapsine aldım. Nereye gitse o tarafa peşi sıra baktım. Petr Kuzmiç bizimle Tınıstanov'u tanıştıracasına söz verdi. O kısa ve öz konuştu. Sonunu daha da kısa ve öz tuttu.

- Kısacası halkın geleceği, halkın kaderi sizin elinizde. Halkımız bu zamana kadar sadece tarihini değil bugünkü kaderini de hâlâ iyi bilmiyor, iyi araştırmıyor. Çünkü halkımız hâlâ bilgisiz, cahil. Halkın kaderini kim düşünür. Önde gelen aydın kesim. Peki önde gelen aydın kesim kim? Bilgili eğitilmiş insan. "Halkım", "toprağım" denilince yediği yemeği bırakan kişi. Halkın aynası, bu üreten toplumdur. Bilim adamı, yazarı, ressamı, halk ozanları olmayan halk, halk değildir. Sadece karnının kulu olmuş insanlardır. Onun için bizde halk, yurt olalım kültür gören eğitim öğretim gören dünya halklarının sırasına katılalım diye toplanıp halkın cebinden sizlere ücretsiz okullar açtık. Her birinizi ülkenin dört bir yerinden okusun diye bir araya getiriyoruz. Onun için birinci vazife okuyun. "Eğitim, eğitim ve eğitim" diye kim söylemiş?

- Lenin söylemiş.

- Sözün özü şu! Okuyun yiğitlerim!

Konuşma bitti. Dağıldık. Yazarı, ressamı olmayan halk halk değil dediği sözü kulağımda kaldı. Özellikle şu görüşmeden sonra okulun zor olmasına bakmadan canı gönülünden gayret ederek kitap kucaklayıp kitaba dayanır olduk. Şimdi düşününce o zamanda ilime, bilime, geleceğe biz nasıl güçlüklerle yürüdüysük bizim memleket, bizim cumhuriyet şöyle dursun bizim okuduğumuz okulda o zamanda aynı bizim gibi, kösteği kesilen çocuk gibi yeni adım atıyordu. Biz hızlanınca o da hızlanıyordu uçak gibi. Biz yükseğe çıksak o da yükseğe çıkıyordu. Bir yürünen bir büyüyen zamanmış. Onun için önceki gibi "o yok, bu

yok” diye özellikle toplumda sürekli hatırlatan, kendi toplumu için aldırış etmeyen insanlar bu zamanda azdı. Kendi işleriyle kendi aralarında iyiydiler. Canıgönülden ve temiz kalpliydiler.

Kılıcını eline alıp kış geldi. Dayağını attıktan sonra bize dağın taşın arasından, her yerden, her taraftan gelen habere göre, babamızın şehirden ev alması şöyle dursun aç çıplak yaşıyorlarmış. Devlet hangisini karşılasın, bu tarafa destek olsa öbür tarafa destek olamıyor. Çalışıyor gibi gözüküyoruz aslında hâlâ yatıyoruz, geçiniyor gibi gözüküp bazen ağlıyoruz. Ne yapalım kuluz, bilgisiz, cahiliz yani büyük düşünmek için hâlâ cahiliz.

Hazırlık sınıfına kabul edilen otuz çocuk yatakhane yanına kurulan üç çadırda yaşıyor şimdilik. Kış gelmesiyle boz çadırları toplayıp yatakhane içinde yer aramaya başladık.

Orası onlara biz olmadan da dar geldi, bazıları, birinin ayağı diğerinin başının yanına gelecek bir şekilde üst üste yatıyor. Bunu gören Petr Kuzmiç sıkıntıya düşerek ensesini kaşıyor.

- Böyle bunları düşünmedi, mi diyorsunuz gözbebeklerim. Yaz boyu düşündüm. Ancak babamızdan kalan dünya yok, canlarım şimdi.

Petr Kuzmiç gibi insanlar nadir yaratılıyordu sanırım. Bize yatakhane bulamayınca çaresiz kaldı. İlk önce, kendi yaşadığı büyük odayı bize boşalttı. Hanımı ve iki küçük yavrusu ile enstitünün yemekhanesine bitişik olan küçük odaya yerleşti. Biz büyük odaya keçe döşeyip sırasıyla yatak serdik. Zengin yatışı yaparak sere serpe yattık. Bu dünya hayatı çuvaldız gibidir, dört dörtlük olmaz. Hayatımız boyunca payımıza düşen bu rahatlık, bu keyif, bu acı sanki bize hediye edilmiş gibi. Açlıktan, küçük görülmekten, sıtma hastalığından zar zor kurtulmuşken şimdi de bit denen şey saçıma yapıştı, aşırı derecede başımı kapladı. Akıl hastalığından kurtuluyormuşsun ama bittin kurtulamıyormuşsun. “Bite kızınca” gömleğini ateşe atmış denmesine de o zaman inandım. Okula, sıcak bir yere girmem ile onlar canlanmaya başlıyorlar. Canımı yaktığımı söylemeyeyim. Kalpağım omzumdan hareket ediyor sıcak tarafa, şalvarıma yöneliyor süründüğünü tam olarak hissediyorum. Karşıya geçip oturamıyorum. Derse sonra girmedim gömlek ve şalvarımdaki porsuk yavrularıyla kavga edip oturuyorum. İnsan, çare bulamayınca kendiliğinden gitmiyormuş en sonunda bir gün bitlere karşı çare buldum. Kışın en soğuk günde, tan yeri ağarmadan herkesten önce kalkıp soğuk tuvalete koşup girdim. Gömlek ve şalvarımı çözüp tersini çevirerek tuvaletin arkasından çıkılan soğuk yere astım. Kendim paltomu örtünüp tuvaletin içinde dişim dişime değmeden titreyerek oturdum. “Gece dışarı koymadın mı” diyorsanız Tanrı

çalmaz mı? Sabah çıplak vücuduma palto giyemem ki. “Bite karşı ilaç yok mu” diyorsunuz. Vardı fakat o yıl bitin zamanıydı. Yani kurtulamıyordum. Bu yüzden biti çok fazla önemsemiyor, kendim bir hayli zaman titreye titreye tuvalette oturdum. O sırada çocuklar gelmeye başladılar.

- Hey Gaparçık! Sen niye eli bağlı oturuyorsun?

- Oy bu şalvar ve gömleğini asmış! İşeyip kışın soğuşunda kurutmuş.

- Ha ha ha!

- Hey çık çabuk!

Çok fazla donan bit gömlek ve şalvarımın dikişlerine yapışmış. Asıla kalıp sarkmış. Donan bitleri dikili olan dala bırakmaya başlıyorum.

- Hey Gapar bite dalıp pipine soğuk aldırırverme?

- Ha ha ha!

- Bana gülmeyi bırakıp sizde böyle yapın. Bendeki porsuk yavrularından sizde yok mu zannediyorsunuz.

- Vay bununki iyi akıl.

Günlük olmasa da haftalık iki kez gömleğimi yıkıyordum. İlk kış benim için ve benim gibi anne babası uzakta olan fakirler için zor oldu onun için mi, ben ve benim gibiler baharı sevinçle karşıladı.

Birinci sınıfı bitirip yazın tatile dağılma zamanı geldiğinde, benim başıma şöyle bir olay geldi: Yatakhane Rahmanberdi'nin yeni gömleği kayboldu. Aramızdan kim aldı? Rahmanberdi çok üzüldü. Yazın evime giyip giderim diye sakladığı tek gömleğiymiş. Coomart bu sırada telaşlanarak gitti. Üstelik enstitüde Gençler Teşkilatı Kurumu'nun sekreteriydi. Enstitüde olsun, yatakhane olsun fırlayarak öne atılıp konuşan o idi. Gömleğin kaybolmasıyla ortaya çıkıverdi. Hepimizi yatakhane önünde sıraya dizip gözümüze gözünü iyice dikti.

- Şaka yapıp aldıysanız verin.

Sessizlik. Birileri yavaşça güldü.

- Şaka edip ne yapsın?

- O zaman çalmışsınız.

- Hırsızlık yapan versin.

- Çalan kişi nasıl versin?

- O zaman köpek getiririz! Kimlerin olduğunu köpek hemen bulup gösterir!

Bu hırsızlığın şaka olmadığından ve hiç kimsenin gömleği geri vermeyeceğinden Coomart emin oldu. Üç çocuğu üç sınıf denetlemeci yaptılar. Bizi dışarıda tutarak üçü yatakhaneye girdi.

-Her yeri arayıp çıkın! Kötü heybelerin dibine kadar bakın!

Biz dışarıda sıramızı bozmadan dizili bekliyoruz. Yarım saat sonra üçü geri çıktı.

- Bulundu gömlek!

- Kimde?

- Aytiev'in heybesinden.

Birileri yanımda gürültü yapar gibi oldu. Bu neyin nesi? Hepsi beni sadece beni izliyormuş. Coomart'ın rengi atmış ve iki gözü ok gibi olmuş. Şimdi de beni dövecek gibi bana yükselmiş.

- Çık ortaya!

- Ortaya çıktım. Ne olup bitti hemen? Ne yapacağımı bilemediğmden kafam karıştı.

- Ne için çaldım?

- Çalmadım.

Coomart yeri tepti kıvrıcık saçları gözlerinin önüne düştü.

- Eğer şimdi suçunu kabul etmezsen o zaman kararımı söyleyim!

- Enstitünün kapısı yarın sana kapalı!

- Çalmadım! Tanrı çarpsın hırsız değilim.

- Sonra ben çalmış mıyım? Ben çalıp sonra heybeme mi koymuşum ya!

Kendimi ne kadar tutsam da gözyaşımı tutamıyordum. Başımı eğip dudaklarımın titrediğini hatırlıyorum. Dünyam bir kuruş oldu. Şimdi yemekhaneden çıkan Akkagaz Arabayeva adlı kız benim acınacak olan halimi görünce çok merhametlice yanıma geldi.

- Coomart bu yaptığın ne? Bu kendi sınıfında iyi okuyan en terbiyeli çocuk. Çalan kişi böyle olur mu? Bulmuşsunuz hırsız!

- Heybesinden bulunmadı mı?
- Belki heybesine başka biri koymuştur? Ha, sabahleyin herkes derse girdiği zaman Rahmanberdi Kasimov'un odasından Kırgızbay'ın tek çıktığını görmüştüm.
- Kokuybayev çık ortaya!
- Kırgızbay ortaya çıktı.
- Herkes okuldayken sen niye yatakhane de yalnız kaldın?
- Rahmanberdi sabahleyin derse gidene kadar gömleğin var mıydı?
- Vardı.
- O zaman gömleği işte sen almışsın Kırgızbay!
- Almışsın da Gapar'ın heybesine koymuşsun!
- Tuhaf dedi Kasımalı Cantöşev. Çaldığın gömleği niçin Gapar'ın heybesine koydun ki?

Coomart:

- İki seneden beri “dost” onun için. Kırgızbay suçunu kabul et. Yoksa zaten bir uyarın var, öylesine atılıp gidersin!

Kırgızbay sessizce başını öne eğdi. Coomart onun için bir şey düşüneyim bu kez sert ikaz edildi.

- Enstitünün gençler komisyonunun sekreteri olarak fikrimi söyleyim! Suçu üstlenirsen enstitüde kalırsın, üstlenmezsen o zaman bitti! Kamçının başı gibi zıplarsın!

Kırgızbay başını yerden kaldırdı.

- Öylesine şaka yaptım.

Böyle, fazlasını hatırlamıyorum. Kırgızbay'ın yakasından çekip ısırınca öldürecek gibi hemen tutmuşum. O benden uzundu güçlüydü. Yumruk atmak nerde? Zorla da olsa kulağına ve burnuna yetişip ısırıcakken hemen karşılık verdi kendimi yerde buldum ancak kulağını da burnunu da ısıramadım. Beni ondan ayıramadılar. Ellerim Kırgızbay'ın yakasına kıskaç gibi yapışmış. Petr Kuzmiç geldi. Onu görünce babamı görmüş gibi hüngür hüngür ağlayıverdim. Derdimi o hemen anlamış gibi, başımı okşadı.

- Onu tanıyorum. O böyle bir alçaklığı hiçbir zaman yapmaz. Sakin ol, sakin ol.

Olan oldu, ondan sonra Kırgızbay bana dik bakamaz oldu.

Benim gibi yakın yerde akrabaları olmayanlar yazınki tatilde enstitünün yatakhanesinde kaldı. Üstelik gitmeye onların da o kadar gönlü yok. Burada üç öğün yemek, voleybol, futbol.

Bir gün ses çıkarmadan yemek yerken Petr Kuzmiç yavaşça yanıma gelip oturdu.

- Nasıl, lezzetli mi?

- Lezzetli.

- Gaparcık, seni yaz tatili için Oş'a göndersem. Orada kimsen var mı?

- Var, Petr Kuzmiç. Babam var.

- Görüyorum ki sen azizim çok üzülüyorsun. Acaba, aile hasreti mi çekiyorsun?

- Evet.

- Tamam, ben seni gönderiyorum, ama baban seni geri gönderecek mi?

- Gönderir, gönderir Petr Kuzmiç! Geçen sene kendi getirmişti beni.

- Tamam, benimle beraber gel.

Nereye gittiğimizi sormadan peşine takıldım. Pazara geldik. Şehirde o zaman da dükkân yoktu. Gereken her şey pazardan elden alınırdı. Dünden beri aralıksız yağın yağmurda arabaları su birikintisindeki suları şapırdatarak geçtiğinden pazarın içi belime kadar çamurdu. Petr Kuzmiç'in yanında bazende arkasında giderken kendimce düşündüm. "Pazara beni peşine takıp niçin getirdi? Evine yiyecek alınca onu götürüyem diye mi?" O zaman altın gibi bir kişinin ihtiyacını yerine getirince Tanrı verirdi. "Fakat düşüncem farklı çıktı. Petr Kuzmiç bana kıyafet almak için beni peşine takıp getirmiş.

Ha, kıyafet ile ilgili. Geçen sene ekim bayramında hepimize bir kez kıyafet olarak kara branda bezinden pantolon ve gömlek verilmişti. Bedenine bakmadan yardım edilmesine seviniyor birimiz kısaltıyor birimiz uzatıyor ya da değiştiriyoruz. Kendi kendimize zar zor ölçüyorduk. Bu da şimdi tam olur. Paltomuz tuhaf oldu. Hazırlık sınıfında okuyan erkek çocuklara yakası omzunu kapatan kızların giydiği kıpkırmızı palto verildi. Sebebini sormak isteyen kim? Kız ve erkekler aynı giyindik, kıyafetlerimizi sevinerek giyindik. Babamızın alamadığı paltoyu giyince kız ya da erkek paltosu olduğuna bakar mıyız! Kızların ve erkeklerin aynı gül gibi kıpkırmızı olduğunu gören şehirliler gülerken kahakaha attı. Bundan utanmıyorduk, kibirlenerek şarkı söylüyorduk. Geçen sene bir defaya mahsus

verilen kıyafetim yırtıldı. Petr Kuzmiç bir kez kıyafet giydirdi, kendi giymiş gibi sevinerek gülümsedi.

-Şimdi eve gidebilirsin. Yarın demirbaş müdürü tren biletini alacak. Peki, sana verdiğim ödevi hatırlıyor musun?

- Hayır, Petr Kuzmiç.

- Hatırla.

- Tatilde kendi köyündeki okuma yazma bilmeyenlere okuma yazma öğret gel dediniz.

- Doğru.

Sabah yola çıktım. Yola çıkmak nasıl güzel. Eğer seni birileri bekliyorsa ya da uğurluyorsa o zaman daha da güzel. Tren şehirden uzaklaştığında nedense duygulanarak ağlayıp mendilimle gözümü sildim. Bişkek'te babam kalmış gibi yüreğim cız etti. Kuzmiç'in mükemmel iyiliğini hatırlayınca onu özlediğimi farkedip pencere ardında hafifçe esen sarı bozkıra bakıp uzun uzun sessizce ağladım. Hiç kimseye görünmeden sevinerek ağladım. Aslında öksüzlüğün acısından dolayı hayatımda böyle ağlamam gerek fakat bu denli kendimden geçerek ağlayamam. Çünkü bu öksüzlüğün ağlaması değildi. Hor görülmenin ağlaması da değildi. Bu babamın tanımadığı Bir Rus insanının beni kollamasının duygulandırdığı bir ağlamaydı.

O sırada birileri:

- Hey molla dedi.

Baktığımda önceki yerli imam ile kavga eden çoban.

- Selamünaleyküm amca! Nasılsınız? Nereden geliyorsunuz?

- Nereden olsun? Senin geldiğin şehirden. Her zaman trende karşılaşıyoruz.

- Yine mi büyük toplantıya gidiyorsunuz?

- Evet. Gittiğimde de Abdülkadir Orozbekov denen amcanı Kırgız ASSR'nin icra komitesine seçeceğim. Orozbekov'u duydun mu?

- Duydum.

- Peki kendisini okudun mu?

- Hayır.

- Oku, oku, kurban olduğum. Kör insanın dayağının, yeri gagalayan zayıf at gibi olduğunu görmedin mi?

- Başımı salladım.

- Cahil insan sorun çözmede kendini tek gibi hissedermiş. Onun için oku kurban olduğum. Okumayan kişi kördür. İşte ben cahil insan, merkeze gidip sorun çözüyorum.

- Aslında sorun çözülmedi, olacak kişiye oy kullanmak için özellikle Oş'tan geliyorum.

Bu durmadan konuşan aydın kişi ile geçen yıl bir vagona merkeze birlikte gelmişken bu yıl birlikte gidiyorum. Cahilliğiyle akıllı görünür. Akılsız olsa hatasını kabul eder mi? Aslında sorun çözülmedi, olacak kişiye oy kullanmak için özellikle Oş'tan geliyorum demezdi. "Hatasını açıkça söyleyip kabul etmek akıllılık, yiğitlik" diye Petr Kuzmiç söylemişti. Böyle insan eğitimi olursa halkın, vatanının gerçek çalışanı gerçek sahibi mi olur? Böylelikle Petr Kuzmiç'in bir sözü aklıma geldi. Tembel üstelikte akılsız insan bilime sahip çıksa işi değil halkın yurdun kişiliğini de beraber yıkar diyordu. O zaman biz "Petr Kuzmiç, tembel ve akılsız kişi eğitimi olur mu? Anlayışlı ve gayretli insan sadece derin bilime sahip olur" der. O Kazakça- Kırgızca konuşanlar hani derin bilimi olmasa da okuma yazmayı yok ederler. Yüksek eğitim alarak sonra bir gün tesadüfen birisinin yardımını ile başa geçip yönetime gelen kendi akıyla boy ölçüşür. Akıllılara akıl öğretip buyruk vermek istiyorsan onlara okuma yazmayı öğretme fakat halk işine yarayan halkım dendiğinde yediği yemeği bırakan kıymetlileri okutmalı yönetime geçirmeli, çünkü bu akıllıya akıl öğreten kibirliler erken mi, geç mi demeden önce büyük ağacın dibine oturup sonra tepesine çıkıp dinlenirler rüşvet alan kurtlar gibi. Onlar yeni zamanımızın tamamına zarar vermesi mümkün.

Evet. Bizim bugünkü "yaramızı" meğer o zaman da peygamber gibi avucunun içine fala bakarak görmüş gibi.

Taşkent, Kokoy, Ancıyan'ı geçip babamın toprağını bağlayıp verdiği Tölöykönüm'e geldim. Kendi vatanımın toprağı, kendi vatanımın havası oh!.. Orada kalpağını iyice giyen İmangazı Ağabey'in atının kılı hafifçe esmesiyle hızlıca rüzgâr gibi belirsiz bir yöne gidiyor. İlk köy çalışkanı diyorlar. Babamla ikimiz kucaklaştık. Köydeki cahil bilgisiz insanlar için aydan gelmiş gibi oldum. Babamın kötü evine kim uğrar.

- Ayti'nin Gapar'ı molla olup yerin yedi dibinden gelmiş.

- Yetim yetiştirdi bu.

Gelmem ile oturmadım işe giriştim. “Cahilliği yok etme”, “cahillik ile savaşıma” adlı sloganın ünü o bölgede yayılmış. Tatile gelen her bir öğrencinin görevi en az on kişiye okuma yazma öğretmekmiş. Nasıl çalışıp ne yaptığı hakkında rapor oluşturup götürmek takip etmesi gereken göreviymiş. Köyü dolaşp harf öğrenmek isteyen kişileri toplayıp okuma öğretmeye başladım.

Kamçının sapıyla kalpağını ensesine iterek konuştu İmangazı ağabey.

- Gapar yakında bize traktör denen demir at gelecek diyorlar bu doğru mu?

- Doğru.

- Onun ata benzemediği yem yemediği, su içmediği, dinlenmediği söyleniyor bu doğru mu?

- Doğru.

- Ya, kızın boşansın zormuş o zaman.

- Bir günde de bin atın işini tek başına bitiriyormuş diyorlar. Toprağını kendi sürüp tapanını kendi çekip tohumunu kendi ekiyormuş diyorlar.

- Ya, kızın boşansın sosyalizm denen bu değil mi?

- Ya...

- Ya.. Senin okuduğun Çüy kenarına dört ayaklı makine gelmiş mi?

- Gelmiş.

- Yem yemediğini, gerçektede hızlı olduğunu söylüyorlar. Onu sinsice ürkütelim diye post giyip önüne yatmışlar. Çok az korkmuş. Ancak attan akıllı görünüyor, kendine tepmiyor. Posttu da sadece çok az çiğneyip geçmiş diyorlar.

- O, Utanmaz! Ağzı açılan büyük kalpaklının ağzını kapatmamasına şaşırıyorlar. Yılıktan da akıllıymış ha?

- Deme.

Bir gün İmangazı ağabey şöyle söyledi:

- Okuma yazma çıkmış, kardeşim. Bu güzel. Şimdi durma. Geri dönmek zorundasın.

- Ee?

- Bize öncü ol. Evlenince ev yapiveririz.

- Benim ressamlığım mı? Ressam olacağım diye okumayım mı?

İmangazı ağabey eliyle hoşlanmadan işaret etti.

- Ressamlık dediğin şey, insanın kaşını gözünün kâğıda çizildiği şey mi?

- Evet.

- O da hüner mi! İnsan olacağım dersin büyük ol, halkı yönet. Bundan büyük hüner yok kardeşim.

Gözüm açılınca halkı gören vatanı gören uzak yerden doğduğum yere gelen ben buna inanayım mı?

- “Büyüğün arkası sıkıntı” diyor İmangazı ağabey. Sonra acı çekmek istemiyorum.

VII

Bin dokuz yüz yirmi sekizde Kırgız halkı Arap alfabesinin yerine Latin alfabesini kabul etti. Yazım kurallarının yeni yöntemlerinin tekrar düzenlenmesi ve tekrar yazılması için görev verilecekti. Bu önemli işi yapması için Kırgız ASSR'nin o zaman ki Halk Eğitim Bakanı Kasım Tınıstanov, Arabayev'e güvendiği için Arabayev'i seçti. Arabayev kendine yardımcı olması için kendinden yirmi beş yaş küçük Kuseyin Karaseyev'i seçti.

Kuseyin Karasayev tertipli ve temiz giyinen, çok düşünen, güzel konuşan, düzenli, beyaz tenli ve güzel bir yiğitti. Arabayev bir gün ona şunu söyledi:

- Latin alfabesine geçmemiz için yenilik yapmamız, özellikle kitap çıkarmamız lazım. Kitap yazıp çıkarmak için kitabı süsleyecek ressam lazım.

- Petr Kuzmiç'e başvurmalı. Onun Öğretmenlik Yüksekokulunda² “Kızıl Alev” kursu açıldı. Orada şimdi sadece geleceğin mimarları yok diğerlerinin de hepsi var.

- O zaman Petr Kuzmiç'e git durumu anlat. Bize çok iyi olan resamlardan birini versin.

Ertesi gün Kuseyin Öğretmenlik Yüksekokuluna geldi. Petr Kuzmiç yokmuş. Petr Kuzmiç'in çocuğu ölünce iki gündür gelmedi, dedi bekçi. O zaman taziyeye gideyim, diye düşünen Kuseyin Yudahin'e gitti. O evinde değil, öğretmen yüksekokulunun yemekhanesindeymiş. Yatakhaneye girip çıkanların başı öne eğik, üzüntülü, neşesiz, teknik lisede okuyanların hepsi meğer oradaydı. Kuseyin içeri girdi. Yatakhaneenin kızıl köşesine tabut koyulmuş. Yuvarlak şekilde oturan okuyucular var. Tabutun başında Petr

---

² Millî Eğitim Bakanlığı 1928 yılında öğretmen yüksekokulu olarak değişmiş.

Kuzmiç gücünü kaybetmiş. Cora adlı tek oğlu vardı. Ah zor olmuş! Kuseyin sessizce sordu:

- Cora kaza yaptığından mı?

Yanındaki ağız açık bakakaldı.

- Bu ne demek? Cora dışarıda oynamıyor mu?

- O zaman bu kim?

- Bizimle okuyan Abazkan Şabdanov'u tanıyor musun?

- Evet.

- O. Dün kaza oldu.

Kuseyin orada sadece düşünüp Petr Kuzmiç'e baktı. Kuzmiç tabuta eğilip üzülmeye başladı.

- Oy oy! Abazkan gözbebeğim ay! Çok erken gittin aramızdan! Kendin ölmedin bizi öldürdün oy! Yakınları gözyaşını sildi.

O günde, yarın da Kuseyin, Petr Kuzmiç'in yanına cesaret edip gidemedi. Ancak hocasının görevini en kısa zamanda yapması lazımdı. Resim kursunu yöneten Obratsov'a gitti.

- Vladimir Vitaleviç Latin alfabesini çıkarmak için bize ressam lazım.

- Size öylesine bir ressam mı lazım, yoksa en iyisi mi?

- Elbette en iyisi.

Obratsov uzun gömleğe Lev Tolstoy gibi kemer bağlayan ressamdı. Sağ elini kemerine sokup etrafa bakarak bir sürü çocuğun içinden birini çağırdı.

- Aytiev gel buraya!

- Baksam ki Obratsov. Geldim.

İşte bu, Kuseyin Karasayev adlı öğretmenin. Ressam lazımmış, ne derse onu yaparsın.

- Hop!Hop!

Bu uzun kirpikli, kararsız davranan sarı şey kitap süsleyebilecek mi, der gibi Kuseyin bana hoşlanmadan baktı.

***

İşenalı Arabayev, beni sıcak karşıladı. Resim çizemeyince elim kaşınan, gönlüm kırılan ben işe hemen daldım. Bir gün Arabayev benim başımı yavaşça okşayarak:

- Yiğidim güzel güzel, deyip bıraktı. Kırgız resim sanatını yönetenlerin başı işte sen olacaksın.

İçimden bir hayli böbürlendim. Resim sanatına büyük önem vererek konuşan biriyle ilk karşılaşmamdı.

On yedinci yıla kadar okuma-yazma bilen Kırgız dört kişiye İşenali Arabayev onların ilkiydi.

Şimdi değil onuncu yıllarında da Arabayev Kırgız dilinde okul kitapları yazmış. Çocukları okutup halkı aydınlatmak için tüm gücünü harcamış. On üçüncü yılı “Medrese Gapiyanı” bitirip, on altıncı yıla kadar Isık Köl ile Tiyan Şan’ın köy kışlalarında çocuk okutup öğretmenlik yapmış. On altıncı yılda korkarak kaçan halk ile birlikte Kıtay’ın Üç Turpanına kaçmış, kendi memleketine tekrar on yedinci yılda döner. Gelmesi ile Kırgız okullarında öğretmenleri yetiştiren ilk kursları kurar. Yirminci yılların başında Türkistan ASSR’nin Millî Eğitim Bakanlığında çalışır. Daha sonra Kırgız bilim komisyonunu yönetir.

“Manas” destanını halk ağzından derleme işini ilk olarak Arabayev ele almış. Sagınbay Orozbakoğlu’nun ağzından yazdırma görevini, Kaim Miftakov’a sunar fakat Kaim Miftakov manasçının sözünü Kırgız dilinde iyi yazamadığı için bu görevi İbrayım Abdırakmanov’a verir.

İşenali Arabayev, o zamanda sadece Kırgızlar arasında değil, tüm Türkiye’de de tanınmış bir mollaydı. Yirmi dördüncü yılı Orenburg şehrinde gerçekleşen Kazak, Kırgız bilim insanlarının ilk toplantısına Türkistan ASSR’nin Millî Eğitim Bakanlığı adına delege olarak katılmış. Toplantının yürütme organında yer almış. Toplantıda Kırgız alfabesiyle ilgili hâlâ çözülemeyen meseleleri açmış. Gelmesiyle Kırgız öğretmenlerine rehber olacak “Yenilik” isimli küçük bir kitapçık yazıp orada on bir dersin örneğini vermiş. İlk basılan okul kitapları, yazılan dil bilgisi kuralları ve çocuk okutmaya yol gösteren metot kılavuzları; Kırgız okullarını ilk açan tecrübesiz genç öğretmenler için Arabayev’in bu yeniliği karanlıkta yolunu bulamayan, ne yapacağını bilemeyenlere ışık olmuş. Bir sıra ben ona:

- İşeke niçin Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiyoruz dedim.

O her zaman olduğu gibi hemen konuşmuyordu, sonra bıyığını okşayarak sessizce şöyle söyledi:

- Genç çocukların çabukça mektup okumasına, büyüklerin cahilliğini hemen yok etmesine, en önemlisi halkın kültürünü hemen ortaya çıkarmasına Arap alfabesi engel oluyor, bundan sonra da olması mümkün, onun için.

- O zaman Latin alfabesi bize uygun mu?

- Çok uygun. Şimdi haydi git yatakhaneye. Bugünlük bu kadar.

Yatakhaneye geç gittim. Bir odada dördümüz yattık. Raykan Şükürbekov, Ceenbay Samaganov, Abazkan Şabdanov sonra ben. Diğerlerini bilmiyorum Abazkan'ın ölümü beni oldukça çok düşündürdü. Dün vardı, bugün yok. Dün yeryüzündeydi, bugün yer altında. Onun varı yoğu bu hayattı, yıkılmadan hayat kaldığı yerden devam ediyordu. Ay ömür ay! Bu dünyaya gelmemizle birlikte erken mi, geç mi yoksa vaktinde mi gidiyoruz. Gelip gitti, misafir değil miyiz?

Böylelikle yatakhaneye geldim Abazkan'ın yattığı yatağa yabancı bir genç yatmış. Gelmem ile Raykan arkamdan girdi.

- Seni bekliyoruz.

- Ne oldu?

- Abazkan'ın yatağında yatan yabancı genci eliyle işaret etti.

- Abazkan'ın yerine geldi. Tanıştırayım. Adı soyadı Alıkul Osmonov. Bu genç de senin gibi yetim.

Yüzüm düştü.

- Tok olduğunu söyledi! Beni niye beklediniz?

- Bu arkadaş kavga edip gömleğini yırtmış. Kuzmiç'e gitsek Abazkan'ın acısından unuttur, gitmesek böyle yırtık gömlekle okula gitmek şöyle dursun yemekhaneye bile gidilmez.

Heybemdeki eski temiz gömleğimi alıp Raykan'a verdim. Raykan orada sırt üstü yatan gence döndü.

- Haydi al!

Yüzünde biraz benek var, alnı dar, üstteki dudağı biraz kalın, sağ taraftaki burun kanadında tumbul et beni var. Sivri başlı zayıf genç yerinden kalktı. Kalkınca gömleği Raykan'ın elinden yavaşça alıp bana bakarak sessizce teşekkür etti. Sonra çekinerek güldü. Gömleği hemen giydi. Onun dış görünüşünü, insana yavaşça utanarak bakmasını, sessizce çekinerek gülmesini, sıcak davranışını sevdim.

Bir gün Petr Kuzmiç birinci ve ikinci sınıfın öğrencilerini toplayarak şöyle dedi:

- Gözbebeklerim, geçen Kasım Tınistanov gelmişti. Sizin iyi okumanızı beğenip sizin için para bıraktı. O parayla Moskova'ya geziye gidiniz.

Diğerlerini bilmiyorum, benim sevincim anlatılmaz. Moskova'ya giden kişi o zamanda Mekke'ye gidip gelmiş gibi olurdu. Halkımızın atar damarı orası. Lenin'in yaşadığı, Lenin'in çalıştığı yerd. Yolculuk gününü sabırsızlıkla bekledik. Böyle zamanda gündüzden gece, geceden gündüz uzak olurdu. Yetimleri ülkenin dört bir yanından toplayarak bir araya getirip üstüne beyaz çarşaf örtüp eline beyaz ekmek veren, babadan daha iyi bakacağını söyleyen Moskova nasılmış? Cennetin bir köşesi sanki. Gapar Moskova'ya gitmiş, diye Tölöykönlüler duysa! Hepsinden çok köpekler ile kemik için dövüşerek yaşayan Coro avulundaki çocuklar duysa!

Beklenen gün geldi. Altmıştan fazla çocuğu bir vagona bindirmiş Kuzmiç. Dört beş çuvala koyulan ekmek, erik, şeker, çay ve kurumuş kolbasadan oluşan yol azığımızı vagonun bir kenarına hazırlayıp koymuş. Her gün sabahleyin yemeği oradan alıyoruz. Öğlen ve akşamda Kuzmiç istasyondan sıcak yemek alıyor.

Tren ormandan çıkıp ormana giriyor. Rusyanın geniş bozkırları boş duruyor ekilmiyor, ot dizlere kadar uzanıyor. İlkbaharda bir buzağı alıp yeşil çayıra salıvercen sonbaharda kendi kendine hiç bakmadan öküz oluvermiş. Fakat niçin hayvan baksınlar? Buzağı şöyle dursun köylerde tavuk görünmüyor.

İşte orada Moskova! On üç gün yol gittikten sonra Moskova göründü. Hepimiz pencereye yapıştık. Yüksek, hem iri yapılı hem de gösterişli evler... Hiçbir etki altında kalmadan akan derya gibi sağa sola giden halk. Moskova'ya göre bizim Frunze perişan bir kasaba oysa. Trenden indik. Annesinin peşine takılan civeivler gibi Petr Kuzmiç'i gürültü koparrı gibi takip ediyoruz. Şehir dışındaki teknik eğitim lisesinin yatakhanesine yerleştik. Duşa girip beyaz çarşafı mutlu bir şekilde yattık. Sabah ve akşam yemeğini teknik lisenin yemekhanesinde, şimdi ise öğle yemeğini şehrin iyi olan yerinde yiyorduk. Şehri dolaşmaya gittik. Moskova'da at arabası çok. Tulpar gibi yarışa çıkmış, devamlı hareket eden argımaklar arabayı sürükledikçe içim açıldı. Müzeleri, dükkânları, parkları dolaştık. Şimdi tiyatrolar kaldı. Kırgızın gelecekteki şairleri, yazarları, ressamı, partiye ait memurları Rus halkının klasik operası ve müziği ile tanışıyor. Bir gün Petr Kuzmiç bizi "Yevgeni Onegin" operasına götürdü. Oyunun kendinde değil, tiyatrunun içinde kendimizi

küçük görerek kötü hissettik. Asılı resimleri görüp sonra aynadan kendimize baktığımızda küçük olduğumuzu gördük.

Oyun başladı. Yavan ekmeğin kaygısını çekip geçimini güçlkle sağlayarak bir şekilde karnını doyuran yetimler, operayı düşünür mü? Oradaki sahnede ikisi ne zaman konuşacak ya da ne zaman barışacak diye düşünüyoruz fakat durmadan ikisi, iki ayrı yerde şarkı söylüyor da söylüyor. Yerimizde duramayıp sıkılmaya başladık. Oyunun ortasına gelince sessizce etrafa bakıyor kıymetli Kırgızın gelecekteki gençleri yatmış çoğunluğu uyuyor. Kimisi horluyordu. Petr Kuzmiç boynunu uzatarak yanındakine fisıldıyor.

- Oy gözbebeklerim rezil olduk Moskovalılara uyanın!

Akşama kadar şehri dolaşan çocuklar sonra birdenbire uyuyakaldılar.

Arada Petr Kuzmiç hepimizi bir köşeye toplayınca içinden üzülse de dışından belli etmedi.

- Gözbebeklerim bizim gördüğümüz Aleksandr Puşkin'in yazdığı poeması. Başladı, yiğitlerim uyumayın. Yüzünüzü soğuk su ile yıkayıp güzelce izleyin.

Durmadan şarkı söylüyor, dediğini anlasak. Kimimiz tekrar uyumuşuz. Bir araya toplayıp oyunun yarısında bizi peşine takmadığına ya da yanına oturtmadığına Petr Kuzmiç çok pişman oldu. Ertesi günde üzüldü fakat üzüntüsünü dışına yansıtmadı.

- Gözbebeklerim dün çok rezil olduk. Moskovalılar güldü! Yiğitlerim ikinci tiyatroya sizi götürmeyeceğim.

Moskova'da yirmi gün kadar geçti. On iki gün daha geçince, tekrar Frunze'ye geldik.

VIII

Alıkul geceleyin takır takır öksürüyor. Hava kapansa Alıkul beraberinde kötüleşiyor, öksürüğü daha da artıyor. Gece boyu öksüren o, sabahleyin karnını içine çekerek:

- Bu kuru öksürükten içimin iç derisi ağrıyor deyip sessizce güldü.

Sınıf öğretmenimiz bir gün sınıfa deneyimli bir kişiyi peşine takıp geldi.

- Çocuklar bu doktor. Sizleri muayene etsin diye çağırdım.

Deneyimli doktor hepimize bakıp muayene etti. Alıkul ile Raykan'ı bizden ayırdı. İşte o günden beri çekiyor, ömrü boyunca Alıkul'un başı hastane ve doktordan kurtulmadı.

Tecrübeli doktor Alıkul'u hastaneye alıp götürdü. Önceden kurum olarak bir teknik lise vardı. Onun batı tarafında, demir yolunun kenarında uzanan bir katlı eski ev o dönemlerde

hastane olarak adlandırılırdı. Alıkul, oraya yattı. Çocukluk çağında verem hastalığına yakalanmış, hastalığı akciğer hastalığına dönmeye başlamış. Hastanede bir aydan fazla yattı. Öksürüğü kesildi. Çıkacağı gün hepimiz toplandık. Raykan'ın yanına, kalın kadife olan sarı montunu giydirip yatakhaneye çıkardık. Alıkul, hastaneden kalın bir defter getirdi. Onda ne yazdığını hiç kimseye söylemedi, sakladı. Onun tüm dünyası tek bu defter gibiydi. Elinden düşürmedi. Meğer bu deftere gizlice şiir yazmış, sonra öğrendik. Bir sıra Ceenbay Samaganov defterini göster diye ileri geri konuşmaya başladı. Alıkul, eskisi gibi kendi gücüyle dışarı çıktı. Öksürüğü çok geçmeden tekrar başladı. Yatağına sırt üstü düşüp benzi attı. Eskisi gibi uzandı. Bazen yastık altından kalın defterini alıp bir şeyler yazıp tekrar saklıyordu. Yanında bu kalın defter olduğundan beri huyu değişti, çok düşünmeye başladı. Futbol voleybol oynamıyor topa karışmıyor kendi kendine keyifsizleşerek yalnızlaştı.

Sınıfın içi kışın da çok soğuk olurdu. Onun için bir gün Obratsov, birinin Kırgız kürkünü giyip gelerek etüt verdi. Akşamleyin bizimle gelip yatakhane kaldı. Yatakta sırt üstü rengi soluk yatan Alıkul'a bakakaldı.

- Alıkul, seni gizlice şiir yazıyor, diye duyuyorum. Bunun neyini saklıyorsun? Sonra gurur duyman gerek. Sen suflörlüğü bırakıp şiir yaz. Sen Gapar resim çiz. Gelecekte biriniz şair, biriniz de ressam olursunuz.

Öyle oldu özellikle üçüncü sınıfa geldiğimde düşüncem, dileğim, amacım ressamlık oldu. Onun bana güç, kuvvet, hayat vereceğini düşünmeye ve hissetmeye başlamıştım.

Niçin öğretmenliği okuyorum, niçin hemen ressamlığa başvurmadım, diye düşünüyorum. Özellikle Obratsov'un resim girdabı başladıktan sonra benim ruh dünyamın tam da bu resim sanatı olduğunu daha iyi anlamaya başladım. Onun üstüne Obratsov da bir kere heyecanımı uyandırınca:

- Sen de doğuştan ışık var, böyle ışığı Tanrı herkese vermiyor, dedi.

Güzel sanatları iyi bilen Obratsov gibi kişiler böyle herkese söylemese gerek diye düşündüm. Kendi kendime destek olarak motive oldum. Ta merkez tarafta ressamlık okulu olduğunu, ona şimdiden gidip eğitim alacağımı bildirmek için bir gün Millî Eğitim bakanlığına gittim. Kasım Tınıstanov'un kendisine gitmek nerde. Ondan başkasına gidip fikrimi söyledim. Düşüncemi duyan kişi söylediğim şeye şaşırды, yüzü düştü.

- Siz iyi misiniz? Hükümet tüm masraflarınızı karşılamasına rağmen sizler olmadık yere sorun yaratıyorsunuz. Geçen de senin gibi Maldiyev denen kişi beni Moskova'ya şair

okuluna gönderin diye geldi. Düşünelim deyip gönderdik. Öğretmenlikten, şairlik ya da ressamlık daha mı iyi? Dağın taşın resmini çizmek meslek mi? Annenizin babanızın bilmediği bir şeyi söylüyorsunuz. Seni buraya kim gönderdi?

- Obratsov.

- Obratsov'a git söyle, durduk yere çok sorun yaratmasın!

Üzülerek yola koyuldum. Köyde cahil birisi böyle söylese kabul ederim. Ancak büyük bir kurumda kravat takıp sorun çözen eğitilmiş bir kişi bunu söyleyince hayret ettim. Şimdi düşündüm de bizim aydınların seviyesi buymuş.

Yatakhaneye gelip derin düşüncelere daldım. Ressamlık meslek değil mi? Meslek olmadığından küçük görülür mü? Şimdi, Vladimir Obratsov ressamlar hakkında konuştuğunda gözlerim dolmadı mı? Özellikle Surikov ve Repin'in resimlerini bize gösterildiğinde onların resminde kutsal bir sır, gizli bir dünya varmış gibiydi. İşte o kutsal sırrı, gizli dünyayı, ilhamı, değerli kişileri yaratmayı onlar söylemedi mi! Yo-yok! Ben kimseye inanmıyorum, sadece Obratsov'a inanıyorum! Bu sanatı, kalbimde heyecanlanarak istediğimi bir tek bu kişi biliyor. Özellikle elime kalem alıp resim çizmeye başladığımda yüreğimin kıpırdadığını, tüm ruh dünyamın mutlu olduğunu, iç düşüncem uyanınca bu ömür, bu dünya, bu yaşamın birçok sırrını araştırınca hayalimde sarhoş olup rahatladığımı da sadece bu kişi biliyor.

Şimdi düşünüyorum çok erken ölen Obratsov özellikle bana benzeyen taşradaki gençlere sadece pedogog olarak değil ressam olarak, insan olarak, yeni zamanın sesi olarak büyük emek vermiş. Bir hayli yıldan sonra onun otuzuncu yılların başında çizdiği resimlere bakınca onun iyi ressam olduğuna çok inandım. Onun o zamanda, Çuykov'un tesirinde olduğu düşüncesine günümüzdeki bazı Kırgız ressamlarının da katıldığı gibi tamamen katılmıyorum. İkisi aynı fikirde, aynı güzel görüşte olan iki arkadaş fakat Obratsov kendine has bir özelliği olan ressamcılık yönü ile ayrılıyor. Dünyayı nasıl görüp nasıl anlarsa o görüşü, o anlayışı, o yaratıcılığı sembolleştirilerek vermiş. Otuzuncu yılı çizdiği "Kızıl Orduda Hizmet Eden Asker" adlı resminde o günlük hayatın gerçek zevkini, zamanın sesine uygun hale getirerek gerçeği göstermeyi bırakmadan aksine karakterleri sembolleştirme yoluyla önceden belirlenen genelleştirmeyi amaç edinmiş. Sonuç olarak kahramanları aynı derecede güldürüp şerefli duruşunu folklorik yol çerçevesinde vermiş. Eserde zamanın sesi ile insanların millî düşüncesi, karakteri uygun düşmüş. Çuykov'un ressamlık dünyası, ana teması Obratsov'ununki gibi değil kendince. Her bir insan dünyayı

nasıl kabul ederse, onu nasıl düşünürse, nasıl genelleştirirse S. Çuykov'un tualisi de o yönde net, tam, açık düşünülür. Kısacası V. Obratsov ile S. Çuykov'un ressamcılık dünyası farklıdır.

Böylece ressam olma isteğimi gerçekleştiremeden öğretmenlik yüksekokulunda okumaya devam ettim. V. Obratsov'un yüksekokulun önünde gerçekleşen resim ile ilgili açılışa benim dışımda Kasımalı Cantöşev, Satkın Sasıkbayev, Kerim Sooronbayev ve Nikolay Çekmenov katıldı. Ressamlık hevesi onları da sarmış gibi görünüyordu. İlk defa âşık olan genç nasıl kendi kendine yalnızlaşarak kendi dünyasına çekilmiş ise tıpkı bende böyle yalnızlaşarak bazen şehir dışına çıkıyordum. O dönemlerde şehrin dışı olarak adlandırılan yerde şimdiki demir yolu istasyonu bulunmaktaydı. İşte, bugün demiryolu kıyı boyunca ilerliyor. Yalnız gittim. Şehir yeşil bahara dönmüş. Hayvan gübresine doyan sinekler kulağımın dibinden geçiyor. "Bilgili Ol" gazetesinin bu yılki çıkan ilk sayısı elimde. Bu sayıda Alıkul'un şiiri çıkmış. Ben ona hem imrendim, hem de onunla gurur duydum. Halka söyleyecek sesi var, sesini halka ulaştıracak gazetesi var. Peki benim neyim var? İçimden geçeni, amacımı kim bilir, kim düşünür? Kimseye söylememeli. Halk eğitim merkezinin müdürü "ressamcılık bu babanızın yaptığı iş değil" deyip beni tekrar gönderdi. Mal mülk ile yaşayınca bu fani dünyada karnımız doyar fakat ruhu besleyen yaratıcılıktan dünya anlamaz. O zaman insan, düşünmeyen birine benzemez mi?

Orkestranın güm güm çıkan sesinden sıçrayarak isyan ettim. Düşünceye dalınca Bişkek istasyonuna geldiğimi fark etmedim. İstasyonda halk bu yılın mart ayında, tam bu yerde çalan müziğin önünde Rusyadan gelen "25 bininci" işçileri karşıladı. Bugün kimi karşılayacakmışız? Evet, 10 Haziranda ayrılan VKP (6) nın Kırgız bölgesinin 6. konferansında Kırgızistan bölgesine ait komitenin ilk sekreteri Şahpay Çekoslavyalı işçilerin bir grup delagasyonu geleceğini söylemişti. Onlar ayrılmış mı? Kötü pis merdivenleri çıkıp halka karıştım. Onca halkın içinden Vladimir Obratsov'u gördüm o tüm gürültü patırtıyı unutup derin düşünceye dalarak "Slovanya Marşını" çalan orkestracıardan gözünü almadan izliyordu. Yanına gittim beni görünce gülümsedi.

- Vilademir Vitaleviç, kimi karşılıyorsunuz?

- Yulis Fuçik'i.

Tren bekleyince orkestra daha çok ses çıkardı.

- Orada Fuçik dedi Obratsov, trenden inen karakaşlı, kara gözlü güzelce gelen kişiyi gösterdi.

Çiçek alıp koşan öncüler Yulis Fuçik'i kuşattı. Çekoslovakya'dan gelen sadece Fuçik değil bir grup kişiymiş. Çok geçmeden açık alanda miting başladı. Mitingin sonuna doğru Obratsov'a söz verilince o öğretmen yüksekokulunun işlerini, orada şimdi yüzlerce Kırgız gencinin okuduğunu, yüksekokulun yanında edebiyat ve sanatla ilgili birkaç derneğin çalıştığını, orada Kasımalı Cantöşev, Alıkul Osmonov, Abdilas, Maldibayev ve Gapar Aytıyev gibi geleceğin şair, yazar, besteci ve ressamlarının okuduğunu anlattı. Güvenle yaptığı bu konuşma hem beni sevindirdi hem de düşündürdü. Bundan dolayı mı resim çizmeye daha çok heveslendim. Ders dışı boş zamanımda hiç kimsenin görmediği yere oturup Tölökön'ün toprağını düğümleyerek veren babamı, babamdan sonra beni koruyan Petr Kuzmiç'i özlediğimi hissedip ressamlığa ilk kez yön vererek Vilademir Obratsov'un potresini çizmeye başladım.

IX

Kaptal-Arık'ta yaşayan üvey ablasına giden Alıkul Osmonov, yaz tatilinden önce yola çıkıp bir hayli perişan vaziyette geldi. Gelmesiyle heybesini içini dışına çevirerek kendince mırıldandı.

- Kolhozda çalışıp biraz kıyafet hazırladım.

Önceden durmayan öksürüğü yine çok fazla artmış gibi görünüyor. Önceden sadece gece öksürüyordu, şimdi gündüzde öksürmeye başlamış. Hastalığı tekrar başlayınca derse olan ilgisi, öğrenmesi birden bire kötüleşti. Çocuklar ile birlikte derse hazırlanmıyor, bir köşeye çekilip kendi kendine hazırlanıyor, anlam verilemeyecek bir şekilde yalnızlaşıyordu. Arkadaşlarını istemediğinden uzaklaşmış değildi, takırdayan kuru öksürükten çekindiği içindi sanki. Bizden ayrılınca yavaşça:

- Benimle ilgilenmeyin, diye kibarca uyarılmıştı.

Bazen bunaltıyordu. Sınıfta biz tahtaya yazmaya başladığımızda, öksürüğü başladı. Bundan dolayı dışarı çıktı. Nedense, önceki kalın defterini aldı. İşte bu defteri canının yarısı gibiydi.

Bir ara yüksekokulun kütüphanesi birinci kattan ikinci kata taşındı. Yardıma hepimiz çıktık. Fakat çoğumuz tek tek farkında olmadan dağılmışız. İşin sonuna kadar bir tek Alıkul kalmış. Akşam kapağı sararan büyük kitabı kotuğunun altına alıp geldi. O "Rus şiiri antolojisi" imiş. İşte bundan sonra yavru kedi nasıl annesini unutup yumak ile oyalanırsa Alıkul'da bizi böyle unutup o kitap ile oyalandı. Yatsa kalksa eğlencesi oydu. Kalem ile

çizerek okuyor, sevinerek okuyor, tüm düşüncesi ile olayın derinini düşünerek okuyordu. Bu kitabı sonra da Alıkul'un öleceği yıl kitap rafında gördüm.

Bin dokuz yüz on bir yılının sonuna doğru herkesin gözü önünde şehri aniden kıtlık bastı. Bu kıtlık nereden geldi, neden tekrar geldi, niçin geldi, biz bilmiyoruz. Kendi ellerinde malları ya da başka şeyleri olmayan ve dilencilik yapan Kazak kardeşler, sadece şehrin içinde değil, şehrin dışında da grup grup toplandı. Bu sırada Alıkul yatakhaneye çok üzülerek geldi.

Sokakta açlıktan tüm vücudu şişerek ölen iki Kazak kardeşi arabaya koyulup gömmeye gidildi. Biz konuşmadık. Böyle şeyler söylendiğinde bizi okutan öğretmenler konuşmazdı, onun için bizde konuşmuyoruz. Sokakta "biz aydınlık bir hayatta, bolluk içinde mutlu yaşıyoruz babamız" şeklindeki slogona benzer sloganlar sıra sıra duruyordu. Fakat tam bu sloganın önünde böyle göz göre göre açlıktan vücudu şişen insanlar ölüyor, bu neyin nesi?

Kıtlıktan dolayı teknik okulun yemekhanesinin yemekleri de kötüleşti. Sınıf öğretmenimiz müdür ile konuşup Alıkul'un takırdayan öksürüğü için ona yemekhaneden hergün şişe süt ve yağ ayırtıyormuş. Artık bunu Alıkul günlük değil, gün aşırı almaya başladı. Bir sıra Alıkul kendine ayrılan süt yağ ve bir dilim ekmeği getirip bir tarafa yöneldi.

Önce böyle değil miydi? Nereye gidiyor? Kime gidiyor?

- Nereye gidiyorsun?

- Hemen duruo bana döndü gelmiyor musun sen?

- Nereye?

- Nereye olduğunu gidince görürsün. Geliyor musun?

Nereye gittiğini merak ettiğim için peşine takıldım. Şehrin dışındaki demir yoluna doğru gittik sonbahar ayı olsa da hava sıcaktı. Ala-Arça suyunun kenarına, büyük ağacın dibine geldik. Ağacın gölgesinde bir yaşlı kadın, onun yanında 14-15 yaşlarında bir kız yatmış, ikisinin de rengi solmuştu. Bir canlılık belirtisi göstermiyorlardı. Alıkul, çömelerek yaşlı kadını omzundan dürttü.

-Anne... anne!..

Yaşlı kadın gözünü açtı gözü göz değildi artık suyu azalarak kurumaya yüz tutan eski su kuyusu gibi görünüyordu.

Yaşlı kadın dikeldi fakat duramadı. Ben onun başını kaldırıncaya, Alıkul ağzına süt koydu. Yaşlı kadın süt tutulan ağzını geri çekti, hâlsiz bir şekilde sol tarafına işaret etti. Sol tarafında yatan torunu muydu? Yaşlı kadın ile uğraşırken canlılık belirtisi gösteren fakat aklını kaybeden güzel de gözünü açtı. Ben başından tutarken Alıkul ağzına süt koymaya başladı. Zavallı kız hızlı hızlı yuttu. Yeni doğan buzağı gibi ağzı sulanarak yuttu. Yuttukça gözü açıldı, insanın canı yemek miymiş? Yuttukça gözü açılıp kendine geldi.

- Çok verme, acıkırlar...

Kız göğe gözlerini dikip palamara halsizleşerek yattı.

- Yaşlı kadının başını kaldır.

Süt içmesi için yaşlı kadının başını yukarı kaldırdım. Yaşlı kadının süt tuttuğumuz ağzını Alıkul güçlkle açtı. Yaşlı kadına da bir hayli süt içirip başını yere koyduk. Biraz sonra yaşlı kadın zar zor ağzını kıpırdattı.

- Teşekkürler, evlatlarım.

O sırada yanımızdan dağa giden akbaşlıklı arabasıyla tozu dumana katarak yanımızdan geçti. Alıkul atlayıp durdurarak onun yolunu kesti.

- İşte bu ikisini de alıp götürün dağ tarafına.

Akbaşlıklı kamçısını sürükleyerek ikisinin yanına geldi. Bu görüntüye o alışkın gibi yatanlara sessizce öylesine baktı.

- Zaten her bir aileden bir Kazak alıyor babamız. Peki bunlar nereli? Orada, arabada da birisi yatıyor.

- Amca, Kazak- Kırgız kardeşidir. Böyle sokakta kalması olmaz.

- Bindirin arabaya.

İkisini arabaya koyup ekmek ile kalan sütü ikisinin başına koyduk. Akbaşlıklı zar zor üç insanı alıp dağ tarafına yöneldi. Biz onu uzaklaşana kadar izledik. Sonra yola çıktık. Onları unutup kendimizi düşündük. Alıkul'u bilmiyorum, ama açlığın acısını ben iyi biliyorum. Fakat şimdiki gibisini ömrümde görmüş değilim. Ben açlığı devrimin ortasında, iç ve dış düşmanlar bize cephe aldığımda çektim. Ya bu? Devrimi yenmemizin üzerinden 14 yıl geçtikten sonra böyle üzücü ve karmaşık bir olayla karşılaşacağımız kimin akıluna gelir. Peki bunda kim suçlu, kim cevap verecek? Zamanın sesi mi?

X

ZAMANIN SESİ: Kremlin'deki hem temiz hem de sade odasında tek başına ileri geri yürüdü. Böyle sessiz gecenin belli bir zamanında, gece saat 2 ile 3 arasında, yatağın önünde yürümeye devam etti. O, otuzlu yaşlarında gece saat 3 de yatıp gündüz saat 11'de uyanırdı. İşte bugünde 2 ile 3 arasında, halk derin uykuda iken acı kokulu piposunu her zamanki gibi isteklice içerek küçük odasında ileri geri yürüyordu. Ha, onun böyle yapması, yalnız kaldığından değildi. Büro organlarıyla bir problemi çözeceği zamanlarda ya da Lenin'in türbesinde geçit töreni kabul ettiği zamanlarda da ileri geri yürürdü. Onun böyle yapması, yabancılara kendini güçlü ya da kendisinin yabancılardan farklı olduğunu göstermek için de değildi. Gece gündüz sağlığının iyi olmamasından dolayısıydı. "Spor, sağlığın kaynağıdır" sözüne çok inanırdı. Onun için günlük koşmasa bile bir gün içinde çok fazla hareket ederdi. En az bin adım atardı.

Böylece, işte bugün de o gecenin belli bir saatinde yalnız yürüdü. Bu yalnızlıktan az da olsa memnundu. Ne yapsın? Gün boyu yanındaki insan üzülmez ve birçok iş elinden kurtulmazdı. Böyle zamanlarda piposu devamlı aklına gelmese de çalışırken kendini tamamen unuttuğu anlar az değildi. Onun için mi çok değerliydi gecenin ortasında ona verilen bir saatlik zaman dilimi.

Stalin pek sırcı bir insandı. Sevincini veya üzüntüsünü hiç kimseye, hiçbir zaman, hiçbir yerde belli etmezmiş. Hiç kimse görmez ve bilmezmiş onun sevindiğini ya da üzüldüğünü. İnsanlar pek çok şeyin sonunu bilmez. Üstelik bu dünyada önceden de onun sırrını söyleyeceği çok yakın kimsesi yoktu. Olsa da onları kendine çok yakın görmez, onlarla daima mesafeli olurmuş. Onunla dost olmaya çoğu insan gayret edip uğraştı fakat sonsuza kadar dost olmak isteyenlere o bıyığının altından güldü. Kendini belli etmedi. İyi ya da kötü olan bir karakterini, bir davranışını ya da bir huyunu göstermedi. Kadınlara olan davranışı böyle belli değildi, zayıftı. Ömür boyu bir kadın sıfatına âşık olup sevmedi. Kibirli güzellerden çabuk sıkıldı. Şimdi o siyasete olan merakı, tüm düşüncesi birdenbire ortaya çıkınca kendi kendine heveslendi. Siyaset onun ruh dünyasıydı. Seven gencin sevdiği için her şeyi yaptığı gibi siyaset için de o gereken her şeyi yaptı, her şeye katlandı. Birçok kez sürgüne gitti. Birçok kez kaçtı. Kısacası siyasetten dolayı onun görmediği eziyet, gitmediği sürgün yeri kalmamış. Fakat en sonunda büyük mutluluğu işte bu siyasette buldu.

Sürgünden o, on yedinci yılın mart ayında kaçtı. O yıl, tekrar beş yıl sonra o uçsuz bucaksız büyük bir ülkeye General Nıy'ın sekreteri olacak deseler hiç kimse inanmazdı. O

zaman da halk tarafından o kadar bilinmiyordu. Sıradan çoğu ihtilalcilerden biriydi. Fakat ihtilal zamanında, özellikle iç savaş zamanında halka o çok görünmediği, halkın önüne çıkıp çok konuşmadığı için kendini halka gazete sayfalarında tanıttı. O zamandaki, Lenin'e kadarki ihtilalciler, ihtilalin yükünü çeken, çaba gösteren kızıl taraf olsa da Stalin partinin iç işlerinde çok çalışarak bütün işleri bilen uzman kişi olarak tanındı.

Bundan dolayı Genel Sekreterlik yeri o dönemde ilk veya en birinci yönetim yeri değildi. Sekreterliğin iç yönetim işini yoluna sokunca yönetimde görev yüklendi özellikle Lenin'in ölmesiyle, Tanrı'nın da yardım etmesiyle tüm yönetim Stalin'in eline geçti.

Lenin ölmeden önce de arkasında mirasçı bırakmadı. Onun dâhiliği idi bu. Bıraktığı mirasçısının, vasiyetini sabahtan akşama kadar değiştirmesi mümkündü. Onun için sonraki nesillere karşı suçlu olmamıştır. Fakat o dönemde memleketteki başarılı öğrenciler için bir şeyler yapmaya istekliymiş.

Troçki, ünlü bir kuramcı, söz ustası ve güçlü bir yönetici fakat kendini büyük gören biriydi. Kendisine fazla değer vermeye ve bazılarının kafasını karıştırmaya fazla meraklıydı. Lenin'in bu uzlaşmaz düşmanı mirasçı olabilir mi?

Buhari, BK çalışanlarının en sevilen insanıdır. Çok dürüst aydın biridir. Fakat kendi düşüncesini söylemez. Lenin ile birçok kez siyasi anlamda çatışan fakat Leninizmi bütün varlığıyla savunan adil bir insan. İyi düşünmesine karşılık çok saftır. İyi niyetinden dolayı yumuşak bir insandı. Ülkenin kaderi böyle kişiye güvenip onun eline bırakılır mı?

Birde Kamanev, Zinovev, Rıkov ve diğerleri var. İnsan olmada ve yol göstericilikte bunlar da yabana atılamaz, fakat özellikle Zinovev ile Kamenev "bizim ülkede sosyalizmi kurmak mümkün değil" diye uzlaşmadı. Niçin? Orta düzeyde mal sahibi olan işçi sınıfı aralarında anlaşma sağlayamamış. Bundan dolayı Lenin öldükten sonra Kamenev ile Zinovev Troçki tarafına geçmeye başladı. Ülkenin dizginini böyle "yeni görüşe karşı olanlara" vermek olur mu? Elbette hayır!

Stalin piposunu tutup bir şey dinliyormuş gibi bir yerden başka yere sessizlik içinde dikkatlice hareket etti.

Şimdi onun hakkında, yoldaş Stalin hakkında ne söylenebilir? Kendi de hatasız değil. SSR Birliğini kurmaya katılarak hata yapmış, "özerkleştirme" ya da tüm cumhuriyetlere özerklik verip RSFSR'ye girme hakkını teklif etmiş. Bu projeyi Lenin zamanında adaletli bir şekilde denemiş, Stalin bu hatayı üstlenmiş fakat ölmeden önce Lenin'in toplantıya

yazdığı mektubu ne şekilde anlaşılacak? “Stalin kaba biri, onun genel sekreterlik işi değiştirilmeli. “

Stalin akli başına geldiğinde, tüm zorlukları yendiğinde Lenin’in ona verdiği değeri o kadar kabul etmedi. “Ben Troçki gibi düşmanlarıma kabayım. Şimdi avucu nasır olan çiftçi ile işçiye hiçbir zaman kaba değilim. Hiçbir zaman!”

Akli başına geldiğinde piposunu kıvrım kıvrım yükselterek içti. Yıllarca değiştirmeden giydiği için burnu düzleşmeye başlayan çizmesi ile hızlıca adım atarak gitti, düşüncesi de arkasından gitti.

Sosyalizmi kurarken Lenin’i yönlendiren, ihtilal akımını ayakta tutan meğer kendisiymiş. Yani Genel sekreterlik işi onunla da ilgiliymiş. Böyle olması gerekti, böyle oldu fakat onun bu makamına göz dikenler olmadı mı? Özellikle Lenin’in ölünce Kamanev ile Zinovev onun koltuğuna gizlice su püskürtse de Troçki onunla açıkça dövüşmeye geçti.

Troçki çok ikiyüzlüydü. İhtilali elleriyle koruyor fakat sosyalizmi kurma meselesine gelince çoğu şeye büsbütün karşı çıkıyordu. Sosyalizmi hızlı bir şekilde kurmak için “emek ordusunu” teklif etti. Böylece o “Amerikaya boyun” eğmedi. “Emek ordusu” Aleksandr’in zamanında ortaya çıkmış fakat halktan alınınca işe yaramamış. Peki “emek ordusu “ne demektir? Çiftçileri emir ile çalıştırma. Çiftçinin iki kaşık yemeği varsa ölmeden hayatını devam ettirmesi için sadece yarım kaşığı kendine ayırıp kalanını ise ucuz fiyat ile geri aldı. Onların cebinden orduya, tembel devlet çalışanlarına ve alkolik işçilere bakım yapılıyordu. Çiftçiye değer vermeyen kişi, kendine de değer vermez. Yani Troçki tasfiyeci!

İç savaş zamanında Lenin, “Askerî komünizme” çok geçmeden girişti. Lenin’in bu hareketi Troçki’nin çok hoşuna gitti. Çünkü “Askerî komünizm” zamanında tüm yük çiftçinin üstüne kaldı. Savaşan orduya çiftçi bedava baktı, karşılıksız çalıştı. “Askerî komünizm” modeline Lenin çaresizlikten kısa sürede başladı. Böyle yapmasaydı önceki gibi iç ve dış düşmanın baskısına Kızıl Ordu dayanamazdı. Sadece yemek değil, Kızıl Ordu’ya asker temin etme görevi de çiftçinin üstüne kaldı. Kısacası şimdi kazanan ihtilal, zorlukla ilerleyen genç ülke çiftçisiz bir adım ilerleyemez fakat çiftçi ülkeye her türlü yiyecek, içecek, asker verir. Peki, ülke çiftçiye ne verir? Şimdilik hiçbir şey! Bundan dolayı şimdilik çiftçiye işçi gücü verilmeli diye Zinovev teklifte bulundu. Şehirden köy ve kırsala toplu şekilde işçiler gönderildi, şehrin sokağında boş boş gezen kadınlar gönderildi. Çiftçi oluruz diye gelen işçilerin çoğu çiftçi olamadı, çaresiz çiftçiye içkiyi öğretiler.

Şimdi şehirden gelen kadınlar, köylü kız ve gelinlere fahişeliği öğretti. Bundan sonra köyde boş topraklar harap edildi, çiftçiliğe olan merak azaldı. Taşrada özellikle Orta Asya'da alkoliklik ile hovardalık, fahişelik anlam verilemeyecek bir şekilde çoğalıverdi. Bu durumu zamanında hiç kimse anlamadı. Anlaması da mümkün değildi. Gitgide çiftçiler arasında çeşitli şikâyetler çoğaldı. “Özgürlük” dediniz fakat toprağı çiftçiden alıp memleketin idaresine verdiniz. Toprağı olmayan çiftçi özgür değil. Toprağı olmayan çiftçinin vatanı yoktur. Üstelik iç savaş zamanında savaştan ve açlıktan yirmi milyon insan öldü. İç savaşın bitmesi ile özellikle Rusya'yı görünmeyen bir açlık bastı açlıktan vücudu şişen insanların hepsi birden öldü.

O dönemlerde RSFSR'nin bölgeleri içinde Türkistan ve onun yanında Kırgızistan'ın ekonomik yönden hakları ödenmez. Lenin'in Türkistan'a gönderdiği mektuba cevaben Kırgız halkı Rusya'ya tren tren ekin gönderdi. Bir ekmeği varsa yarısından fazlasını oraya gönderdi fakat bu sadece geçici bir süre için gerçekleşen bir yardımdı. Bu krizden çıkmak için ne yapmalı? “Askerî komünizm” modelini ortadan kaldırmak gerekliydi. Toprağı memlekete verip çiftçiyi askerî emir ile çalıştırmaktan hiçbir şey olmaz, olmadı da. Bundan dolayı Lenin “Askerî komünizm”i ortadan kaldırıp NEP (yeni ekonomik siyaset) olarak adlandırılan yeni bir model teklif etti. Bu ekonomik siyaset, toprağı çiftçilere tamamen bölerek verme siyasetiydi. Kooperatif saygın, özel ve diğer çaba gösterenlerin önüne engel olan bir siyasetti. Her bir çiftçi kendisi bakıyor, pazara ve ülkeye satıyordu. Eğer çiftçi zengin olursa ülke de zengin olacak şeklinde tarif edilen bir siyasetti. NEP, kısa zamanda oldukça iyi sonuçlar verdi. Yirmi beşinci yılın sonunda ülkedeki halk üreticisi çoğunlukla eski hâline getirildi fakat NEP yönetimine girdikten sonra ülkede korkulu bir silüet ortaya çıktı. İşte bu silüet solcu troçkiciler ile sağcı buhariciler zamanında da ortaya çıkmış mıydı? Hayır! Bilerek görmezlikten gelinmişti.

Stalin penceresini sonun kadar açıp geceleyin Moskova'nın uykuda sessizliğe gömülen sesinden kendine gerekli bir şeyler duymuş gibi karanlığın sesine kulak verdi. Birdenbire geceleyin ortaya çıkan temiz hava gönlünü serinletti. Puposunu yeniden tüttürdü, düşünmeye devam etti.

Böylelikle görse de görmezlikten gelindi. Peki o korkutan karanlık neydi? Kooperatiften dolayı zamanla, varlıklı çiftçilerin ortaya çıkıp ülkede yüzlerce tekercinin gelişmesi mümkündü. Sonuç olarak Lenin'in kurduğu ülkenin adı sosyalizm olmasına rağmen görünüşü kapitalizm olması mümkündü. Böyle olmasına rağmen niçin ihtilal yaşadık? Niçin savaştık? Niçin bölünmeye başladık?

NEP'nin kesin bir doğru olmadığını, onun asıl yeri sosyalizm değil, kapitalizm olduğunu Troçki ve Buhari görmüyor mu? Görüyor. Görüp özellikle NEP'yi destekliyor. Çünkü kendileri kazanamayan Stalin'i, sosyalizmin izini temizleyip kapitalizmin yoluna çıkan NEP'nin aracılığıyla kazanacak. "NEP, Lenin'e ait bir siyaset. Niçin Lenin'e ait siyasete karşı çıkıyorsunuz, yoldaş Stalin?" diye çıktı muhalefetten bir kişi. Büyük insanın adına güvenilir fakat güçsüz hem de eksik düşünen insanlar aramızda çok fazla. Sıradan örnek. Sosyalizm bize kadar hiçbir yerde kurulmamış. Bize kadar onun yolundan hiç kimse, hiçbir yerde gitmemiş. Onun için sosyalizm bizim için henüz ekilmeyen toprak, açılmayan eyalet, yapılmayan yol. Hiç kimse gittiği yoldan vazgeçmez, yolunu kaybettim diye kim söyler? Yaşasaydı Lenin'in de hata yapması mümkündü. Onu bu yanlışından dolayı suçlamak olur mu? Hayır! İlk olmak zor! Çok zor! Onun için NEP'den ayrılmak Leninizmden ayrılmak değil. NEP'den ayrılma Leninizm tarafında olup sosyalizme geçmenin bir başka yolu demiştik.

NEP'den ayrılmayla birlikte yirmi yedinci yılında troçkili-zinovevli grubun karşı parti olma işi ortaya çıkınca Troçki'nin kendisi ülkeden kovuldu. Ülkede genel kolektifleştirme başladı. Ülkeye ekin vermeyen varlıklı çiftçiler ortadan kaldırıldı fakat bu tarafta güneş doğarken diğer tarafta güneşin battığı bu büyük ülkede sözün söz gibi, düşüncenin düşünce gibi tüm yurda, halkın büyük kısmına doğru ulaşmadı sanki. Örneğin, Kazakistan'ın ayrılan bölgesinde kolektifleştirme siyaseti çok acımasız ilerlemiş. Dağ ve bozkırlarda hayvan ile hayat süren, halkın koruyup kolladığı malı herkesin ortak kullanımına zorlanarak çekip alınmış. Sonuçta ne oldu? Kuraklıktan ekinin hepsi yanınca hem ekmeği, hem de malı olmayan halk sokakta uzun kuyruklar oluşturdu. Halkın malını elinden alan ülke, halka bakamayınca bir şekilde geçim yapmak ve hayatını sürdürmenin çaresiyle yüzlerce, binlerce insan sonunda Kırgızistan'dan Özbekistan'a kadar geçim sağlamak için gezdi diye laf dağıldı. Bunun doğruluk payı var. Bunların hepsinin temel sebebi ne? Eline yazıp verilen kanunu doğru yapmıyor. Halkı eziyor, yanlış yöneticilerin eksik çalışmalarından dolayı halkın hayatını düzeleceği yere yine bozuluyor.

Stalin banyodan sonra temiz çarşafa mutluca yattı. Yatmasıyla hemen uykuya daldı ancak bugün hemen uyanmadı. Volga boyundaki ve Kazakistandaki kuraklık ile kıtlık bu bir haftadır canını sıkmakta. Genel kolektifleştirme, bütün halkın malını ortak kullanıma tamamen çekip almak değil mi? Troçkiciler tamamen parçalanınca, Troçki yabancı ülkeye sürüldü. Sanki onun yalakaları da ülkenin merkezinde değil yabancı tarafta kaldı. Troçkiciler ile tamamen mücadele bitmiş gibi görünse de sanki mücadele hâlâ bitmemiştii.

II. BÖLÜM

Zamansa geçti. Bin dokuz yüz otuz iki yılı geldi. Okuryazarlıkta çok “kız kurusu” olunca on iki yaşında okul kapısını açıp birinci sınıfı geçip ilk kez harf öğrenmeye başlayan ben yirmi yaşında teknik okulu bitirip okulda ders vermeye, halkı okutmaya yarayacak izin belgemi aldım. Böylece beş yıl çabukça geçip eğitimimi bitirdim. Bitmesiyle güzel sanatlar okuluna girmeyi yeniden amaç edindim. Fakat bu isteğimi yine hiç kimse desteklemedi, düşünmedi, düşünmek istemedi. Millî Eğitim Bakanlığında çalışan birisi büyüklendi.

- Bu nasıl yoldaş Aytiev! Okulu bitirip okula gideceğim demek ne? Köyde şimdi resim eğitimini istemek şöyle dursun, hangi düşünceyi çizeceksin de ressamlığı okuyacaksın? Tek başına iki enstitü çok olur. Sosyalizmi iki değil, sadece bir diploma ile kurarız. Onun için gık mık etme iki yıl Celalabat'taki öğretmen okuluna gidip çalışıp gel, diplomanı iki yıldan sonra alırsın!

Bunu da düşünsen olur. Gerçektende köyde okuma yazmaya göre resim o zamanda çok azdı. Çaresiz “gık mık etmeden” Celalabat'a gittim. Orada eski tarih, sosyoloji ve ekonomik coğrafyadan ders verdim. Öğretmenlerin yetersizliğinden dolayı hangi ders olursa olsun sen okutursun diye önüne gelen bana görev verdi. Onun için bazen ana dilimde şöyle dursun Rus dilinde matematik dersi verdiğim günlerim oldu. Rus dili ayrıca henüz ders değildi o zaman fakat öğretmen okulunda okuyan çocuklara tek başına yetersiz olacağını düşünerek hepsini verdim. Beni ileriye gören peygamber gibi hissettiler, o zamanda kim olsa böyle düşünürdü. Rus dilini öğrenmeye çok istekli bazı çocuklar benim ile özellikle Rusça konuştu, bilmediklerini sordu. Bir seferinde benden bir yaş büyük olan aklıdakini çekinmeden utanmadan konuşan bir öğrenci:

- Hocam, “Devenin kuyruğu yere değdiği zaman oldu” denen cümleyi nasıl Rusçaya çeviririz diye sordu.

Öğretmen için bilmiyorum demek ayıp. Ne şekilde olursa olsun cevap vermek gerekir. Cevap eğitim seviyeme göre olur. O zamanda seviyem o imiş.

Rusçası mı Rusçası “Devenin kuyruğu yere değdiği zaman oldu” dedim.

- Ooo, Rusçayı su gibi söylediniz, hocam. Sizi denemek için çok zor soru sorduk, bir kere bile takılmadan cevap verdiniz, hocam!

Benim o zamandaki cevabıma ve öğrencilerin bana şaşırarak imrenmesine başkaları nispet edercesine gülmeleri bir yana o zamanı hatırlayıp kendimde bazen gülüyorum. O zamanda

halkın eğitime olan düşüncesi, seviyesi yeni doğmuş bebek gibi “olmamış meyve” gibi sonradan oluştu fakat onların sevgisi, birbirlerine olan davranışları, geleceğe olan gayretleri şimdiye göre ne kadar güvenilir ve güçlüydü. İşte şimdi 1984 yılında yetmiş iki yaşında kendimce oturup çok şey hakkında kaygılandım. Otuzuncu, kırkıncı, ellinci yılların ruhu nerde? Bizim hepimiz dağdan inen su gibi temiz değil miydik? Gürleyerek akıp büyük ırmağa ulaşıp oradanda coşarak mavi denize ulaşınca dünyayı hayret ettirmedik mi? Gözyaşı gibi temiz okyanusa ulaşacağız diye gece gündüz okuyup çalışmadık mı? Elbette çok şeyleri kurduk, çok şeyleri yaptık fakat niçin altmışlı yılların başında “durgunlaşmaya” başladık, niçin birbirimize inançsızlığımız ortaya çıktı? Sebebi ne, kim suçlu? Otuzuncu yıllarda Daniyarov veya onun gibilerin anlamaması bana da engel oldu. Onları vazgeçtirmese de, düşünmese de olur. Şimdi hepsini düşünüp göz göre göre yurdun birliğini bozmak olur mu? Komünist olup komünistliğin büyük ideali ulaşmamak mı? Açlık artınca koca halkın tarihini saptırma, bir birine karşı koyma altmışıncı yılların başında olmadı mı? Şimdi böyle düşünceler konuşmaya devam etti.

Böylece Celalabat’ın öğretmen teknik okulunda iki yarım yıla kadar çalıştım. İnsanın ömründe çeşitli olaylar olur değil mi? Otuz dördüncü yılın baharı çift sürme zamanı çok sıcak oldu. Merkezden üç, dört kişi temsilci olarak Celalabat’ta kaldı. Onların içinde halk arasında o zamanda ünlü akın olarak bilinen Aali Tokombayev’de vardı. Tokombayev ile Bişkek’te teknik okulda okuduğumda tanışmıştım. Ressamlığa çok istekli olduğumu önceden biliyordu. Bundan dolayı bu kişiyi gidip göreyim diye düşündüm ve kaldığı yere giderek:

- Aalike ben hâlâ önceki ressam olma düşüncemden vazgeçmedim, dedim. Bir şekilde resim eğitimime kaldığım yerden devam edip her gün resim çizerek büyük hedefimin peşinden gidiyorum.

Aldığı resimlere Aali Tokombayev bir sıra bakarak bana inandı.

- O, Gapaş harika çalışıyorsun hani diğerlerini göster, bu babanın portresi mi? A bu Petr Kuzmiç.. Kendi gerçekten.. Senin yolun öğretmenlik değil ressamlık mı...

Düşüncemi tam orada söyledim.

- Onu kendim de biliyorum Aalike fakat burası beni hiç serbest bırakmıyor. Çünkü öğretmenler yetersiz. Onun için siz bana yardım edersiniz, buradan beni kurtarabilirsiniz olmaz mı? Bir şekilde Frunze’ye gidip oradan da Moskova’ya veya Leningrad’a gidip eğitimime başlasam iki gözüm dört olur.

- Tam söz veremiyorum Gapaş şimdilik sabredip çalış. Frunze'ye gidince elimden gelen gayreti yapayım olur mu?

- Olur.

- Anlaştık mı?

- Anlaştık.

Ümit ateşi yeniden yanınca gece gündüz uzak Frunze'den haber bekledim. “Elinden gelir mi, gelmez mi? Yapar mı yapmaz mı?” denen düşünce sessizleştirdi, rahat bırakmadı.

O gün bugün gibi aklımda, aradan çok zaman geçmeden Kırgızistan bölgesel başarı komitesinin kararı gazeteye çıktı. Meğer Kırgız yazılı edebiyatının on yılda kararlaştırdığı Aali Tokombayev, Coomart Bökönbayev, Cusup Turusbekov, Kubaniçbek Malikov gibi birçok akın o kararda para olarak ödüle layık görülmüş. Kararın altında “Gapar Aytiyev eğitime gönderilmesi ile ödüllendirilsin” diye benim adım soyadım var. Sevindim çok, görünce gözlerime inanamadım. “Tuhaf” bu karar şairler hakkındaymış, Gapar Aytiyev adlı akın da varmış diye gazete okuyanlar düşündü mü? Gapar Aytiyev resim eğitim yerine gönderilsin diye yazılsa daha iyi olurmuş” diye kendimce düşünüyor gazeteyi elimden çekip alacaklarmış gibi gazeteyi koynuma sokuyorum. Kafesteki kuş gibi özgürlüğe kavuşunca koca gökyüzüne kanat çırparak gidiyorum. Ressamlığı okuma isteğimin önu otuz dört yıl sonra açılınca nasıl sevinmesin? Nasıl yerinde dursun!

Böylece öğretmenliği bırakıp uçan kuş gibi Frunze'ye gittim. O şehirde yenilik çok. Ressamlar Birliği bir araya gelip başkan olarak Semen Çuykov'u seçmiş. Bu zamana kadar Kırgız edebî adaylar için cumhuriyette “Kızıl Alev” edebî kurumunda çalışmış. Bu otuz dördüncü yılın nisan ayından başlayarak ressam topluluğu gibi cumhuriyet tarihinde ilk olarak Kırgızistan Yazarlar Birliğinde çalışmış ve oranın başkanı olarak Aali Tokombayev seçilmiş. Cumhuriyette ülkeyle ilgili halk kütüphanesi açılmış. Kısacası yenilik çoktu, halk mutluydu. Ucuz, kötü, adi dükkânların her birinde et ile şarap bolca vardı. Özellikle hışırdayarak köpük bağlayan acı biranın tadı, milletine bakmadan birbirlerine olan insanların uyumlu ilişkisi gözümü doldurdu. Kısacası ben orada nasıl güçlenerek büyüdüysem bizim ülke, bizim cumhuriyette aynı benim gibi güçlenip büyümüş gibi geldi. Şimdi düşününce bizi ülke, bizim cumhuriyet, benim gözümün önünde benimle aynı zamanda, aynı mevsimde güçlenip büyümüş.

Frunze'ye gelmem ile ilk önce Semen Çuykov'u arayıp buldum. Semen Çuykov Kırgız resminin başında duran ve onu başlatan yetenekli ressam olarak tüm yurda tanındı. Benim

o zamandaki ressamlık kaderim, bahtım tümüyle bu kişinin ressamlık kaderiyle ilişkili. Ressamlık yönüyle de yaş yönüyle de bana göre o bir hayli gelişmiş, birine yol göstermeyi akıl vermeyi, ak ile karayı ayırt etmeyi öğretiyor.

- Biliyorum, biliyorum, senin adını duydum, Vladimir Obraztsov söylemişti, dedi bana dikkatlice bakan. Okuyum demen güzel, bu yıl Kırgız ressamlarının cumhuriyet sergisi oluyor, katılır mısın? Çizdiğin çalışmalar var mı?

- Var fakat sergiye koymaya layık değil, dedim.

- Göreyim alıp gel Kırgızistan ressamlarının şimdiki görevi, yerli milletlerin gelecekteki resimlerini, ressam resimlerini hazırlama.. Resimleri hazırlamaya işte senden başlıyoruz Gapar..

- Teşekkürler.

Ertesi gün “Güney kızı”, “Kolhoz mektupçusu İmangazı” ve “Babamın portresi” gibi çalışmalarımı alıp geldim. Çuykov, Obraztsov ile sergiye koyulan çalışmaları izledi. Beni görünce, özellikle Obraztsov çok sevindi.

- O, işte kendi geldi. Gel, Gaparcık gel. Şimdi seninle ilgili konuşuyorduk. Geç bu tarafa senin öğretmenlikten ressamlığa geçeceğini biliyordum. Kırgız resim sanatının bugün ile geleceğini Semen, sen ve benden başka şimdilik hiç kimse düşünmüyor. Eğer düşünmeseydin Celalabat’tan kalkıp gelmezdin. Hadi göster çalışmalarımı. Semen Afanaseviç, işte o. “Kolhoz mektupçusu İmangazı” kendisinin köylüsü. Doğallıktan çıkılmaması ile folklorün etkisi var. Şimdiden folklorü korumak, şimdiden halkın düşünce yapısına girmek demektir.

Böyle güzel sözü ilk kez duymuştum. Vladimir Vitaleviç her zaman herkese söylemezdi. Üstadımın görkemli derneğinde verdiği dersi ve tesiri boşuna gitmemiş. Böylece ülkenin ilk resim sergisine “Köylü Mektupçu İmangazı’nın” koyulması ile Kırgız edebiyatında zorlukla ilerleyen temiz kalpli cömert yazar ve şairleri beni Kırgızın ilk ressamı diye adlandırmaya başladı. Elbette nefesime nefes, gücüme güç geldi. Kısacası otuz dördüncü yılı benim için ömrümün büyük yılı oldu. Çünkü ülkede ilk resim sergisinde “Köylü Mektupçu İmangazı’ı” adlı resimim ilgi gördü. İkincisi, ressamlar topluluğunun üyeliğine kabul edildim. Üçüncüsü, Moskova’ya eğitime gitme belgesi aldım. Sevincim içime sığmıyor, yüreğimi zaptedemiyordum. Yerimde duramıyordum. İçim pır pır edip koşasım geliyor fakat sevincimi dışarı belli etmek istemiyordum. Kendi sevincim ile özellikle içim

daralıyor, rahatsız oluyordum. Onun için hiç kimseye hiçbir şey anlatmıyor, içimden seviniyordum.

Böylelikle içimden çokça sevinip Alıkul'a gittim. Alıkul Lermontov'un bir cildini alıp yüzüstü yatmış. Derin düşünceye dalıp büyük şiirin etkisiyle yumuşayarak hayal kuruyor gibi görünüyor. Düşünmeyi hemencecik bırakıp bana döndü.

- Gel.. Gel, Gapaş..

- Niye ergenliğe giren kız gibi hayal kurup süzülüyorsun?

- Ya Gapar hayatımız, geçmişimiz çok benziyor.

- Ne oldu? Birine âşık olmadın mı?

Her zamanki gibi sessizce utanarak güldü.

- Oldum! Âşık oldum

- Kime?

- Kime diye düşünüyorsun?

- Kime olsun teknik okuldaki kızların birisine...

- Bulamadın.. Gapar ben büyük şiire âşık oldum! Muza'ya âşık oldum. Ben Lermantov'un, Puşkin'in şiirine âşık oldum.

- Lermantov'u kucaklayarak uyumuş meğer Lermontov ile kucaklaşınca onunla dertleşmiş.

- Söyleme Lermontov ile Puşkin çocukluk çağlarında kitaplarla büyümüş. Peki biz ikimiz? Yirmiye gelip aklımız ermeye başladığında klasikleri zar zor heceleyerek okuyoruz. Onun için onun ile dertleşince fikir ayrılığına olmasa da onun düşüncesini anlayamıyoruz. Peki, çalışmalarına ne oldu?

- Ne olsun sen klasik şairlerin etrafında hayal kurarken ben klasik ressamların etrafında hayal kuruyorum.

- Moskova'ya resim eğitim yerine göderecekler demedin mi?

- Karar verildi. Sevincimi başkasına söylemeden ilk sana söyleyeyim diye geldim.

Alıkul yerinden kalkıp yanıma geldi. Ben de yerimde durdum. O beni sıkıca kucaklayarak:

- Tebrik ederim dedi. Söylemedim mi? Düşündüğün düşünceyi her zaman zorlayıcı hayat kazanmıyor, eninde sonunda tüm hepsini amaç yeniyor! İyi olmuş, çok iyi olmuş. Mektup yazar mısın?

- Tabiki de! Senden başka yazacağım da yok.

- Unuttun mu? Teknik okulu birlikte bitirdiğin arkadaşlarını Moskova'ya gidince unutacak mısın?

- Dostum kendini zorlasan da gönlünü hiçbir zaman zorlayamazsın. Gönlünü seven kişi az bulunura benziyor.

Alıkul beni gözünü alamadan izledi. Onun bu bakışı Rusya'nın geniş bozkırında tren ile Moskova'ya gittiğim de, Moskova'da kaldığımda da nedense gözümün önüne geldi.

Moskova! Moskova! Hem heybetli, hem sıradan her zaman tepesinde bulut kaplayan Moskova! Dünyanın dört bir köşesinden gelen büyük vatanın en iyi oğlu, kızlarının çok yaşadığı şehir, yeteneklilerin, hepsinden de çok Lenin'in yaşadığı şehir. İlk Kızıl Ayant'a gittim. Babamın isteği! Orada Vasiliy Vlaceniy tapınağı. Başkasına bilmiyorum, bana çok güzel göründü. Baktıkça gözüm doymuyor. Bu anıt nice asırlar geçirdi! Bunun etrafında nice insanlar yaşayıp geçti. Nerede o zaman? Nerde o insanlar?

Moskova'ya gelen kişi yüce Lenin'in mezarına gidip dehanın yanında bir dakika durmak özellikle benim gibi yetimler için büyük görev diye düşünüyorum. Lenin'e bir yüz gösterip çıkayım diyen halkın sırasının başı ile sonu görünmüyor. Sıraya geçtim özellikle sıram gelince okulum hakkından konuşayım. Saf taşralı, zengin kimse gibi okula geç gideceğim. Kayıt olsam da gücüm yok gibiydi. Oraya bakmadan öylesine geleceğim, fakat çalışacağım diye buna üzülmedim, pişman olmadım. Hangi derslerden sınav soruları, sınavın ne zamanda, nasıl olacağını öğrenip hazırlandım ve soruları çözdüm. Sonra Moskova'daki Tretyakov galerisini, Leningrad'daki Ermitacı vb. müzeleri, hepsini bırakıp ilk Lenin'i görmek istedim.

İşte Lenin. Babamın yediremediği yemeği yediren, babamın alamadığı kıyafeti giydiren, cahilliğimi yok edip aydınlatan bu kişiydi. Bir zamanlar çocukluk zamanımda köylülerimin "Lenin Kırgıza benziyormuş, çünkü o bizim bu Tölöykön tarafındanmış diyorlar" dediği cümle aklıma geldi. Doğru Kırgıza benziyormuş. O, Geniy, büyük çalışmasını ne ile resmedeyim? İyi okuyum, iyi insan oluyum mükemmel ressam olup resmini kayaya kazayım!

Babam gibi gördüğüm yüce insanın mezarından işte böyle büyük bir dilek ve amaçla çıktım.

İşte şimdi çoktandır istediğim Tretyakov galerisindeyim. Dünyanın dev yeteneklerini, harika eserlerini ağzımı sonuna kadar açıp nefesimi tutarak dikkatlice izledim. Doğrusu sanatı, hem derin hem de farklı düşünmeye cesaret edemiyorum. Ruh dünyam büyük eserlerin büyük sırrını kendiliğinden düşünüp kendi kendine anlıyor. Resimden resime geçtikçe gözüm keyif alıyor, düşünce dünyam hareketleniyor, seviniyor. Hayvanat bahçesinin içindeki harika eserlerin büyüleyen gücüne baktıkça bilinmedik bir şekilde rahatlıyorum. Diğer Perov'un "Troykası". Su koyulan büyük fıçıyı çanağa koyan üç zavallının önünde başını kaldırıyor, canını alıyor. Onları sıraya katıp gücünü göstererek köpek gibi koşturuyor. Dünya hem keyifsiz hem soğuk. Bu resmi görünce yine geçen ömrüm aklıma geliyor. Bu dünyaya geldikten sonra kabul etsende etmesende hayata çaresiz katlanıyorsun birimiz yaralanıyoruz, ikincimiz yanılıyor, üçüncümüz başkasını yaralayıp başkasını yanılıyor. Efendisi ölüm yoluna düşmüş değil ya da şarkı söyleyince mutlu değil çoğu gibi işkence edilmiş cefa çekmiş de değil. İşkence çeken hor görülen diğer üç çocuğa da ne ayıp, ne yazık? İşaret parmağı gibi olan üç zavallıyı hor görerek öldürmek istediler. Perov'da benim gibi yetim büyümüşe benziyor. Yoksulluğu, kıtlığı, küçük düşmeyi onun da benim gibi başından geçmişe çok benziyor. Çünkü öyle yaşamasa böyle çizemezdi. Benim gözyaşımı getirip bu denli hatırlatıp hayatın acı kamçısını eserinin bir tarafında böyle işlemesi olmadı.

O artık diğer Repin! Resimleri nasıl canlı, nasıl keskin özellikle şu "Krestoviy hod" adlı resmi harikaydı. Kalabalık, gürültü çıkaran halkın hali Allah'a bağlı olanların büyük bayram gününe benziyor. Allah'a büsbütün iman edip bu imandan dolayı dışarıda kibirlenen ve övünen hiç kimse sezilmiyor. Allah'tan korkan, sakalları göğsüne inen birkaç papaz en öndeki sırada yer alıyor. Onların ardında sopası ile yer gagalayıp kambur yürüyen yaşlılar ve dünyayı düşünmeyen, dünyayı toz pembe gören çocuklar. Bunların dışında ünü yayılanlar halkın arasında. Yolun sol tarafında, en önde, diğer papazların sırasına gelmeden biçare zavallılar geliyor. Dünyanın alçaklığı ay! Bu zavallının beli saç ayağı gibi eğilmiş. Kambur değil ancak topallıyor. Onun az ilerisinde boyu kısa olan küçük, yüzü sert ve sol eliyle koltuk değneği ile yürüyor. Bu da Allah'tan, koltuk değneğine öne doğru tüm gücüyle dayanıyor. Birçok insan uğultusunda halkın önünden topallayarak geçiyor. Onun arkasında argımağın üstünde üzengiye gererek kendilerini bu dünyanın direği gibi hisseden, bu dünya onlar için bitmemiş ve tek ölüm onlara gelmemiş gibi dünyaya hem istekli hem

de makamlıymış gibi böbürlenerek bakan iki üç süvari geliyor. Diğer koltuk değnekli kambur tam bu makamlı üç atlı askerin önünde yuvasından düşen civciv gibi pır pır ederek koltuk değneğiyle titreyip ileri doğru atıldı. Bunu fark eden yalakalar bundan faydalanarak kasılan efendilerine yalakalanacağı için kamburun yanına giderek onu hor görüp öfkelenerek “Yolu aç ahmak!” dedi. Onun yolunun ortada olmadığını taa kenarda olduğunu güçleriyle gösteriyorlar. Ne demiş eser! Adaletsizlik, hâkimiyet sadece dağın, taşın arasında değil, bizim akıl sahibi olmayanların içinde de var. Meğer her yerde var gibi görünüyor. Kambura acıdım. O, mutsuz. Doğa onu bir hor görse insanlar onu iki hor görmez miydi?

Tretyakov galerisi benim çok dikkatimi çekti. Özellikle Repin, Perov, Leonardo da Vinci, Michelangelo, Rafael, Korredco, Titsian vb. eserleri beni ressamlığa daha da heveslendirdi.

Tretyakov’dan çıkınca “Allahım bana istek ver, yolumu aç! Sonsuza dek okuyup geleceğe ressam olayım. Benim yolum, benim amacım tek. O da ressamlık!” diye kendimce Allah’tan yardım istedim. Kendi kendime daha çok isteklenip yaratacılık için bitmez destek alıp döndüm.

Böylece Frunze’ye geri geldim. Gelince bir yıl olsa da çalışıp yerleşeyim diye “Öncü Gazetesine” yönetici olarak tayin edildim. Otuzlu yılların ortasında hâlâ eğitilmiş insanlar yetişmiyordu. Yerli aydın kesimin, özellikle Kırgız aydın kesimin oluşmadığı zamandı. Çünkü Ekim İhtilaline kadar Bişkek’te sosyal sınıf olarak yaratıcı akıl emeği ile meslekler henüz yok gibiydi. Akıl emeği ile meslekler özellikle eğitim ve sağlıkta çok azdı. O zamanın aydınları, asker makamındakiler ile zengin yöneticilerden oluşmuştu.

Böylelikle çaresizce gazetede çalıştım. Moskova’ya göre Frunze bana küçük bir kışla gibi geldi. Pazar sokağından (şimdiki Sovyet sokağı) paldır küldür araba geçse yazın toza batarsın, kışında çamura batarsın. Kırgızların dağdan gelen ilk genç aydınları şehrin dört bir köşesine dağıldı. Çoğu bekâr. Şimdi sadece okuyup çalışarak aile kurmaya hazırlandıkları zamandı. Otuzlu yıllar köyden okumaya gelen kızlar az da olsa köşe köşe göze çarpıyordu, yirminci yılların ortasına kadar dağlık bölgede yaşayan kızlar şehirde her zaman yoktu olsa da bilime çok heves eden Tatar kızlarıydı. Onları, genç de olsa büyük işte çalışan Kırgız yiğitleri hemen “asılp” kapıyordu. Örneğin, yirmi üç yaşındaki Kırgız bölge yönetim komitesinin propaganda ve propaganda bölümünün başkanı Törökül Aytmatov, güzel Nagiman’ı köy yetiştiricilik bölümünün başkanı Erkinbek Esenamanov Faridan’ı elinden tutup gittiğini görünce bizde birtakım gizli şeyler düşündük. Bizde eğitimi bitirince haber bekleyip aile kuralım diye hayal kuruyoruz. Ondan sonra bir hayli

zaman geçti. Olgunlaştık. Okulun önü tatil günlerinde boş olurdu. Gelin seçmenin, tanışmanın “pazarı” orada başladı. İşte o yere gidiyorum. Dungan sokağından (şimdiki Kiyev sokağı) önüme Midin çıktı. Nedense önceki gibi değildi. Mutsuzdu.

- Ne oldu?

Pişmanca el salladı.

- Ne olsun! İki yaşındaki boğalar ısırıldı!

- Hangi boğalar?

- Samaga'nın Ceenbay'ı yok mu?

- Evet.

- Onun boğaları.

- Niçin?

- Heyy el salladı. Hadi şarap içelim!

Bir kupa içkiyi yudumlayıveren Midin'in daha da keyfi kaçtı. Sonra saçlarını eğerek başını yerden kaldırdı.

Kulaklıya söz söyleyen

Kulağının ucunda

Kulaksıza söz söyleyen

Tırnağının ucunda

diye söz var değil mi, Gapake. Büyük olup sen bana sırrını söyleyen küçük olup sana ben derdimi söyleyim, dinler misin?

- Söyle

- Lara Koşoyevan'ı biliyor musun?

- Biliyorum.

- O bana resmini vermişti.

- Eee?

- Onun resmine ithafen şöyle şiir yazmıştım.

Üzmedi, yürekteki yara gibi.

İçten bakmadı, ya bana bakmıyor.

Ya gülüyor, ya kirpiğini kırıyor,

Hasretini çektim, özlemin geçmiyor.

Ses yok, söz yok üzülürsün,

Ağlayıp öfkelenen çocuk gibi.

- Güzel yazmışsın, sonra?

- Sonra onu “Sevdiğimin resmine” diye adlandırıp “Leninci genç” gazetesinin editörlüğüne alıp gitmeyeyim mi? Orada önceki “arabanın kenarında at gibi fırlayan” ağabeyimiz var değil mi? O şiirimi çok beğendi, “güzelmiş, bunu kime ithaf edip yazdın?” deyince iyi niyetli ruhum “Lara Koşeyava’ya ithaf ediyorum” dedim. Üstüne birde resmini gösterdim. Bu Ceenbay’a gitmiş. Ceenbay Lara’ya çok âşıkmiş. Bir gün Lara ile ikimiz Sadova parkında otururken onun iki oğlu kızın gözü önünde beni rezil edip çokça dövmesin mi?

- Gerçekten mi?

- Gerçekten, sonra bugün bende onu dövüyüm diye iki kişiyi tuttum. İkisini pazara götürüp çokça yedirip içirdim. Dövecekleri günü anlayayım diye otururken onlar Ceenbay’ı değil yine beni dövmesin mi?

- Gerçekten mi?

Gerçekten. Döverken “Ceenbay adam, ya sen ahmaksın! Aalike’ye inanıp doğru olsa da olmasa da çoğu şairle alay ediyorsun” dediler. Meğer bunlar ilk yetişen halk ozanlarıymış, ikincisi Ceenbay Somaganov’un hemşehrisiymiş. Durum işte böyleydi. Haydi iç.

Gülen Midin çok üzülerek ofladı.

- Ayy, boşuna kim iki kere dayak yiyor? Yani yolum sıkıntılı doğduğumdan beri şiir ve kavga ile yaşıyorum.

- Sebebi, ilk olarak yeteneklisin, ikinci olarak çekinmeden herhangi birinin eksikliğini yüzüne söylüyorsun. Üstelik bir hayli de inatçısın.

- Sana benziyorum.

- ?

- A tamam. Yiyeceğim dayağı yedim fakat hâlâ Lara benim! Ona ithafen gece şöyle bir şiir yazdım dinle!

Gözünü açınca gerçek ak frenk üzümü,

Çok bakıp yüreğimi yaralayorsun.

Gönlün varsa, bir işaretini gönder,

İnsan tutup dövdürmeyi sevmiyorum.

- Nasıl?

- İyi onların köpeklğine üzülme. “Kötüye ot, iyiye söz yakıştır” derler. Sana ot değil söz yakıştığından yine gurur duy. Gittik!

Şarap içmeye kızların olduğu yatakhaneye gitmiyoruz. Sarhoş olduğu zamanda kendinden geçen Midin, içtiğinden Ceenbay Samaganov’un yalakalarını görünce orada daha fazla kavga çıkarır. Dungan sokağından aşağı doğru yöneldik. Midin bekliyordu.

- Yürü hadi yine içelim!

- Oldu!

- Midin çok öfkeleni.

- Yaşarsanız, Tokombayev ile Samagonov’un kamçısını yine çok yersiniz! Görürsün!

- Tokombayev sana ne yaptı?

- Sen niye gazete okumuyorsun? “Kızıl Kırgızistanda” Tokombayev Tınıstanov’u yermiş.

- Ne diye yermiş.

- Siyasi olarak “Alaşçı”, “Partürkçü”, “Troçkizmcı” diye yermiş.

“Bu dediğime ne diyorsun?” diyerek Midin bana somurarak uzun uzun baktı. Ya ben ne diyim? Ses çıkarmadım. Ne diyeceğimi bilemedim, çünkü neyin neden başladığını, kimin kime düşman olduğunu o zamanda çoğumuz sonucunu, doğrusunu, kökenini o kadar bilemiyoruz.

II

ZAMANIN SESİ: Ne oldu? Ne için, ne sebepten dolayı böyle kavgalı günler başladı? Merkezde olmayan, uzak Ala Too bölgesinde her şeyden habersiz, ahlaklı ve namuslu

şekilde yaşayan Kasım Tınıstonov'un Pantürkçü değil de, Troçkici diye adlandırılması neyin nesiydi? Yani bunun temel sebebi neydi?

Moskova Kremlin. Yıl 1933. NEP'nin tamamen kaybettiği, kolektifleştirmenin ilk beş yılda bitirildiği zamandı. Stalin gece gündüz düşünceye daldı. "Troçkizmi yenip onu başka ülkeye sürdü ancak Stalin sosyalizmi Troçki'nin yolu ile kurmaya başladı. NEP'yi yok etmeli" diye halk arasında laf çoktan başlamıştı. Tekrar bu halk sosyalizmi nasıl, hangi yolla kuracak? Gece gündüz ihtilal yaşasak da bugün sosyalizmi hızlıca kurarız dediler. Çiftçinin cebindekiyle memleket bir güçleniyorsa kooperatif denen hilekâr iki kat güçleniyor. Bu sosyalizm değil mi? Geldiğinde zalim ile ezilen sınıf ortaya çıkmadı mı? Böyle bir zamanda niçin ihtilal yaşadık? Tuhaf? Niçin Buhari'yi yöneten yoldaşlar tüccar ile vurguncuların gününün doğduğu NEP'yi tekrar istiyor? Niçin şimdi halk eşit çalışıp eşit yiyip eşit yaşanan kolektifleşmeyi beğenmiyor? Kolektifleştirme eski zamandaki "askerî komünizme" benzemiyor mu? Kolektifleştirme herkesin gözü önünde meyvesini verdi. Birinci beş yıllık dört yıl, üç ayda gerçekleştirildi. Bazı malzemeler NEP'nin zamanında az gelişmesinden dolayı halk zengin ve fakir olarak ikiye ayrılmadı, eşit çalışarak eşit yaşamaya başladı. Sosyalizmin halk önündeki kutsal görevi işte bu değil mi? Dediği gibi, otuzuncu yılı yüce saygın Karl Kautsky'nin "Bolşevizm Yola Geldi" adlı kitabında yabancı menşeviklerin başı Fedor Dan'ın da makalesi çıkmış. Orada yazar "Kolektifleştirme bu Rusyanın sıkıntısı. İhtilalin çiftçiye verdiği yeri, ülke çiftçiden tekrar aldı. Böyle olursa halk tekrar ihtilal yaşar ve Stalin'in diktadörlüğünü yok eder" dendi. Allah'a şükür halk ihtilal yaşamadı.

Çünkü kolektifleştirme ilk meyvesini verdi. Karl Kautsky'de peygamber gibi bizim geleceğimizi görmüş. Napolyon'un zamanındaki Fransa'nın hayatını, Stalin zamanındaki Rusya'nın hayatı karşılaştırıp onu öyle bunu böyle yapmalı diye olmadık yere sorun çıkaran teoriyi empoze etmiş. Değerli Kautsky bir şey düşünmez. Batının gözlüğü ile Rusya'yı, Rusya'nın gözlüğü ile batıyı görmek olur mu? Olmaz! Bizim halk Fransa'nın ya da Fransa'nın halk bizim halk gibi değil. Tarihi geçtiği yola bağlı, kadere, eğitime şöyle dursun coğrafi şarta bağlı, küçük veya büyük olur mu her bir halkın kendine özgü olan âdeti, karakteri olur. Bundan dolayı ruhu feodalizmin köle psikolojisinden tam olarak çıkmayan Rusya halkını tamamen demokrasi vermek olur mu? Olmaz! Demokrasiyi göz göre göre anarşiye çeviriverir. Çünkü çarlık Rusya'da kapitalizm devri tamamen bitmiş değil, yüzde sekseni cahil yani tek başına düşünmeye hazır değil. Korkak, kararsız halka demokrasi versen hayvan gibi yayılır sonra yiğitsen topla! Bunu niçin Kamenev, Zinovev

bir yana Buhari hâlâ düşünmez, düşünmek istemez? Ulu Lenin bize miras olarak bıraktığı sosyal genç ülkeden kazan gibi faydalanan, kendi düşüncelerini herkese, her yerde konuşan öncüleri var. Kolektifleştirmeden dolayı yoldaş Stalin Leninci yoldan vazgeçmiş. Laf değil mi? Bu siyasi dava değil kadın dedikodusu! Yaşamış olsaydı Lenin'in kendisi de bu yola giderdi. Benim gibi troçkizmi tamamen parçalayıp tüccarların gününün doğduğu NEP'yi tekrar ortadan kaldırıp kolektifleştirmeye geçirdi. Sosyalizmin ilk aşamasını kurmanın bundan başka yolu yok, olsa da mümkün değil! Bunu bile bile Zinovev ve Kamenev niçin bu kadar ikiyüzlülük yapıyor? Niçin kuru iftira ile beni Leninizm ile karşı karşıya koyuyor? Sebebi neydi? Sebebi sosyalizm ya da onun geleceği için kavga etmiyorlar onlar beylik için kavga ediyorlar. Bu kavga halinden çıkan yok. Kaynağı derin. Troçki yenilip yabancı yere sürülse de onun kökleri kalmış. Onlar yok olmaz, yine güçlenip yayılırlar. Dışardan faşizm, içerden sınıf çatışması onlara yardımcı olur. Bundan dolayı sosyalizmin kaderine engel olan, ülkede iyi olmayan üç karaltı ortaya çıktı. İlki Buharilik “yeni muhalefet” gitgide Troçkici-Zinovevci sınıfa döndü. Bu grup, casusluk işlerinden şüphelenince onlara gizlice yol açtı. İkincisi işte bu grubun temsilcileri devlette alt işlere değil, önemli üst işlere kadar yerleşmişti. Üçüncüsü merkezdeki değil uzak kasabadaki parti ve Sovyet bazı önemli çalışanların sağgörülüğü yok. O kadar saf ve güçsüz olduğundan yabancı casus, arabozucu, sabotajcı ajanın gerçek yüzünü fark edip tanıyamaz, onların önemli işlere getirilmesine yine yardımcı oluyorlar. Bu üç karaltı sosyalizmin uzlaşmaz düşmanı. Birde sosyalizm ne kadar uzaklaştıysa onun düşmanları daha da içten çoğalmaya başladı. Ne için? Çoğu insan cennetin kapısını sosyalizm beş on yılda açar diye düşünüyor. Öyle olmaz, olması da mümkün değil. Sosyalizmin ikinci değil sadece ilk aşamasının bir asıra ulaşması mümkün. Evet öyle olması mümkün! Onun için özellikle yukarıdaki üç sebepten dolayı zamanında gecikmeden partinin etrafını tamamen temizleyip yaşamalı! Evet, öyle yapmalı!

III

Kırgızistan. Frunze. Yıl 1935. VKP (b) nin Kırgız bölgesinin ilk sekreteri Moris Lvoviç Beletsky'in rütbesi yüksek bu işte çalışalı iki yıl olmuş. Yirminci yılları ilk Atçandar ordusunun tümen komutanı olarak sonra Buhara halk cumhuriyetinde SSSR konsolosu SSSR Osoviahim birliğinin merkezi komitesinin başkanı olarak çalışmış. Çoğu şeyi gören bilen kişi. Bundan dolayı hem ağırbaşlı hem nazik üstelik de herkese bir hayli içten. Yerinde sessizleşerek kendi odasında iki kişiyi bekledi. Onlardan biri Kırgız ASSR

BAK'nın başkanı Abdıkadır Orozbekov diğeri Kırgız ASSR halk komiserler Sovyetinin başkanı Bayalı İsakeyevdi. Hızlıca ikisi aynı zamanda arka arkaya dışarıdan girdi.

- Oturunuz.

Beletsky yerinden kalkarak uzun masanın iki yanına sırasıyla koyulan sandalyelerde oturan Orozbekov ile İsakeyev'in karşısına oturdu.

- Konuşma şöyle. Moskova'dan kapalı mektup geldi. Mektupta partinin içindeki yakın şüphelileri tamamen temizlenmesi görevi verilmiş. Mektupta "troçkizm taraftarları Kırgızistan'a kadar sınırlarını genişletmiş" diye cümle var.

Beletsky konuşmasını tam yerinde bitirip, buna ne diyorsunuz dediğinde ikisi sessizleşti. Ne demek? "Diğerleri şüpheli kişi" diye kimi, kimleri adlandırıyor? Hepsi eşit, aynı bir amaçta, bir doğrultuda, bir yolda canla başla çalışmadı mı?

Beletsky:

- Abdıkadır Orozbekoviç. İşte bu yıl burada çalışalı iki yıl oluyor, fakat kendimi hâlâ halkın içinde yabancı kişi gibi hissediyorum. Nedeni ise, ilki Asya halkının içinde Kırgız halkının millî karakterini şimdilik iyi bilmiyorum. İkincisi yerli halkın dilini bilmediğim için ne kadar vatandaş olayım desem de kendimi üvey oğul gibi hissediyorum.

Bayalı İsakeyev omzunu kaldırarak gülümseyiverdi.

- Moris Lvoviç. Halkı iyi bilmiyorum desenizde halk sizi iyi biliyor. Diliniz olmasa da gönlünüz var. Bu en önemlisi, dili gitgide öğrenirsiniz.

- Yine de sizin özellikle ikinizin yardımına çok muhtacım. Yardımınız bu olsun, birbirinizden sır saklamayın. Bunu niçin söylüyorum? Doğrusunu söyleyim, bana göre kendi halkınızı kendiniz daha iyi tanırırsınız. Onun için halka karşı namuslu olacaksak yine söyleyim sır saklamayın. Çünkü her geçen gün zaman zorlaşıyor. Böyle olduktan sonra halkın kaderi komünistlerin kaderi üçümüzün elinde.

Sessizlik hüküm sürdü. Üçü üç ayrı yerde düşünceye daldı. Biraz sonra Beletsky konuştu.

- Kendimiz kendi aramızda konuşalım diye özellikle Lotsmanov'u³ buraya çağırdım. Denildiği gibi gerçekten aramızda Troçkiciler var mı? Eğer varsa kimler?

Abdıkadır Orozbekov sandalyesine dayanarak "cümlelerin en önemli yeri buymuş" der gibi yapıp her zamanki gibi büyük bir ilgiyle ve acele etmeden hoş bir sesle konuştu.

---

³ Lotsmanov, o zamandaki cumhuriyetin iç işleri halk bakanı.

- Doğru zaman zorlaşıyor. Zamana göre bizim işte zorlaşıyor. Kendiniz biliyorsunuz, otuz dördüncü yılın ilk ocağı bitince binden fazla komünist partiden alındı. Gerçekte onlar troçkiciler değil, partide hoşla gitmeyen kişilerdi. Halk onları arka tarafta gürültü çıkaran troçkiciler diye adlandırmış. Gerçeği söyleyin, sır saklamayın. Özellikle İsakeyev ikimizin size olan güveni sonsuz. Doğrusunu söyleyim bu zamana kadar ilk defa ülkenin sınırları içinde troçkizmi destekleyerek ya da överek konuşan bir komünistle karşı karşıya geliyorum.

Beletsky şimdi İsakeyev'e baktı. Hafifçe dudaklarını kapatarak deminden beri aynı şekilde hareketsizce oturan Bayalı İsakev omzunu kaldırdı.

- Ben de tam bu Abdıkadir Orozbekov'un fikrindeyim.

Beletsky:

- Kasım Tınıstanov hakkında ne söylersiniz?

İsakeyev:

- Tınıstanov Kırgız yazılı edebiyatının şiirinin, nesrinin, tiyatrosunun temelini inşa edenlerden birisi. Bundan başka Kırgız dil biliminin şekillenmesine: dil bilgisi, söz dizimi, kelime bilgisinde onun emeği büyük. Yirmi yedinci yıldan otuzuncu yıla kadar Kırgız ASSR halk eğitim bakanı. Bu görevden sağlığından dolayı kendi isteğiyle ayrılmış. Şimdi Kırgız enstitüsünün müdürü.

Beletsky:

- Aalı Tokombayev'in "Kızıl Kırgızistan'da" yayımlanan "Kasım'ın Mektubu Hakkında" adlı makalesi hakkında ne düşünüyorsunuz?

Orozbekov:

- Doğu ülkesinde "iki hançer bir kına sığmaz" diye atasözü var. Makalenin yazılış amacı bence işte bu. Elbette Tınıstanov'unda bazen yaratıcılığında eksikliklerin olması mümkün.

Beletsky:

- Bayalı Duykanbayeviç sizin düşünceniz ne?

- Tınıstanov'un çevresindeki dünkü olay değil. Birçok yıldır devam ediyor. Abdıkadir Orozbekoviç doğru söylüyor. Tınıstanov'un eserlerinde bazen büyük eksiklikler olabilir. Fakat onu "pantürkçü" "troçkici" diye adlandıran Tokombayev'in makalesine katılmıyorum. Yani Tınıstanov'u Tokombayev'in ağzından duysak olur çünkü son eserleri

son günlerde yazarlar birliğinde görüşüldü. Üstüne Tokombayev Kırgız Yazarlar Birliğinin başkanı da.

Beletsky gidip telefon etti. Herhalde Tokombayev'in birliğinde bulunan telefonu arıyor gibi gözüküyor. Çok geçmeden Tokombayev telefonu açtı.

Beletsky:

- Aalı Tokombayeviç, sohbet şimdi Tınıstanov hakkında başlıyor. Sonraki zamanlar Tınıstanov'un yazarlığı hakkındaki tartışmalar ile ilgili. Çoğunun akli tartışma da. Sizin fikrinize göre bu eleştiriler ne derece doğru, ne derece doğru değil? Tam olarak bilmeden birçok insan aynı anda eleştiriyor. Öncelikle onun çalışmasını adaletlice seçmemiz lazım. Bazı hatalarını hepimiz biliyoruz. Tınıstanov hatasını Kırgız bölgesel konferansında kabul etmiş. Hatasını kabul etmek korkaklık değil, yiğitlik bu bir. İkincisi yoldaş Tınıstanov Abdıkadır Orozbekoviç'in söylediği gibi Kırgız medeniyetine emeği geçen kişi doğru mu?

Tokomboyev:

- Doğru.
- Öyleyse henüz geç değil, Tınıstanov'un kaderine adil davranmalı. Yazarlar Birliğinin başkanı olarak sonra Tınıstanov'un meslektaşısı olarak ona olan bugünkü düşünceniz ne?

Tokombayev:

- Yoldaş Stalin'in öncülük ettiği ideoloji bizi yeni adımlara, yeni düşüncelere havaslendirdi. Bugünkü ideoloji bize çok sağgörülü olmayı öğretiyor. Dost ile düşmanımızı şimdiden ayırmamızı istiyorlar. Bu elbette doğru. İşte sizde Moris Lvoviç, biz yazarlarda o düşünce de, o yoldayız bu bir. İkincisi Tınıstanov hakkında. Sizde söylediğiniz gibi onun Kırgız medeniyetine verdiği emek çok. Onun için yaptığı hatada çok. "Pravda" denen söz Kırgızca "hakikat" demek. Bu gazetenin adı da gerçek kendi de gerçek. İşte o gerçekten geri dönüşü olmayan "Prav" da makale yayınladı. Orada "Kasım Tınıstanov, Şabdan kahramanın karakterine bürünen zengini işliyor", ölüp giden zalim sınıfın şiirini yazmış" diye açıkça söyledi. Bazı patavatsız yazarlar Tınıstanov'a diz çöktüren Tokombayev diye dedikodu çıkarmış. Ona diz çöktüren Tokombayev değil, o ideoloji insanıydı. Onun için onun siyasi yanlısını doğru gösteren "Prav" değil. Eleştirmen Toyçinov ve Rahmatuli'nin tutumu da doğru diye düşünüyorum.

Beletsky:

- Tınıstanov'un en büyük hatası ne diye düşünüyorsunuz?

Tokombayev:

- Tınıstanov'a verilen siyasi suçun sebebi "Akademik Toplantılar" denen oyun döngüsüydü. İşte o döngüde "Göz Gördükten" adlı Tınıstanov'un çok gerçekçi tarihi draması var. Bu Şabdan ile ilgili yazılan drama. Geçmiş arzulayarak yazılan drama. Biz yoldaş Tınıstanov'a zamanında dostça, adaletlice eleştirdik fakat dinlemedi. Rusçaya çevirip yardımcı olur mu diye Moskova'ya göndermiş.

- Kime?

- Maksim Gorkiye.

- Cevap geldi mi?

- Gelmedi bence. Cevap gelse hemen herkese duyururdu.

- Hım.. Beletsky suskunlaşarak düşünceye daldı. Onun yüzünden Tokombayev kendisine yapılan hoş olmayan davranışı fark etti ve bundan dolayı konuşmasını bitirip konuşmadı.

Ortalıkta sessizlik hüküm sürdü.

Beletsky:

- İyi o zaman. Düşünceniz için teşekkürler. Tokombayev yine çok konuşuyordu. Ancak niçin Beletsky böyle yapıp konuşmasını kısa kesti. Tokombayev o kadarına razı olmadı fakat bu memnuniyetsizliğini belli etmeden kibarca hoşça kalın deyip kapattı.

Beletsky Orozbekov'a döndü.

- Tokombayev'in düşüncesi kendince doğru. Yakın zamanda Tınıstanov'un kendisi ile konuştum beni çok etkiledi. Aklı, yeteneği, bilgisi böyle olan kişilere şimdi bizde az rastlanıyor. İşte bu gibi kişileri Tokombayev veya Rahmatulin gibileri troçkici olarak adlandırılmasını kabul etmemesinin doğruluğuna inanmıyorum.

Orozbekov ile İsakeyev içindeki duruma razı olup yumuşayarak seslendi fakat konuşmadı.

Beletsky Moskova'dan gelen mektubu eline aldı.

- Yıl sonunda mektuba cevap vermeniz lazım. Cevap vermek için "biz süt gibi akız" deyip aklanamıyoruz. Öyleyse sağgörülü olmamız gerek. Bilim adamı Evgenin Polivanan'un Kırgızistan'a gelmesi beni o kadar mutlu etmedi. Kendiniz biliyorsunuz o Mardin "Yafet Teorisini" kötü eleştirince işinden kovulmuş. Çalışmalarının yayınlanması yasaklanmış. O şimdi burada ne yapıyor?

İsakeyev:

- Uzakbay Abdıkaymol ile Kırgız dili ile ilgili, şimdi de Yan-Şan-Sin ile diliyle ilgili okul kitapları hazırlamaya başladı. Bunun dışında şair Yasır Şivaza ile “Uluslar arası” Dungan diline çevirmiş.

Beletsky:

- Polivanov bizim ülkeye Tınıstanov’un daveti üzerine gelmiş. Geçmişte dost Tınıstanov’u Polivanov ile çok yakınlaşmaması konusunda tekrar uyardım. Polivanov’un tartışmalı ilmi kavramı tam merkezden beri belliydi. Onun için Bayalı İsakeyeviç, Polivanov’un çevresini tanıyorsunuz. Ona dikkat etmesini Tınıstanov’a siz de söyleyiniz. Bu bir uyarı. İkincisi...

Arabozanları bulma ve partiden çıkarma kampanyası yine bir iki yıla duyulur. Bu uğultudan Tınıstanov’u ne kadar koruyabiliriz.

Orozbekov:

- Onu korumak için onu da partiden çıkarmamız gerekir. Sonra kampanya geçtikten sonra yine onu partiye alırsak olur.

Beletsky Orozbekov’a sevinerek baktı.

- Abdıkadir Orozbekoviç, iyi düşündünüz. Fakat bunu üçümüz dışında başka kimse bilmesin. Tınıstanov’un kendi de bilmesin.

IV

Bu yıl beni askere çağırdılar. Ama benim eğitimime devam etmem gerekiyordu. Sonradan düşünceye daldım. Ne yaparım? Kime giderim? Kime derdimi anlatırım? Düşününce Abdıkadir Orozbekov’a gittim. Ona gitmek kolay değil yavaşça girdim. Abdıkadir Orozbekov orta boylu, kara yağız, alnı açık, iri gözlü, ağır başlı kişiydi. Derdimi konuşmadan oturup içtenlikle dinledi, sonra konuşmama katılıp konuştu.

Doğru. Ressamcılık iyi sanattır. Öğrenci ile işçi bize nasıl gerekliyse, ressam da bize o kadar gerekli. -Telefon numarasını çevirip, ahizeyi kulağına tuttu. -Alo askerlik şubesi mi? Bana yoldaş Panfilov’u.. İvan Vasileviç.. Merhaba? Sizden bir rica.. Bizim yetenekli bir ressam öğrencimiz askerliğe gitmese olur mu? İyi.. Sağolun, İvan Vasileviç! Yetenekli gençleri önce eğitelim, vatani ne zaman olsa korurlar.

Orozbekov’u problemi hemen halleden biri derlerdi, doğrumuş. Dışarıya sevinerek çıktım. “Ressamcılık iyi bir sanattır, bize lazımdır” diye sözü bir Kırgız adamından ilk kez duymuştum. Halk olduktan sonra, ilki anlamazsa ikincisi anlıyor!

Böylece, askerlikten kurtulup Moskova’nın “1905-Yıl Anıtı” adındaki güzel sanatlar yüksekokulunu sınava girip kazandım. Başarılı olduğum için ikinci sınıftan başladım.

Resim sanatını püf noktalarını araştırıp, bu sanat hakkında tüm üstatların vermiş olduğu temiz bilgi ve nasihatlerini dinleyip ustalığımı geliştirip gördüğüm güzel dünya nimetlerini inceleyip ilerledim. Ressam için iki şey gerekli: Gözlem ve fantezinin mutlaka gerekli olduğunu anlamaya başladım. Fantezin zengin olunca hayattaki bazı şeylerin gözlemi zayıf olur, ya da gözlemin iyi olunca fantezin zayıf olur. O zaman hiçbir şeyin farkına varamazsın ve keşfedemezsin. Fantezi ile sadece genellemeyi o ya da bu şeyin görüntüsü için her köşeyi bakmayı, her tarafı gözetlemeyi şart koşar sanki. Yalnız o zaman bir nesnede sanatı görüp ve fark edince onu genelleyip yüceleştirir. Ressamın görsel bir dünyayı keşfetmesi onda bir güç olduğunu gösterir değil mi? Yaratıcılık ayrıca görsel sanata göre asıl sanattır.

Günlerden bir gün Alıkul’dan mektup aldım.

“Merhaba, Gapar! Moskova’nın nemli olan havasına alıştın mı? Seninle ve senin kaderinle gurur duyuyorum. Tretyakovka, Lenin kütüphanesi, MHAT.. Kısaca medeniyetin kucağındasın. Böyle bir şans kimseye verilmiyor!

Bizse, senin söylediğin gibi “tozlu köyde” sakince yaşıyoruz. Ben şimdi çok yazmıyorum, klasik kitapları çokça okuyup çeviri yapıyorum. Çok okusanda dünyada olan şeyleri çok bilmezsen, Doğu ve Rus klasiklerden dahi haberdar olmazsan, sadece önemsemeden çalışırsan hiçbir şeyi başaramazsın. O yüzden topluda sürekli, büyük bir eser yaratmak için dev emek verip dev hazırlık yapmak gerekiyor gibi. Kısaca iki yıllık planım: Çok okumak, çok çeviri yapmak. Sadece okuyup çeviri yaptıktan sonra eserleri çözümlenmek, yazarların seviyelerini, hırsını ve üstatlığını okuyucu tarafından değerlendirilmesi sağlamak için etkileyici ve hevesli olmak gerekir. En iyi şairlerin ve yazarların bana olan etkisi şimdi tam değil ama nefesimi açıyor ve gönlümü canlandırıyor. Ayrıca kendimce neşelenmeye, kendimce uçmaya şimdilik kendi “havalimanım”da, “kanatlarım” da yok sayılır.

Kendi hakkımda bu kadar. Diğerleri hakkında ise şöyle: Coomart, Tügölbay ve Mukay çok çalışıyorlar. Daha dün çobanlık yapan, dağdan inen çocuklar, bugün bellerine Manas’ın kemerini sımsıkı bağlayıp kalçalarına mavi taş bağlayarak roman, tiyatro, şiir

yazmalarından dolayı gurur duyarım. Tügölbay-Gölkönbay kendi hayatı gibi roman yazıyor. Coomart ile Cusup tiyatro yazıyor, birisinin galası oldu. Benim gözümde ikisi de eşit ve en iyi eseridir.

Bazen Mukay Bey'in gittiği gruba çok imreniyorum, çünkü Mukay'a saygı duyarım, kültürüne, yeteneğine, insanlığına, inancına değer veririm. Şimdiki şair yazarların içinden Kasım Tınıstanov'dan sonra Mukay'ın iç dünyası zengin ve bilgilidir. Bu dördü öncekilerden ayrılıyor ama diğerleri evlenince şiir değil “miyir” yazıyor gibi görünüyor.

Bu iyi tarafı, kötü tarafı cumhuriyetimizde kavgalı işler başladı. Bazı şair ve yazarlara, partide çalışanlar sanık olup “ulusal” denen iddia ile çoğu partiden alındı. Bu olay ayrıca Cusub'u çok üzdü, düşündürdü (mektubu okuyunca yak).

Yine bir pişmanlık. Benim bu pişmanlığım içimde kalsın, kimseye söyleme. Kendin bilirsin, Aalike'ye hepimiz saygı duyarız ve hepimiz onu destekleriz, ama daha yeni adım atmaya ve gelişmeye başlayan Kırgız edebiyatını ve onun içindeki bazı yetenekli şair ve yazarları siyasi olarak suçlaması gerçekten hepimizi üzüyor. Şimdiye kadar Coomart'ın şiirini “zenginlerin romantizmi” olarak görüp suçladığımı ve şaşırıldığımı iyi biliyorsun. Aslında ulusal görüş Coomart'ta yok değil, var. Lakin onun devrimci ruhta yazdığı “Altın kızı” adlı eseri kriz şeklinde eleştirilmemiş mi? Bu vesile ile Cusub'un eserlerinde de ulusal motifleri görüyoruz. Mukay'ın yaratıcı yönü tam da böyle dava ile doğmaya başlar. Buna rağmen Kasım Tınıstanov'un partiden çıkarılmasına doğrudan Tokombayev'in vesile olduğunu söylüyorlar. “Kırmızı Kırgızistan'a”, “Kasımın şiirleri” adlı makalesinde “alaşçı”, “pantürkçü” ve hatta “troçkici” diye adlandırılan da o. Öyleyse şimdiki durum kötü!

Değerli Gapar, sen Tokombayev'i seviyorsun, saygı duyuyorsun onun da sana kötü düşünmemesi, kötü davranmaması lazım. O yüzden akıllı insansın, beni doğru anla ve düşün? Etkili olan üsttekiler eğer yeteneksizse, böyle bir davayı, böyle bir günahı yetenekli, üstüne ciddiyetle çalışan önceki topluluğa yüklemesi doğru mu? Hayır, doğru değildir.

Bu bildiğim edebî alandaki son haberdi. Şimdi o kadar benim bilmediğim senin “köyün” olan Ressamlar Birliğinden haber var.

Çuykov birliğin başına Evdakov'u seçti, kendi sanatını uyguladı. “Kırgızın genç ressamı Gapar Aytiyev eğitimini Moskova'da bitirip gelene kadar çalış, geldiğinde kendisi yönetir”

demiş. Eğer gelirsen seni yardımcı değil, seni başkanlık bekler. Yüksek makama geldiğinde Aaliken gibi değişme (şaka).

Yine bir üzücü haber. Senin öğretmenin, üstadın Vladimir Obratsov Isık Göle sanatla ilgili iş seyahatine gidince orda menenjit hastalığına yakalanıp geri döndü. İyi insan ömrü kısa olur dedikleri doğruymuş.

O zaman! Üzücü haber için affet. Sana mektubu yazarken kendimden geçtim, üzuldüm ama rahatladım.

Alıkul

***

Dışarıya çıktım. Moskova'nın alt sokaklarından geliyordum. Kasım Tımistanov'un partiden atılışı, ayrıca Vladimir Obratsov'un ölümü çok düşündürdü. Puşkin okuyan liseliler Dercavin ile nasıl gurur duyuyorsa, biz öğretmen kolejinin ilk öğrencileri Tımistanov ile öyle gurur duyuyoruz. Öğretmen kolejinin çok gelirdi. Her zaman geldiğinde bir eksikimiz gidiyor gibiydi, onun her bir sözü bizi uzak yerlere teşvik ederdi ve duyarlı yapardı. Obratsov.. O, ilginç adam, sizi bundan sonra göremeyecek miyim? Beni öz kardeşi, öz oğlu gibi görüp eğitim almaya yollamadı mı? Sanat yeteneğimi keşfeden, gözümü açan bu adam değil miydi? Bizim için resim sanatını öğretmek için kulüpler açtı. Zor geçinmesine rağmen hiçbir ödeme almazdı. Şimdi düşünsem o demokrat, gerçek bir ressamıymış. Kimin kim olduğuna, hangi ırktan olduğuna bakmadan, insana insanlık yapan büyük gayretini, büyük yardımını esirgemeyen asıl insandı. Rusçayı iyice öğrenince ona ara sıra mektup yazmayı hayal ederdim. Hayırlısıyla mezun olduğumda onun yaptığı birçok iyiliğin karşılığını vermek istiyordum. Yazık ama bunun hepsi bir hayal ve dilek olarak kalacak mıydı? Postaneye gelip Çuykov'un adına mektup gönderdim. Mektup yazdığım an gözlerim yaşlarla doluydu.

* * *

Ölenin kendi acısı. Ne yapalım, dünyaya geldikten sonra gitmesi zormuş. Ama biz hayatta olanlar, birimiz aramızdan öbür dünyaya gidince veya ölümü hatırlayınca biz defalarca üzülüyoruz. Sonra yarın ölmeyecek gibi, bu dünyada kalacak gibi, hayatın her engeline karşı koyuyoruz. Birde cesaretimiz kırılınca daha güçleniyoruz. Kopuzun teli gibi bir gün ters düşmeyince hayat tatlı, ömür eğlenceli, hayat yolunda yaşayıp gidiyoruz.

Bundan bir yıl sonra, bin dokuz yüz altı yılında benim eğitim aldığım yere Sabırbek Akılbekov geldi. Ben Celalabat'ta öğretmen kolejinde çalışırken Akılbekov orda eğitim görüyordu. Ressam olmayı o da çok isterdi ama onu da benim gibi kimse desteklemedi. Eğitimsiz millet, o millettten doğan "eğitimsiz" gençleri resim sanatına önceden söylediğim gibi yönlendirmeye manevi gücü yetmemiştir. O yüzden onlar resim sanatını diğer sanatlara göre arka plana atmışlardır. Benim kismetim açıldıktan sonra Akılbekov'un da açıldı.

Böylece günler geçerken okul bitti. Taa Orta Asya'dan gelen biz Moskova'da kendimizi bir hayli küçük gördük. Rus dili ayrıca burada bizim için zor oldu. Celalabat'ta teknik okulda çalıştığımda oradaki öğrenciler için Rusçam yeterli olsa da buraya geldiğimde Rusçam yeterli olmadı. Rusçayı iyice öğrenme ile çok resim yapmaya başladım.

1932 yılından 1940 yılına kadar olan zamanı kendimi görsel sanatlara attığım ilk adımlarım olarak hatırlıyorum. Benim ilk eserim babamın portresi. O sulu boya ile yapılmıştır. Bence yaratıcılığın kaynağı, kendine yakın ve kendisini bildiğin şeylerden başlanmış.

1916 yılı Kırgız milletinin ayaklanmasının yirminci yıl dönümü ile ilgili 1936 yılında cumhuriyetin güzel sanatlar sergisi açılmıştı. Bu konuya ithafen Semen Çuykov önce birkaç resim çizip hazırlamıştı. Bu sergiye ithafen bende "Baydağı Batırak" diye bir resim yapmıştım. Bu benim ilk anlamlı işimdi. Bu şimdi nedense gözüme sıcak geliyor, tabiri caizse bu iş benim ruh halimi anlatıyordu. Gerçekte eser profesyonel insan tarafından yapılmış gibi gözüküyordu. Evet, eserde profesyonel başarılar var fakat doğal canlandırma ve gerçek arzusuyla yapılmış olduğunu söylemek isterim. Kısaca, bu eserin içeriğinde durayım. Ekin tarlası. O tarlada çiftçilik ile uğraşan yoksul. Zavallı yoksul zengin tarafından sevilmediği için korkusuz zenginin at üzerinden eğilip kırbaç ile yoksulu dövdüğü zamandı. Ben böyle sahneleri çocukluğumda çok gördüm. Kendi babam evsizdi. Evinden ürüyerek çıkardığı köpeği olmadığını, fakir olduğunu öykümün başında söylemiştim.

Gönlümü dolduran bir resim daha, "Köy birliğinin sekreteri İmangazi". Bu çalışmama bakanlar güzel resim sanatını büyük bulup yüksek değer veriyorlar. Sanatçılığımın başında işte bu çalışmam bir kez sevindiriyorsa, paha biçilmez olması, o zamanın hatırası olarak hoş bir düşünce doğurması ikinci kez sevindiriyor.

Böylece Moskova’da eğitim alıyordum. Uzakta olduğunda doğduğun köyün, yetiştiğin yerin, ayrıca altı değil altmış annemiz ve babamızın yaşadığı, ayak bastığı sevgili Ala-Too aklına gelir, rüyana girer. Dünyanın edebiyat ve kültürünün karışmaya başladığında, onun büyüyen evrimini, tarihi ile haberlerini, insanlık düşüncesi ile insan elinden yaratılmış güzel sanatı anlamaya başladığında milletin tarihi, kültürü, iyi ve kötü tarafı aklına geldiği doğrudur. Bundan sonra genelde milletim, toprağım aklıma gelmeye başladı.

Kırgız ulusu yetenekli toplumdur. Yetenekli olmazsa milyon mısra “Manas’ı” ayaza haykırıp kaya taşlarının arasına yazarak ağızdan ağıza, nesilden nesile saklayabilir miydi? Ulusum çok neşeli. Atay ve Musa’nın sesi gibi ahenkli sesi bu yaşıma kadar Moskova’da eğitim alırken hiçbir yerde duymamıştım. Ayrıca, Atay ile Abdulas’ın sesi insanın yüreğine dokunan, akıl ve ruh dünyasını heveslendiren büyük bir güç, büyük bir sır gibi görünüyordu. Bunların sesinde, bestesinde şarkı söyleyen kişi güzel insanların tüm düşüncesini, gönlünü neşelendirirdi. Toktogul, Cenicok, Barpı, Togolok Moldo gibi yaşadığı yerde doğal şiir söyleyen biriyle yabancı yerde, yabancı biriyle karşılaşmış mıydınız? Affedersiniz ama bu övünme değil, hatta bizim ulus övünmeyi en gaddar ve en ahlaksız davranış gibi görür. Ayrıca Cenicok’un şiirleri basitliğiyle, derin içeriğiyle serbest ölçü ile yazılmış olmasıyla ruhu rahatlatır.

E-ey!

Gündüz gece olup geçmiş olan dünya.

Yurttan yurda taşınıp göçmüş olan dünya.

Biri yansa birisi soyu tükenmiş dünya!

E, iki yüzün alan, nurun alan dünya...

Babasından çocuğunu, önce olan dünya.

Canlıyı ve hayvanı, tüm yaratan dünya.

Kuşlardan başkaya, süt yaratan dünya.

Altı kuruş paraya, ebedi yapmayan dünya.

İki ayna birleşse, zavallıya bakıp bitirmiş olan dünya!

Peki, bizim kopuzcu? Dünya müzik aletleri arasında dış görüntüsü en mütevâzi olan kopuz derdim. Bir bakışta küçük bir sinsi tahta gibiydi. Ortasına takılmış olan üç ince tel. Olan varlığı bu. Ama kopuzun başka aletlere göre önceliğini söylesem övmüş gibi olurum.

Dünyanın müzik aletlerinin hepsinin değeri aynı sadece ton eşlik ediyor. Bu güzel dünyanın bir yüzü güzel ikinci yüzü virane olduğundan o gırtlığıyla harika ezgileri hem kederli hem de eksiksiz şekilde söyler. Özellikle şimdi yaşlandığımda halka ait “yabancı” melodileri dinlediğimde toplumun tüm alışkanlığını, kutsallığı ile sırrını arşa çıkararak sadece “Manas” değildi, tam bu dirsek gibi sade kopuzun gırtlığından çıkan sestir. Ülkemizin çoğu, Moskova’da hiçbir şeyden mahrum olmadan, küçümsenmeden okuyan Toktogul ile Ceñicok’un yazdığı sanat şiirleriyle değil, asırlar boyunca taş kayaların arasında, yılların ağır zorluklarına katlanıp Ekim İhtilalinde ölmeden harika kültürü ile yetişmiş. Küçük halkıma kendimce, kimseye söylemeden, dertlenip gazeteye yazmadan, içimden gururlanarak sevinirdim. El yazması olmadan böyle bir kültürü ile yeni dünyanın arasına ulaştı. Yazıya sahiplenip gelişmeye başladığı zaman mutlaka bir büyük yazar, ya da şair çıkıyor diye düşünürdüm, inanırdım. Bir kez daha tekrarlayım, ulusum yetenekli halktır, boy eğmeyen, milliyetçilik yapmayan, birisiyle çatışmayan, sakin, mütevâzi halktır. Yetenekli insan hiçbir zaman boyun eğmez ve kandırmaz. Ulusum tam böyle yetenekli insan gibi, ama aşırı yetenekliler kendi milleti tarafından sevilir ancak ailesi tarafından pek sevilmez gibi. Halkım kendini seven, cömert olduğundan aralarında iftiracı, kıskanç insan yok.

V

Uzakta olduğunda böyle halkının dünü ile yarının özleyerek düşünürsün. Bundan dolayı Moskova şehri benim için hayatın büyük okulu oldu. O zaman görsel sanat ne demekti? Onun eğitimi halkı, özellikle bizim alın teriyle doyan elleri nasırlı olan çiftçinin, çobanın ne derece karnını doyuruyor? Halkın geçmişini, tarihini, düşüncesini görsel edebiyat gibi sonraya örnek, bugüne sınav yapabilir mi? Buna kadar düşünürsün. Köyde yedi atalarını bilsen yeter, ondan sonra nasıl olsa yaşamını sürdürebilirsin. Moskova’da benim yaşadığım çevrede öyle değil. Çok okurlar. Kendi halkının geçmiş tarihini araştırırlar, geleceğine plan yaparlar, bugün için hazırlık yaparlar. Moskova’yı ben böyle olmasından dolayı sevdim.

Ben Moskova’da tanınmış ressam Nikolay Krımov’un gözleminde oldum. Tabi ki, Frunze’de eğitim aldığım zaman Vladimir Obratsov’un verdiği ressamlık eğitiminin etkisi buraya geldiğimde belli oldu. Meğer kendisi bildiği bir şeyi anlatmak için coşkuluymuş. Temiz kalpli Rus insanı beni büyük yeteneğin tayına bindirmese de, o taya binmem için hangi ayağım ile hangi üzengini tekmelemem gerektiğini anlattı. Bu görsel yetenek dünyasına gözümü baya açmıştı. Herhangi büyük öykü ve karakterleri oluşturmak için, ön hazırlık ve kompozisyon olsun hepsini eşit doğadan almak gerekmiş. Yaşamdaki gerçeği,

doğruyu göstermenin ayrı bir sandıktaki sarı altın olduğunu söylemişti. Moskova’da eğitim aldığım zaman, bu nedenle düşüncemi tuvale çizdiğimde küçük ve önemsiz detaylardan kaçırıyordum. Örnekleri doğru seçip sonra önemli şeyleri genelleyip ima ettiğimi üstadım N. Krımov fark etti, defalarca:

- Sen nerden geldin, dostum benim dedi.

- Kırgızistan’dan.

- Kırgızistan’dan mı? Semen Çuykov nerede yaşıyor?

- Evet...

- Öyle mi? Semen’den başka kim yaşıyor?

- Onun dışında Obraztsov’da yaşıyordu Vladimir Vitalyeviç. Ama geçen vefat etti.

- Genel olarak, dostum benim sen sanat işine iyi insanlarla başladın. Böyle devam et. Özellikle genç ressamın sanatı daha çok doğanın kendisinde öğrenmesi gerek. Bir resim yapsan, sadece doğa seni ilhamlandırır. Bu birinci. İkincisi, en ilginç olanı sanatta en eğlenceli olan ressamın kişiliğidir. Sen beni anladın mı, Kırgız oğlanı?

- Anladım.

Krımov yaratıcılığın püf noktaları hakkında böyle çok şey anlatırdı. Ben ve Akılbekov’dan sonra Kırgız Millî Eğitim Bakanlığının sevki ile Deymant ile Turin gelip eğitim almaya başladı. Meşhur ressamlar Krımov ile Petroviç’in eğitimi, dünya klasiklerine olan bakışımızı, Kırgızistan’dan gelmiş olan dördümüze faydasını gösterdi. Onların bu eğitimi bizim için özellikle son olarak yazılmış. Bundan sonra Moskova’da eğitim aldığım zaman, dünyaya, yaratıcılığa özen gösterip kendim olmaya, kendi alanımı, kendi konuşmamı, kendi yazımı bulmaya çabaladım. Ayrıca kompozisyonlu manzara çizme isteğim Moskova’da eğitim aldığım zamanlarda başladı.

Yaz tatiline Frunze’ye geldim. Alıkul karşıladı. Öncekisine göre o biraz kilo almış. Nedense düşünceli. Derin gözlerinde saklanmış sır, kaygı var gibiydi. Normalde, onu göstermek istemezdi, gülümseyerek benim hâl hatırımı sordu ama kendi hakkında bir şey bahsetmek istemiyordu. Eşyalarımı Alıkul’a koyduk, ikimiz şehre çıktık. Moskova’dan geldikten sonra gözüme başkentimiz küçük köy gibi göründü, ama sıcak, samimi, içten geldi.

- Yürü, yeni kuruluyor olan “Ala-Too” sinemasını göstereyim, dedi Alıkul.

“Hazine bahçesinden” çıktık, yeni kurulmaya başlayan “Ala-Too” sinemasına geldik. Eskiden, yirminci yıllarda şehirde “Meteor”, “Mars”, “Edison” gibi sayılı sinemalar olmuştu. Şimdi ise yirmiye yakın, onun içinde “Ala-Too” kurulmaya başlamış.

- Ben gideli çok yenilikler olmuş, Alike.

- Söyleme. Kırgız ASSR’i Kırgız SSR olarak gene tekrar yaratılmış. Frunze-Balıkçı karayolu açıldı. Yulis Fuçık isimli kültür dinlenme parkı diktik. Toktogul Satılganov adında Kırgız Devlet Filarmonisi açtık. Bu arada senin gelişine filarmoniye iki bilet aldım.

- Atay şarkı söylüyor mu?

- Atay biliyorsun Muratalı Kürönkeyev, Karamoldo Orozov, Ibray Tumanov gibi iyi söyler.

Konsere gelen çoktu. Taşkent’te okuyan Ahunbayev, Moldogaziyev, Sadıkov’lar ile öğretmen kolejinde okuduğum Cukeş Mambetaliyevi, Coomart ile Mukay’la orda karşılaştım.

- Bu nasıl ressam diye beni gören Coomart bana dönerek elini uzattı.

Coomart her durumda, hangi toplumda, hangi kişisel görüşmede olursa olsun direk konuşurdu. Gülümseyerek huzursuzluk vermeden, kendi içine sığamazdı. Bazen de aşırı heyecanlandığından ya da aşırı kızdığından acele eder gibiydi. Şimdi de beni görünce ben gidene kadar benden önce gelip elimi sımsıkı tuttu. Baya bırakmadan tuttu.

- E, Muka dedi, sonra beni gülümseyerek seyreden Muka’ya dönüp hepimize aynı zamanda Moskova’ya yolladı. Birer yıl orda kalmış gibi görünüyorsunuz. Görmüyor musunuz, Gapar önceye göre iyi olmuş.

Mukay Elebayev gülümseyip seslenmedi. Mukay yüksek komedyen idi. Birisini güldürüyüm diye çabalamazdı ama başarılıydı. Sadece alışmış gibi konuşurdu, konuştuğunda da gösteriş yapmadan yavaş konuşurdu. Bu yavaş konuşan sözünde tuzu ve suyu var gibiydi. Ama otuz dört, otuz beşinci yıllarında “Uzak yolu” yazdığı zamanda nedense endişeli ve düşünceli olmuştu. Kim bilir, belki yaşadığı ömür aklına gelmişti. Özellikle on altıncı yılı rüşvet zamanlarında yüzlerce, binlerce insanın kemikleri tarlada olduğunu, kendi evinde zengin Rus insanların hizmetçisi olduğu günleri hatırlayınca kalbi sızlamıştır. Belki sadece sanatçılığın hayalperest rahatlamasıdır. Şimdi öyle değil. Kaderine, bugünkü yaşadığı gününe, yetiştiği yere gönül dolusu minnettardır. Onun üstüne

mutludur. Büyük iş yapan ve bu işin sonucuna katlanan, havaya girmeyen kişinin dış görünüşü böyle güzel olmaz mı?

Yani şimdi düşününce otuzuncu yıllar, o dönemdeki genç yeteneklilerin çalıştığı, hızla büyüyüp geliştiği zamanmış, Bin dokuz yüz yirmi sekizinci yıllarda yazılı edebiyatta Bayalinov'un "Ecel" öyküsü, Karaçev'in "Neşeli günler" gibi eserleriyle Kırgız edebiyatı yüzünü göstermiştir. Otuzuncu yılların ikinci yarımında Elebayev'in "Uzak yol", Sadıkbekov'un "Ken-Suu", Bokonbayev'in "Altın kız", Turusbekov'un "Ecel yerine" gibi geleceğin Kırgız- Sovyet edebiyatının klasiği olmuş olan roman ve dramalar yazılmıştır. Osmonov "Kaplan derisin giyen kahraman", K. Eşmambetov "Gamlet", Bayalinov "Evgeniy Onegin", Dögdürov "Ene", Karaçev "Bolot nasıl kuşattı" gibi klasikleri Kırgız diline çevirmişlerdir. Bu cesaretli bir çalışma değil mi? Belki bu dolmuş taşmış olan sanat topluluğu Mukay'ın gücüne güç katmıştır. Bundan dolayı o bana filarmonide karşılaştığımda hayalperest ve gevşemiş gibi görünmüştür.

- İlk konser başladı. Coomart ile Mukay bizim sıranın önündeki yere geçtiler. Alıkul ile ikimiz orta yerden yer aldık.

Alıkul:

- Coomart gibi en önde oturmayıp, ortaya oturalım olur mu?

- Niye?

- İnsanlar arasında yürümek olmaz. Öne çıksan bakamayacaksın, arkasında kalsan üzüleceksin. Halkın ortasında bilinmemek için çok çalışmalısın. İşte Atay..

Atay'ın şarkıcılık yeteneği dışarıdan belliydi. Siyah kaşlı, siyah gözlü, siyah bıyıklı, kaslı, yakışıklı adammış. Belindeki gümüş kemerini, dirseğine kadar çekip kopuzun eşliğinde şarkı söylemeye başladı. Atay'ın söylediği "Yandım ateşle"yi duymayan yoktur. Sonra da oturanların hemen kendisine çekti, kömürden yandım ateşle şarkısı ile melodisi onları düşünceye saldı. Bu dünyanın, bu hayatın, bizim bilmediğimiz ve hissetmediğimiz bir yanını anlatarak bizi sevindirdi.

Sahnesi şarkı ile açılan Kırgız halkının yetenekliler filarmonisinde bu beşik yuvasında oturarak içten Alıkul'un anlattığı Atay'ın ömrünü hatırladım.

Benim gibi Atay'ı çocukluğunda çok şımartmamışlar. Anne babası küçükken ölünce Sultanali diye akrabasının yanında büyür. Gençliğinde o hayata uyanık başlamış. Özellikle şarkı dinler gitgide kendince şarkı dinleyip melodi yazmaya başlar. Onun şarkıcı ve

bestekâr olarak kalıba girmesine ilk defa Talas'ta tanınan kopuzcu, şarkıcı Kök-Kaşatlı Subanbay oğlu Abdrahman'ın büyük etkisi olmuştur. Atay büyüdüğünde, şarkı söyleyip kendini ifade ettiği zamanda Ketmen-Töböö'den Talas'a Toktogul gelir. Bunu duyan Atay kendisini görmesi ve şarkısının duyması için Toktogul'un kaldığı olan köye, söylenen Kalba yaylasına hemen gider. Atay'ın halkla tanıştığı zamanmış. Gelmesi ile:

- Toko bizim ufak şarkıcı ustama şarkı sözümü dinleteyim diye uzaktan gelmiş diyip tanıştırlar. Toktogul "Dokuz nakaratı" aletle çalıp güzel şarkısını okumuş, sonra genç Atay'a erik ağacından yapılmış kopuzu uzatıp:

- Sevgili Atay. Çakmak gibi olan gözlerindeki ışıktan yeteneğini görüyorum. Ata binip onca yolu geldiğin için kopuzumu sana hediye etmek istiyorum. Eğer ölmezsek, yaşarsak, sonraki buluşmada yeteneğini duyarım diye söyleyerek gitmiş.

Özellikle bundan sonra genç Atay kendi köyünü bırakıp Çatkal'a, oradan da Talas'a gider. "Yandım kömürde", "Oy, yenge!", "Kalem kaş" şarkıları dinleyende heves uyandırıyor. Gelinlerin kızların çokça gözüne çarpıyor, onun olduğu onun söylediği yer eğlence bahçesi olmaya başlıyor.

Bin dokuz yüz otuz dört yılında Atay'ın hayatında büyük bir yenilik, dönüşüm olur. O yıl Talas vadisine ünlü halk şairleri, Aktan Tanıbekov, Karamoldo Orozov, Ibray Tumanov'un önderlik ettiği sanatçılar gelir. Halk arasında şarkı söyleyip ünlenen bıyıklı yiğit olan Atay'ı Kalba yaylasına getirtip yeteneğini dinlerler. Atay'ın sevgi ile sesinden dökülen şarkısını üç telde çalması ile dinleyenler, rüyada yanlarında altın bulmuş gibi sevindi. Atay'ı kendi topluluklarına hemen katıp aşağı taraftan güney tarafa gittiler. Atay şimdi filarmonide yeteneklilerin arasında "ata hafif taya tam" oldu. Bir başında bir sonunda çıkıyordu fakat onun adı geçince gölgesi sahneden görülünce seyirciler alkışlayıp el sallıyorlardı. Onun yüksek sesine, melodik ritmini sevdiler.

Biz filarmoniden neşeli çıktık. Halkın içinden, halk tarafından adı duyulan şairlerin halk şarkıları söylediğinde duygu ve düşünceye dalıyorduk. Kendimizce bir şarkı dünyasından güçlenip yarına neşeli, bugüne sıcak bakmaya başlıyor gibiydik.

- Bugünkü büyük konsere niye Tügölbay ile Cusuke gelmedi?

Alıkul bir dakika konuşmadan yürüdü. O düşünceli nedense çok düşünceliydi. Sadece yaratıcılıkla ilgili olan bir düşünce değildi, kaygının düşüncesi gibiydi. Sebebini sormıyorum çünkü Alıkul, Coomart ya da Medikey hemen çözülmezdi. Mukay ile Cusup gibi neşesi de, kaygısı da içinde.

- Tükön şimdi çok çalışıyor dedi bir sokak geçtikten sonra. Onun üstüne hasta oldu. Hasta insan, kendin de biliyorsun eğlenmeyi çok istemez. Cusuke'nin "dostları" ise eserlerinden herhangi bir eksik bulmuş. Dizini kırıp evine kapanmış. İçmeye alışmış, bugünde sıkıntısını ondan çıkarıyormuş.

Cusuke'nin (hepimiz Cusuke derdik) bu halini duyunca gerçeği söyleyeyim acıdım, içim yandı. Onu yakından tanırdım, yeteneğine, oturup kalkmasına içimden değer verirdim. O da Mukay ile Alıkul gibi aynı karakterde. Kendine ya da başkasına değil, özellikle yaratıcılık isteğine karşı sertti. Onun yürekten olan gerçek niyeti söylediği sözden hatta sanatından anlaşılırdı. Böyle insanın kime kötülüğü olur? Halkı yurdu için koşturan, ödül alıp birçok kez zengine veren bu kişi, ünlü hangi yazarın bayrağına veya ayağına taş attı ki? Kim onlara çukur kazdı? Yetenekli insanlar Rusça konuştuğunda "kolayca savunmasız" olacağını içi kara, rengi, kalbi, aklı kara, kara düşünen insanlar düşünürler mi? Cusub'un kalbinde halkı ve yurdundan başka neyi var?

Şimdiki Frunze ile Sovyet sokağının birleştiği yere Alıkul geldi.

- Sorduğun Kasım Tınıstanov şu evde yaşıyor.

Biz Tınıstanov'un evinin önünden geçtiğimizde onun komşusunun çitle çevrili bahçesinde Adamkalıy Baybatırov'u gördük, konuşmak için yaklaştık. Alıkul ilk olarak elini uzattı.

- Merhaba, Adamkalıy ağabey! Niçin keyifsizsiniz?

- Sizler bir şey duymadınız mı?

- Hayır.

- Kasım'ı bugün tutukladılar.

Ne söyleyeceğimizi şaşırдық. Kasım Tınıstanov'a göre Cusub'un kaderi öylesine eğlenceli konuşma oldu. Yakın zamanda partiye tekrar alınıp kızıl profesör namı verilmedi mi? Tekrar ne oldu?

VI

ZAMANIN SESİ: Otuzlu yılların ikinci yarımı başladı, ama çoktan SSSR'den kovulan Troçki ile ülkenin başında olan Stalin arasında olan siyasi ohal hemen bitmedi. Yurt dışında olan Troçki her yerde Stalin'in kendisine ve yürütmüş olduğu işine karşı bazı makaleleri tekrar tekrar basında yayınladı ve keyiflendi. Özellikle "Permanentli Devrim" ya da "Rus Devrimin Tarihi" adlı kitabında Stalin hakkında birçok düşüncesi var. Biraz

bağırın, biraz sinirlenen Stalin Troçki'nin, özellikle "Peterburg'ta ben ya da Lenin olmasaydı Ekim İhtilalini kazanamazdık" ya da "Stalin halkı ateşe attı, Stalin'i yok etmezsek bu ateşten çıkmak zordur! Lenin'e verdiğiniz değeri⁴ göstermenin zamanı geldi. Onu değiştirmek lazım!" diye cümleleri okuduğunda gözleri yerinden oynadı. İçinden onu yerin yedi dibinde de olsa bulup ensesinden tutup getirmek istedi ancak yurtdışında onun korunup barınmasını sağlayan Rus göçmenleri çoktu. Onu, yurt dışına gitmeden burada tamamen yok etse olurmuş. Bu arada, bir zaman yirminci yılların ortasında olması gerek, Stalin'in Zubalov'daki yazlık evinde Kamenev ve Dzerjinski üçü gürcünün şarabından derleşerek içiyorlarmış. Troçki'yi öldürme planını Dzerjinski'ye gizlice çıtlatmış. Fakat Dzerjinski Kamenev'den çekindi ya da Stalin'in bu planına katılmak istememiş. Kısaca konuşmaya devam etmedi söyleneni anlamamış gibi yapıp susmuş. Orada yaptığı bir hatanın büyük bir yanlışla sebep olmasından dolayı Stalin hâlâ kendisini affedemiyor. Kamenev'in yanında bu işi söylemenin ne gereği vardı? Elbette, o zamanda Kamenev ile ikisi çok yakın ve fikirdaşı. Üstelik genel sekretere Stalin'i Kamenev göstermişti. Bundan dolayı ona güvenmişti, ondan sakladığı hiçbir sırrı yok gibi her şey açtı ama bir şeyi zamanında bilmemişti. Kamenev ile Troçki'nin kanının bir olduğunu, er ya da geç ikisinin de aynı yerde yattığını o zaman düşünmemiş. Stalin'in Dzerjinski'ye söylediği düşünceyi sonra Troçkiye yetiştiren de, bu Kamenevdi. Stalinden gittikçe uzaklaşan Troçki tarafına geçen de işte bu Kamenevdi. Troçki ile ikisinin Rus devriminin geleceğine canını verip düşünür mü sanıyorsunuz? Hayır! Sadece laf taşırlar, şimdi de laf taşıyorlar, sonra da laf taşıyacaklar. Bu yüzden bunların nesli tükenmedikçe asla hiçbir zaman, hiçbir vakitte Rus devrimi kendi amacına ulaşamaz. Yani, Troçki'nin Rusya'da doğup Rus devrimine karıştığı zaman Lenin'in ve daha binlerce Sovyet insanının başını ağrıtır, beynini yıkar gibi geliyor. Troçkizmin pis görüşüne ülkede sadece Kamenev, Zinovev ve Buhari gibiler değil, başka ırktaki inançlı eylemcilerde nasıl kendini kaptırmış? Nasıl onları Troçki'nin çakallarının olduğu yuvadan kurtarıp koruyabilirsin? Troçkicilerin amacı, Lenin'in fikrini, onun düşüncesini ve amacını geliştirmektir. Onların amacı Sovyet halkına iyi bir hayat kurmak değil, Stalin'i kökünden kaldırıp sosyalizmi kendi çıkarları doğrultusunda tasarlayıp buna uyum sağlamaktır. Saf insanlar bunu biliyor mu? Bilmiyor! Aksine onların değirmen parası için zahmet çekip veriyorlar.

---

⁴ V. İ. Lenin Gorki'de hatalandığında toplantıya yazdığı mektupta Stalin'in bazı eksik yanlarını eleştirmiş. Onu genel sekreterlik görevinden alınması ve alınma meslesini BK(b)'nin bürü üyelerine düşünmeleri gerektiğini söylemiş. Bundan sonra Stalin istifa etmeyi düşünür ancak büro üyeleri kabul etmemiş.

- Baba, uyuyor musun?

Kremlin'deki evindeki koltuğunda uzun zaman basınla tanıştı. Sonra beli uyuşmaya başladığında, koltuğuna yaslanıp gözünü kapattı. Derince dalıp biraz dinlenen Stalin, gözünü açtı:

- Aaa. Kızım sen misin?

- Karnemi sormamış mıydın, burada.

- Ver bakıyım. Tarih beş, edebiyat beş, matematik dört. Niye matematik dört?

- Matematiği sevmiyorum.

Stalin kızına uzun süre baka kaldı. Sonra onu korkutmayayım diye sakince sordu:

- Sebebi?

- Sebebini söyledim ya, sevmiyorum.

On bir yaşındaki ufak kızı Svetlana'nın bu cevabı Stalin'in çok da hoşuna gitmedi. Onu dizisine oturtup saçını okşayıp şımartarak sordu:

- Niye o zaman tarihçi olmak istemiyorsun, Setenkahoziyaka?

- Ben edebiyatı seviyorum.

- Neyini seviyorsun? Edebiyatçıların hepsi eksik bilgi bilirler. Sen de onlar gibi olmak ister misin? Tarihi iyi öğrenip baban gibi politikacı ol.

- Olmak istemiyorum.

- Niye?

- Senden herkes korkuyor. Annem de korkardı. Benden insanların korkmasını istemem!

Stalin bıyığının altından gülümsedi, yüzü nurlanınca gözünden sıcak bakışı yansıdı. Sadece tek bu küçük kızına tüm kalbiyle gülümsüyormuş. Yaş geçtikçe bu kız çocuğu canının yarısıymış. Sadece kadınlara değil, çocuklara da Stalin bir hayli neşesiz ve acımasızdı ama sadece on bir yaşındaki küçük kızı Svetlana'ya hemen yüzü yumuşuyor, gözleri parlıyordu. Oğullarına o böyle değildi. Onları şımartmak şöyle dursun kafasını bile okşamamıştı.

Üstelik Gürcü hanımından doğan Yakov, küçükken babasına öyle sığınmadı. Sır tutup kendine benzeyen herkese kucak açmadı, çok dostu olmadı. Biraz özel olmasına rağmen hem güzel hem de akıllı yetişti. Stalin'in soyadını almadı, sadece Yakov Cugaşvili olarak kaldı. Nerede olsa, nerede okusa ya da çalışsa ben Stalin'in oğluyum diye kibirlenmedi.

Sıradan bir insan gibi yaşadığını özellikle Stalin'e göstermişti. İkinci eşi Nadejda Sergejevna Aliluyeva'dan doğmuş olan ikinci oğlu Vasiliy açık fikirli, kibirli olarak büyüdü. "Vasiliy Stalin" adı soyadı yakışmıyor gibi duyuldu, çünkü babası İosif Stalin ile çocuğu Vasiliy Stalin'in huyu gök ile yer kadar farklıydı. Vasiliy'e özel bakıcı baktı sonra da annesi Nadejda Sergejevna göz kulak oldu. Stalin onu o kadar çok sevmedi, ona zamanı da yoktu. Şimdi işte bu gülümsemeyen küçük kız mutsuz babasını çocuklara düşkün yaptı. Kızı yanına geldiğinde canını sıkıan yalnızlığını, ağır yükünü hemen unutan birisiydi. Şimdi ise on bir yaşına gelip okuyunca aklı erdi. Dört yaşında çok sevimli kızdı. Babasını boynundan kucaklayınca "ay, benim ufaklığım! Benim ufaklığım, ay!" deyip başını okşardı. Bıyığı ile oynadığında, Stalin hakikaten yanında kendini küçük cevher gibi hisseder, onu koklayınca mutlu olup baya rahatlardı. Bazı insanlar onun bıyığına dahi dik bakamazken ufak Sveta babasının başını okşayıp "ufaklığım, ay" diye oynayarak bıyığına işaret parmağı ile dokunuyordu. Babasını kirpiye benzeterek oynardı. Annesi Nadejda Sergejevna Alliluyeva'nın elinde Sveta sadece üç yaşına kadar terbiye gördü. Sekiz kasım bin dokuz yüz otuz ikide annesi Nadejda beklenmedik bir anda intihar etti. Özellikle kızı için, onun başını üvey okşamasın diye Stalin evlenmedi. O yüzden mi hanımı vefat ettikten sonra küçük Sveta'yı "Setenka hanım" diye şımarttı. Bu "Stalin için tek sen varsın, Stalin'in evine yalnız sen sahipsin" anlamına geliyordu. Peki, hanımı niye intihar etti?

Nadejda Sergejevna Alliluyev meşhur devrimci, Lenin ve Stalin'in yakın danışmanı, Sergey Yakovleviç Alliluyev'in kızıydı. Sergey Alliluyev'in Petersburgdaki evinde başkomutanlar her zaman gizlice toplanırdı, gizli konuları çözerdi. On yedinci yılın haziran günlerinde Lenin onun evinde gizlice yaşadı. Kısacası, Sergey Yakovlev başkomutanların güvenini önceden kanıyla ve canıyla kazanmıştı. Sergey Alliluyev Lenin'den sonra özellikle Stalin'e yakın biriydi. Stalin evine geldiğinde söylenmeyen sırlar söylenir, çözülmeyen işler çözüldü. Sergey Alliluyev Stalin'den baya büyüktü, uzun yıllar Tiflis'de çalışan, devrimci işlere katılan, gözlerinden ateş fıskıran, ağır ve sessiz olan İosif Cugaşvili ile Tiflis'de olduğunda tanışmıştı. Devrim kulüplerini beraber yönettiler. Sonra ikisi iki ayrı yere sürgüne gitti, uzun süre karşılaşmadılar. Stalin on yedinci yılın mart ayında sürgünden kaçarak Sergey Alliluyeva'ya gitti. O zaman Alliluyeva'ya Petersburg'da yaşıyordu. Orada ilk defa onun yetişmiş tatlı kızı Nadejda'yı görmüş. Sessizce konuşan, çıt çıkarmadan yürüyen, insanı dikkatle izleyen Nadejda Stalin'i hemen etkisi altına aldı. Stalin, Nadejda için "ateşte yanmaz, suda boğulmaz" bir devrimciydi. Üstelik bir zamanlar, bundan on beş yıl önce iki yaşındaki küçük kâküllü bir kız Bakü

şehrinin kıyısında oynarken aniden denize düşer ve onu Stalin ölümden kurtarır. O, bu Nadyaydı. Bu arada fen lisesinden mezun olan genç Nadejda ile evlenmeyi birçok erkek istedi ama birisi de onun kalbini kazanamadı. Stalin Nadejda'nın hemen aklını aldı. Stalin'in konuşmasında, oturup kalkmasında hiç bir yapaylık yoktu. Az konuşurdu ancak öz konuşurdu. İnsanlar güldüğü zaman o sadece sessizce tebessüm ediyordu. İşte o zaman birdenbire onu etkiledi. Kuş kanadı gibi olan kaşlarına bakınca Nadya ondan daha da çok etkilendi. Bu arada, yetişkin olduğu zamanlar, güzel Nadya'nın ideali Nadejda Konstantinovna Krupskaya idi. Krupskaya tek Volodya Ulyanov'u nasıl severdi, nasıl bağlıydı, nasıl değer verirdi, Ulyanov ise ondan daha çok severdi. Eğer Nadya Alliluyeva yazar olsaydı, bu iki çiftin devrim faaliyetlerine ara verip bunların birbirlerine olan aşklarının başka kimsede olmadığını destan olarak yazardı. Bundan dolayı mı, Nadya'da şu Nadejda Konstantinovna gibi halk için çalışan büyük bir devrimciyle kaderini birleştirdi. dekabristlerin hanımları gibi devrimci eşi için tüm ömrünü feda ederdi. Bu dileği kabul oldu, Stalin ile kaderini birleştirdi. Stalin hayatında sadece bir defa âşık oldu. İlki ve sonuncusu da Nadejda oldu. Aşkın insana sonsuz güç ve kanat verdiğini o zaman hissetti. O zaman Stalin kendisini gerçekten mutlu hissetmişti. Evinde tatlı hanımı, elinde sonsuz beylik vardı. Ama zamanla Nadejda Alliluyeva ile ikisinin arasındaki sıcak ilişki bilinmedik bir şekilde soğudu. Karakteri, düşüncesi, hayata olan bakışı ikisininde değişti. Stalin tuttuğunu koparan, bir kez nefret ettiğine ikinci kez şans vermeyen, inatçı, yorulmayan, çalışkan biriydi. Nadya ise çok hassas, affedici ve alıngandı. Bir kez Stalin'in önceki Gürcü hanımından doğmuş olan oğlu Yakov Cugaşvili eşi ile misafirliğe geldi. Onlar gittikten sonra Nadya "Oy, Yakov ne kadar yakışıklı yiğit. Ona tıpkı sana âşık olduğum gibi âşık oldum" demez mi! Kadının duygusu değişik olur, ondanda çabuk hevesi geçer. İçinde hiçbir kötü düşünce yok, Nadejda sadece kendi düşüncesini söylemişti, ama bu Stalin'in hoşuna gitmedi. Kendisinden yirmi yaş küçük olan hanımı, onun oğluna göz koyarsa başkasına göz koymaz mı sanırsın? Öyle mi konuşur? Sonra, Nadya sonraki günler siyasi işlerde, siyasi sohbetlerde gerek olsun veya olmasın tüm düşüncesini söyleyince kısa süre kaldı. Stalin'in Kremlin'deki evinde Troçki, Kamenev, Zinovev, Buhari'den tut da Petrovsky, Enukidze, Agamalı Oğlu, Mdivani'ye kadar büyük politikacılar olurdu. Bunlar siyasette iyi olan, ülkenin kaderini çözen, toplumdaki insanların ihtiyacıydı. İşte bu otorite varlığında, Nadejda Alliluyeva gerekli ya da gereksiz, doğru ya da yanlış olsa da, siyasi sohbetlere katılırdı ve Stalin'i sinirlendirirdi. Stalin birçok kez diğerlerine çaktırmadan uyarılar yaptı ama Nadya'ya bu ders olmadı, bazen Stalin'in düşüncesine karşı çıkardı. Böyle bir olay sekiz kasım bin dokuz yüz otuz iki yılının bayramının ertesi gününde

tekrarlandı. Stalin bayramda bir toplulukta oturmuş. Nadejda siyasi sohbe karışmış, Stalin sert bir şekilde uyarılmış. Buna dayanamayan ve kızan Nadejda Alliluyeva evine gelip kendisini vurmuş. Misafirler telaşlanıp gürültü çıkarmış, Stalin ise yavaşça kapıyı açıp “aptal mı” deyip başka şey demeden yürüyüp gitmiş. Stalin hanımı toprağa verildiğinde “Novodeviçev” mezarına gitmedi. Eşinin bu davranışını affedici bulmadı. Onun ne eksiği vardı. Sadece hanımlık işini yapıp çocuklarını terbiye etseydi. Dışının kesmediği şeye dışını geçirmeden yaşasa olmaz mıydı? Ama Stalin hanımını hiç unutmadı. Onu mezara koyulurken görmeye gitmediğinden sonraki yıl büyük bir demet çiçek götürdü. Kimseye görünmeden, mezarın yanında uzunca piposunu içerek yalnız oturup dönerdi. Bundan sonra da evlenmedi.

Stalin siyasi işlere karışan kadınları baştan beri sevmedi. Lenin ile önceki tartışması kadınlar yüzünden olmuştu. Lenin o zaman Gorki’de hastalanmış. Onun sağlık durumu iyi olmadığı için çalışmasını ve BK’nin üyeleri ile bir araya gelmesini doktorlar yasaklamış, ama Lenin çalışmadan duramaz ve yatamazdı. Merkez Komitesinin üyeleri ile mektup ile haberleşmiş. Mektup sayesinde onlarla görüşmüş. Bir gün Lenin çok ağır hastalanınca Nadejda’yı görevlendirip Troçki’ye mektup yazdırır. Lenin tedavi gördüğü Gorki’de özel olarak koyulmuş olan sekreter Nadejda Alliluyeva’dan Stalin bunu duyunca Krupskaya’ya telefon etti “Niçin doktorların izni olmadan hasta İlyiç’in başını ağrıtırıp durumunu daha da ağırlaştırıyorsunuz? Böyle sorumsuz işinizi partinin merkez denetim komitesine bırakıyorum!” deyip açmasıyla kapatması bir oldu.

Otuz yıldan beri partinin içinde olmama rağmen otuz yıldır Lenin’in dava arkadaşlarından böyle sert laf duymamıştım” diye Krupskaya üzülür. Bu tartışma yirmi bir aralık bin dokuz yüz yirmi ikide olmasına rağmen Lenin beş mart bin dokuz yüz yirmi üçte duyar. Bundan sonra Lenin Stalin’e şöyle mektup yazdırır.

“Siz benim eşimi telefonla kınamışsınız. Bu davranışınızı affederim fakat onunla ilgili bu gerçeği Zinovev ile Kamenev duymuş. Eşime yaptığınız bu üzücü davranış beni de üzdü. O yüzden biraz düşünün, söylediğiniz sözü geri alıp ondan özür dileyin ya da bizim ile ilişkinizi bundan sonra tamamen koparın. Başka bir şekilde devam etmek istiyor musunuz?”

Lenin’in bu mektubu Stalin’i üzen Krupskaya’yı da üzdü, İlyiç’in sağlığı içindi! Lenin ise Stalin’e şöyle cevap yazdı.

Yoldaş Lenin!

Bundan beş hafta önce sizin hanımımız ve benim partiden eski yoldaşım Nadejda Konstantinovna'ya "Doktorlar İlyiç'e siyasi bilgi vermeyi yasakladılar, o yüzden onun iyileşmesini çok istiyoruz, ama siz Nadejda Konstantinovna, bu isteği bozuyorsunuz. İlyiç'in hayatı ile oynamak olmaz!" diye telefonda söylediğim doğrudur.

Bu sözlerde benim tarafımdan sert söylenen ya da size karşı olan hiçbir şey yok diye hatırlıyorum. Kalan zamanda da sizi çabuk iyileşsin diye dua ettim. Onun üstüne sizi tedavi eden doktorların isteklerini gerçekleştirdim ve onları destekledim.

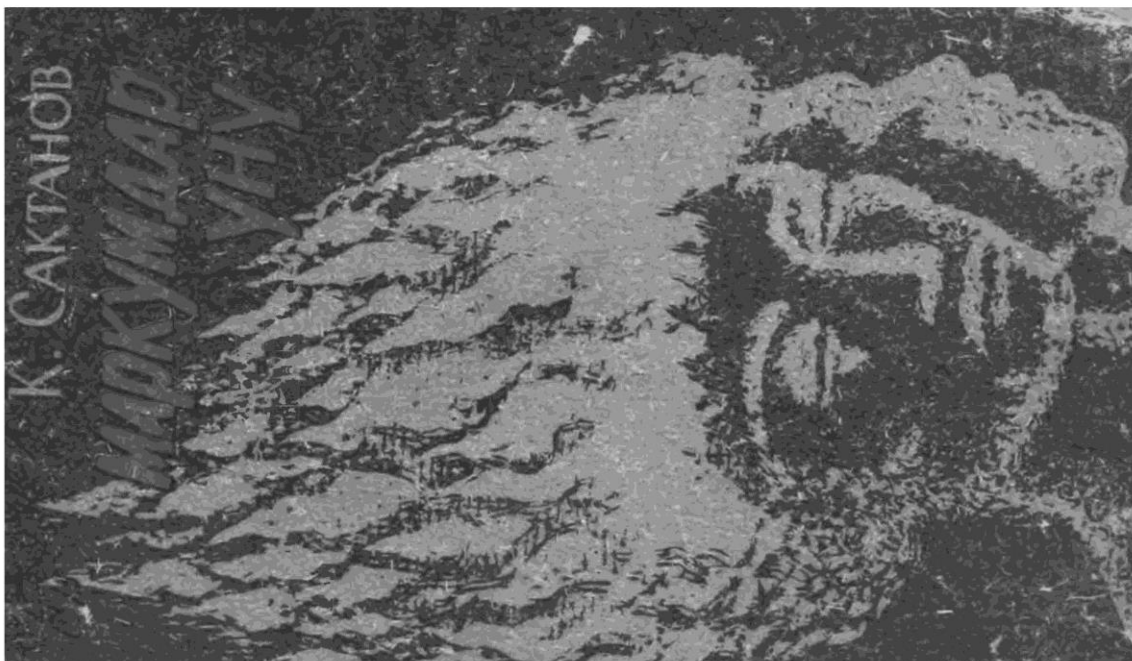
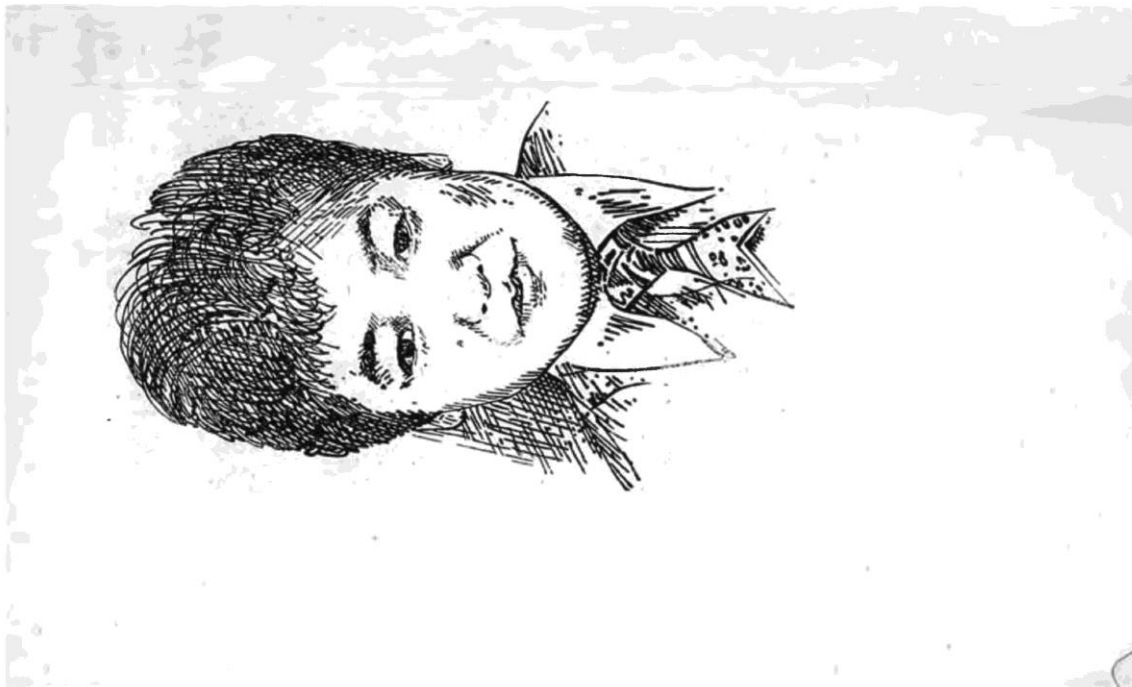
Nadejda Konstantinovna ile ikimiz bu mesele hakkında yakından konuştuk Birbirimize hiçbir zaman kötü olmadığımızı ve kötü olamayacağımızı da iyi anladık.

Sahiden "söylediğiniz sözü geri alıp ondan özür dileyin ya da bizim ile ilişkinizi bundan sonra tamamen koparın. Başka bir şekilde devam etmek istiyor musunuz?" demişsiniz. O yüzden acı olsa da, özür dilemeye ve sözümü geri almaya razıyım. Ama bir şeye eminim, benim günahlarımın kimde ve benden kimin aldığına...

İ. Stalin...

Stalin Nadejda Krupskaya'dan özür diledi, ama ondan sonra Lenin ile bir daha görüşmedi. O kısa bir süre sonra vefat etti.

5.2. Markumdar Üñü Romanının Orijinal Metni

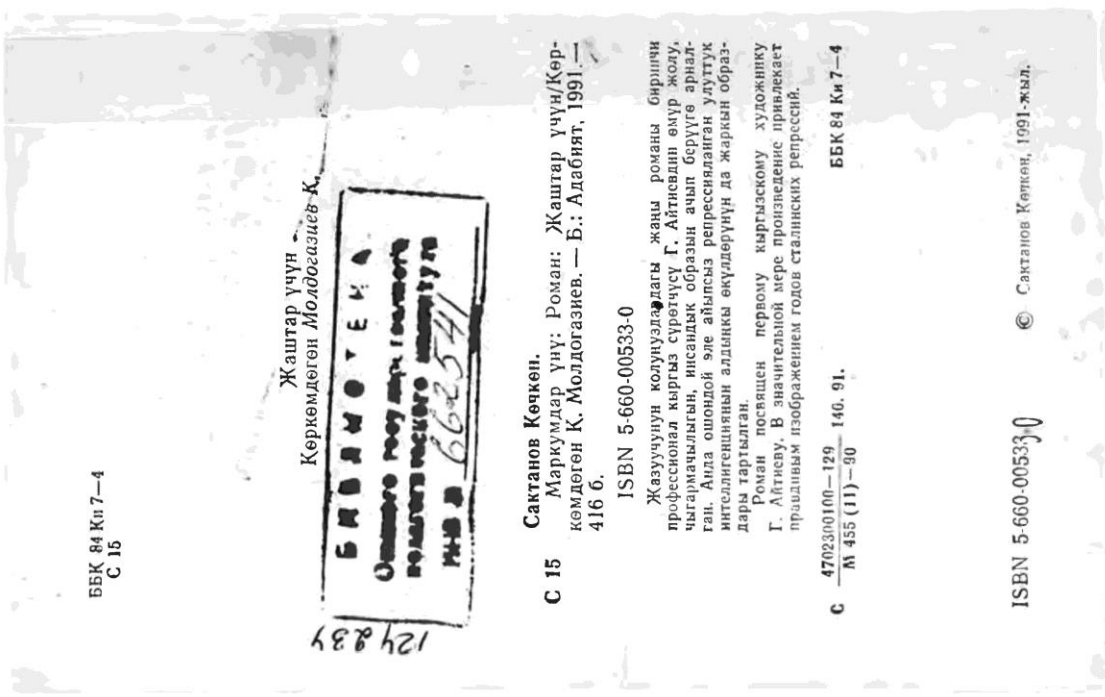

К. САКТАНОВ
**МАРКУМДАР
 ҮНҮ**

(Сталиндик заман)
 РОМАН

Бишкек
 «Адабият»
 1991-жыл

Жаштар үчүн
 Көркөмдөгөн Молдогазиев К.

Б. Б. М. О. Т. Е. М. А.
 Бишкек шаарындагы Г. Айтматов атындагы республикалык китепканалар институту
 № 124987
 № 124987
 № 124987

Сактанов Көчкөн.
 Маркумдар үнү: Роман: Жаштар үчүн/Көр-көмдөгөн К. Молдогазиев. — Б.: Адабият, 1991. — 416 б.

ISBN 5-660-00533-0

Жазуучунун колунуздагы жаңы романы биринчи профессионал кыргыз сүрөтчүсү Г. Айтматов өмүр жолу, чыгармачылыгы, инсандык образын ачып берүүгө арналган. Анда ошондой эле айыпсыз репрессияланган улуттук интеллигенциянын алдынкы өкүлдөрүнүн да жаркын образдары тартылган.

Роман психикалык перлюму кыргызскому художнику Г. Айтматову В. значительной мере произведение привлекает традиционным изображением голов сталинских репрессий.

С 4702310100-129 М 455 (11)-90 140. 91.

ББК 84 Ки 7-4

ISBN 5-660-00533-0

© Сактанов Көчкөн, 1991-жыл.

БИРИНЧИ БӨЛҮМ

1

...Кеч күз эле. Очок боюнда ысык күлгө бутумду салып отургам. Жанарак эле төрөлтөн баласы элүп, там үйдүн төр жагында апам төрөттөн кансырап жаткан болучу. Оңтогону ого бетер күчөп:

— Чыкчы, катылайын... атаңды карачы! — деди.

— Апа, атам көрүңбөйт, — дедим.

— Азыр эле чыкты эле го, кайда кетти экен? — Аялсыз күрсүнүп, айласы кеткендей кайрадан шалдырап жатып калды. Аны аядым. Жанына жетип барып, башына отура калып:

— Апа, эмне болду? — дедим.

Эмне дээрин билбей, мени тиктеп, бир саамга көздөрү мага жалдырай түштү. Алсыз колун жерден араң алып, төбөмдөн сыламак болуп, бирок сылай албады. Ошондо муун-жүүнү бошоп, тиштенген эриндери солк этип, кирдиктери нымдаша берди.

— Апа, эмне болду? Ыйлабачы!

— Атаңды карачы... Чакырчы... Чуркачы, катылайын!

Ушул учурда сырттан атам карма-күрпө кирип келди. Көздөрү элеинип, өңүндө нары мусапайрылык, нары коркуу бар. Апам баш көтөрүп:

— Келдинби... кел, жаныма отурчу, — деди. — Абаламды көрүп турасын. Ахвал жаман... Мурунку балдарыбыз токтободу, а кийинкиси бу... өзү эле эмес, мени кошо ала жата турган болуп калды.

Атамдын көздөрү теренинде чакчайып «бу эмнеси... мунун кандай?» дегендей, мусапайры өңү ого бетер мусапайрылана мени кара тутуп, жалт карап алды. Апам сөзүн улады.

— Сенден өтүнөрүм бу... Гапаралнин кор кылба... Экөөбүздөн калган болек, тукум ушу гана... Менин же

8

өзүңдүн туугандарына ишенип берип койбой, өзүң чоңойт... — Апам алсыз колундагы шакеги менен биле-ригин сууруп атам сунду. — Ме... көзүм өтөөрү менен эже-сидилерим алып келиш мүмкүн, өзүңөр керектегиле...

Мына ушинти да, бир милдет, бир карыздан кутулганын, боюн түзөп, шалдырап жатып калды. Ушул учурда менин көзүмө апам бизден дароо алыстап бараткансыды, бирок кайда баратканы, кимге баратканы мага белгисиз эле. Өңү нөптөй кубарып, көздөрү тунарын келти. Мей уясынан ыргыган сары ооз бала-пайдай чырылдап талпындым.

— Апа-а-а!

Апам үнүм жетпеди, апам мени укпады. Ошентип, а-бу дегиче эле атам экөөбүз апамдан биротоло айрылып, бирибиз жесил, экинчибиз жетим калдык. Кечээ эле мени койнунда алып жаткан апам, эртеси эле өзү жердин койнунда, дөмпөйгөн топурак алдында калды. «Кызык? Бул эмнеси? Бу жашоо, бу дүйнө түбөлүк эмеспи? Бир-бирибизден бир күнү эле ушинтип биротоло ажырап калабызбы? Аттин-ай, ошентебизби?»

Ошентип, анысз эле келей жашаган биз, апам өлгөндөн кийин ого бетер кесейлени, маанайыбыз өчүп, жүдөй түштүк. Апам тирүү кезинде кээде эптеп-септеп туугандарынан бир жээрлик тамак алып келип турчу. Апын үстүнө ошол жылы эл көк ичеги болуп ачарчылык эле, апам өлгөндөн кийин бизди ого бетер ачарчылык басты, бирок кимден эмне болгонуна, кандай болгонуна карабай күн өтө берет тура. Арман-азабыбыз эле атамдын таскелери ага бир жесир таап, экөөнү баш коштуруп койду. Ал жөн аял эмес, бакшы аял экен. Чакырган жерге барып, бакшылык кылат. Жини таратканда, төгөрөктөгөн элге төлгө ачат. Бир ирет бакшылыгы бүтүп, анан төгөрөктөгөн элдин ортосунда жини менен коштошуп жатып, минтип солуктаганы эсимде.

Э-э, азууларын арсайтып-а.

Э-э, ат өлүмү көп болот-а!

Э-э, муруттарын чыпайтып-а.

Э-э, эр өлүмү көп болот-а!

Отургандардын кээлери «субухон-алла, субухон-алла!» десе, кээлери «Яа, айланайын, кудай, сактай көр пендеңи!» деп жака кармап, жаратканга тоба кылат, бакшыга байгамбардай ишенишет. Өгөй эмес мен, мага өнөй эмес боорун анча бербегени менен

9

бакшылык кылып бизге тамак таап келиши аябай жагып жүрдү, а бирок атам анын бакшылыгын ичегдир намыс көрчү. Ушундан улам атам бир ирет:

— Сенин минтип, бакшылык кылып бизди бакканыңдын кереги жок. Мен сени менен жашай албайм! — деди.

Байкуш бакшы энесин сабыры суз тартып, оозунан сөзү түшүп, үңкүрлөй калды. Экөөнүн ортосундагы көп нерсеге түшүнбөдүм, түшүнө албайт да элем, түшүнүүнүн кереги да жок эле. Бирок, мени бир гана нерсе, «эми бизге ким тамак таап келет?» деген ой кыйнады. Анткени, мени ал кезде айрыкча алардын ортосундагы ымала эмес, эртели-кеч ишчү тамак көбүрөөк ойлончү.

Ошентип, атам аны төркүнүнө жеткирип келди. Кайрадан атам вялсыз, мен энесиз калдым. Өз энедей эмгек бербесе да, энелик мээримни бар эле да. Эртели-кеч очок боюнда отурган энелик карааны бар эле да. Аттин... ушуну мен эмес, эмне үчүн атам түшүнбөйт, ыя?

— Ата, аны эмне үчүн кетирдиң? — дедим нары табы, нары кунары кете түшкөн очок боюнда отуруп.

— Э-э... — деди атам этегин күчүлүп. — «Арзандын шорвосу татыбайт» деген ушул. Аял эле ушу болсо, экинчи үйлөнбөйм...

Ушул ушу болду, ушундан кийин атам аял жөнүндө ооз ачпай калды. Негедир ал, айрыкча апам өлтөндөн кийин тагдырына, көрүп аткан күнүмдүк турмушунда нааразы болуп, кайгысы жүзүнөн, айрыкча мени боор ооруй тиктеген көздөрүнөн көбүрөөк көрүнө баштачу болду.

Бир күнү кимдир бирөөнүн төөсү өлүп, сага эт ала келсем деп, атам эртеlep ошоякка кетип, кечинде төөнүн этин алып келди. Жумасына эмес, а кезде айана этке бир тою биз үчүн чоң майрам эле. Кедей-кембагал колундагы төрт түлүгүн өзү өлгөндө же той-тамакка гана сойбосо, демейки жөн күндөрү сойчу эмес. Ошон үчүн, айрыкча бизге окшогон көк ичег жетим-жесир үчүн ысык шорво ичүү бу, өмүрүндөгү зор окуя катары сезилчү. Эрте менен ичкен чангыт аш ичмди жалап, ушундан улам, эски уядагы темир канат балапандай оозумду утуру ачып, атамды кечке зарыга күптү отура берем. Бүгүн да ошентип отурдум. Атам кең келди. Атама эттин чүйгүн жеринен бербей калган катканын бериптир. «Кичине бала мушу кайлап билсин?» дээрсиң. Энесиз жетим баарын билет. Этти жей

атсам арасында курт жүрүптүр. Дароо жирикенип, оозумдагыны жерге түкүрдүм.

— Ата жебейм...

— Эмне болду?

— Арасыда курт жүрөт...

Атам шалдырай түштү. Айласы курул, мени алдамка өгү.

— Курт эмес ал... жей бер, балам...

— Жебейм! Эмне куртуу эт апкелесиң?!

Атам казан-ягыт канча калдыратканы менен кечки тамагыма курттан эттен башка эчтеме табылбайды.

— Тазаалап, сууга кайра кайнатып берейин, эптеп же эми.

— Жебейм!.

Атам мени жаактан ары тартып ийди. Анан кайра мени аяп, аябай калаалды. Бу дүйнө атама тар болуп турду. Жарык дүйнөдөгү жашоого тоюп кеткенсиди.

— О, кудай! Эгер бар болсон, эгер адилет болсон, эгер баарына тең болсон, бизди ушинтип элест! Бизди ушинтип, алакчылап, корлобос элест! Кудай, сен жоксуң! Жоксуң! Болсон минтип элест, кудай!

Атам жинди болгонсул, өкүрүл-бакырды. Коңшулар жетип келди.

— Э, Айти, сага эмне болду?

— Эмне болсун?!.. Кудай деп, кул болдум! Бирөөнүн акын жебедим, ушак сүйлөп, ууру кылбадым! Бирок, мага ал эмне жакшылык кылды?!

— Кой эми, кой...

— Эмиге косм? Мына, Атабай бай каншыбызды сүлүктөй соруп, төрүбүздү тебелеп, бирибизге ак, экинчибизге кара сүйлөп, биздин бешене террибизден дүнү-йө жыйнап отурат. Эгер кудай болсо, эгер эле ал адилет болсо, мени корлобой, мына ошол балта жутаар Атабайды корлор элест!

Атабай байдын Жаан аттуу көрөр көз аялы, кээде мени чакырып, калган-каткан кешик оокаттан бере койчу эле. Ушул окуядан кийин андай кешиктен да айрылдым. Азыр ойлосо, атамдын жаны кейинде айткан жан кечти сөзү түз эле Атабай байдын өзүнө жеткен экен.

— Бу кара таман көз көрүнөө кааптыр болуп кетиптир. — деген сөзүн бир ирет кешик аңдып барып угуп калдым.

— Э, бу Айти жинди болуп кетиптир! — деди экинчиси.

— Жинди эмес эле, каапыр болуп кетиптир, — деди дагы бирөө.

— Муну бирден жоготуш керек! — деди Атабай бай. Ушундан кийин бизге эч ким жолобос болду. сүйлөшпөс болду. Кудайдын курутун катып, тузун уурдагансып, эл-жерден четтеп калдык. Апамдын өлгөнү бир азап болсо, бу бизге экинчи азап болду.

Бир күнү балдар менен ойноп атсам, кичине тагам жетип келип:

— Гапар!.. Жүр, кокуй!.. Атабай байга каяша айтканы үчүн атаны куйкалап атышат! — деп жетелеп жүгүрдү. Кичине тагамдын коргону Атабай байдын коргонунун жанында эле. Тагам:

— Сен дарбазанын тешигинен батасын, кирип барып, ыйлап-сыктабасаң атаңды өлтүрүп коюшу мүмкүн! — деди.

Дарбазанын тешигинен октой атып чыгып, атамды көздөй жүгүрдүм. Атамдын эки колу менен эки бутун эки жакка керип, жалгыз дамбалчан калтырып, отко кактап атыштыр. Жетип барып, атамды кармап турган алп дала кичине асылдым.

— Акелер! Айланайын, акелер! Атамды кое бергиле! Кое бергиле!

— Мени аябасанар да, ушу баланы аягыла! — деди атам көзү чанагынан чыгып. Өңү алээттен кетип, оозу акактап, оттон качып, жаналекетке түшүп, туйлап атыптыр. Атабай бай те ыраакта табасы канып карап турат.

— О, кудайы жок кул! Кудайды аябаган сен, баланы аясыңбы!

А мен чырылдап жалынам.

— Акелер! Акелер! Кое бергиле атам! Акелер! Акелер! — ыйымды эч ким укпады. Кимдир бирөө зор ченгели менен желкемден чапчып туруп, ыргытты эле ан килдек атып барып, тешик дарбазанын жанына талп дей түштүм. Бир маалда эсиме келсем атам экөөбүз ошерде жатыптырбыз. Атамдын териси ылжырап күчүпүр. Ушундан кийин, башканы айтпайлы жакын туугандар да атамдан качып калышту. Ошондо ага бу дүйнө тар болуп, ого бетер ичи эңшерилди. Бир күнү атам аябай мүңкүрөп:

— Буерден кетсең, уулум! — деди.

— Каякка?

— Жердин түбү эле Төлөйкөн дейсиңби, жер кескири...

Керектүү буюмдарыбызды гана алып, ээрчишип жолго чыктык. Айылдын этегине келгенде атам:

— Кош, Төлөйкөн! — деп, колу менен тескери бата берди да, мени колумдан алып, жолго чыкты.

— Жол... Тегерек суз тартып, төбөдө кара булут самсыйт. А биз басчу жол нары узак, нары алыс сыяктанат. Же айыл кезикпейт, же жол арбыбайт. Келатабыз, келатабыз. Же адам учурабайт, же айыл кезикпейт, же жол арбыбайт.

— Ага, чарчалдым.

Атам мени куржунунун бир көзүнө салып, ийинине ийлип алды. Куржундун экинчи көзүндө, атамдын усталык аспаптары, оромолго алтындай бек түйдүлгөн биртөк сан. Атамдын артка ийининде термелип баратып, төгөрөктү арыга тиктейм. Төбөдө түнөргөн булут, төгөрөкүбүз такыр талаа, жолубуз али алыс болгону менен, мага ошол учурда ошо дүйнө, ошо өмүр кандай ыраат сезилгенни азыр айтып берүү кыйын. Кээде уйкусурап, кээде мулундап, атамдын желке чачын сымлай эркелен келем. А атам болсо, элиргенден эмес, эриккенден же чарчап-чаалыгып ээнлгенден го, өзүнүн көңүлүн өзү көтөрөйүн дейби, көмөкөйүнөн өктөө айтып, ырдамыш болот.

...Артымак аттын ээ азганы-а,
аркы да, терки-ов басканы-а,
Азамат эрдин ээ азганы-а,
мөңкөндө же-өв басканы-а.

— Ата!

— А?

— Нан...

— Ошко жете баралы, уулум... Нанды ошерде...

Атам кайра өктөө үн салат.

...Артымак байлап өз, не керек-а,
артынан куугун-ов жеткен соң-а,
Агыйал-тууган өз, не керек-а,
алдышып а күндө-ов өткөн соң-а.

— Э, Гапар!

— Име?

— Түшүп басасыңбы?

Шык этип ылабайм. Атам андан ары шылкыйып жолун улайт. Төбөдө кара булут, таманымызда такыр талаа...

- Мына, Ошко келдик, — деди атам.
 — Жердин түбү ушердеси?
 — Кантин? Оронун түбү болот, чаканын түбү болот, а жердин түбү болбойбу?
 — Болбойт...
 — Түбү жок, тешик болсо, анда биз түшүп кетпейбизби?
 — Түшүп басчы, көп сүйлөбөй...
 Бала да болсом атамды аядым окшойт, түшүп бастым. Бутумда эч нерсе жок. Өмүрү бүт кийим көрбөгөн чор тамандарым жол жээгиндеги чөпөр түгүл, таштарды жапыра басып, эч кыйналбай келем. Майда дүкөндөрдү, чайканаларды, устаканаларды таңыркай тиктейм. Биздин Төлөйкөндө, үйдүн алдынан керелди-кечке бир киши өтсө өтөр, өтпөсө жок, а буерде эшек минген ала чапанчан, ат минген ак калпакчан кишилер утуру учурай калат. Коргоолору коргон менен тосулган, бири-бирине чиркешкен көй үйлөр. Атам чок суунун боюндагы чай ичип отурушкан топ кишилердин жанына келип, мени жыгач сөөрүгө отургузду.
 — Азыр чай ичсебиз.
 — Буер чайканабы?
 — Чайкана. А бу суу айтылуу — Ак-Буура.
 Кандай сонун жер. Салкын, таза. Жаным жер тартып барат. Ангыча:
 — Эй, чон калпак! — деди кимдир бирөө.
 Атам эмн өлө оозуна алып бараткан колундагы чайын ууртабай токтоп, үн чыккан жакка бурулду. Өзүн мартабалуу сезген бейтааныш адам жаныбызга келди, куржундун экинчи көзүндөгү аспаптарга көзү түшүп:
 — Сен эмне, устасыңбы? — деди.
 Атам баш ийкеди.
 — А мунун ким?, Жардамчыңбы?
 Атам мени тиктей жылмайды.
 — Ооба, жардамчым...
 — Кеттик!..

Издетпей өзү табылган ишке атам мулундай сүйүнүп, оозундагы нанын күрмөп-күрмөбөй куржунун ийинше салып, меңи колумдан жетелеп, тиги курсагы ток, мартабалуу кишини ээрчип жөнөдү. Киши бизди бийиктен, келекелеп, кемсинтип тиктегенсыйт, Тез өлө жал-

пак үйдүн чоң короосуна келип токтодук. Мартабалуу киши атама түз эле буйрук этти.
 — Бүгүн ылай ачытасын... Тигине, кетмен! Тигине, саман...

Атам чоң түп өрүктүн түбүнө жаман күрмөсүн чечип мени отургузду, өзү шымын тиесине дейре туруп ишке кирди. Басасы эми гана көтөрүлө баштаган үйдүн жанында атам кеңке иштеди. Кеңинде кожоюндун аялы атам экөөбүзгө эки кесе шорво, эки сындырымнан жана бир кесим эт алып келип берди. Бу атамдын кеңке ылай кечип иштеген эмгек акысы экен. Ал күнү кожоюндун короосунда түнөп калдык. Эртеси мен турам деп эле такыр туралбайм. Тизем титиреп, бутум чалыштап эле кадам шилтей албай отуруп калам. Атам чоңуп кетти.

— Ой, сага эмне болду?

Көрсө келтөн бери калдыресс адамдай ысык тамак ичсэй, аябай көк шилти жүргөнүмө жаш козунун ысык шорвосу муунума түшүп кеткен имиш. Кожюндун аялы дагы бир кесе жылытма шорво апкелди эле, нээрим менен эле чуркап кеттим.

Мына ушинтип ар кимге мандикер жүрүп, эштеп каларыңды тойгузул, ар жерде конул-түнөп жашап жүрө бергидейбиз, бирок бир күнү атамдын бырыш чекеси ого бетер бырышып, жылдызы түшүп:

— Э, Гапарали, бу да болбогур оокат экен, — деди. — Тагаларыма барып, турктуу түтүн булатпасак болбойт окшойт. Күнүмдүк тамагың ит да табат...

Ошонун эртеси эле атамдын тагалары жашаган Жоро кыштагына жөнөп кеттик. Кайрадан устубүздө кара булут, алдыбызга такыр талаа, узак жол. Бул ирет куржундун көзүндө эмес, атама караан, атама дем болуп жанында дикилдеп келем. Мындан бир ай мурун, баягы Төлөйкөндөн чыккан күнү жетим козудай сепделип, арыктыгымдан кабыргаларым көрүнүп, басалбай куржундун бир көзүндө, атамдын ийининде келсем, азыр андай эмес, өз бутум менен дымактуу келем. А атам баягысындай эле шалпы бош, шылкыйыңкы. Элиртеден эмес, көңүлү эзилгенденби, ээн жолдо адатыңча кайрадан көмөкөй толгоп үн салат.

..Бирөөсө кеч өз бирөөгө-а,
 тар экенсин-ов замана-а.
 Бирөөгө жок өз бирөөгө-а,
 бар экенсин-ов заман-а.

— Э, Гапар!

— Име?
 — Бас, жете бас
 ..Бирөөгө жок өз бирөөгө а
 бар экисин өз заманга...

— Ата!
 — А!
 — Өткөндө мен ылайык ат жасалдым, көрүңбү?
 — Көрдүм.
 — Окшошобу?
 — Окшомок турсун, тым эле кишенеп ийчүдөй болуп турган.
 — Чоңойгондо чо-оң ат жасайм, анан сен миштип жөө жүрбөй минип аласың.
 — Негинден сенни, негинден...
 — Ата, кардым...
 — Азыр, уулум... «Эшендер мааласи» деген кыштак бар, ошерден...
 «Эшендер мааласи» кыштагы Оштой эмес экен. Күнүмдүк карын толгузмакка иш табылбайды. Ачкабыз. Эрте жаз эле. Тыт эрте бышат. Оозубуздан кара ишлекейди кетиргенине карабай, тыт жедик. Күн кеч кырып кетти. Атам менн зор тыттын түбүнө отуругузуп коюп, кайдан-жайдан картөшкө алып келди. Чамасы уурдап кетди го. Атам алтын таап келгенсип мулудай: — Картөшкө бышырып, бир карыңды толгузала, — деди.

Карангыда жаш картөшкөнү көсөлөп жеп, тыттын түбүндө, ачык асман алдында калдык. Төбөдө жылдыздар шыгырайт. Жылдыздар, жылдыздар!.. Аларды көргөндө негедир ышкым козголот, көңүлүм ачылат. Эмис үчүн жылдыздар түнү гана көрүнүп, күндүзү көрүнбөйт? Атамдан сурасам:
 — Э, Гапар, булар да мага окшоп күндүзү иштейт, ошол үчүн көрүнбөйт, — деди. — Иштеген киши күндүзү көрүнбөйт...
 Эртеси чоң түп тыт менен коштошуп, андан ары жол алдык. Узап баратканыбызда:
 — Кийин чоңоюп, ары-бери өткөндүлө ушул тытка ийилип салам айта жүр, — деди атам.
 — Име үчүн?
 — Бизди бир түнөттү. Жаман-жакшыдан сакталды. Дегеле биздин элде «Бир түнөткөн жерине; мин ирет салам айта жүр дейт» — деди...
 Көчкө мйал Жоро кыштагыга жете келдик. Жолдо

келатканда атам «Эрмат үкөм тагаларын карамаалап ушу жерде жашайт, ошонукуна барабыз» деген эле. Ошонукуна келдик. Үйлөнүп, а да бала-чакалуу, ошердеги эле бир байга мандикер жүрөт экен. Кой союп то-сул албаса да, бизди жайдары каршы алды. Анын да атамкыча окшос шалпы бош, көздөрү муңдуу...
 Ошентип, атамдын тагалары бирөө таштал кеткен, чалдыбары чыккан жаман тамын сурап есрди, биз ошондо туруп калдык. А атам күнүнө айыл кыдырып, иш таппай келет. Жегенибиз тыт, картөшкө, кайна-тылган суу. Бир күнү атам:
 — Гапарбай, сен аябай семирип кеттин, — деди ме-ни тандана карай сүйүнүп.

— Мен да атамды кубана карап:

— Сен да ата, аябай семирип кеттин, — дедим.

Көрсө, семирбей эле экөөбүздүн тең суугубуз ир-тыт, шишип кетипбиз.

Ошо жылы элди кайрадан ачарчылык басты, эштеп-септеп жан багып, тирүүбүз деп бу дүйнөгө көз көрсө-түп жүргөн бизди ачарчылык ого бетер алсыратты. Элдин жылкынн суу, чекеси курушуп, төгөрөктөн ыр-дап-чоордогон шатыра-шагман үн угулбайт, көрүнбөйт. Жымжырт. Тегерек кандай түнөрсө, бизге окшогон жар-ды-жалчылардын өнү да так ошондой. Эл-жерден куул-ган биз бу кумсарган куу турмушка айласыз көндүк, көнбөскө айла да жок эле, анткени, атамдын жан тар-тып бара турган башка туугандары жок болучу.

Атам бир күнү, бир жерден эптеп мандикерлик иш тапты, үйгө сүйүнүп келди, атамдын шоруна жазыл-ганбы бу дүйнө, ал сүйүнүп келген күнү мен ооруп калдым. Сарык менен эки ай жатып айыктым. Мүлжүй-гөн коңшу молдонун айтуусунда, оорудан ачкалыктан айгыпмын.

Көп узабай атам ошерден биртке жер алды. Эл ка-тарына кошулганына мулундай сүйүнүп, кетменин ий-нине илип, эргелеп жерине кетет. А мен атама женил-дик кылайын деп, көрдүм ачканын билгизбей, өтө эле өзөөрүп баратканымда байлардын тоогунун жумурт-касын уурдап келем. Аны жеңем (Эрматтын аялы) ма-га бышырып берип, кабыгып жерге көмүп коет. Көч-кө-нө кардым тойсо эле оюнга алаксыйм. Жергиликтүү балдырга коштошуп, суу менен өзүмү толуп, жетим-сыяктуу жалыз ойиым, суретим Шапалактай жомок-китепти көрүп калган эмес, ошондон узамбы жерге ду-балдай бооруга, а түнү оюктун боюна эрел ууртам, пеллелти тескеге кеселетим.

ИИД А 662541

сүрөт тартпасам, колум кычышып турат. Атам карап туруп:

— Э-э, уулум ушу да өнөрбү... Андан көрө эмгеген кеткен чаап, орок орушту үйрөн,— дейт.

А күндөр болсо өтө берди. Күн менен түн, түн менен күн алмашып, кээде нөшөрлөп, а кээде күнү бою себелеп жадагма ак жаан жаайт. Ошондо, ансыз эле көңүлү чөгөт болуп жүргөн атамдын көңүлү ого бетер чөгө түшөбү, айрыкча жатаар алдында жаман оюктунд боюнда отуруп, бу түбү тешик дүйнө, өмүр жөнүндө көмөкөйү түтөп өктөө айтат. «Ыраматылык апан» деп, аны эскерип, бүткүл жаштыгы, бүткүл өмүрү аны менен биротоло жер алдына кеткенсип, эми андай өмүр ага экинчи келбес сыяктуу мунканып, кусалуу сүйлөйт. Мен али бала, акылдым чала да, апамды акырындап унута баштадым окшойт, а атам антөлбөлү, тескери-синче барган сайын кайрадан көбүрөөк эстей баштады.

Көп узабай атам экөөбүз бир учурда безгек оорусуна чалдыктык. Кечке маал эле калгырап-тигирей баштачубуз. Ушундан улам кечкиге тезек, отун даярдап, ошол убак-саатты күтүп турчубуз. Бир кызыгы оору биз күткөн учурда башталчу. Кудайдын бизде өчү бардай, бир кырсыктан кутулсак, экинчисин даярдап тургандай сезилчү, бирок айла жок чыдайт экенсин, чыдабай өлүп кала албайт экенсин. Акыры безгекти да жеңдик. Мен ансыз эле аябай арык, түктүү сары бала элем, бу оорудан кийин, ичим чердейи, көздөрүм муңдуу алайып, ого бетер арыктай түштүм. Оорукчалдыгыбызды жана жардылыгыбызды атам ар кимге эле айта берчү эмес.

Ошо жылы күзгө маал бир эшектүү болдук. Атам эшегин токуп ишке баратканда, мен быякта туруп, күндөй анын алдына тобурак ат тарткандай эле сүйүнүп карачумун. Атам мени жалгыз зерикпесин дедиби, бир күнү мага кичинескей кара күчүк алып келип:

— Уулум, чарчатанымда мынабул күчүктү кучактап жатып жүрсөн үшүбөйсүң,— деди.

Чын эле күчүк менен жатып жүрдүм. Жүнү кундуздундай кара болгондуктан атын Кундуз коюп алдык. Ошентип, эрмегим да, жолдошум да, жылуу төшөгүм да Кундуз болуп калды. Мурун үтүрөйгөн жаман тамачында, айрыкча кечинде атам экөөбүз очок боюнда сузашуп, жымжыргы отуруп калсак, эми короодо эшек аныкылап, бурч-бурчта күчүк борсулдап, биздин үй, биздин жашоо көңүлдүү боло түшкөнүдү, шайдуу бо-

ло түшкөнүдү. Айрыкча Кундуз экөөбүз өтө жакын болуп кеттик. Экөөбүз тең чуркаганды, сырая сулап, күнгө кактанганды, борсулдап үргөндү жана күлгөндү жакшы көрөбүз. Мага каратаңда күчүгүм өюнсаак, эрке, а мен андай эмесмин. Ал борсулдап үрсө, мен борсулдап күлө албайм...

Барган сайын атамды аячу болдум. Керели кечке жан үрөп иштей, бир күндүк, көп эле болсо эки күндүк тамагыбызды араң таап келет. Ошон үчүн, балалыкты коюп, белди бекем бууп, атама жардамдашууну чечтим. Сопу деген айылда Кушкана деген жер бар эле. Ал жерде мал союлчу. Мал союлган жерде карга-кузгун көп болгондуктан аер «Кушкана» аталып кетиптир. Бир күнү колума чака алып, ошо жерге бардым. Даңгегете союлган малдын канын иттер менен талашып чакага куюп атсам, жеңин билегине ченип түргөн сокубаш киши:

— Эй, бала, кимдин уулуусун? — деди.

— Айтинин...

— А-а... Таги томожк Айтининби?

— Томаяк эмеспиз.

— Томаяк болбосонор иттер менен кан талашпайт элең да!

— Канды мен күчүгүмө берем!

Ал бу сөзүмө ишенди. Мен аңкелген канга атам кечинде, чөп кошул кууруп, экөөбүз аябай тамшанып жеңдик. Атам жетине албай, далымдан таштап:

— Адам болот деген эле ушу,— деди.

Ушундан кийин кушканага тез-тез барып жүрдүм, күчүк да, өзүбүз да тоюнуп, атамдын тапканын биртөкө болсо да үнөмдөү болдук, бирок атам жарды болгону менен аябай намыскөй эле. Бир күнү:

— Кой, уулум... Кушканага барып, экинчи иттер менен кан талашпа,— деди.

Жоро айылында шалы айдала турган. Кушканага жолум жабылган соң, ошерге мандикер болуп иштей баштадым. Балдар менен күнүнө шалы отоп, өзүмдү өзүм бага баштадым. Шалы сууга өсөт. Кечке сууда жүрөм. Шалы ичи — сүлүк, бака. Сүлүк ач кенедей жабышат. Кээде каратып туруп эле биртке канымды сүлүккө сордуруп ийем. Кайрадан суугум ашып, жүдөп кеттим. Анын үстүнө айылдык балдар мени жатсынгат. Буту-башы тартайган, оозу калбыгыт кара бала биринчи күндөн эле мени бийлеп алды.

— Эй, сары быштак, тигини алып бер мага!

Тенелбейм. Сураганын үнчүкпай алып берем. Мен анткен сайын ыраазы болбой, кайра басмырлап, ого бетер кул катары жумшап алды. Бир ирет ылай колдорун жогору көтөрүп, куйругунан шыпырылаптын деп калган жаман ыштанын мага көзү менен көрсөтүп.

— Эй, сары музоо, ыштанымды жогору көтөрүп, ыкырымды байлап берчи! — деди.

Бул ирет буйругун укпалдым. Укпамын болуп шалыны отой бердим.

— Эй, быштак!

— Имне?

— Атаңдын чокусу! Байлап бер деп атам!

— Өзүң байлап ал...

— Опе-е-ей! Бу быштак көп калган го! Ө-ай!

— Имне!

— Бол деп атам!

— Болбойм...

— Анда өлдүм дей бер!

Жүрөгүм чын эле өлүп калган экен, дароо качып жөнөдүм. Шалы анызынын четине чыга бергенде, тигил артымдан жете келип, шыйрактан шак алып жыкты, басып алып тизелеп, муунта башгалды. Ушул учурда мени кара тутуп, ошол оро-парада сырактан жүргөн Кундуз чуркап келип, аны таң куйруктан тиштеп, ырылдай басып жыгылды. Тигил бакырын, дароо үстүмдөн оонап түшү. Шалы анызындагы балдар бизди кездей чуркады. Кундуз экөөбүз үйгө качып баса бердик. Ала көлөкө түшүп, кеч кирип бараткан эле. Атам үйдө экен.

— Имне болду? — деп мени шектүү тиктей калды.

— Ич нерсе...

Аңгыча калбык ооздун энеси чарылдай жулунуп короого кирип келди.

— Э, неме! Айти белен, кокуй! Балаң менен куруп кал! Итти менен куруп кал, кокуй!

— О, кыйкырбаңчы... Имне болду?

— Имне болсун!.. Баламдын куйругун иттиң буякка элс жулуп үзүп алыптыр, кокуй!

Аялына улаа, калбык ооздун атасы жетип келди. Колунда мылтык. Мылтыгын шараң-шурак октоп, Кундузга бурулуп, жанында турган мени:

— Кач ары! — деди.

Чырылдай барып, мылтыгына асылдым.

— Аксбай, атпаның!.. Аксбай, ата кербөнүз! Балаң

мыз мага өзү тийишти, аксбай!

20

— Кач ары!

Карай салсам, көзүңдө каар менен жалын. Атам жаныбызга жетип келди.

— Кой эми, үкө! Бир ачууңду мага бер, үкө. Бала деген бала... Ит деген ит. Эми ушу балдар менен итке теңелели. Тиштесе, айыгат...

Тигил мылтыгы менен сес бере атама кыжынды.

— Тур ары! Тенгиген ит!

Бул учурда Кундузду мен үйгө алып кирип кеттим. Короого көп кишилер чогулуп, бир топко дейре бака-шака түшүп атып, бир маалда араң тарашты. Атам аябай жылдызы түшүп, үйгө кирди. «Тенгиген ит» деген сөз оңойбу? Бул сөз атама эле эмес, мага да аябай катуу тийди.

— Сен да оной эмессин! — деди мага кыжынып.

— Өзү тийишти. Мен тийишкен жокмун.

— Тийиштегеннн менен кечирсин!.. Мен билем го... ыраматылык анаңда да, менде да жок эле кечирлик, а сен, кечирсин!

— Айттым го, өзү тийишти деп...

— Кечир кишиге адамдар өзү тийишет. Бирөөңүп эли, бирөөңүн жери, байла десе ыккырын байлап эле койбойсунбу!

Эриндеримди тиштеге солуктап:

— Балабайм! — дедим.

Атам түтөй түшүп, жаман бостекке сулады. Анан бир аздан кийин саал жоошуп:

— Айтты лээрсин... аман жүрсөң бу кечирлигин өз башына көп ирет тийет, — деди.

Эмнегедир ушул учурда апам эсиме түшүп, ушундан улам буулууга бурулду ыйлап ыйдым. Баягыда Төлөйкөндөгү төөнүн этинен улам болгон чатакта да атам мени ушинтип «кежир» атаган эле. Ошо чатактан улам Төлөйкөндөн кеттик эле. Эми буерде да менден улам чатак, эми буерден кетип, кайда барабыз? Ушуну ойлоп ыйладым. Бирок ата деген ата да, Мени аяды. Жаман күлөйкөсүн жаба далымдан таптап:

— Кой эми Гапа... — деди. — Уктай кой... Имне кылабыз... тагдырыбыз ушу экен...

Атамдын колтугунда мемиреп барам. Сырттан Кундузду борсулдаган үнү угулат Ал бизди аяп, бизди түшүнүп, бизди жамандыктан сактап, жан-алы калбай жаман үйдү тегерене үрүп, сырактан жүртөнсүңт. Анын үнү мага эш болуп, дем берип, ушундан улам көңүлүм тынчыл, мемиреп барам. Аны аттырбай бей-

21

күнөө ажалдан алып калганым, сактап калганым
өзүмчө аябай сүйүнөм...

Бирок, бу сүйүнчүм көпкө узабады. Бир жума өт-
пөй Кундуз кыңшылай кыйналып, короодо суяк жат-
ты. Атам ага аябай кейий энкейип:

— Мал болбойт эми... — деди.

Безгектен ооруп айыкпалдымбы! Кундуз деле ошентип
айыгат. Ооба, айыгат. Айыгат, айыгат! Ооба, айыгат!

— Мал болбойт дегенин имене ыя, ата?

— Тиги акмактар нанга ийне кошуп жедирип коюп-
тур.

— Эми имене болот?

— Өлөт...

— Имене-е?..

Атам, ошондой дегендей айтканын бул ирет үнсүз
ырастап, эшегин салбырай минип, кайдадыр жөнөн
кетти.

Өлөбү? Мен чакчая сенейип, Кундуздун жанында
каттым да калдым. Мен аны, ал мени тиктейт, жаалды-
райт.

— Кундуз...

Ал алсыз кыңшылап, алдыңкы бутун мага бермек
болду, бирок бере албады, алы келбеди. Же бир нерсе
иче албай, же бут серпе албай, кээде гана жалдырай
кыңшылап, үч күн сулк жатты. Төртүнчү күнү кулагы
шалпайып, уну чыкпай дым болуп калды.

— Кундуз!

Ийле калып, мени жансыз тиктеткен көздөрүңөн
өзүмдү көрдүм.

— Кунду-ууз!..

Бутунан тарткыласам, эми эле тирүү жаткан ал
өлүп калыптыр, бирок көздөрү ачык, а ачык көздөрүн-
де мөлтүр жаш...

— Ата-а-аа!..

Оозума эмнегедир ушу сөз кириптир. Атам жок эле
үйдө. Бир ордумда туралбай, денем туйлап, буулугуп,
кеттим. Кайдадыр чуркап жөнөдүм. Бу дүйнөдө азырын-
ча мага жакын, мени менен борсулдап ойноп, бирге
чуркап, көк көпкө бирге сырая сулаган жакын жолдо-
шум жалгыз гана ушу Кундуз эмес беле? Эми ал жок!
Жок, жок, жо-ок эми!

Кайдадыр чуркап баратам. Кайда баратам, кимге
баратам, билбейм? Жөкүрөгүмдө мун, көзүмдө жаш...

Кундуз өлгөндөн кийин эч кимге кошулбай ого бе-
тер жалгыздай түштүм, жетим сыяктуу жалгыз басып,
жалгыз ойноп, жалдырама тийгенсип жалдырай түш-
түм. Мунум атама анча жага бербей арданып, нары
өзүңчө өкүсүйт окшойт.

— Э, Гапарали, иминеле ууру күчүктөй ич кимге
кошулабайсың?

Унчукпайм, элдеи, топтон четтеп, жалгыз-жарым
жүргөңдү ким эле жактырсын? Атам туура айтат, би-
рок кимге кошулам, кимге ыктайм? Кошулайын эле
дейм, бирок табитим тартпайт. Эч тартпайт. Эмне
үчүн? Алар мени кемсинтпейин дешсе да, көз тиктеши
кемсинтет, жатынтат. А өзүмчө жүрөм, өзүмө өзүм
бийимин, эркинимин. Келдеймин, бирок эркинимин.

— «Бөлүнгөңдү бөрү жейт», Гапа.

Көшөрүң унчукпайм. Э, жей берсин! Дилмисе ушун-
дай өжөр ой кылт эте калат. Чынын айтсам адамдарга
караганда Кундузда адамкерчилик көбүрөөк сыякта-
нат. Ит болсо да ал мени түшүнчү, көңүлүмдү көтөр-
чү. Ал борсулдап үрүп, мен борсулдап күлчүмүн. А
адамдарчы? Алардын көңүлүгү кичине эле карады той-
со, жанындагы карды эчты кор тиктей баштагансыйт.
Кичине эле амалы көтөрүлө түшсө, жанындагы амалы
жокту, же амалы пасты үстөмөндөй, кагып-силкип, бую-
руй жумшай баштагансыйт. Ушундан уламбы, адам-
дарды канчалык жакшы түшүнө баштаган сыйып, ит-
терди ошончолук жакшы көрө баштадым.

Ушу жылы онду артка тогोलотуп, он бирге чыктым.
Тез эле чонолоп, оюмда ойду омокорчудай болсом, бирок
мезилл жылбайт, бир жыл бир кылым, кээде күн кеч-
кирейт, азыр ойлосома бала кезде, айрыкча кардын ач
кезде, бу өмүрдүн ыраат-жыргалы сезилбей, мезгил
жылбай туруп алат окшобойбу.

Турмушубуз бир аз жакшы болуп калды. Эки эчки,
бир эшк. Эшек эшикте аңкылап, эчкилер короодо
маарп турса жарпым ачык. Элдей алдыбызга салы-
нып үстүбүзгө жамынар төшөгүбүз бар. Мурун үйгө
бала-бакыра ээрчитип келүүдөн айынчумун. Көрсө ошол
алыма карабап намыскей экем. Бу жер жүзүндө жер
биттей биллибей жүрүп, мен да өзүмчө дүйнө окшойм,
мен да көп нерселер жөнүндө ой жиберет окшойм.

Жайында төбөсү ачык короого жатабыз. Атам да-
роо эле корулдап уктап кетет, а мен көктү тиктеп, көп-

кө жатам. Мен го жылдыларды көрүп турам, а жылдылар мени көрө алат болду бекен? Асман көмкөрүлгөн көк казан, мына ошол көк казандын бооруна жылдыларды кудай кыдырата бир кылка каап коет көрүнөт? А кудай өзү каерде болду экен? Каерде жашап, кандай болду экен? Атабай байдай нары демдүү, нары сүрдүү го? Атам кызык ушу... Атабайды да, кудайды да патыратал сөгөт. Балким мына ошон үчүн эч нерсеге жетинбей, келдейрибиз?.. Атабайды сексе сөксүн, бирок Кудайды сөкпөй эле койбойбу!

Айтмакчы, атам бир ирет иштен мас болуп келди. Колун алаалаткан баладай талтаңдап, араң эле басып келди. Оозунан бозо буркурайт.

— Э, Гапа сага апа таап-берейинби?

Башымды ийкеген болом, бирок атамдын аял алуусун каалабайм. Аял алса, анысы менен болуп, мени унутат, биротоло жетим ошондо болом. Атам чалкасынан сулап, жаман сары мурутун сылап койду, көздөрү тереңинде жылт этип, көңүлдүү, анан минтип ырдап коё берди.

— Кашың кара да казыштан а кыягыңдай оо, сулурум а.
Кергөн адам өз даг болгон а,
кезгилыңдан өз сулурум а.

— Гапа!

— И?

— Чың эле апалуу кылайыңбы?

— Баягы бакшыңбы?

Атам таркылдай күлдү.

— Ошону эмгиче унталексинби?

— Жакшы болчу ол...

— Сага жакшы болчу ол, а мага...

Атам узакка унчукпай калды, анан кайрадан үн салды.

— Чыгаң бышкан аа жүзүмдөй а,
чөлтүрөйсүң оо, сулурум а.
Чидериче ла эр калып а
өлтүрдүң-оо, а сулурум а.

Атам катысырал калса керек, ушуну утуру кайталап атып, анан бир кезде гыр дей түшүп, ошо бойдон уктап кетти. Күндүзү жаман үйдүн бир бурчунда уктап алганга адаттагыдай эле атамдын күтүргөн коңурунун угуп көпкө жатам. Амаакпи ишис айткандай атама ушу «чачтуу эшен керек» болуп калган го? Бир ирет «Гапарали болбосо, казан асып, катын болбой

эбак үйлөнүп алат болчумун» дегсинн уккамын. Чачтуу эшен жөнүндө атам кээде сөз кылганы менен, бирок үйлөнбөдү, борбуомду көтөрүп, үйдөн кеткенге өгөйгө жалдыратпады.

Жоро айылыда жашаганыбызга төртүнчү жыл кетти. Күндөрдүн бир күнү Төлөйкөндөгү Атабай бай өлүптүр деп уктук. Ошону эртеси эле атам эшегин эрте-леп токуп, ишке барбай койду.

— Кой, Гапа... Төлөйкөнгө кайра кеттик! Өлсөк да, өзөрсөк да өз эл, өз жерибизде өлөлү, өзөрөлү...

Сүйүнүп кеттим. Айрыкча, Күндүз өлгөндөн кийин буер көндүмө көк таштай тийип, туулган жериме ку-салаана башталдым. Буерде мен көрбөгөн кокой, мен кийбеген чокой жок. Буерден кетсем эмнени эскерем? Иттер менен кан талашкан, же шалыда суу кечип жүрүп, канымды сүлүктөргө сордуруп ийген күндөрүмдүбү? Баарынан да борсулдап күлсөм, борсулдап үргөн Күндүз мага болушканы үчүн ийне жутуп өлгөнүн, атамдын теңитин ит аталышын эскеремби? Э-э, десе! Адамдар кандай таш боор!

Ошентип, жолго чыктык. Эки эчкибизди жетелеп, эптеп-септеп жыйнаган биртке дүйнөбүздү артынып, кылдылап жорткон эшекти кыдыя айлап жолдо келем. Бутумдун баш барматы менен чан жолго кээде сүрөт тартып келем. Төлөйкөнгө түн ичинде келдик, атайын ошенттик. Сүргүндөн келгенсип, атам көңүлдүү, атамды көрүп мен көңүлдүү. Журт жылуу тосуп алды. Мурун атам буерден куулуп кеткени менен, бирок куулгандай болбой буерге келгенде көңүлү ачылып, өзүн жакшы сезе баштады. Тс алыстагы ак паша кулап, а буерде Атабай бай өлгөнө, айрыкча кедей-кембагалдар бурч-бурчта баш көтөрүп, ар күнү, ар кандай сөз, Айылда Имангазы деген тамашакөй комузчу бар. Жанынан адам үзүлбөйт.

— Э, Имангазы, дүйнөдө имне геп-сөз бар?

— Имне геп болсун... Микелей патша тактан кулап, кесейден Иленин деген хан чыгыптыр дейт.

— Ону билебиз дечи...

— Билсен имне сурайсн, ондо.

— Кай жерлик экен? Ошону билбей атабыз. Бирөө монгол десе, экинчи бир бирөө мынабул эле биздин тынь-шандык кыргыз имиш дешет.

— Кайдагы Тянь-Шань... Орусиялык дейт... Төрөлгөндө эле «Кесейлерим, кыргыздарым» деп кыргызды оозанып төрөлүптүр дейт. Кыргызга окшор дейт. Ошон

Үчүн жети атасын сүрүштүрө келгенде, түбү келип эле, ушу биздин төлөкөндүк дейт.

— Болсун, болсун...
— Кыргыздай эле чарчы бойлуу, көзү бүтүк, бирок башы өтө чоң, маңдайы кашка, жүзүнөн шамы төгүлгөн ажарлуу киши дейт. Башы бүт эле акылга толгон имниш. Кыргызымды бир дүйнөгө дүңк эткирейин деп, күнү-түнү кантүрүндө бүк түшүп иштеп атат имниш дейт.
— Болсун, болсун... Ылайым эле тилегине жетсин.
— Оңун Боронбай деген пикирлеш жакын жолдошу бар дейт. Ол тиги... Жети-Суулук дейт. Ол дагы Иленинге окшоп төрөлгөндө эле, «о, келдейм!» деп төрөлгөн дейт. Ошо «келдейм» дегени үчүн эле, Иленинге окшоп Микелей патшадан көп кордук жеген дейт. Ол да биздин Токтогулга окшоп, Шиберге айдалып, оорден качып, Боронбай экенимди ошо кысталак Микелей патша билip албасын деп, атын Боронзо кылып өзгөртүп алган дейт. Ошо Боронзону Иленин буяка жөнөтүп атканда «Менин Төлөйкөнүмө сөзсүз бара келгин» деп айтыптыр дейт. Жакында келет дейт. Азыр Боронзо Маламинбек менен жолугуп, «Мойдун кал менен Шержат көрүндү тый. Баары бир келдей жөнөт, эл жөн эле биринин канын бири төгө бербесин» деп, иш менен алек болуп, Төлөйкөнгө жете албай жүрөт имниш дейт.

— Бу да Иленинден калышпайт экен го?

— Антпесе, Иленин ону дос кылабы? Мүрүнку үнкүйтөн жер көз батрак, азыр ушинтип сүйлөп калган. Айыл ичи бака-шака. Байлар үйүндө үнкүлүп, келдейлер көчөгө чыккан кез. Ушундай күндөрдүн биринде жаны, жарашактуу кийинген мен курдуу эки-үч бала пайда болду айылда.

— Ата, булар кимдер?

— Ушерлик эле балдар... Ошто жетимкана ачалыптыр, ошерде окушат дейт.

Алардан көзүмдү албайм. Кийимдерине өздөрү, өздөрүнө кийимдери куп жарашып, өңдөрү көөмүш уйдун музоосуңдай монтоюп, ток пейил. Кечинде атамды этектен алдым.

— Ата!

— Ип?

— Мен да ошерге барам...

— Каерге?

— Ошко... Окуйм...

Атам таң калды.

— Өй, атам тирүү туруп, анан кантип жетимканага барасың?

— Апасы өлгөн эмне, жетим эмеспи?

— Апан өлсө, мен тирүүмүн го!

— Барам эле... Эгер эле жибербесен, баары бир качып кетем.

Атам этек учасын күйү ары басты.

— Маңа, мына... Борбуюн көтөрдү дегиче, булардын айтары ушу.

А менин көңүлдүм ээлигет. Алыска учкуч келет, алыска кетким келет, үнкүйгөн жарды айылдан бээп, кайдадыр кетким келет. Ошояк таңа кайтымды басып, кудамды жазып, көңүлүмдү ашудай. А атам...

А атам канчалык намыс көрүп, мени жанынан чыгаргысы келбеген менен, бирок тиги окуп жүргөн балдардын кийимин, жүргөн-турганын көрүп, сөзүн угуп, мени да ошоякка жибөрүүгө аргасыз болду, муюду, янады. Бир күнү этегин күбүнө, шапалак кагып:

— Майдың, Гапа, майдың... Окул алсаң, мүмкүн, мага окшоп чор таман болбой, мударис болорсуң... Бактына жолтоо болбоюн, майдың...

Уядан жаны эле учуп чыккан сары ооз балаланды көрдүңүз беле? Учканы конгону, басканы канчалык комсоо болгону менен, бирок көктө эркин шунгуганда керегине аалам батчудай болуп, зор кеңдикке, зор ынтаа менен дирилдей бет алат. Оштогу Нариман атылдагы жетимдер үйүндө окуй баштаганымда мен өзүмдү дал ошол алгачкы канат серметен сары ооз балаландай сеалим. Таза кийим таза шейшеп, үч маал тамак. Мүрүн турмуштан аябай кор болуп, анын муң-зары көзүмдөн көрүнүп турса, азыр турмуш ушунчалык ырааттуу, ушунчалык кызыктуу сезилип, кексе кишидей мостойбой, пейилиме баланын мүнөзү кирип, кээде жылмайып, а кээде борсулдап күлө баштачу болдум. Жетимкананын директору Алай Сатыбалдиев төбөмдөн сылап:

— И, сарым гандай? Одто гире! баштадыңбы? — дейт.

Анын атадай мамилесин нары жага берсе, нары мени тандаптанат. Бекер тамак, бекер кийим бергени аз келгенсип, бу атам тааныбаган бейтааныш киши төбөмдөн сылаганы неси? Баягы Жоро айылында минтип бекер ичип, бекер киймек түгүл шалыда канымды сүдүккө сордуруп иштесем да төбөмдөн сыламак түгүл, теске-

1 «Отко кире» баштадыңбы дегени.

рисичче чону болсун, кичисе болсун төбөлөп кемсинтишчү эле го, покетексиң дешчү эле го? Бир күнү директор агайдын кичине-кабинетине кирсем Лениндин чарчаккы сүрөтү дал мандайымда илинип турунтур. Ошондо айлыбыздагы Имангазы комузчунун «Нлеиндин тегн ушу биздин эле Төлөйкөндөн имиш» деген сөзү эсиме түштү. Ленин мен жөнүндө «Төлөйкөндүк жетимге жакшылап көз сала жүр» деп директор агайга айтып койгон окшойт деп ойлодум.

Э-эх, ошол күндөр!.. Азыр ойлосоң адамдар канжаны менен жаны турмушка, жаны ой-санаа менен багыт алган көз экен. Тарбиячылар ар кыл улуттун болгону менен, бири-биринин тилин жакшы түшүнбөгөнү менен, бирок бири-биринин дилин каш-кабагынан эле түшүнө алышкан экен. Өзү ичпей, өзү кийбей бирөөгө берчү экен. Анткени, революциянын демин — жакшылыктын тили, жакшылыктын дили болуп турган экен, бирок тарбиячылардын, окутуучулардын арасында жаңы заманга каршы адамдар да жок эмес болчу. Элдин сабатсыздыгынан, карангылыгынан улутчул ички душмандар өзүнүн саясатын жүргүзүп, а түгүл тиги Түркиядан келип, кол өнөрүнөн сабак берген түрк мугалим биздин көчөдө тургузуп алып:

Яша, көп яша,

Яшасың Смед паша!

Яша, көп яша.

Яшасың Камал паша, Ура!

— деп бизге айттырчу. Бизге бекер пашады Ленин эмес, кайдагы бир Камал паша берип аткансың, биздин жетимдер үйүнүн тарбиячы, окутуучулары да түшүнбөй, бизди кубаттап, кол чаап турушчу. Азыр ойлосоң, ошол кезде бизди окутуп, бизди тарбиялагандардын ичинде ишенимсиз, котур ташын колтугуна каткан душмандар да болгон экен.

Ошентип күндөр өтө берди. Кээде, баш убактым болгондо, өзүм жалгыз Ак-Буура дарыясынын жээгине барууну жакшы көрчүмүн. Ак-Буура кээде кирген буурадай күпүлдөп, а кээде арып-торуган ингидей шылдырап акчу. Айрыкча, кирген учурунда көп келчүмүн, анткени шылдырап эмес, күпүлдөп акканы мага жакчу. Тигине, атам экөөбүз Ошко иш издеп алгачкы жолу келип, чай ичкен чайкана. Дарыянын дал жээгинде. Ал кезде көп нерсеге баамым жетпеген али ымыркай болсом, азыр кылда жетиле түшкөнсүйм. Өткөн өмүрүм эсиме түшүп, ойлоп-ойлоп отуруп, оюн-шоок менен өткөн бир да

Жетимдер үйүнүн директору Алай Сатыбалдиев бир күнү бизди чакырып алып минтти.

— Гарыныңар догбу балдар?

— Ток!

— Гийимдер бүдүнбү?

— Бүтүн!

— Анда жатшы... Геп мындай. Бишбегде эл агардуу инсидиуду ачылыбыр. Ош гандоонуа дөрд орун берилбидир. Эң жакшы окуган балдардан дөрдөөнү. Бишбеге даярлайбыз.

Ушундан кийин «Пншпек» деген сөз укмуш угула баштады, укмуш эле эмес, ыйык угула баштады. Ташкентден ары болсо, анан до Лениндин шакирти Боронбай — Фрунзе туулган жер болсо, бир республиканын борбору болсо, анан кандай бактылуу, кандай ырыстуу адам ошөргө, ошерде окугусу келбесиң? Кайсыл ырыстуу, кайсыл бактылуу бала арабыздан ошояктан окууга жолдомо алат болду экен? Жатсак-турсак арабызда ушул сөз, ушул кеп, ушул ой, ушул кыял. Балларды тандоо үч каатар сыноо менен өттү. Тандалган төрт баланын ичинен өзүмдүн аты-жөнүмдү укканымда, кен дүйнө ого бетер кенейе түштү. Өмүрүмдө кеп эле кубандым, бирок ошончолук жүрөк эргип, көөдөн толуп кубана элекмин. Көк-тегү күн, күпүлдөгөн Ак-Буура, тегерегимдеги адамдар мени, мени гана алпечей карап, мага гана суктана тиктеп турушкансыды, телегейим тегиз, теменем болот боло түшкөнсүдү. Санда жок жетим, Ташкент эмес, андан ары барып окуйт деген эмне? Кең калаанын ичинде илим-билимге сугарылат деген эмне? А атам эмне дейт болду экен? Кубанат атам, кубана-ат!..

Төртөөбүзгө бир сыйра жаңы кийим, жаңы төшөк-орун берилди. Тарбиячыларбыздын бири араба менен Кара-Суу темір жол бекетине узатып чыкты. Чоң максаат менен алыс сапар жол тартып атканымды уккан атам, жаман сары мурутун утуру кадалуу сылап, сүйүнүп алган, ичиндеги кубанычы сыртына чыгып мулундап алган. Арабаны жандай басып, бекетке чейин узатып келди. Ошондо колунан биротоло укканымды, эл аралап, бак-таалай издеп биротоло кетип атканымды сезди бекен, билди бекен? Поезд жөнөөр алдында, бир нерсе түйүлгөн кичинекей түйүнчөктү колума бере койду.

— Бул эмне?

— Бул Төлөйкөндүн топурагы... Эл-жеринди, мени сагыңсай, топурактан чай кашыкка салып, суу менен ичип коюп жүр.

Түйүнчөктү жол түйүнчөгүмө салып, атам менен кош-
тоштум.

— Кош атам!

— Кош! Жакшы окуп, жакшы адам бол, Гала! Тө-
пуракты жоготпо. Апаң жаткан, ата-бабаң жаткан, өзүң
чоңойгон жердин топурагы. Аны сактасан, ал сени сак-
тайт!

Поезд бакырып, перрондогу эл узап аткандарды уза-
та тиктеп, кол булгап, көп узабай жолго чыктык, акырын-
дап алыстап бараттык. Атам жашып кетти көрүнөт, жа-
ман шымындагы жаман бет аарчысын алып чыкты, бир
ордуңда делдейип, карааны барган сайын алыстап бар-
ган сайын кичирейип, жердин аркы четинде кала берген-
сиди. Кантсе да атам, кантсе да жакын кышим да, көз
жашым тегерене түшүптүр. Байкуш атам ай! Жалгыз-
жарым кантип жашайт болду экен эми? Жок дегенде аял
алып алса боло. Байкуш атам ай!..

Поезд шакылдап келет. Барган сайын күгүө келип,
барган сайын алыс жолду зыпылдай ичил-жел, кээде
бакырып, кээде өкүрүп түштүктөн түндүктү көздөй алып
ажыдаардай жалаңдап, сойлоп келет, көк түтүн бүркө
дүпүлдөп, талаа жаңыртып кыйкырып келет.

Ал кезде, ак шейшеби үстүнө жабылган азыркыдай
вагондор кайда! Жөнөкөй эле жүпуну вагондор, мал-
дын кыгы жыттанган вагондор, бирок мен үчүн биз ба-
раткан вагон жомоктогу жоргодой, Шырдакбектин жор-
госундай эле сезилет.

Тигине, бет алдымда жер-жемишн төгүлгөн сары та-
лаа. Жатат төрөгөн аялдай ымшый суналып, жатат чарт
бышкан коон-дарбызы сай ташындай тоголонуп, жалат
ырыскысы ашып-ташып. Тигине, кимдир бирөө те алыс-
та калпагын камчы кылып, патырата ат чаап баратат.
Кайда чаап баратат? Батып бараткан күндү тоо кырып-
да токтотуп калчудай чымын-куюң баратат. Алардын
айылында да атам экөөбүзгө окшогон шордуу кедей-
кембагал тең укук алып, адам катарына кошулуп, би-
рөөгө сөзү өтүп, жер, малга ээ болгонго жүрөгү туулап,
бешенеси жарып, мурункудай салбырай шылкыйбай, кө-
пүл чери жазылып, ошон үчүн чаап бараткан го? Эсим-
де, атам экөөбүз дал ошондой катыраң талаага узаак
жол басчу элек. Анда тигиникиндей алдыбызда атырыл-
ган ат кайда? Жол. Төбөдө кара булут, таманыбызда
такыр талаа. Мен го атамдын жанында, же ийинине
арткан жаман куржундун бир көзүндө термелип бара-
тып жол азабын, нан азабын анча тартчу эмесмин, анча

былчу эмесмин. А атам... Байкуш атам ай! Калды жал-
гыз, калды алыс!..

Поезд шакылдап барат. Жай айынын кайнаган ша-
малы коюн-колтугуна жулуна кирип, бети-башыңды дел-
бирей аймалдайт. Сабаты жоюла элек, өзүңүн айылыңан
башка эч жакка чыгып көрө элек адамдар канча айыл,
канча талаа арытып талыбай келаткан темир ат жөнүн-
дө талана сүйлөйт.

— Бу, капырай, жем жебей, суу ичпей турган кү-
лүңү?

Сакал-мурутун чертип кырдырган нооча бой адам
сөзгө аралашат.

— Бир кезде бир арык сууну бир жутуп, бир айыл
элди бир соргон ажыдаар болгонун уктуңар беле?

— Ужканбыз.

— Мына ошол ажыдаар элдин каарына калганы үчүн
темир атка айланым, эл кызматын кылыш үчүн азыр
эшек болуп калган.

— Э кой, молдо.. тирүү ажыдаар кантип темир атка
айлансын?

— Кудайдын каарына калсаң, сен да эшек болуп ка-
ласың!

— Кудайдын каарына калмак түгүл мен аны па-
тырата сегүдү жүрөм, бирок көрүп турасың эшек болбой
эле турган. Мурун... төнкөрүшкө чейин өмүр бою кудай
дел жүрүп, бирок куру үмүттөн башка эч нерсеге жет-
кен жокмун. Кудай буюрса мага ошондо эле бую-
рар эле.

— Кудай келип, куру казангына аш салып бербейт.
Диллинде тазалык, башыңда акыл, колуңда эмгек болсо,
анан кудайым берет.

— Менин дилим имене, таза эмес бекен? Бирөөнүн
ала жибин аттабадым, өмүр бою жер кетмендесим, би-
рок кудай эч нерсе бербеди..

— Иштегениң менен, бирок жашай билбесен, кудай
түгүл, сени төрөгөн энен эч нерсе бербейт. Жер кетмен-
дей берүү менен эле иш бүтпөйт..

— Анан имене.. ууру кылдым керекпи?

— Экөөңүн аскиясына кулак төшөгөндөр парсылдап
күлдү.

— Иманге ууру кыласың? Байлардын баары эле ууру
бекен? Зордук-зомбукчул бекен? Мына азыр... кедей,
бай деп бөлүп атасынар. Бай эле болсо жаман, кедей
эле болсо жакшы деп атасынар? Муну силерче «демо-
кратия» дебейт, «каразгөйлүк» дейт Кедейдин да акма-

гы, байдын да акагы, байдын да акылдуусу, кедейдин да акылдуусу болот. Же туура эмеспи?

Аскияга кулак түргөндөр Ынаи беришти:

— Туура, туура...

— А туура болсо эмне үчүн кудайга ишенбей, мылчугу окшогон кулдуң тукумуна ишенесңер?

Тигил айтышып аткан чычалай түштү.

— Эй, ака... оозуңузга карап сүйлөң!..

— Чыны ошо да... Бай болсо эле жоюп, кедей болсо эле кулагыңан чоюп келип кызмат берип атасыңар. Минтип отурсаңар түбү барып жакшы болбойсуңар...

— Эй, ака... оозуңузга карап сүйлөң деп атам!

Тигил ого бетер шартылдай күчөдү.

— Мына сен, чарба кедейи, алдыкы малчы катары Пишпектеги чоң чогулушка катышканы баратысың.

Баратканын жакшы... Бирок, сен ошерде имне масиле чечесиң? Ич кандай маселе чечпейсиң! Жөн гана кол көтөрөсүң, ичип-жеп, пул коротуп кайра келесиң. А сендейлер бир эле сен эмес да? Миллион!

— Оозуңа карап сүйлө деп атам! Деги сен кимсиң?

— Менби?

— Ооба, сен!

— Ошончо эле керек болуп калдыбы?

— Ооба, ошончо эле!

— Эгер сен Пишпектеги чоң чогулушка бараткан кызыл большевик болсоң, мен Ташкентте бараткан Өзгөндүн инаммышы.

— Анда имам... азыркы акылыңды мечиттине барып айт! Уктунбу?!

— Бечара, кудайы жок кул десе!..

Беркиси чарт жарылды.

— Эй, сен өзүң кимсиң деги?! Сенин да, кудайыңын да заманы бүткөн убак...

Экөө эки жерден туруп, бирине-бири чап саларла жүргүнчүлөрдү узатып бараткан дежур ортого түшө калды.

— Э, коюң-а... Нимага шунча, яа, юрци, юрци башка вагонга!..

Чоң чогулушка бараткан делегатты ой-боюна койбой башка вагонго бөлүп кетти, туура кылды, антпесс, чатак токтомок эмес. Вагон ичи эмелекн айтышуудан арылып, дөңгөлөктөрдүн гана дүкө-дүк, дүкө-дүк этип баратканы угулат. Жүргүнчүлөр узакка учкулдай калышты. Кыластан кийин гана аскиячылардын талашына

баяган кулак түрүп келаткан жүргүнчүлөрдүн бирөө: — Имам, сизге бир суроо берүүгө болобу? — деди.

— Эмне үчүн болбосун? Болот...

— Айтыңызчы, акыркы замандын аламы кандай болот?

Имам мыйынган жылмайды.

— Эмне үчүн акыркы замандын адамы жөнүндө сүрөп калдың?

— Жөн эле...

— Дал ушу сенин сурооңду те илгери эле азирет-али Мухамбет байгамбарымдан сага окшогон бирөө сураган экен. Азирет-али Мухамбет дароо жооп бере албай, кыйлага ойлонуп калган дейт ошондо. Ушул учурда те-ректин башында бир булбул тынбай сайрап аткан экен дейт. Сайрап атып эле анан учуп түшүп, жерге конуп-тур дейт. Ошондо азирет-али Мухамбет байгамбарым:

«Бу тынбай сайраган булбулдун учуп түшкөн жерин барып карап көргүлөчү, эмне кылып атат болду экен?» дептир дейт. Барып карап келген пенде: «Азирети, булбул жерге конуп, каткан пох чокуп атыптыр» дейт.

Ошондо азирети байгамбарым: «Акыркы замандын акыл-маны мына ушуд булбулдай, сайраганы башка да, кыл-ганы башка болот» — деген экен. Ошонун сыңары, ай-рыкча кудайга ишенбеген киши, акыры түбү өзүнө эле эмес, өзү жашап аткан заманына ишенбей калат. Ошон үчүн өз заманына ишенем десең, кудайга да ишене жүр, ука.

Поезд шакылдап келет. Ургүлөп барам. Уйку-соо баратып, туш көрөм. Түшүмдө биз Пишпекке бараткан мынабул темир ат чын эле поеззд эмес эле, бир кездеги тирүү ажыдаар имнш. Ташкентте бараткан Өзгөндүн зор имамы анан ээрсиз жыланач, муздак жонуна минип, а мени учкаштырып алыптыр. Делбиреп кайдалыр учуп баратабыз. Ажыдаар бизге моюн буруп, тилин чыгарганда, кынынан кылыч суурулгандай тили жарк-журк эте түшөт. Ошондо имамга ого бетер чап жабышып «Моллоке-е!» дейм. «Имне-е!». «Тирүү ажыдаар кантип, темир атка айланып кетти экен?». Молдоке өзү ажыдаар болуп кетет. Мага бурулуп, тилин сунганда, кынынан кылыч суурулгандай жарк-журк этет.

«Кана, түш жерге! Ушинтип сураганың үчүн мени ажыдаар болсом, сен азыр эшек болосуң!» Чокул ойгондум. Жүрөгүм дүкө-дүк. Поезд токтоп, элдер сыртка чыгып атышыптыр. Мени менен окууга келаткан Дадабай уулу Төрөбай ийнимден түрттү.

— Гапар тур, Ташкенге келипиз.

Көзүм пар ачылып, уйкум тарай түшү. Ыргып түрүп, терезден сыртты карадым. Заркайган имарат. Кыдырата допу кийген көп эл. Сыртка чыктык. Жер-жермиш, тамак-ашка көз тоет. Төбөбүздөн эле ышкырып аэроплан учуп өтү. Аэропланды биринчи көрүшүм. Оозумду ачкан боюнча көккө тигилген экемин, допум жерге түшүп кетиптир.

— Э, Төрөбай, Ташкенде эле ушундай укмуш болсо, биздин Пишпекте мындан да укмуштар болсо керек а? Мурдунун үстү дердейе тердеген Төрөбай аэроплан кеткен жакты эси оой тиктен, сөзүмдү укпай калды. Поезд бакырып, жолго камындык. Биздин вагонго бүт эле ала чапан, допумандар кирди. Ушундан улам «Пишпекке барганда бүт эле ак калпак кыргыздарды көрөм го?» — деп ойлоп коём. Айтууда, Пишпекке чейин дагы төрт күн жүрөт имишиниз. Вагондун ити үй, ысык, тер, майдын кыгы жытанат. Өйдөлүш жерге келгенде паровоз көкүрөгүнөн көк түтүп бүркө боздол, чиркелтен вагонду араң эле тартаат. Ташкенден ары бир күн жүргөнүбүздөн кийин биз токтогон бекеттерден эмп өзүбектер азайып, вагонго чалып сүйлөгөн казактар кирип-чыта баштады.

— Э, Төрөбай, ак калпак кыргыздарды Пишпекке барып эле көрбөсөк, жолдо эч жерден көрбөдүк го?

Бүт дини чарт жарылган дарбызда болуп, анын бул ишресин дапдыр нан менен мазасын чыгара сугунуп аткан Төрөбай сөзүмдү укпай калды. Тамак жагына кыйла опкок көрүнөт. Бет алдыда лепилден калып аткан тетиги казактын баш-аягы белгисиз куу талаасы, өңкөндөй тикенек кууп күн көргөн төөлөр, же ар кыл бекеттерден ар кандай кишилердин кирип-чыгып атышы аны ным кызыктырбайт. Вагондун таманына салынган чөптө күнү-түнү сулк сулап уктайт да, уктайт. Тамакты берилип, бүткүл көңүлү коюп, мазасын чыгарып жейт, калган көрүнүшкө көңүл кош өтүп аткан, агыл аткан турмушту байкабайт, же байкагысы келбейт.

Күндөрдүн бир күнү эртен менен поеззд кезектеги бекетке келип токтоду. Баягы имам менен айтышкан делетаттын уйкусууроо үнү чыкты.

— Эй, келечектин молдолору, тургула Пишпекке келдик.

Ыргып туруп, вагондун терезесине жармаштым. Кабат-кабат үйлөрдүн алды менен бүт эле ак калпак кыргыздар баратаат го деген ойдо бет алдымды акмалай ка-

рап, бирок көргөн көзүмө ишенбесдим. Бет алдымда баллээ жок, болгону камыш байланган үтүрөйгөн эки жаман үйдүн алды менен чочокторун кестирген баладай эки өрдөк талташпап барат.

— Ой, ака, ушу кантип Пишпек болсун?

— Түшмилер, түшмилер! — деди ангыча шагон дээрү.

— Ушу Пишпекпи?

— А Пишпек эмэй има? Бу сиз, жезним, османдан түшкөндөй сүйлөспөз а?

Буюм-таймыбызды алып, шылкы вагондон түштүк. Ташкен бекетиндегидей чоң имараттар кайда? Маңдайбызды карасак — тоо, артыбызды карасак — талаа, туурабызды карасак — саз. Пишпек бекети аталган үтүрөйгөн тага эки жаман там турат. Буер Пишпек экенине мен даде анча ишене бербей турам. Он чакты киши шылкыя унчулпастан, ары-бери жүк ташып агат. Эки-үч арабакеч вагондон түшкөн жүргүнчүлөрдү арабаларына салып алып, чан буркураата кайдадыр жөнөп кетти. Кайкалаган ак калпакты айтпайын, жок дегенде күлтүкпөй жаман калпак кийген кыргыз жок. Эмп эмне кылабыз? Арыз-муңубузду айталы, бара турган, баса турган жолубузду сурайлы десек көчөдө ным кыргыз жок, бүт эле сакалы жайкалган орус адамдары. Жолду ката кыргыз көрбөй, кыргыз эмсеп келген жанымы томсоро түштүм. Тигил сакалчан арабакечтер бизди, биз аларды түшүнбөй көчөдө калабызбы? Төртөөбүз төрт жерде салбырай каттык. Биз эмсеген Пишпек ушу болсо?.. Тигине, жол жээктеп кеткен, камышы чуу балган жаман үйлөр, саздуу көлмөлөрдө балыр жиреп, балыр кечкен өрдөктөр, балчыкка оонап, бок сүзүп, мина ушунусу менен жыргал бараткан жамбашы чыла толчу мурун торопйолор. Ушу жерден көрө Ошту же Жалал-Абадды эле борбор кылып койсо болмок! Кап дессе, Ошто эле окул жүрө бербей! Ошоякта эле калып, ошо жакта эле жырган жүрө бербей! Жер-жеринин көрүп эле көөнүн тойгон Ош базары, көк кашка суусу көккө серпилген Ак-Буура бою, күнү дессе күнү, түнү дессе түнү шингил жүзүмү менен жаны эле дандырдан чыккан дандыр наны дасторкондо толгон чайханалары көз алдымдан өтүп, сагыпты. Ангыча:

— Келгиле, балдар, отургула. — десе болобу орус арабакеч. — Капла барасыңар?

Ташкендеги аэропланга эле оозу ачылган Төрөбай, Пишпектеги орус адамнын минтип кыргызча сүйлөп

ийгенине, оозу ачылып эле эмес, ачылган оозу кайра жабылбай калды. Сүйүнүп кеттик.

— Биз Кыргыз эл агартуу институтуна келдик эле. — А-а... Киринпрос значить? Билем, билем... Ну, тогла, кеттик!

Жаман куржундарыбызды араба үстүнө ары-бери ыргыта салып, артынан өзүбүз ыргып чыктык. Жакын кишибиз күтүлбөгөндөй жаныбыздан табылганды, байпайган абышканы ылым санап, утуру тиктеп көбүз. Сүйлөшөдү дейбиз, бирок арабанын калдыр-шалдыры сүйлөштүрө койчудай эмес.

— Вот там киринпрос,— деди ангача арабакеч. — Келдик.

Шоп-шоп ыргып түштүк, бири-бирибизди тааныбай калыбыз. Чандан көзүбүздүн агы менен тишибиз гана аран көрүнөт.

— Ушинтип кантип барабыз институтка? — деди Эгемберди. — Жуунуп, тазаланып алып, анан баралы.

Бульвар көчөсү (азыркы Джержин) менен Дунган (азыркы Киев) көчөсүнүн ээн жериндеги арык боюна бардык. Жуунуп-таранып, ысык тамак ичтик. Антип-минтикче эле кеч кирип кетиптир. Эми эмне кылабыз, кимге барабыз, кайда барабыз, кайда жатабыз? Тигилерге караганда мен тыңыраак сыяктанам.

— Бир жерге элтеп жатып алалы да, институтка эртең эле барбайлыбы?

Осмон Эгемжаров тандана болбырады.

— Кайда жатабыз?

— Кай жер болсо да... Жер үстү болсо болду. Баары макул болду. Оштон чыккандан бери мага ушу Осмон жагып калды. Ашык сөзүн укпадым, жаман кыял-жорутун көрбөдүм. Санын чаап ашкере күлбөйт, ой келди жүрбөйт. Тамакка сабырдуу, уйкуга чап. Па-ой киза. Саал шаллы бош сыяктанганы менен сөөгүндө мырзалык тургансыйт.

— Бирөөңүкүнө барып кор болгончо, көчөгө эле жатып албайлыбы?

Баары макул болушту. Эрмен чөптөрдөн жулуп келип Дунган көчөсү менен Бульвар көчөсүнүн кесилишине кичинекей чөп алачык жасап, Оштон ала чыккан төшөнчүбүздү салып, бай жатыш кылып чалкалап жатып калдык. Жол азабы оңойбу, кыйналганга баш жерге тиери менен уйкуга шыр кетиппиз. Ойгонсок, күн эбак аркан бою көтөрүлүп, көчөдөн ары-бери кашилер өтүп атыптыр. Библи кой-тур деп буюрде эмне үчүн, эмне се-

бептен жүрөсүңөр, же кайдан келип, кандайча буюрду түнөп калдыңар деп кызыгып, же таңыркап сурап койгон киши жок. Биздин минтип көчөгө жатышыбыз алар үчүн күнүнө боло келген деменки көрүнүштөй сыяктамакт. Ал учурда шаарда жейманкана болгон эмес. Кыргызын оңдогон, жүздөгөн кедей-кембагал балдары, кыргыз тоолорунун жылга-жыбыттарынан түшкөн майда булалктардай шаарга агалып, алар да өз үйүн, өз жайын тапканга бизге окшоп ар жерде конуп-түнөп жүргөнү көрүнөт. Шаардыктардын бизге анча кызыкпаганы, мүмкүн, мына ошон үчүн го?

Күн аркан бою көтөрүлүп калыптыр. Жуунуп-таранып, көчөдөн эле бир ыймандуу баланы кармап, колуна тыйын берип, жаман куржундар жаткан жаман алачыкты ага кайтаргып коюп, өзүбүз институтка келдик. Институттун алды толо өспүрүмдөр, болгондо да бүт эле кыргыздар. Боорумду, тууганымды, жакынымды көргөндөй сүйүнүп кеттим. Бир алдын бизден жакшы кийинип, бизден таза, бизден бойлуу сыяктангандарына саал тартына сүрдөй түшкөнүздүк. Төртөөбүз төрт жерде үрккөн козудай, же институтка кире албай, же оубузду бирөөлөрдөн сурай албай бир четте бөлүнүп туруп калдык. Ушул учурда эки бала бизди көздөй басты. Ичкм жылай түштү. «Азыр келип, досторчо кол берет, тиешелүү кишиге бизди ээрчитип барат, жардам берет. Анан достошобуз, бирге окуйбуз». Жакын келген үчөөнүн бойлуу өспүрүмү кызыга сурады.

— Кайдан келдинер?

Биз жооп бергенче экинчиси:

— Кайдан келгенин башындагы допусунан эле билбейсинби? — деди.

— Оштон келдинерби? — деди бойлуу өспүрүм.

— Ооба.

— О-о, анда оштук сарт турбайсыңарбы!

Менин намысым келе түштү.

— Биз сарт эмеспиз, кыргызбыз!

— Кайдагы кыргыз... Сартсыңар! — Экөө Эгембердин экөөбүздүн башыбыздагы делуну жулуп алып, топ кылып тээп кетишти. Боз-ала болуп туруп калдык. Бул эмнеси? Ангыча, жаныбызда турган чырайлуу өспүрүм аларды кууп жетип, допуну талашып алып, тигилерди патырата сөгүп, жаныбызга келди.

— Акмактар десе!

Эми эле тоголоно топ болуп берген допубузду күлү кишип, көпчүлүктүн көзүнө ого бетер сына түштүк. Ин-гилер даде бизди тооруп, айрыкча допубузду талашып алып берген чырайлуу өспүрүмгө эң узуну муш түбө кыжынды.

— Эй, сага эмне жок?!

— А силерге эмне жок?! Булар силерге эмне кылды?

— Карап тур сени! Манаттын тукуму экениңди жа-шырып, кедейин деп окууга келгениңди биз билбейт, дейсинби?

— Билсең, бизгениңди кылып ал. — Бизге бурул-ду. — Бу акмактарга капа болбогула. Кел, таанышып алалы?

Жан-дильбиз менен баарыбыз ага кол бердик.

— Эгемберди.

— Осмон.

— Төрөбай.

— Гапар.

— А менин аты-жөнүм Рахманберди Касымов... Си-лер оштук болсоңор, мен чүйлүк болом.

— А тигинин аты-жөнү ким? — дедим допумду жу-луп алып, тээп кеткенди жакшылап сыртынан таанып алуу үчүн.

— Кыргызбай Кокуйбаев... Бу экөөнө капа болбо-гула, тенебегиле. Бу эки байкуш кичине карды тойсо эле ушинтип, төрт кыргызды төрткө бөлүп калат, а кар-ды ачта мурдуна бок сүйкөсөң да койго окшоп, оозу-нан сөзү түшүп, унчукпай калаат. Тенебегиле. Жа-мандайдып бир өнөрү ашык дейт, анын болгон өнөрү ошо...

Ушу эки шоркелдейге тенешип эмне кылабыз! Би-рок, баары бир көңүлүм сыздап, нчим муздады. Орус адамы кыргызча сүйлөп, жакшы мамилеси менен күлө багып, бизди институтка жеткирди, ал эми көрөйүн деп көзүм талып келген кыргыз баласы эмне кылды? Би-рок, кечирүүгө аракеттендим. Өзүм али бала туруп, алардын кылыгын балалыкка, чалалыкка шылдам.

Контуроо кагылып, короодо котологондор кирип кет-ти. Ушундан кийин гана эс ала түштүк, жеңилдей түш-түк. Ээрчиппи, институттун ичине кирдик. Төшөгүн коз-туктап бир бала коллордо турат. Кызык, бул эмнеси? Бу да бизге окшогон алыстан келген шоркелдей го? Бир окуучу географиялык карта колтуктай шашылып жаныбыздан өтөрдө, алдынан торой токтодум.

— Эй, тууган, жолдомо менен алыстан окууга кс-лип, кимге кайрыларыбызды билбей турабыз...

— Силердин татдырыктарды Базаркул Данияров де-ген агай чечет. Окуу бөлүмүнүн башчысы ошол. Жүр-түлө, кабинеттин көргөзүп көсөн.

Кабинет алдына келип, буйдала түштүк. Бирденби, чогуубу, кантип киребиз? Ошто, директорго, эл алдын тыкылдагып, анап бирден эмсе, чогуу кирчүлөк. Тыкыл-латып, эшикти ачтым. Көз айнек тартыган, ээрди саал кемшик, кара-тору, арык чырай киши кагаздан баш кө-төрдү.

— Агай, уруксатпы?

— Киргилс...

Ээрчиппи кирип бардык. Данияров бутубуздан чо-кубузга дейре бир сыйра тиктеп өгүтү.

— Та-ак, кулак силерде?

— Биз... окууга келдик...

Данияров үстөл ичинен узун тизме алып чыгып, биз-дең бойлуураак Эгембердинге кайрылды.

— Фамилияң ким?

Эгемберди не дээрин билбей ордунда мелтейди. «Фа-мелия» деген сөздү ким утуптур?

— Атаңдын жана өзүңдүн аты-жөнүң ким? «Фами-лия деген, көрсө адамдын аты-жөнү турбайбы» деп тү-шүнө койгон мен.

— Менин аты-жөнүм — Айти углу Гапармын. — де-дим. «Уулу» деген сөздү Данияровго жагыпайын деп атайын кыраатын келтирип «углу» деп айттым. Анге-ви, Ошто өзбек агайлар кээде ушинтип чакырчу.

— «Ов», «ев» дегенди силерге окуткан эмеспи?

— «Ов», «ев» деген эмне агай?

— Айти углу эмес, Айтив деп жазылышың керек.

— Билбейт экенби, агай?

— Фамилияңарды билбессеңер, анда эмнени билеси-нер? Каерден келдиңер?

— Оштон, агай...

— Анда силер сарт экенсиңер. Окууга алганда да, окуй албайсыңар. Ошунарга барып, ошо «углу» деп окуткан жерге барып окугула.

Беркилерди билбейм, башыма союл тийгендей энди-рей түштүк. Төртөбүз төрт жерде шөмүрөп, кен дүй-нө ушунчалык тар болуп кетти.

— Агай, биз кыргызбыз, кудай урсун кыргызбыз, анын үстүнө жетимби, жолдомобуз бар...

— Жок, болбойт...

Ушнитти да бизди кабинетинен чыгарып койду. Сен делип сыртка чыктык. Данияровдукуна караганда тиги Кыргызбай Кокуйбаевдин кор кылган мамилеси бир тыннынга арзыбай калды. Баарыбыз тең боз-ала болуп шылкыя ээрчишип, Дунган көчөсүндөгү жаман кепебизге кайра келдик. Бул эмнеси? Эңсеп, күсөп, сүйүүп келген Пишпек бизди ушнитти тосубу? Же бир мүнү бузду угар бусерде бирөө болсочу! Жаман чөп алачыгыбызга жатып алып, эртеси кайрадан жетим улктардай ыргала ээрчишип институтка жөнөдүк. Даниярово дагы бир ирет айтып көрөлү, айтканга кенбесе жалыналы, жалынганга болбосо чөгөлөйдү, чөгөлөнгө болбосо төртөөбүз, төрт жерде эле болоктоп ыйлайлы, адам эмеспи, аяар, түшүнөөр деп ойлоп бараттык. Дунган көчөсүнөн Бульвар көчөсүнө өтө берерде тармак чачы кулагына түшкөн куш мурун, жазы маңдай шулдаган өспүрүм алдыбыздан чыкты. Томсоро шылкыйып, муңайым баратканыбызга боору оорудубу, бизге кызыга тиктеп, токтой калды.

— Кайдан келдиңер?

— Оштон...

— А эмне мынча шалпынар бош? Бирөө урлуду?

— Ургандан да жаман кылды. Алыстан арал-чарып араң келсек, Данияров деген неме, Оштон келген сарт экенсипер деп окууга албай койду.

— Куш мурун жигит каткырып күлдү.

— Ке, таанышып алалы. Силер Оштун сарты болсо, соңор, мен Жалал-Абаддын сарты болом. Аты-жөнүм — Жоомарт Бөкөмбаев.

Жоомартты ачырая тиктеп калдык. «Бөкөмбаев...» көрсө булар бүт эле ев, ов болуп жазылышат турбайбы? Кап, Данияровто «углу» дебей эле койбой! Ага ушнитсем, көбүрөөк жагам деп ойлободумбу. Жаркылдап күлүп, шартылдап сүйлөгөн бу жигит бизге жагып калды. Жалал-Абаддык сарт болсо, оштук сарттарга жардам берер деп сүйүнүп турдук.

— Баш кийимдер кайда?

Берки экөөнүн кепкалары бар эле, Эгемберди экөөбүз допубузду чөп алачыкта атайын калтырсак, алар да кепкаларын таштап, соксоюп жылапбаш чыккан тура. Уңчукпадык. Оюбузду Жоомарт биле койду.

— Түшүнүктүү... Анда мындай кылгыла. Биринчи институтка барбай, Эл Агартуу комиссарнагына баргыла. Жүргүлө, аларып киргизип коёюн.

— Үмүтүбүз ойгонуп, дароо жарк эте калдык, дикчил-

деп эки тарабына экиден ээрчип алдык. Жоомарт шуулдап тез басат экен, чуркабасак да жанында жортул барарбыз. Жоомарт бизди Эл Агартуу Комиссарнагынын марагына ээрчип кирип, мага бурулду.

— Уштерде Байышев деген киши бар, ошого кирсепер, ал силерге жардам берет. Эгер эле ал иш чечпесе, Касым Тыныстановдун өзүнө киребиз. Ушнитти да кеттип калды. Жүргүлө өлүп калган Осмон:

— Муңусу да кабинеттең айдап чыкпасын? — деди

— Аңге койбос, — деди Эгемберди.

— Байышев дейби? Орус эле болсо жакшы болот эле, — деди баягы арабакеч эсине түшө калган Төрөбай.

— Кантип да, бир кирип чыгалы эми?

Байышевдин кабинети экинчи кабатта экен. Кулайдан чыккан миң ирет жалынды, эшигин кагып, ичкерин кирдик. Кирибиз менен Байышев ордунан туруп келип, делегаттарды тосконсуп, бизди элпек тосту.

— Келгиле, балдар, келгиле!

Мындайды күткөн эмеспиз. Бизге болгон жылуу мамиле жана «келгиле, балдар, келгиле» деген сөзгө жөнтөно албай бышактап ийнбиз. Байышев нары таштанды, нары бизди соорото албай шашып калды. Мурдубузду шуу тартып, атабыз алдыбызда тырлагенсип арыз-мунубузду жарыша айтып кирдик.

— Ыйлабагыла, балдар, ыйлабагыла. Баары жайында болот. Данияровдун антип айтууга акысы жок. Ош кантонунан төрт бала сураганбыз, а ал... Петр Кузнецов Юдахинге барсаңар болмок, ал антпейт болчу...

Аны кайдан билдик? Билсек, минтип кор болбойт эле. Байышев өзүңүн атынан Юдахинге кат жазып берди. Колубузга жолдомо кат тийгенде этегинизге көктөн дилде түшкөнсүп, жүзүбүздөн шам чыгып, көчөдө каалалуу басып бараттык. Институттун алдына келдик. Осмон астейдил женимден тартты.

— Жанагыла... Данияров деген неме алдыбыздан чыга калбасын?

— Чыга берсин!

Төрөбай чыйтылдап ийди.

— Кокуй, көрүңбөйдү. «ев», же «ев» эмес, «уулу» болуп алыптыр деп Данияров бизден озунуп орус динректирге айтып ийсе...

— Айтмакчы, директирдан аты-жөнү да «ев» же «ев» эмес «хин...» Юдахин экен... Аты-жөнүңдү биринчи су-раса Айтти уулу дебей эле, Айткучи деп койчу.

— Башкапы бузам да, атамдын атын бузбайм...
 — Анан ал да айдап чыксаңы?
 — Байышевдин каты турганда айдабайт.
 — Байышевдин түгүл Ош кантонунун жолдомосуна карабай Данияров айдап чыкты го!
 — Ал — Данияров, а бу — Юдахин.
 — Ишенбей калдым... Данияров «Булар, басмачы Шермат көрдүң тукумдары» десе, орус адамы да ишенип калышы мүмкүн...
 — Анда мен өң алды директордун кабинетин биллип келейин, — деди Эгемберди. — Данияровго көрүңбөй, шарт кирип кетебиз.
 Эгемберди институттун ичине кирип, кайра тез чыкты.
 — Жүргүлө.
 Эгембердин ээрчип кирип бардык, Данияров бизди көрүп калбасын деп тыкылдатпай эле кирип бардык. Бет алдыбыздан бизди орус адамы таңыркай тосту.
 — Келиндер, карактарым...
 «Казактарым» дегени эмнеси? Чый-пыйым чыгып, не дээримди билбей кеттим. Кечээ сарт экенсиңер деп албай койсо, бүгүн казак экенсиңер деп албай койбосун? Атаны, кокуй ае! Эмне үчүн бизди казак дейт?
 — Биз, агай... кыргызбыз, кыргызбыз!
 — Көрүп турум, карактарым... Отырышар.
 А-а... «казактарым» эмес, «карактарым» дейт. «Казактарым» дегени го? Көкүрөк басып отура кеттик. Жолдомо катыбызды алып, андагы аты-жөнүбүздү жазып алып:
 — Бүттү, карактарым... Азыр таза жувнып, тамак-ка барыңар. Түшөк-жайды кешинде аласыңар, — деди. Иш бир мүнөттө чечилди да калды. Арабакечнен баштап, директоруна чейин аябай адамгерчиликтүү экен го бу орус адамы! Бир кыргызча сүйлөп, көңүлүбүздү көтөрүп, арабасы менен жолубузду тоссо, экинчиси казак-кыргызча чалып сүйлөп, минтип бир мүнөттө тагдырыбызды чечти да койду. А биз Оштон бери жолду ката кыргызым деп, түндүк кыргызымды бир көрсөк экен деп бир боорун сагыгандай сагынып, демибизге нан бышчуудай болуп, демигип келип, чаначтай эле чабылдык окшойт.
 Сыртка чыктык. Данияровдон качпай калдык. Эгер учурап калса, алдынан тай жеген бөрүдөй бир сунала маалкып өтөйүн деп ойлоп коём, бирок учурабады.

Төртөөбүз бир бөлмөгө жайгаштык. Катуу уктаган экем, эрте мененки конгуроодон чочуп ойгондум. Кызык, эмнеге институттагы конгуроо жатаканада кагылып атат? Ыргын турул шымылды кийдим, акырын каалганы ачтым. Колуна конгуроо кармап, ар бир эшиктин ачып, институттун директору Петр Кузьмич өзү колдордо жүрөт. Дагы бир бөлмөнү ачты, конгуроосуна какты.

— Ояныңар, шырактарым! Карагым, Жоомарт, Касымалы, Абылас турыңар! Апау Алагау, Сары өзөңдөгү галымга шөлдөгөн кыргыз эли күтүп тур, туруңдар! Тармал чачы каш-кабагына төгүлгөн Жоомарт колдорго шайдоот чыгып, колу-бутун чоюп, ху-ху деп оозун чулчуйга күшүлөп алып, сыртка чуркады. Анын эртынан Ташым, Касымалы, Узакбай чыкты. Петр Кузьмич кыздардын жатканасына барып, алардын эшитини алдында дубанадай болуп туруп, каалга аяпай, коңгуроосу кекти.

— Айланайн татти кызларым, туруңдар!... Эгде жата берип, бабаларымыз оялбай караңси өтпн го! Туруңдар, таттиларым.

Жуунул-таранып ашканага келдик. Калай табакка каймак куйулган кызыл борщ келди. Көптөн бери сусук тамак көрбөй калган Төрөбай баш көтөрбөй шорудалта кашык менен алек. Акырын колдукка түрттүм.

— Шорудалтапай ич, уят...

Сырттан Петр Кузьмич кирди. Биз ичкен тамакты ууртап көрдү.

— Жендер, карактарым... тамагыңар дээмдү бисылтыр. Дем алыс күнү палау бастырып беремин!

Жоомарт тармал чачын сербейдете башын табактан алды.

— Петр Кузьмич.

— Не дейсиң, карагым?

— Касым Тыныстановдун «Касым ырлары» жыйнагы кайдан тапса болот?

— Табыс кыйын гоёй, карагым. Талантты жырлар тайыма таласып окулат гоёй. Менде болгон эди, уурдап кетишти...

Сөз ушуну менен токтоду. Мурун окуп аткандар окууга, жаңы келгендер сынбадан өтмөккө институтка киришти. Биз кирген класста толгон бала. Эсеп сабагы боюнча сынбоо өтүп атыптыр. Ар кимибиз өз алдыбызга баш

орун таап, отуруп калдык. Карасам, жанымда кечээги допумду топ кылып тээп кеткен Кыргызбай Кокуйбаев отурат. Тура качууга ниеттендим, бирок туралбадым, бош орун жок болчу. Тумшуктан ары бир ургум келди. Катуу кыжынган экем, жаагым карыша түштү. Эсеп боюнча тапшырма алып, чыгара баштадык. Ошто окуп жүргөнүмдө эсепти жакшы чыгарчум. Сүрөттү кандай шыктаным тартсам, эсепти ошентип шыктанып чыгара баштадым. Азыр эле жанымда кыйынсынып отурган Кыргызбай, ояк-биягына моюн созуп, тынчсызданып калды. Эсептен нөл көрүнөт. Арты-алдынан көзүрө албасына көзү жетти. Убакыт өтүп атканга кайпактап, айласы кеткенде менин дептериме уурдана көз таштап чыгарган бармагымды так тумшугунун алдынан көрсөтүп койдум, Кыргызбай сүмсая отуруп калды. Ушул сыноодон төртөөбүз тең өтүп, Кыргызбай өтпөй калды. Убактылуу эмес, биротоло жатакана алганы баратсак бизди Кыргызбай обочодо сүмсая тиктеп туруптур. Мы-йыгымдан жылмайдым. «А, шордуу! Адын ушул эле өкөн го? Кенээ эле чакчандап, көкүрөгүн көктө, өпкөй колунда эмес беле?! А шордуу!»

6

— Гапар!
— Эмне?
— Карай салсам Рахманберди Касымов.
— Кандай?
— Жакшы...
— Өттүңбү?
— Ооба. Өзүңчү?
— Өттүм... Баягы Кыргызбай Кокуйбаев деген «до-сунду» унуткан жоксунбу?
— Кайдан унуттайын... Ал өткөндө сыноодон өтпөй калды. Бирас гана болду!..
— Сүйүнбөй кое тур. Ал мен окуган группала окуп ага.
— Койчу?! Ал өтпөй калбады беле?!
— Э, Гапар... Революция болсо эле тааныш-тамыр жоголуп, баары ойдогудай болуп калат дейсиңби. Турмуштун формасы гана өзгөрүп турат, а мазмуну кала берет... Жөлөмөсү бар көрүнөт, сенин группадан ку-ласа, менин группамда мурду балта кеспей окуп ага.

46

Анан да бир «жакшы» жери Данияров аны атайын ме-ни менен бир отургузуп койдү.

— Атайыбы? Эмне үчүн?

— Шефке алат имишин...

Жоомарт алдыбыздан чыкты. Бизди көрүп, унутка-нын эстей койгонсул, жанындагы орус адамына мени тааныштыра кетти.

— Владимир Витальевич, сүрөтчү болом деп Оштон жөө келген жигит ушу. Сизге айтпалым беле... Аты-же-нү — Гапар Айтиев.

Орус адамы бутуман чокума дейре бир карап алды. Көз тиктешип жылуу, нары баамдуу.

— При институте открылась художественная студия,— деди. — Будем обучать живописцев... Будеш по-сещать?

Түшүнбөй калдым. Чала-була болсо да Жоомарт шакылдап көтөрүп ийди. Сөз төркүнүн түшүнөөрүм ме-нен көздөрүм жарк дей түшсө керек. Орус адамы кый-ла кыра көрүнөт, ички сезимимди дароо көзүмдөн окуй салды. Чөптөгүнөн дептерин сууруп чыгып, Жоомарт-тан бир нерсе сурады эле, ал аты-жөнүмдү айттып бер-ди. Жазып атканда дептерине үкүлө бердим. Менден мурда Касымалы Жантөшев, Саткын Сасыкбаев, Соо-ронкулдов деген мага али белгисиз ысымдар жазылып-тыр.

Аты-жөнүмдү жазып алган бейтааныш адам мага колун сунду:

— Моя фамилия Образцов... Образцов Владимир Витальевич. На кружок обязательно приходи. Хоп!

— Хоп!

Жоомарт Рахманбердиге бурулду.

— Абдылас Малдыбаев келдиби?

— Келди.

— Айтып кой, ыр-хор кружогу да ачылды, келип катышсын.

Ошентип, окуу башталды. Окутуучуларыбыз ар кыли кыргыз, орус, татар. Көпчүлүгү өз каалоосу, өз демил-геси менен «Күн чыгышка жардам» деген ураан менен келип иштеп атышыптыр. Сабактардын көбү орус ти-линде. Окуу китептерин эштеп кажалап окуганыбыз ме-нен жакшы түшүнбөйбүз, баарынан тозогу сүйлөй өл-байбыз, түшүнүп, билип турганыбызды бийдендей ай-тып бере албайбыз. Кыскасы, кыйын болду кыргызга. Орус тилин билсин дегенби Петр Кузьмич жатакана же ашканада биз менен кыргыз-казакча чалып сүйлөш-

47

көнү менен, окуу учурунда такай орусча сүйлөшүүгө өт-
тү. Орусча машыгууну алгачкы ирет Петр Кузьмич Эге-
берден баштады.

— Скажи пожалуйста, ты откуда приехал?

— Тыбы? Ты Ош приехал!

— Что, что?

— Ты! Дейм... Ты Ош приехал!

— Нет дорогой... Скажи «Я приехал из Оша».

— Я приехал из Оша.

— Садис. Айтнев!

— Я.

— Скажи, пожалуйста, петух женский или муж-
ской род?

— Мужской род?

— А курица?

— Женский род.

— Почему?

— Потому что курица жена петуха.

Класс ичи — ха-ха-ха!

Петр Кузьмич күлмөк түгүл жылмайбайт, күлсө ме-
ни кемсинтип албайбы. Маданияттуу киши, алсыздын
алдында өзүн алдуу сезбейт экен го, бечаранын алдын-
да белдүүсүнбөйт экен го. Атаганат, келечекте ушун-
дай киши болсом ээ?

Класс ичи даде күлкү.

— Ой, ичим-ой!

Петр Кузьмич бор менен үстөлүн тыкылдатат.

— Тице!..

Алгачкы күндөрү орусча окуу ушундайча башталды,
биз үчүн жөнөкөй эле нерсе кыйын болуп атты, бирок
Петр Кузьмичтин айтуусу боюнча орусчаны «тез үйрө-
нүп» өттүк. Окуюн, билейин, адам болоюн деген ой-
пилек, умтулуу, кызыгуу ал кезде өтө күчтүү эле. Ошон
үчүн кандай куч, кандай тоскоол, кандай кыйынчылык
болсо да, арып-чарып алыстан келген биз, энесине жа-
мыраган козулар бар го, дал ошонун саякары илим-би-
лимге дүңгүрөй жамырадык.

Бир күнү калай кашык-аягыбызды калдыр-шулдур
кылып тамак ичип атсак, кара тору тоголок өспүрүм
сырттан кирди.

— Эй, тамаксоолор, табакыңарды карабай мени ка-
рагыла.

Жапырт тиктеп калдык.

— Тамаксоолор! Кыскача жарыя! Бүгүн саат төрт-

48

то, Кыргыз ССРинин эл агартуу комиссариаты Касым
Тыныстанов биздин институтка келет, баарыңар катыш-
кыла.

Касымалы Жантөшев чулчундай кашыгын оозуна
алды.

— Айтпасаң деле билебиз, жарыя жазылып тур-
байбы!

— Сага окшогон тыкма кулакка утуру тыгып турба-
са, унутуп каласың!

— Ха-ха-а-ха!

— Бу ким? — делдим.

— Бу Ташым Байкинов деген алчы-таасын жеген та-
нан, — деди Касымалы.

Институттун чоң бөлмөсү жык-жыйма. Касым Ты-
ныстанов жөнүндө Жоомарт көп сүйлөчү, аны мактап,
жактап сүйлөчү. Ташкендеги казак-кыргыз агартуу инс-
титутунда окуганын, ошол эле жылдары Түркстан
АССРинин Академиялык борборунун илим комиссия-
сынын кыргыз бөлүмүнүн төрагасы болуп иштегенин
айтып келип:

— Азыркы интеллигенттердин талантуусу да, бя-
лимдүүсү да Касым Тыныстанов, — дечү. — Анын «окуу
китеби» менен ырларын окубаганыңар жоктур.., Кана,
анын ырларынан киминер жатка айтасыңар?

Жымжырт. Жооп болбогон соң Жоомарт өзү шаты-
рата айтып кирди.

Алашым, кайлай эли мурунку шак?

Ол кандай, кара туман ортагы тап?

Бул заман оку-билим заманасы,

иске кир, белинди бу бекем устан!

— Бу кимдин ыры?

— Тыныстановдун ыры.

— Эмне деген ыры?

— «Алашка» деген ыры.

— Эмне үчүн кыргызча эмес, казакча жазган?

Кайрадан жымжырт. Жооп болбогон соң, кайрадан
өзү сүйлөйт.

— Тыныстанов бул ырын жыйырманчы жылы, жы-
йрма жашында жазган. Ал кезде кыргызча гезит, жур-
налыбыз болгон эмес, ошон үчүн казакча жазып, ка-
зак тилинде «Өрүс» кезитинес баскан.

— Көрсө Аалы Токомбаевге чейин эле жазгыч акы-
ныбыз болгон тура?

— Албетте болгон. А ким айтып жүрөт болгон
эмес деп?

4--22

49

— Айтмак түгүл, жазып жүрүшпөйбү! «Жазма ала-биятыбыз жыйырма төртүнчү жылы «Эркин-Тоо» гезитинин тунгуч санына басылган Аалы Токомбаевдин «Өктябрдын келген кези» деген ырынан башталат» деп жүрүшпөйбү?

— Айтылганы да, жазылганы да туура эмес.

Канкайынан бейнекорлор чыккан бүгүн,
Балга меп дуулан туун жыккан бүгүн,
Барыда кол устасын, ураан салып,
Түбүнө кызыл туулап чыккан бүгүн!

Жоомарт шатырага жатка окуп, кайра суроо салат.

— Бу кимдин ыры?

— Тыныстановдун ыры.

— Эмне деген ыры?

Жымжырт. Кыйладан кийин гана Жанитөшев бошон унчугат.

— «Бүгүнкү күн» деген ыры.

— Туугуура. «Эркин Тоо» гезитинин алгачкы санына ушул «Бүгүн күн» ыры басылмак болгондо, гезитти өзүм чыгарып, өзүм уюштуруучулардан болуп атып, анан өзүмдүн ырымды берсем болбос деп Тыныстанов аткез берип коет. Ошондон кийин гана Токомбаевдин «Өктөбүрдүн келген кези» басылат.

— Биринчи жазгыч акын Токомбаев эмес, Тыныстанов экен да анда?

— Тыныстанов эле эмес, Молдо Кылыч, Молдо Нияз...

Касым Тыныстанов жөнүндө мына ушундан кийин көбүрөөк биле баштагам, эстеп калгам. Ошол кишини азыр чыдамсыз күтүп атабыз. Бир эле учурда акын, окумуштуу, коомдук ишмер имин. А жашы болгону жыйырма жетиде дейт. Жаш эле туруп мынча өнөргө кантип жетип алган?

Ызы-чуу болуп аткан зор зал дароо жым тартып, сырттан Петр Кузьмич, анын артынан эки-үч бейтааныш киши кирди.

— Тиги, орто бойлуу, буудай ыран, сулууча киши, ошо Касым Тыныстанов,— деди кимдир бирөө.

Буудай ырашлы көз кароолума алып, кайда басса ошоякка ээрчип тиктеп калдым. Петр Кузьмич биз менен Тыныстановду тааныштырып, ага сөз берди. Ал кыска сүйлөдү, саз сүйлөдү, аягын ого бетер кыска жапырактарга жыйынтыктады.

—...Кыскасы, элдин келечегин, элдин тагдыры силер...

днн колунарда, силердин моюнуларда. Элбиз ушуга чейин өткөн тарыхын эле эмес, бүгүнкү тагдырып али жакшы биле элек, жакшы изилдей элек, анткени, элбиз али караңгы, сабатсыз. Эл тагдырын ким ойлойт? Алдыкы интеллигенция! А алдыкы интеллигенция деген ким? Илим-билимдүү, окумал киши. «Элим», «жерим» дегенде ичкен ашын жерге койгон киши. Элдин күзгүсү, бу — чыгармачыл топ. Окумуштуусу, жазуучусу, сүрөтчүсү, ырчы-чоорчулары жок эл, ал эл эмес! Жөн гана курсактын кулу болуп калган пенделер. Ошон үчүн биз да эл, журт болду деп, маданият көргөн, таалим-тарбия көргөн дүйнө элдеринин катарына кошулалы деп минтип, элдин эсебинен силерге бекер окуу жай ачып отурабыз, ар биринерди ар жылгадан окуусун деп чотулуп отурабыз. Ошон үчүн биринчи милдет окутуула! «Окуу, окуу жана окуу!» деп ким айткан?

— Денни айткан!

— Сөздүн ток этери ушу! Окутуула азаматтарым! Жолугушуу бүттү. Тарадык. «Жазуучу, сүрөтчүсү жок эл — ал эл эмес» деген сөзү кулагымда уюду да калды. Айрыкча ушул жолугушудан кийин, окуунун кыйын болгонуна карабай жай-дүйнөбүздн берип, тырышып, китеп кучактап, китеп жазданып жатчу болдук. Азыр ойлосо, ошо кезде илим-билимге, келечекке биз кандай тамтуу басып арыласак, биздин өлкө, биздин республика, а түгүл биз окуп аткан окуу жайы да ошол кезде, так эле бизчилеп, тушоосу кесилген баладай алдыга жаңы кадам шилтеп, биз күүлөнсөк, ал да күүлөнүп учкудай, биз бийикке чыксак, ал да бийикке чыкчудай болуп, бир басып, бир торолуп келаткан учуру экен. Ошон үчүн азыркыдай «а жок, бу жок» деп коомго деле колко кылып, а өзү коом үчүн кылы кыйшайбаган кишилер а кезде аз эле. Өз ишине, бири-бирине болгон өз ара мамиле таза эле, чын жүрөктөн, ак дилден эле.

Кылычын кармал, кыш кирип келди. Таягыбызды таштай салып, тоо-таштын арасынан, ар жерден, ар жылгадан келген бизге атабыз шаардан үй салып койгон эмес экен, салмак түгүл өздөрү ач-жыланаң жаңап аткан экен. А өкмөт кайсынысына түтөт, бу канатына катса, бу канатына батпай калабыз. Өткөрүп койгон-түт, төрөлө элек жатып, элге эмгек сиңирип койгонсун кээде ыйдактабыз. Кантеял, пендебиз, караңгыбыз сабатсызбыз, демек кеңири ой чаргытууга али түркөйбүз...

Даярдоо классына кабыл алынган отуз бала жата-

кананын жанына тигилген үч боз үйдө жашап аткан элек, кыш келери менен боз үйлөрдү бүгүп, жатакана-лардын жанынан жай издей баштадык, а аларга биз-сиз эле тар, кээлери аяк-башы болуп жатат. Муну көргөн Петр Кузьмин мункурай түшүп, желкесин кашыйт.

— Мындай буларын ойламады дейсиздерби, карак-тарым. Жай бою ойладым гою. Отамыстан калган дүйнө жок, шыдаңдар эми...

Петр Кузьмичтей адамдар чанда жаралат го. Бизге жатакана таппай айласы кетти, акыры өзү жашаган зор бөлмөнү бизге бошотуп берип, аялы экөө кишикей Жорасы менен институттун ашканасына улаш түшкөн чакан бөлмөгө баш калкалады. Биз зор бөлмөгө кийиз төшөп, кыдырага төшөк салып, бай жатыш кылып, чи-ренип жатып калдык. Бу дүйнөдө өмүр бою тегейини тегиз, төмөн болот болбойт окшойт. Биз келген, биз өмүр өтөгөн бу ырааттуу, бу жыргал, бу куу турмуш качан да болбосун өз үлүшүн, өз шыбагасын пендесине тартуулап турат окшобойбу. Ачкалыктан, кемсинтүүдөн, безгек оорусунан араң арылсам, эми мага бит деген немсе жабыгың, аябай шаштымды алды. Жиндиден ка-чып кутулсаң болот, а биттен качып кутула албайт экен-син. «Битке өнөшүп, көйнөгүп отко салыптыр» дегенге ошондо ишеним. Окууга, жылуу класска кирерим менен аларга жан кире баштайт. Чакканын айтпайын, бир тобу колтугумдан колдонбой жылуу жакка, ыштанымды көз-дөй жөрмөлөп баратканы даана бидинип турат. Утуру тырманып отура албайм. Сабак башка кирбей эле көй-лөк-дамбалымдагы борколдойлор менен сөгүшүп отурам. Адамдан айла качып кутулбайт экен, акыры бир күнү биттерге каршы айла ойлоп таптым. Чилденин чыкылда-ган суугунда таң саардан элден мурун эрте туруп, сыр-та кожое тонгон ажатканага чуркап кирип, көйнөк-дам-балымды ченип, тескери алтарып, ажаткананын артына чыкылдаган суукка илип коюп, өзүм пальтому жамынып ажаткана ичиде тишим-тишиме тийбей калтырап-тири-реп отурам. «Түнү сыртка жайып койбойсунбу?» дээрсиң. Кудай деп уурдап кетпейби, эртеси эле жыланач этиме пальто кийип калбаймыбы. «Битке каршы дезинфекция жок белсе?» дээрсиң. Бар болчу, бирок ошо жылы биттин заманы беле, дегип арыла албай койгом. Ошентип, битке аябай табам кашып, а өзүм бир далайга чейин калты-рап-тириреп ажатканада отурам. Ангыча балдар тура баштайт.

— Эй, Гапар чык! Сен эмне аркан эшип отурасыңбы?
— Ой, бу иштан-көйнөгүң илип алыптыр го! Сийип алып, чилдеге кургатып отурган го!

— Ха-ха-ха!
— Эй, чык теңирээк!
Аябай тонгон бит көйнөк-дамбалдын тигишинне жабы-шып, жармаша албай калат экен. Кожое тоңгон биттер-ди, кокойгон талга күүй баштайм.

— Эй, Гапар, битке өнөшүп, чочогунду суука алды-рып ийбес?

— Ха-ха-ха!
— Мага күлгөнүңөрдү коюп, өзүңөр да үшинткиле. Мендеги борколдойлор силерде жок дейсизерби.

— Ой, мунуку чын эле акыл...
Күнүнө болбосо да, жумасына эки ирет көйнөгүмдү күүп алчу болдум. Биринчи кыш мен үчүн, мендей ата-энеси алыс кембегалдар үчүн кыйын эле болду, ошон үчүнбү, мен жана мен сыяктуулар жазды жадырап тосту.

Биринчи курсту бүтүрүп, жайкы каникулга тарар учу-рунда мен үчүн мындай бир окуя болду. Жатаканада Рахманбердинни жаны көйнөгү жоголду. Арабыздан ким элде? Арабызда ким ууру? Рахманберди өтө кара бол-ду. Жайында үйүмө кийип кетем деп, сактап жүргөн жалгыз көйнөгү экен. Жоомерт мындай учурда күйүп-жүлүп чыгып, Аңан калса институтта комсомол уюму-мун секретары. Институтта болсун, жатаканада болсун жумуш чыгып, жуулуп сүйлөгөн ошо. Көйнөгүң чү-су чыгары менен ортого чыга калды. Баарыбызды жата-кананын алдына катарга тургузуп, көзүбүзгө көзү ма-дап чыкты.

— Тамаша кылып, алып койсоңор, бергиле!..
Жымжырт. Кимдир бирөө акырын күлгөн болду.

— Тамаша кылып кантип алсын?
— Аңда уурдап алгансыңар! Уурунар ачыла электе, бергиле!

— Уурдаган киши кантип берсин?
— Аңда ит апкелебиз! Киминердин ит экениңердин, ит дароо таап берет!

Буд уурулук тамаша эмес экенине, эч ким көйнөгү кайра эч кайрып бербесине Жоомарттын көзү жетти. Үч баланы үч курстан комиссия кылып, бизди сыртта кармап, үчөөнү жатаканага киргизди.
— Бүт тинтип чыккыла! Жаман куржундарынын тү-бүнө чейин карагыла!

Биз сыртта катарыбызды бузбай тизилип турабыз.
Жарым сааттан кийин үчөө кайра чыкты.

— Табылды көйнөк!
— Кимден?
— Айгевдин куржунунан.
Кимдир бирөө жаагыма чуу эгтпире тартып алгандай болду. Бул эмнеси? Баары мени, мени гана тиктеп калыптыр. Жоомарт кумсарып алыптыр, эки көзү ок болду, азыр эле мени атып салчудай мага мелжинип алыптыр.

— Чык ортого!
Ортого чыктым. Эмне болуп кетти заматта? Сөзүмөн сөз түшүп, кенгиреп калдым.

— Уурдаган жокмун!
— Эмне үчүн уурдадың?
Жоомарт жерди бир тепти эле, тармал чачтары көздөрүнө түшү.

— Эгер азыр моюнуна албасан, анда бүттүм дей бер!
Институт эшиги эртең эле сага жабык!
— Уурдаган эмесмин! Кудай урсун, уурдаган эмесмин.

— Анан мени уурдаптырмынбы?! Мен уурдал, анан куржунуна салып койгон экем да, ээ!
Өзүмдү канчалык кармаганым менен көз жашымды кармай албай кеттим. Башым шылкыйып, эриндерим калтырай түшкөнүнү бир билем. Дүйнө-өмүр бир тыйын боло калды. Эми эле ашканадан чыккан Аккагаз Арабаева деген кыз менин байкуш болуп турган абалымды көрүп, аябай аяп кетип көрүнөт, жаныма жетип келди.

— Жоомарт, бу эмне кылганың?! Бул өз группасында жакшы окуган, эң үлгүлүү бала. Уурдаган киши ушинтип турабы? Тапкан экенсиңер ууруну!

— Куржунуңан табылып атпайбы?!
— А балким куржунуна башка бирөө салып койгондур? Айтмакчы, эрте менен баардыгы сабакка кирип кеткен кезде Рахманберди Касымовдун бөлмөсүнөн Кыргызбайдын жалгыз чыгып келатканын көргөмүн...

— Кокуйбаев, чык ортого!

Кыргызбай ортого чыкты.

— Баары окууда отурса, сен эмне жагаканада жалгыз жүрөсүң?

— Рахманберди, эртең менен сабакка кеткенге чейин көйнөгүң бар беле?

— Бар эле...

— Анда, көйнөктү мына сен алгансың Кыргызбай! Алгансың да, Гапардын куржунуна салып койгонсун!

— Кызык! — деди Касымалы Жантөшев. — Уурдаган көйнөгүң эмне үчүн Гапардын куржунуна салып коюшу мүмкүн?

Жоомарт:

— Экөө былыртан бери «дос», ошон үчүн... Кыргызбай, моюнуна ал... болбосо, ансыз эле бир эскертүүң бар.

Муну кошсок жөн эле ыргып кетесин!

Кыргызбай үндөбөй шылкыйды. Жоомарт анын үшүн ала түшөүн дедиби, бул ирет катуу чакчырылды.

— Институттун комсомол комитетинин секретары катары оюмду ачык айтып коёюн! Моюнуна алсаң институтта каласың, албасан, анда бүттү! Камчынын бөркүнү дөй ыргытасың!

Кыргызбай башын жерден алды.

— Жөн эле... тамашалап койдум эле...

Кантип жеткенимди билбейм, Кыргызбайдын жакасынан бурдай алып, бир чайнал, бир жутчудай учуп барып чан жабышыпмын. Ал менден бойлуу эле, күчтүү эле. Муш салуу кайда. Эштеп да болсо кулагына, же мурдунга жетип, дароо кырча тиштеп салып, жооп берчү жерге өзүм бартам келди, бирок кулагына да, мурдунга да жете албадым. Мени андан ажырата албай атышты.

Колдорум Кыргызбайдын жакасына кычкач болуп калып, атамды көргөндөй буркурап пйдим. Мунумду ал да, роо түшүнө койдү окшойт, төбөмдөн сылады.

— Я-то знаю его... на такую подлость он никогда не пойдет... Спокойся.. ну, спокойся.

Ошол ошо болду, ошондон кийин Кыргызбай магак карабас болду.

Мен сыяктуу жакын арала тууган-туушкандары жоктор жайкы каникулда институттун жатаканасында калып калышты. Анан калса кетүүгө алардын анча деле көңүлдөрү жок. Буерде үч маал тамак, волейбол, футбол...

Бир күнү унчукпай тамак ичип отурсам Петр Кузьмин акырын жаныма келип отурду.

— Ну как... вкусна?

— Кусно...

— Гапарчик... если я тебя отпущу на летнюю каникулу в Ош... там есть у тебя кто-нибудь?

— Есть, Петр Кузьмин, атам бар.

— А то я вижу, слишком ты мой милый, кисленкой становишься... Тоскуешь по дому, наверно?

— Да-а...

— Мд-а... Ну ладно, я то отпушу тебя, а вот отси твоей отпушить тебя обратно.
— Жиберет, жиберет, Петр Кузьмич! Былтыры өзү жеткирип келген мени.

— Ну пошли тогда, сомной...
Шаарда а кезде дүкөн деген жок эле. Керектүүнү баарын базардан, колдон алыша турган. Кечээтен бери тынбай жаан жааганга, ат, арабалар чөөт сууларды шатырата кечип, базар ичи белчелден баткак. Петр Кузьмичтин жанында, кээде артында келатып, өзүмчө ойлом. «Базарга мени эмне үчүн ээрчитип алды? Үйүнө азык-түлүк алып, ошону көтөртүп келейин деген го? Анда кудай берди, алтындай кишиниң бир керегине жарал косоюн». Бирок, оюм башкача чыкты. Петр Кузьмич мага кийим алып бергени базарга ээрчитип келтир.

Айтмакчы, кийим жөнүндө. Былтыры Өктөбүр майрамына карата баарыбызга бир сыйрадан кийим, кара таардан шым, көйнөк берилген эле. Өлчөмүчө карабай, колдо тийгенине кубанып, бирибиз кыскартсак, экинчибиз узартып, же алмашып жүрүп, өз-өзүбүзгө араң чактаган элек. Бул го эми мейли. Пальтобуз кызык болду. Даардоо класста окуган эркек балдарга жакасы нилсин жапкан кыздардын кыпкызыл пальтосу берилди. Себефин суроого дымак кайда? Кыз-эркегибиз бир чогуу кийип алдык, кийгенде да кудундап, сүдүнүп кийип алдык. Атабыз алып бербеген пальтону кийип атсак, кыз-эркегине карайбызбы! Кыздар да, балдар да баарыбыз тең шайыгулдөй кыпкызыл болуп баратканыбызды көргөн шаардыктар жылмайып, күлүп өтүшчү. Буга ардануу эмеспиз, кайра аларды бийиктен тиктеп, занкылдап ырдап өтүбүз. Былтыркы берилген бир сыйра кийимим жырттылып калган эле. Петр Кузьмич бир сыйра кийим алып кийгизди, өзү кийгенсип ыраазы боло жылмайды.

— Теперь можешь ехать домой. Завтра же завхоз купит на поезд билет. Но то, что тебя я поручил не забыл?

— Жок, Петр Кузьмич.

— Повтори.

— «Эс алганча, өз айылыңдагы сабатсыздардын сабатын жоюп кел» дединиз.

— Правильно.

Эртеси жол алдым. Жолго чыгуу кандай жакшы. Се-
ни кимдир бирөөлөр күтсө, же узатса анда ого бетер

56

жакшы. Поезд шаардан алыстай бергенде, негедир муун-жүнүм бошой түшүп, бет аарчымды көзүмө алдым. Пышкекте атам калгансып, жүрөгүм тыз деп алды. Петр Кузьмичтин жаңда жок жакшылыгы түпөйүл кусамды козгоп, терезе артында лепилдей калып аткан те сары талааны тиктеп келатып, акырын ыйладым, эч кимге көрүбөй кубанып ыйладым. Жетимдиктин азабынан өмү-рүмдө көп эле жолу ушинтип ыйласам керек. Бирок мынчалык бүткүл денем жибип, бүткүл денем балкып ыйлаган эмесмин, анткени бул жетимдиктин ыйы эмес, кордуктун ыйы эмес, атам тааныбаган орус адамынын мага болгон камкордугуна эркеккен ый эле. Аңгыча кимдир бирөө:

— Эй, молдо! — деди.

Карай салсам багыткы өзгөндүк имам менен айтышкан малчы.

— Ассалоом алейкум, аке!.. Кандайсыз. Кайдан келатасыз?

— Кайдан болсун? Сен келаткан шаардан. Дайыма поезден жолугубуз.

— Дагы да чоң чогулушка барып келатасыз го?

— Ооба. Болгондо да Абдыкадыр Орозбеков деген агаңды Кыргыз АССРинин Аткаруу Комитетинин төрагасы кылып шайлап келатам. Орозбеков дегенди билчү белең?

— Угул жүрүмүн.

— А өзүң окууданбы?

— Иги.

— Оку, оку, айланайын. Сокур киши таягы менен жер чокудап, арык аттай албай турганын көрдүң беле? Баш ийкейм.

— Билмисиз киши маселе чечерде өзүн так ошондой сезет экен. Ошон үчүн оку, айланайын! Окубаган киши — сокур. Мана, мен билимсиз киши, борборго келип, маселе чечимши болуп жүрөм. А чын-чындында маселе чечпей эле, болгону кол көтөрүш үчүн атайы Оштон келем...

Ушу бакылдаган ачык киши менен былтыры бир вагондо борборго бирге келсем, быйыл бир вагондо борбордон кетип баратам. Билмисиз болгону менен акылдуу көрүнөт, акылсыз болсо, кемчилигин мойнуна алабы? «А чын-чындында маселе чечпей эле, болгону кол көтөрүш үчүн атайы Оштон келем» деп атайыбы. «Кемчилин ачык айтуу, мойнуна алуу — бу акылдуулук, эрдик» деп Петр Кузьмич айткан. Ушундай киши билим-

57

дүү болсо — элдин, жердин чыныгы кызматкери, чыныгы ээси болор эле, ээ? Ушундан улам Петр Кузьмичтин дагы бир сөзү эске түшөт. «Жалкоо, анан да ошо акылсыз киши билимге ээ болсо, ишти эле эмес, элдин-журттун пейиндин кошо бузат» деген эле. Анда биз «Петр Кузьмич, жалкоо, анан да акылсыз киши билимдүү болалбайт да? Эирек жана тырышчаак киши гана терең билимге ээ болот» десек, ал казак-кыргызча чалып сүйлөп, андайлар каныга терең билим алалышпаса да, эптеп сабатын жоюп, жогорку билимдүү деген жолдомо алып аларын, анан бир күнү эле кокусунан, же бирөөнүн жөлөмөсү менен төртө өтүп, бийликке келип алып, өзүнүн акылы чепелүү туруп, бирок акылдууларга акыл үйрөтүп, буйрук бере баштарын, ошон үчүн бүт элдин сабатын жоюу, мүмкүн керектир, бирок эл ишине, эл кызматына жараткан, элим дегенде ичкен ашын жерге койгон азаматтарды гана окутул, бийликке көтөрүү керек экенин, антпесе, бу акылдууга акыл үйрөткөн дарданбайларын эртеби-кечпи, жанагы зор дарактын түбүн жеп отуруп, акыры түбү жыгып тынган жекек керттар бар го, алар жаны заманыбыздын түбүнө дал ошондой доо келгенин мүмкүн деген эле.

Хе де. Биздин бүгүнкү «жарабызды» көрсө ал ошондо эле байгамбардай көрө билип, алаканга салгандай төлгө тартып койгон экен го.

Ташкен, Кокон, Анжиянды арытып, атам топурагын түйүп берген кичинекей Төлөйкөнүмө келип туштым. Өз жериңдин топурагы, өз жериңдин авасы ай! Тигине, калпагын баса кийген Имангазы аке атып бөкөн жортуш менен шалактата жортуруп, кайладыр баратат. Алгачкы айыл активи дейт. Атам экөөбүз кучак жайып жолугуштук. Айылдагы сабатсиз, караңгы аламдар үчүн айдан келгендей эле болдум. Атамдын жаман үйүнө арким баш багат.

— Айтинни Гапары молдо болуп, жердин жети түбүнөн келиптир.

— Жетим жетилет деген эле ушу.

Келерим менен отуруп калбалдым, ишке кириштим. «Сабатсыздыкты жоюу», «Сабатсыздык менен күрөшүү» деген ураан ошо кезде дүңкүлдөп турган. Каникулга келген ар бир студенттин мойнуна жок дегенде он кишинин сабатын жоюу милдети турган, эмне иштеп, эмне койгону жөнүндө справка алып келүү талап-тажрыйбалиб турган. Айыл аралап, тамга таанууга умтулган кишилерди чогултуп алып, окууга үйрөтө баштадым.

Камчы сабы менен калпагын желкесине түртө кеп салат Имангазы аке.

— Э, Гапар, жаманда бизге тирактир деген темир ат келет дейт, ушу чынбы?

— Онуң атка окшоп жем жел, суу ичип, эс албайт дейт, ушу да чынбы?

— О, кыстала-ак, кыйын экен ондо.

— Бир күндө миң аттын жумушун бир өзү бүтүрүп коет дейт. Жерин өзү айдап маласын өзү тартып, үрөнүн өзү сээп кетет дейт.

— О, кыстала-а-ак! Социализмдин аты деп жүргөн бшо го?

— Ошо... сен окуган Чүй бооруна төрт буттуу машина келиптир дейт го?

— Келген...

— Жем жебей турган чыныгы күлүк, мына ошо дейт. Ону бир шум уракетем деп, тонун тескери кийип алдына жата калган экен дейт, чала-була үркүн, бирок аттан да акылдуу көрүнөт, өзүн тепсебей, тонун гана чала-була тепсен өтүлүр дейт...

— О, күспүрүштүкү-ү! — Озсу ачылган чоң калпак, оозун жабалбай тап калат. — Жыжыдан да акылдуу экен, аа?

— Айтпа...

— Бир күнү Имангазы аке мындай деди.

— Кат-сабатың чыгыптыр, үкөм... бу жакшы. Эми тияка... арката барбай эле кой.

— Иң?

— Бизге актүп бол. Үйлөп туруп, үй салып беребиз.

— А менин сүрөтчүлүгүмчү? Сүрөтчү боломун деп окуп жүрбөймүңбү.

Имангазы аке жактырбай кол шилтеди.

— Сүрөтчүлүк дегениң баягы... адамдын кавата-кашпирин кагазга түшүргөн немебиң?

— Иң.

— Ошо да өнөрбү! Адам болом десен чоң бол, эл башкар. Мындан өткөн өнөр жок, үкөм.

Көзүм ачылып, эл көрүп, жер көрүп, алыс жерден жем жел кагган мен буга көнөмбү.

— «Чондун эргы кор» дейт Имангазы аке. Кийин-сонгу кор болгум келбейт..

Миң тогуз жүз жыйырма сегизинчи жылы кыргыз эли араб тамгасынын ордуна, латын тамгасын кабыл алды. Жазуу эрежелеринин жаңы ыкмаларын кайрадан түзүү, кайрадан жааып чыгуу милдети турду. Бул олуттуу ишти өтөөнү Кыргыз АССРинин ош кездеги Эл агартуу комиссары Касым Тыныстанов Арабаевге ишенип, Арабаевди тандаса, а Арабаев өзүнө жардамчы кылып, өзүнөн жыйырма беш жаш кичүү Кусейин Карасевди тандап алды.

Кусейин Карасев таза жуунуп, таза кийинип, таза ойлоп, таза сүйлөгөн чыккыган ак жумал, сулууча жыгит эле. Арабаев ага бир күнү муну айтты:

— Латын тамгасына өтүшүбүз үчүн «Жанылык» алып-бээсин түзүп, өзүнчө китеп кылып чыгарышыбыз керек. Китеп кылып чыгарыш үчүн китепти жасалгалай турган сүрөтчү керек...

— Петр Кузьмичке кайрылбайлыбы. Анын педтехникумунда! «Кызыл учкун» кружогу иштей баштады, анда азырынча болочок архитектор гана жок, калгандары бүт бар.

— Анда Петр Кузьмичке бар да, ал-жайыбызды айт. Бизге мыкты деген сүрөтчүлөрүнөн бирди берсин.

Эртеси Кусейин педтехникумга келди. Петр Кузьмич жок экен. «Петр Кузьмичтин баласы өлүп, эки күндөн бери келе элек» деди кароолчу. Анда көңүл айтып коёюн деген ойдо Кусейин Юдахиндикине жөнөдү. Ал үйүндө эмес, педтехникумдун жатаканасында экен. Жатаканага кирип-чыккандардын өңү муңайым, суз, техникумда окугандардын бүт баары көрсө ушерде тура. Кусейин ичкери кирди. Жатакананын кызыл бурчунда табыг коюлуптур. Тегеректеген окуучулар. Табыгтын башында Петр Кузьмич мөглөп турат. Жора деген жалгыз уулу бар эле. Ай, кыйын болгон экен! Кусейин асте сурады.

— Жора каза болуп калдыбы?

Жапындагы аңкайып тиктеп калды.

— Бу эмне дегениң? Жора сыртта ойноп жүрбөйбү?

— Анда бу ким?

— Бизде окуган Абазкан Шабаңовду билчү белең?

— Оба.

¹ Эл агартуу институту 1928-жылы педагогика техникуму болуп өзгөрүлгөн.

— Ошол. Кечээ каза болду.

Кусейин ошондо гана түшүнүп, Петр Кузьмичке буруду. Кузьмич табыгга ийилип, мункана түтөдү.

— Оббай-ай! Абазган карагым-ай! Мынша эрте кеттиң арабыздан! Өзүң өлмөй эле бизди өлтүрдүң гой, карагым! — Тургалдар көз жашып сүрүштү.

Ошо күнү эле эмес, эргеси да Кусейин Петр Кузьмичке даап баралган жок, бирок устатынын тапшырмасын чукул аткарышы керек. Сүрөт кружогун башкарган Образцово кайрылды.

— Владимир Витальевич, латын алфавитин чыгарыш үчүн бизге сүрөтчү керек болуп атат.

— Силерге жөн эле сүрөтчү керекпи, же мыкты...

— Албетте, мыкты...

Образцов узуп кыйнекке Лев Толстойго кемер курчанган сүрөтчү эле. Оң колун кемерине сугуп, аяк-биягынын омосоңдой карап, көп балдардын ичинен бирөөнү чакырды.

— Айтпеге, жел бери!

Карай салсам — Образцов. Жетип келиним.

— Мынабул Кусейин Карасев деген агаң болот.

Сүрөтчү керек экен, эмне десе ошону кыласын. Хоп!

— Хоп!

«Ушу музоб кирлик, мышмайган сары неме китеп жасалгалай алабы?» дегендей, Кусейин мага көңүл толбой тиктеп койду.

* * *

Ишеналы Арабаев мени жылуу тосту. Сүрөт тартпсам колум кычышып, көңүлүм бузулуп жүргөн мен, ишке дароо сунгудум да кеттим. Бир күнү Арабаев мени төбөмдөн асте сылад:

— Азаматы-ым, дурус, дурус,— деп койду. — Кыргыздын сүрөт өнөрүн баштоочулардын башы мына өзүң болот экенсиң...

Ичмен кийла дардайып калдым. Сүрөт өнөрүнө зор маани берип сүйлөгөн кишини биринчи учуратышым.

Он жетинчи жылга чейин жаза жана окуу билген кыргыз агтуу төртөө болсо, Ишеналы Арабаев ошонун бирөө эле.

Азыр эмес, ошо онунчу жылдары эле Арабаев кыргыз тилинде окуу китептерин жазып, балдарды окутуп, элдин көзүн ачууга бүткүл күч-кубатын жумшаган. Он

Үчүнчү жылы «Медресе Гапияны» бүтүрүп, он алтынчы жылга чейин Ысык-Көл менен Тянь-Шандын айыл-кыштактарында бала окутуп, мугалимдик кылат. Он алтынчы жылы үрккөн эл менен бирге Кытайдын Үч-Турпанына качып барып, өз Мекенине кайра он жетинчи жылы кайтып келет. Келери менен кыргыз мектептеринде мугалимдерди даярдай турган алгачкы курстарды уюштурат. Жыйырманчы жылдардын башында Түркстан АССРинин эл агартуу комиссариятында иштеп, кийин кыргыз илимий комиссиясын башкарат.

«Манас» эпосун эл оозунан жыйноо ишин биринчи болуп Арабаев колго алган. Сагынбай Орозбак уулунун оозунан жаздыруу ишин уюштуруп, жазып алууну Кайым Мифтаковго тапшырат, бирок Кайым Мифтаков манасчынын сөзүн кыргыз тилинде таза жазалбаганы үчүн бул иш Ыбырайым Абдыракмановго ыйгарылат.

Ишеналы Арабаев ошо кезде бир эле кыргыз арасында эмес, бүткүл Түркия жаатына таанымал молдо эле. Жыйырма төртүнчү жылы Оренбург шаарында ачылган казак кыргыз илимпоздорунун тунгуч съездине Түркстан АССРинин эл агартуу комиссариятынын атынан делегат болуп катышып, съезддин президиумунда отурган. Съезде кыргыз алфавитине тиешелүү али чечиле элеки талаш маселелерди чечип келген. Келери менен кыргыз мугалимдерине колдонмо ыргинде «Саамалык» аттуу казан китепче жазып, анда он бир сабактын үлгүсүн берген. Мурда басылган окуу китептери, жазылган грамматикалык эрежелери, бала окутууну жол-жобосун көрсөткөн методикалык колдонмолору, кыргыз мектептеринин каалгасын биринчи ачкан таж-райбасыз жаш мугалимдер үчүн Арабаевдин бул саамалыгы караңгыда жол таппай, тежселеп турган аларга кол чырак болуп берди. Бир ирет мен андан:

— Ишке, эмне үчүн араб тамгасынан латын тамгасына өтүп атабыз? — дедим.

Ал алатынча бир саамга үндөбөй калды, анан муртун сылап коюп, акырын минтти.

— Жаш балдарды тез кат таанытууга, чондордун сабатсыздыгын тез жоюуга, эң негизгиси элдин маданиятын тезинен көтөрүүгө араб тамгасы кедерги болуп атат, мындан ары да боло бериши мүмкүн, ошон үчүн.

— Анда латын тамгасы бизге ылайык экен да?

— Абдан... Эми бара бер жатаканаңа. Бүгүнкүгө болот ушу.

Жатаканага кеч келдим. Бир бөлмөдө төртөөбүз

жатуубуз. Райкан Шукүрбеков, Жээкбай Самаганов, Абазкан Шабданов анан мен. Башканы билбейм, Абазкандын өлүмү менч катуу ойго салды. Кечээ эле бар элек, а бүгүп жок. Кечээ эле жер үстүндө эле, бүгүн жер алдында. Анын бары-жогу бу тириүүлүктү бир солк эттирбей, турмуш андан ары улана берди. Ай, атандын таза көрү, өмүр ай! Бу дүйнөгө келгениң менен эртеби-кечпи кетет турбайсыңбы, убактылуу турбайбызыбы, болгону бир келип кетүү мейман турбайбызы!

Ошентип жатаканага кеч келдим. Абазкан жатчу керебетте бейтаныш өспүрүм жатыптыр. Келерим менен Райкан артымдан кирди.

— Сени эле күтүп отабыз...

— Эмне болду?

Абазкандын керебетинде жаткан бейтаныш өспүрүмгө кол жөнсады.

— Абазкандын ордуна келди. Таанышып кой. Атыңуу — Алыкул Осмонов. Бу да сендей жетим өспүтүр. Чырыя калдым.

— Ток эгерин айтыч! Мени эмнеге күттүңөр?

— Бу дос көйнөгүн күрөшө кетип жыртып алыптыр. Кузьмичке кирели десек Абазкандын азасынан ал ары-ала элек, кирбейли десек, минтип айрык көйнөгү менен окууга түгүл, ашканага баралбай жатат...

Куржунулдагы көөнөргөн, таза көйнөгүмдү алып Райканага суулду. Райкан тигил чалкасынан жаткан өспүрүмгө бурулду.

— Кана, тур!

Бетинде болор-болбос чаары бар, маңдайы кууш, үстүңкү ээрди саал калбык, оң жак таноосунда борсоптон менч бар, шил баш арык өспүрүм ордунан турду. Турду да көйнөгү Райкандын колунан акырын алып, менч тиктеп акырын ыракмат айтып, анан өзүңчө эле акырын иймене күлүп коюп, көйнөгү дароо кийип алды. Анын сырткы көрүнүшү мага анча жага бербегени менен, адамды акырын ыйбоо карап, акырын иймене күлүп койгон жылуу-жумшак мүнөзү жага тушту.

Бир күнү Петр Кузьмич биринчи, экинчи курстун окуучуларын чогултуп алып минтти.

— Карактарым, өткөндө Касым Тыныстанов келип кетти той. Сендердин жаксы окуучуларыңды жактырып, сон үчүн акча бөлө турган болду, сол киши. Ол акчага Москвага экскурсияга баратун болдуңар.

Башканы билбейм, менин сүйүңгүңүмдү айтыңыз.

Москвага барып келген киши, а кезде Мекете барып

келгендей болчу. Өлкөбүздүн күрөө тамыры, толосу ошо жер. Ленин жашап, Ленин иштеген жер. Жөнөөнү күндү чыдамсыз күттүк, жарылып кетүүдөй күттүк. Мындай учурда күнүнөн түн, түнүнөн күз узак. Жетимдерди өлкөнүн төрт бурчунан терип, чогултуп, үстүнө ак шейшеп жаап, колуна ак нан карматып, атдан артык асыроого буйрук берип, маселе чечип аткан Москва кандай болду экен? Бейишин эле төрү го. Гапар Морянан да иттер менен кан талашып жашаган Жоро айылындагы баягы мени кордогон балдар укса ээ!

Күткөн күн келди. Алтымыш ашык балага бир вагонду бүт алыптыр Кузьмич. Төрт-беш мешокко жапкан нан, өрүк, кант, чай жана сүрсүткөн колбаса алып, жол азыгыбызды вагондун бир бурчунан камлап салыптыр. Ар күнү эрте мененки тамакты ушерден колго алабыз, түштө жана кечинде Кузьмич бекеттерден ысык тамак алып берет.

Посад токойдон чыгып, токойго кирет. Россиянын кенен талаалары бош жатат, иштелбей жатат, чебу тизеден суналып жатат. Эрте жазда бир музоо алып, ушул көк жайсаңга кое берсе, күзүндө өзүнөн өзү эч багуусуз эле өтүз болуп калчудай. Бирок, эмне үчүн мал багышпайт? Музоо түшүп, короолордон тоок көрүнбөйт. Тигине, Москва! Жол жүргөнүбүзгө он үч күн дегенде Москва көрүндү. Баарыбыз терезеге жабылдык. Бийик, нары москоол, нары сүрдүү үйлөр. Ээ-жаа берсей күндүлөп агып жаткан дайрадай, оң-солго агып жаткан эл. Москвага караганда биздин Фрунзе жүдөгөн бир эски кыштак тура. Пезден түштүк. Энесия ээрчиген жөжөлөрдөй, Петр Кузьмичти чурулдай ээрчийбиз. Шаар сыртындагы педагогика техникумунун жатаканасына жайгаштык. Душка түшүп, ак шейшептерге жыргал жатып калдык. Эрте мененки жана кечки тамакты техникумдун жатаканасынан, ал эми түшкүнү шаардын оң келген жеринен ичмей болдук. Шаарды кыдырып жөнөдүк. Москвада машинеден ат араба көп. Тулпар сындуу, байгеге чыкчу ойноктогон аргымактар болгону араба сүйрөп жүргөнгө ичим ачышты. Музейлерди, дүкөндөрдү, парктарды кыдырып бүтүп, эми театрлар калды. Кыргыздын болоочок акын-жазуучулары, сүрөтчүлөрү партиялык комзаткерлери орус элинин классикалык операсы жана музыкасы менен таанышсын дедиби, бир күнү Петр Кузьмич бизди «Евгений Онегин» операсына алып барды. Оюндун өзү эмес, театрдын ичи эле бизди

басытып, жүлөтүп салды. Илинген сүрөттөрдү көрүп, анан күзгүдөн өзүңдү көрсөң чын эле басына түшөсүн.

Оюн башталды. Кара тамактын кайгысын тартып, жылга-жылгада өлбөстүнү күнү көрүп, эптеп боор көтөргөн жетимдер операны түшүнбөү. Тиги сахнадагы экөө качан сүйлөшүп, же качан өбүшөт деп ойлогону-буз эле ошо, бирок экөө эки жерде туруп, жаагын жанып ырдайт эле ырдайт. Кыйшактап, эригип-зериге баштадык. Оюндун ортосуна келгенде акырын аяк-биягымды карасам, кайран гана кыргыздын болоочок азаматтары, кыйшаып көпчүлүгү уктап кетишиптир. Кээлерди коңурук тартып алыптыр. Петр Кузьмич моюн созо жанындагыга шыбырайт.

— Ойбай, карактарым, маскара болдук го москвичтерге, уктамаңдар!

Кечке шаар калдырган балдар ага келбү, кайра элешык эле уктап кетпешет.

Антрак кезинде Петр Кузьмич баарыбызды бир бурчка жыпай алып, ичинен күйүп-быса да сыртынан билгизбей тынат.

— Карактарым, биз көрүп жаткан Александр Пушкиндин жазган поэмасы гой. Болду, жетеди энди, уктамаңдар. Беттеринди муздак суу мен жууп салып, жаксыдан караңдар.

Какшап эле ырдашат, же бир тилге түшүнсөк экен. Кээлерибиз кайра уктап кетиппиз. Топуратып, оюндун жарымынан бизди ээрчигип кеталбай, же утуру ойготой албай Петр Кузьмич аябай убайым тартты. Эртеси аябай капаланып, бирок ошо капасын сыртынан такыр билгизбей сүйлөдү.

— Карактарым түндө аябай маскара болдук гой. Москвичтер күлдү гой! Жетеди, энди экинчи театрға сендерди алып бармас болдум.

Москвада жыйырма күнчө болуп, кайра он эки күн дегенде Фрунзеге келдик.

8

Алыкул түнкүсүн күрсүлдөп кургак жөтөлүп чыгат. Күн бүркөлөт. Алыкул кошо бүркөлөт, жөтөлү ого бетер күчөйт. Түнү бою жөтөлгөн ал эртеси ичин кынжыя басып:

— Ушу кургак жөтөлдөн улам, ичымдин ички теринсипен бери ооруп калат,— деп акырын күлүп койдү.

Класс желекчибиз бир күнү класска кашка баш кишини ээрчиптир келди.

— Балдар, бу киши доктор. Силерди көрсөгөйүн деп чакырып келдим.

Кашка баш доктор баарыбызды карап чыгып, Алыкул менен Райканды бизден бөлүп алып калды. Мына ошол күндөн тартып өмүр бою Алыкулдун башы оорукана менен доктордон арылган жок.

Кашка баш доктор Алыкулду ооруканага алып кетти. Азыркы курулуш техникуму бар го, ошонун багыш тарабында, темир жол боюнда узата салынган бир кабат эски там ошо кезде эле оорукана аталчу. Алыкул ошол жерге жатып калды. Бала кезинен сүзөктөл келген даргы учук оорусуна айлана баштагыч. Ооруканада бир ай ашык жатты. Күрсүлдөгү тыйылып, өңүнө чыгып калды. Чыгарат деген күнү баарыбыз чогулуп бардык. Райкандын четине кара баркыт кармаган чоң сары тонун кийгизип, жатаканага чыгарып алдык. Алыкул ооруканадан калың дептер ала келди. Анда эмице жазылганын эч кимге айтуу эмес, жашыруу. Анын болгон дүрдүйнөсү так ушул дептерде сыяктанып, колунан түшүрчү эмес. Көрсө, бу дептерге жашырынып ыр жазат экен, кийин билдик. Бир ирет Жээнбай Самаганов дептеринди көрсөт деп аржайлана башталы эле. Алыкул калкымдай ызаланып, сыртка чыгып кетти. Жетөлү көп узабай кайра ачылды. Көрсөтүндө чалкасынан томсоруп, бир калыбында узакка жата берчү. Кээ-кээде жаздык алдынан калың дептерин ала коюп, бир нерселерди жазып, анан бат эле кайра катып алчу. Жанында мына ушул калың дептер пайда болгондон баштап, мүнөзү өзгөрүлүп, ойчул болуп кетти. Футбол, валејбол ойнобой, толкко аралашпай, өзүнө өзү суз тартып, жалтыздап кетти.

Аудиториянын ичи кышында өтө суук болор эле. Ошол үчүн бир ирет Образцов кимдир бирөөнүн чоң кыргыз тонун кийип келип, кружок өткөрдү, кечинде биз менен келип жатаканада конуп калды. Керебетте чалкасынан томсоруп жаткан Алыкулга токтоло калды.

— Алыкул, сени жашырып ыр жазат деп угамын. Анын эмнесин жашырасың? Кайра сыймыктануучу керек. Сен сүфлердукту таштап, ыр жаз. А сен Гапар сүрөт тарт. Келечекте биринчи акын, экинчи сүрөтчү болсун...

Алсыз эле, айрыкча үчүнчү курска келгенде ойтолгоним, максатым бир гана сүрөтчүлүктө экенин, ошол гана мага күч-кубат, жашоо берерин түшүнө баштаган элем, сезе баштаган элем.

«Эмне үчүн мугалимдикке окуп атам? Эмне үчүн дароо эле сүрөтчүлүккө бой урбадым?» деп ойлойм. Айрыкча Образцовдун сүрөт ийрмине кагыша баштагандан бери менин жан дүйнөм дал ушу сүрөт өнөрүндө экенин ого бетер сезе баштадым. Анын үстүнө Образцов дагы ирет делебемди көзөп:

— Сенде тубаса шык бар, мындай шыкты кудай ар кимге эле бере бербейт, — деди.

Көркөм өнөрүнө көзү ачык Образцовдой кишилер мындай сөздү ар кимге эле айта бербесе керек. Ойлонолу калдым. Канат бүткөндөй өзүмөн өзүм күүлөнүп калдым. Те бирбор тарапта сүрөтчүлүк окуу жайы бар экенин, ага эмгенин барып билим алса боло турганын билчип, бир күнү эл агартуу комиссариятына бардым. Касым Тыныстановдун өзүнө кирүү кайда. Андан берээтине кирдим, оюмду айтытым. Оюмду уккан тигилсөзүмө так калды, чыргтайды.

— Бу кандайсынар силер... Өкмөт бардык каражаттарга чыдала окутул атса, а силер бөйрөктөн шыраак чыгарып... Өткөндө эле сага окшогон Малдыбаев деген неме мени Москвага ырчылык окууга жибертиле деп келиптир. Ойлоп көргүлөчү... Мугалимдиктен да ушу ырыңа жас сүрөтчүлүк жакыны болуп кетиптирби? Тоо-ташты сүрөтүн тарткан да ушу кесиппи? Ата-бабанар билбеген кайдагы бир нерсени айтасынар. Сени баякка ким жиберди?

— Образцов...

— Образцовуна айтыл бар, кө-өл ал бөйрөктөн шыраак чыгара бербесин...

Сумсайып жолго түштүм. Айылдан билимсиз бирөө ушинтип айтса мейли дээр элем, зор мекемеде галстук тагынып, масселе чечип отурган билимдүү киши ушуну айтканда курушпаган жерим курушту. Азыр ойлосо, биздин интеллигенттердин деңгээли ошо экен.

Жатаканага келип, катуу санаага чөктүм. «Сүрөтчүлүк эмне, кесип эмеспи? Кесип болбогон учурда да ушунчалык кемсинтеби? Ал эми Владимир Образцов сүрөтчүлөр жөнүндө, алардын көркөм ой-чабаты жөнүндө сүйлөгөндө көзлөрү жайнай түшөт го? Айрыкча, Суриков же Репиндин сүрөттөрүн бизге көрсөтүп сүйлөгөндө, алардын сүрөттөрү каллайдыр бир ыйык сыр, купуя күнү дүйнө жаткандай, мына ошол ыйык сыр, купуя дүйнөнү ылжымы ыйык кишилер гана жарата аларың айтылдыбы! Жо-жок! Мен башкага ишенбей, ушу Образцовго гана ишенемин! Бул өнөрдү көңүлүмдө элеп-

улап өзүнөн өзү жалгыздап, кандайдыр бир муюган ой кыялына төңүрөлдөй, мен да жалгыздап, ушундан улам кезде шаар сыртына чыгып кетчүмүн. А кезде шаардын сырты азыркы эле темір жол вокзалынын оро-парасы болчу. Мына бүгүн темір жол жээктен жалгыз келаттым. Шаар жашыл көктөмгө оронуп, кыкка тойгон көк чымдар дым эте мени тексирбей кулак учуман өтөт. «Сабаттуу бол» газетасынын ушул жылы чыккан эң биринчи саны колумда. Бул санга Атыкулдук ыры чыгыптыр. Мен ага нары суктандым, нары сыймыктандым. Эге айтар үнү бар, үнү эге жеткирер гезити бар. А менин эмнем бар? Көкүрөк тепкен максатымы ким угат, ким түшүнөт? Башканы айтпайлы, Эл агартуу комиссиясынын өкүлү «сүрөтчүлүк бу ата-баба кылган иш эмес» деп, мени кайра жолума салды. Мал менен жүрүп, бу уутумдук дүйнөдө, карын тойсо гана болду деп, бирок, адам рухун азыктандырган искусствонун дүйнөлүк маанисин билбей, түшүнбөй калган окшобойбузбу?

Оркестрдин дүңкүлдөгөн үнүнөн селт эте баш көтөрдүм. Ойго муюл келатып, Пишпек станциясына келип калганымды билбей калыпмын. Станцияда эл көп. Эсимде, ушул эле жылдын март айында дал ушул жерде дүңкүлдөгөн музыканын алдында Россиядан келген кимди тосуп атышат болду экен? Айтмакчы, 10-июнда болуп өткөн ВКП(б)нин Кыргыз областынын 6-конференциясында Кыргызстан областтык комитетинин биринчи секретары Шахрай чехословакиялык жумушчулардын бир топ делегациясы келерин айткан эле, ошолор болуп жүрбөсүн? Жаман, кир тепкичтер менен өйдө чыгып, элге аралаштым. Көп элдин ичинен Владимир Образцовду көрүп калдым. Ал баардык ызы-чууну унутуп, терең ойго чөгүп, «Словянка маршын» дүңкүлдөтө ойноп аткан оркестранттарды телмире тиктеп туруптур. Жанына жетип бардым. Мени көрүп, жылмайып койду. — Владимир Витальевич, кимди тосуп атасыңар? — Юлис Фучикти...

Посад токтоп, оркестр ого бетер дүңкүлдөдү.

— Тигине, Фучик, — деди Образцов посаддан чыга берген кара каш, кара көз, сулууча келген мускоол кишини көрсөтө берип, Гул ала чуркаган пионерлер Юлис Фучикти тегеректей жабылды. Чехословакиядан келген бир эле Фучик эмес, бир топ киши экен. Көп узабай ачык аянтта митинг башталды. Митингдин аяк че-

69

желеп эңсеп жүргөнүмдү бир гана ушу киши билет. Айрыкча колума калем алып, сүрөт чеч баштаганымда жүрөгүм элирип, бүткүл жан дүйнөм балкып, ички ой-санаам ойнонуп, бу өмүр, бу дүйнө, бу жашоонун миң түркүн сырдына ошо ой-санаам чабыт алып, кыялымда мас болуп, магдырай калып жүргөнүмдү да ушу киши гана билет.

Азыр ойлосо, өтө эрте өлгөн Образцов айрыкча мага окшогон элеттик жаштарга педагог катары эле эмес, сүрөткер катары, адам катары, жаңы замандын жарчысы катары зор эмгек өтөгөн экен. Кыйла жылдан кийин анын ошо отузунчу жылдардын башында тарткан сүрөттөрүн карап отуруп, анын чебер живописи экенине аябай ынаандым. Аны ошо кезде Чуйковдун чыгармачыл ой бүтүмүнүн (концепциясына) таасиринде болгон деген кээ бир кыргыз сүрөтчүлөрүнүн азыркы ой-бачымына такыр кошула албаймын. Экөө пиццалар жана жакшы сапаларды курбулар болгону менен Образцовдун сүрөтчүлүк маанайы өзүнө гана тиешелүү бөлүнчөлүгү менен айырмаланып, дүйнөлү кандай көрүп, кандай кабылдаса, ошол туюму, ошол баамы чыгармачылыгында символикалык жалпылоо менен берилген экен. Отузунчу жылы тарткан «Кызыл армияда кызмат өтөгөн кайткан жоокер» деген картинасында ал күндөлүк жашоонун нагыз табигин мезгил үнүнө шай келтирип, даана көрсөтүп салбай, тескерисинче образдарды символдоштуруу жолу менен болжолдуу жалпылаштырууну максат кылып койгон. Натыйжада, каармандардын бир кылка жымайып, шаңдуу турушу фольклордук ыкманын чечмисинен чечилип, чыгармада мезгилдин үнү менен адамдардын улуттук ой-санаасы мүнөзү шайкеш келе түшкөн. Чуйковдун сүрөткердик дүйнөсү, концепциясы Образцовдундай эмес, өзүнчө. Ар бир адам дүйнөнү кандай кабыл алса, аны кандай түшүнсө, кандай жалпыласа С. Чуйковдун полотносуна ошол маанайда конкреттүү, так, таамай түшүрүлөт. Кыскасы В. Образцов менен С. Чуйковдун сүрөтчүлүк дүйнөсү экен башка болгон.

Ошентип, сүрөтчү болгон деген дымагым ишке ашпай, педагогикумда окуп кала бердим. В. Образцовдун педагогикумдун алдында уюшулган сүрөт боюнча ийрими менен менен башка да Касымалы Жантөрсө, Саткын Сасыкбаев, Керим Сооронбаев жана Николай Чекменов катышуу, сүрөтчүлүктүн кумары аларды менчелик даярды албады окшойт. Алгачкы ирет ашык болгон боз

68

инде Образцовго сөз берилип, ал педтехникумдун иштери, анда азыр жүздөгөн кыргыз жаштары окуп жаткандыгы, педтехникумдун алдында адабият жана искусство боюнча бир нече ийримдер иштеп аткандыгы, анда Касымалы Жантөшев, Алыкул Осмонов, Абдылас Малдыбаев жана Гапар Айтиев сыяктуу келечектин акын-жазуучулары, композиторлору жана сүрөтчүлөрү окуп жаткандыгы жөнүндө ишенмдүү айтышы нары мени толкундантты, нары ойлонту. Ушунан уламбы, сүрөт тартууга ого бетер дилгирленип, сабактан тышкары бош убактымда эч ким көрбөгөн жерге отуруп алып, Төлейкөндүн топурагын түйүп берген атамдын, атадан артык камкордук көргөн Петр Кузьминтин, көңүл көксөөмдү сезип, сүрөтчүлүккө алгачкы ирет багыт, түрткү берген Владимир Образцовдун портреттерин тарта баштадым.

9

Каптал-Арыкта жашаган аталаш абаасыкыла кеткен Алыкул Осмонов кезектеги жайы канжкулдан өңүнөн азып, кыйла жүдөй түшүп келди. Келери менен куржунун антарып агып, өзүнчө күбүрөндү:

— Колхоздо иштеп, бир аз кийим-кечек калдап алдым...

Баягыл күрсүздөгөн жөтөлү кайрадан күчөп, кайрадан ачыган көрүнөт, мурда түнү гана жөтөлсө, азыр күндүзү да жөтөлө баштаптыр. Оорусу кайра ачылганга, сабакка болгон мамилеси, өздөштүрүүсү чукул начарлап кетти. Балдар менен бирге сабак даярдабай, өзүнчө бөлүнүп, өзүнчө даярданып, билгнбей жалгыз-дап калды. Бу жолдошторун жерип, же четтегендик эмес. такылдаган куу жөтөлүнөн айбыкканынан го. Бизден бөлүнөрдө акырын гана:

— Мага алагды болбогула,— деп сылык-сыпаа эскертип кое турган.

Кээде кыстагансын, класста биз жым тартып жазуу ишин баштаганыбызда жөтөлү башталчу. Мындай учурда сыртка чыга берчү, негедир баягыл калын дептерин ала кетчү. Дегн ушул дептерн жанынын жарымы сыяктуу эле.

Бир ирет педтехникумдун китепканасы биринчи кабаттан, экинчи кабатка көчүрүлүп калды. Жардамга баарыбыз чыктык, бирок бара-бара көбүбүз билгнбей

тарап, иштин аягына чейин бир гана Алыкул калыптыр, кечинде барагы саргарган чоң китеп колуктап келди. Ал «Орус пазыясынын автологиясы» экен, Мына ушундан кийин, бала мышык энесин унутуп, түйүнчөк менен алышкандай, Алыкул бизди унутуп, ошо китеп менен алышты да калды. Жатса-турса эрмеги ошо, калем менен чийин окуйт, жыргап окуйт, бүткүл ой-санаасы менен окуянын «үзүнө түшүп» кетип окуйт. Ушул китептин кийин элс, Алыкул өлөр жылы китеп теккесинен көрдүм...

Мин тогуз жүз отуз биринчи жылдын аяк ченинде көз көрүнө туруп эле, шаарды чукулдунан ачарчылык басты. Бу ачарчылык кайдан келди, эмнеден улам келди, эмне үчүн келди, биз билбейбиз. Кара башын гана көтөрүп, колунда же малы, же башкасы жок сурамчылык кылган казак туугандар шаар ичинде эле эмес, шаар сыртында да топ-тобу менен топурап толду. Бул ирет Алыкул жатаканага өтө капа болуп келди.

— Көңөдө ачкадан ак ишик болуп өлүп жаткан эки казак тууганды арабага салып көмгөнү алып кетишти...

Биз унчукпадык. Мындай сөздөр айтылганда бизди окуткан мугалимдер унчукпайт, ошон үчүн биз да унчукпайбыз. Көңөдө «Биз жаркыраган турмушта, эң-эркин жырган жашап атабыз» деген сыяктуу ураандар кылдырата турат, бирок дал ошол ураандын алдында, минтип көз көрүнөө ачкадан ак ишик болуп адамдар өлүп жатат, бул эмнесп?

Ачарчылыктан улам, педтехникумдун ашканадагы тамагы да начарлап кетти. Класс жетекчибиз директор менен сүйлөшүп, Алыкулдун такыдап жөтөлгөндүгү үчүн ага ашканадан күнүнчө бөтөлкө сүт жана май бөлдүрүп берген эле. Муну эми Алыкул күнүнчө эмес, күн алыс алып калды. Бир ирет Алыкул өзүнө бөлүнгөн сүт-майып жана ага бир бөлкө нан кошуп, жатаканадан бир жакка жөнөп калды.

Мурун минтчи эмес эле го? Кайда барат? Кимге барат? — Кайда барасын?

Дароо токтоп, мага кыйгач бурулду.

— Жүрбөйсүңбү сен да?

— Кайда?

— Кайда экенин бара көрөсүн... Барасынбы?

Кайда баратканы мага кызык эле, ошон үчүн ээрчип алдым. Шаар сырты, темир жол үстүн беттей кеттик. Куз айы болсо да, күн жылуу эле. Ала-Арна суу-сунуу болсо, зор дарактын түбүнчө келдик. Дарактын

71

көлөкөсүндө бир кемпир, анын жанында он төрт, он беш жаш чамасында кыз жатыптыр. Экөөнүн өңү адам өңүнөн кеткен. Же уктап, же өлүп жаткандары белгисиз. Алыкул чөгөлөй калып, кемпирди ийининен түрттү.

— Эне... Эне!

Кемпир көзүн ачты. Көзү көз эмес эле, эбак суусу соодуган эски кудук окшоду.

Кемпир турмак болду, бирок туралбады. Мен анын башын желөп, Алыкул оозуна сүт куймак бөлгөндө, кемпир карышкан оозун жаап алды, сол ыптасына алысыз ишарат кылды. Сол ыптасында жаткан небереси го? Кемпир менен алек болуп атканыбызда, ал көзүн ачты. Али жаны бар, бирок акыл-эсинен тайып калган өңдүү. Мен башынан желөп, Алыкул оозуна сүт куя баштады. Байкуш кыз кылт-кылт жутту, жаны туулган музоодой тамшанып жутту. Жуткан сайын көзү тирилди келаткайсыды. Адамдын жаны тамак экен го? Жуткан сайын көзү тирилип келатты.

— Көп бербе, өзөөрүп калат...

Кыз те көккө мусаапырлана тигилди, чалкасынан шалдырап жатып калды.

— Кемпирдин башын көтөр.

Сүт ичүүгө ылайыктап, кемпирдин башын жогору көтөрдүм. Кемпирдин карышкан оозун Алыкул араң ачты. Кемпирге да кыйла сүт жуткуруп, башын жерге желөдүк. Кыйладан кийин гана кемпир араң оозун кыбырагты.

— Ырахмет, шырактарым...

Ангыча жаныбызлан тоо таянган ак калпак араба-сын чаңгытып жаныбызлан өтүп калды. Алыкул ыргып туруп, аны торой жүгүрдү.

— Мынабул экөөнү ала кеткиңиз тоо тарапка.

Ак калпак камчысын сүйрөй тигил экөөнүн жанына басып келди. Бул көрүнүш ага көнүмүш сыяктуу, сулап жаткандарды жөн ана кайдыгер тиктеп коңду.

— Ансыз эле ар бир түтүн бирден казак алып атабыз... А буларды кайда? Тигине, арабада дагы бирөө жатат...

— Аксабай, казак-кыргыз бир тууган... Минтип, көчөрдө калып кетсе болбос...

— Салгыла арабага!

Экөөнү арабага салып, нан менен калган сүттү экөөнүн башына желөп койдук. Ак калпак араң жан үч адамды алып тоо беттей жөнөп кетти. Биз аны узата тиктеп туруп, анан жолубузга түштүк. Өзүбүз менен

өзүбүз болуп, унчукпай келаттык. Алыкулду билбейм, ачкачылыктын азабын мен жакшы эле билем, бирок азыркыдай көрүнүштү өмүрүмдө көргөн эмесмин. Мен то ачкачылыкты революциянын оро-парасында, ички жана тышкы душман бизди кокодон алып турганда тарттым. А буларды? Революция жеңгенден он төрт жыл өткөндөн кийин мындай кайгылуу каргаша окуяны көрөм деген кимдин оюнда бар эле? Дегн буга ким күнөөлүү? Ким жооп берет? Мезгил үнүбү?

10

МЕЗГИЛ ҮНҮ: Кремлдеги нары таза, нары жупулу бөлмөсүндө Сталин жалгыз өзү ары-бери басып турду. Мындай жалгыздык түндүн бир оокумунда, түнкү саат эки менен үчтүн ортосунда, жатар алдында гана ал үчүн өкүм сүрчү. Ошо отузунчу жылдары эле түнкү саат үчтө жатып, күндүзгү саат он бир-лерде ойгончу. Мына бүгүн да эки менен үчтүн ортосунда, эл кызуу уйкала жатканда кермек жытуу канжасын алатынча кумарлана соруп, чакан бөлмөсүндө ары-бери басып турду. Айтмакчы ал, минтип өзү жалгыз-жарым калган учур да эле эмес, буйрө мүчөлөрү менен иш чечүү учурунда, а түтүл Лениндин күмбөзүндө парад кабыл алып аткан учурунда да ары-бери басып туручу. Анын минтиши, бөлөн кезге өзүн сүрдүү, же бөлөндөн айрмааланып көрсөтүү үчүн эмес, күйү-түңү акыл иши менен жүргөнтө дег соодугу билинбей начарлап кеттөөнүн аракетинде астейдил жүргөнүчөн улам эле. «Кыймыл — деп соолуктун булагы». Ушу сөзгө аябай ишенчү. Ошон үчүн күнүнө чуркабаса да, күнүнө көбүрөөк кыймыл жасачу, жок эле дегенде миң кадам салчу.

Ошентип, мына бүгүн да ал түндүн бир оокумунда жалгыз-жарым басып турду. Ушул жалгыздыктан аз да болсо ыраат алчу. Кантснн. Күнүнө, күнү бою жанынан киши үзүлбөйт. Күнүнө, күнү бою түмөн түйшүк мобилуан арылбайт. Мындай учурда канжасы гана учуру эсине түшө калбаса, иштин кызуу учурунда өзүнө өзү такыр унутул койчу учурлары аз эмес. Ошон үчүн-бү, ага буурган ушу бир саат, болгондо да түн ортосундагы бир саат ал үчүн кымбат, өтө кымбат.

Сталин өтө бир сылдуу адам эле. Кубанычын же кайгысын эч кимге, эч качан, эч жерде ачык билгизбей турган. Эч кимге көрүнбөй, эч кимге билинбей өзүнчө кубанууга, өзүнчө кайгырууга не жетсин. Адамдар көн

73

болгусу келген жок, бирок ошо кезде мамлекет башкарууга шакирттери четтен жарап калган эле. Троцкий — мыкты теоретик, чечен, белдүү жетекчи, бирок бой көтөрмө. Өзүн өзү ашкере баалоо менен кимди болбосун куйкасын куруштурууга ашкере шыктуу. Лениндин элдешпес душманы. Ушундай эме мураскор боло алабы?

Бухарин — БКда иштегендердин эн сүймөнчүк адамы. Өтө пахиза интеллигент, бирок өз оюн бербеген көк. Лениндин өзү менен эчен ирет саясий тирешкен, бирок Ленинизмди кан-жаны менен жактаган калыс адам. Өз оюна катуу турганы менен өтө ишенчээк, ушундан уламбы дээринен тишке жумшак киши. Өлкөнүн тагаарын ушундай кишиге ишенип берүүгө болобу?

Дагы да Каменев, Зиновьев, Рыков жана башкалар бар. Пейделик кемчиликтен жана да саясий кемингерликтен булар да кур эмес, бирок айрыкча, Зиновьев менен Каменев «ониздин өлкөдө социализмди куруу мүмкүн эмес» деп чыгышты го? Эмне үчүн? Орто дыйкан менен жүзүшчү табы союздаш боло албайт иши. Ушундан уламбы, айрыкча Ленин өлгөндөн кийин Каменев менен Зиновьев троцкийлик блокко ыктай башташты. Өлкөнүн тизгинин ушундай «жаны оппозициячыларга» берүүгө болот беле? Албетте, жок!

Сталин канжасын кармаган болонча бир нерсени тыншагансып бир ордуна бир кыйлага дейре тунжурмай мукуп токтоп калды.

Ал эми өзү жөнүндө, жолдош Сталин жөнүндө, эмисни айтууга болот? Кемчиликтен өзү да кур эмес. ССР Союзун курууга катышып, жаңылыштык кетирген, «автономиялаштыруу», же бардык республикаларды автономия кылып РСФСРге кийирүү укугун сунуш кылган. Бу долбоорду Ленин учурунда калыс сындап, Сталин бу каталыгын мойнуна алган, бирок өлөр алдында Лениндин съездге жазган катын кандайча түшүнсө болот? «Сталин орой, анын генсектик ордун алмаштырууну ойлонуп көрүү керек».

Сталин оюнун ушерине келгенде баары бир баары-былдай эле пендесиниге жеңилип, Лениндин ага берген калыс баасы менен анча келише албай кетти. «Мен Троцкийдей душмандарыма гана ороймун, ал эми чор алакан дыйкан менен жумушчуга эч качан орой эмесмин! Эч качан!»

Оюнун ушерине келгенде канжасын буркурагып улаауда сорау. Көп жылдан берп алмаштырбай кийген, мы

нерсенин маассин билбейт. Анын үстүнө мурунтан эле сыр ачар айып бу дүйнөдө өтө жакын адамы жок эле. Болсо да аларды өзүнө өтө жакын кармабай, аларды дайыма карыш, же сөөм аралыкта кармап турган. Аны менен кыяматтык болууга көп пенделер кулач жайды, далбас урду. Бирок кыяматтык болууга бу мурутунап сырдуу жылмайган купуя, бир сырдуу адамдан эч белгиги болчу эмес, же жакшы, же жаман көргөнү болгондой бийдон бир калыбында, бир мамилесинде, бир кунунда кала берчү. Аялдарга болгон мамилеси да так ушундай туюк эле, каксоо эле. Өмүр бою бир да аял затына күйүп-жанып арзып көрбөдү. Кербезденген сулуулардан тез эле жадап кете турган. Ал эми саясатка калганда ички сезими, болгондо да бүткүл ой-санаасы дароо дүрт этип, өзүнөн өзү от алчу. Саясат — анын жан дүйнөсү. Ашыгы үчүн боз улан баарына баргандай, саясат үчүн ал баарына барды, баарына чыдады. Эчен ирет сүргүнгө айдалды, эчен ирет качып чыкты. Кыскасы, саясаттан улам ал көрбөгөн кокой, ал кийбеген чокой калган жок, бирок акыры түбү зор бактысын ушу саясаттан тапты.

Сүргүндөн ал он жетинчи жылдын март айында акыркы ирет качып чыкты. Ошол жылы, дагы беш жылдан кийин ал учу-чеин жок зор өлкөгө Генералдын секретарь болот десе эч ким ишенем эмес. Ал кезде, элге анча белгисиз гана, катардагы көп революционерлердин бири эле, бирок революция учурунда, айрыкча граждандык согуш мезгилинде эле ал көп көрүлбөгөнү, эл алдына чыгып көп сүйлөбөгөнү менен гезит беттеринен өзүн элге такай таанытып турду. Ошол кезде Ленин баштаган алдынкы революционерлер, революциянын жүгүн тарткан нака демилгечи, кызыл жака, кызыл жаак трибун болсо, Сталин болгону партиянын ички аппарат ишгерин өтө элпек, өтө так өтөй билген ишмер катары өзүн көрсөтө алды. Ушундан улам го, Генсектик орус ал кезде башкы, же эң биринчи төбөлдүк орус эмес эле, жөн гана Секретариаттын ички аппарат ишин теске салып туруу милдети жүктөлгөн болучу, бирок бара-бара, айрыкча Лениндин көзү өтөөрү менен кудай жалгап бүткүл бийлик Сталиндин колуна өтүүдө калды.

Ленин өлөөр алдында артына мураскорун айтып калтырбады. Анын генийлиги ушу, калтырган мураскору мүмкүн анын осуятын эртели-кечпи төгүнгө чыгарышы мүмкүн эле, ошон үчүн кийинки муундарга айыпкер

па ошон үчүн тумшугу саал туурула баштаган өтүү менен жеңил гана андан ары адымдап жөнөдү, ою андан ары уланды.

Социализмди куруудагы Лениндин ой-санаасын, анын революциялык багытын катуу кармаган көрсө өзү гана экен. Демек, Генсектик орун ага гана тиешелүү. Ушундай болуш керек эле, ушундай болду, бирок анан бул ордуна көз арткандар болуп атпайбы? Арыкча, Лениндин көзү өтөрү менен Каменев менен Зиновьев анын колтугуна тымызын суу бүрккүлөрү келсе, Троцкий аны менен ачык эле тирешүүгө өттү.

Троцкий өтө куйту. Революцияны колдорун колдоп, бирок социализмди куруу маселесине келгенде, көп нерсеге теңиринен тескери чыкты. Социализмди тезинен куруу үчүн «Эмгек армиясын» сунуш кылды. Муну менен ал «американы ачып» ийген жок. «Эмгек армиясы» Александр Iдин кезинде эле пайда болгон, бирок элге алынып, ишке ашкан эмес. Дегн «Эмгек армиясы» деген эмне? Дыйкандарды буйрук менен жикилдетип иштетүү. Дыйкандын эки кашык тамагы болсо, өлбөй күн көрүш үчүн жарты кашыгын гана өзүнө калтырып, калганын арзан баа менен тартып алуу. Алардын эсебинен армияны багуу, арам тамак чиновниктерди багуу, ара-кеч жумушчуларды багуу. Дыйканды баалай албаган киши, өзүн өзү баалай албайт. Демек, Троцкий диктандор.

Граждандык согуш мезгилинде Ленин «Аскерий коммунизм» убактылуу киргизди. Лениндин бул сунушу Троцкийге аябай жакты. Анткени, «Аскерий коммунизм» мезгилинде буткул жүк дыйкандын мойнуна түштү. Согушуп аткан Кызыл Армияны дыйкан бекер бакты, ал үчүн бекер иштеди. «Аскерий коммунизм» моделин Ленин нарй айландырган, нарй убактылуу гана киргизген эле. Минтпесе, алдын ала мындай кылбаса, ички жана тышкы душмандын кысымына Кызыл Армия туруштук бералбай калышы мүмкүн эле. Тамак-аш эле эмес, ошол Кызыл Армияны жоокер менен камсыз кылып туруу милдети да дыйкандын мойнуна жүктөлдү. Кыскасы, эми гана жеңген революция, эми гана там-тук баскан жаш өлкө дыйкансыз бир кадам алга жылмак эмес, бирок дыйкан го мамлекетке азык-түлүк, жоокер берип атат, а мамлекет дыйканга эмне берип атат? Азырынча эч нерсе! Ушундан улам жок дегенде, азырынча дыйканга жумушчу күчүн берип туралы деп Зиновьев сунуш кийирди. Шаардан айыл-кыштакка топ-тобу менен

жумушчулар жөнөтүлдү, шаар көчөсүн тепкен аялдар жөнөтүлдү. Дыйкан болбоуз деп келген жумушчулардын көпчүлүгү дыйкан болбой эле, нака дыйканды ара-кака үйрөттү, ал эми шаардан келген аялдар, айылдык ыбыо кыз-келиндерди шайкелси, жалаттыкка үйрөттү. Ушундан кийин айылда дын оодарылып, дыйкандык демилге күчөбөй эле, элетте, айрыкча Орто Азияда ара-кечтик менен шайкелдик, жалаттык билдирбей күчөй берди. Бул көрүнүштү уурунда эч ким байкаган жок, байкай да алмак эмес. Бара-бара дыйкандар арасында ар кыл нааразылык күчөдү. «Эркиндиктин» туу кылып ырдатылар, бирок жерди дыйкандан мамлекеттин карамагына алып койдунар. Жерге ээ болбогон дыйкан эркин эмес. Жери жок дыйкандын Мекени жок деп чыгышты. Анан калса Граждандык согуш учурунда согуштөн жана ачарчылыктан жыйырма миллион адам өлдү. Граждандык согуш бүтөөрү менен айрыкча Россияны болуп көрбөгөн ачарчылык басты, ачкадан ак шишик баскан адамдар бос түшүп өлүп жатты.

Ошо кезде, РСФСРдин райондоруну ичинде Түркстан, анын ичинде Кыргызстандын экономий жагынан ылбөтүдөй оокаты бар эле. Лениндин Түркстанга кайрылган катына жооп калып, Кыргыз эли Россияга эш-лон-эшелон эгин жөнөттү. Бир намы болсо, жартысынан көбүрөөгүн ошомка жөнөтүп турду, бирок бу уурумдук гана жардам болчу. Бу кризистен чыгуу үчүн эмне кылуу керек эле? «Аскерий коммунизм» моделин жомо керек эле. Жерди мамлекет тартып алып, дыйканды аскердик буйрук менен жикилдетип иштетүүдөн эч нерсе чыкпай калды, чыкпайт да экен. Ушундан улам Ленин «Аскерий коммунизм» жоюп, НЭП (жаңы экономий саясат) аталган жаңы моделди сунуш кылды. Бул экономий жаңы саясат, жерди дыйкандарга биротоло бөлүп берүү саясаты эле. Кооператив, жеке менчик жана башка демилгелердин алдын тоспоо саясаты эле. Ар бир дыйкан өзүн өзү багып, ашыгын базарга сатат, мамлекетке сатат, эгер дыйкан бай болсо, мамлекет да бай болот деген саясат эле. НЭП тез эле жакшы натыйжаларды берди. Жыйырма бешинчи жылдын аягында өлкөдөгү эл чарбасы негизинен калыбына келтирилди, бирок НЭП күчүнө кирген сайын өлкөдө коркунугуу бир караан пайда боло баштады. Мына ушул караанды «сөлүчү» Троцкийчилер менен «ончул» бухарничилер уурунда көрө билштиби? Жок! Көрсө да көрмөксөн болуп коюшту.

Сталин терезени чоңураак ачып, түнкү Москванын уйкудагы тунжураган шоокумунан өзүнө керектүү бир нерсе укчудай карагы жымжырттыкка кулак төшөп калды. Дүрт эткен түнкү таза аба көктүн сергитти, канжасын кайрадан түттөтү, ою андан ары уладды. Ошентип, көрсө да көрмөксөн болуп кошошту. Деги ал коркунучтуу караан эмне эле? Коопсративден улам бара-бара кулак, кулактан фермерлер пайда болуп, өлкө жүздөгөн монополисттер өсүп чыгышы мүмкүн. Натыйжада, Ленин түзгөн өлкө аты социализм болгону менен заты капитализм болуп калышы мүмкүн. Мындай болгон соң эмне үчүн революция жасалды эле? Эмне үчүн күрөштүк эле? Эмне үчүн түрмөгө жаттык эле?

НЭПтин түбөлүгү түз эмес экенин, анын куяр жери социализм эмес, капитализм экенин Троцкий менен Бухарин көрбөй турабы? Көрүп турат. Көрүп туруп, атайын НЭПти жактап ачат. Анткени, өздөрү жеңе албаган Сталинди, социализмдин изин тазалап, капитализмдин жолуна түшкөн НЭП аркылуу жеңилери бар. «НЭП — бу лениндик саясат. Эмне үчүн Ленинди саясатка каршы чыгып атасыз, жолдош Сталин?» деп чыкты оппозициянын бир мүчөсү. Улуу кишини атына жатынып, бирок өзү нары мажирөө, нары чала оңлогон адамдар арабызда өтө арбын ээ. Жөнөкөй мисал. Социализм бизге чейин эч жерде курулган эмес. Бизге чейин анын жолун эч ким, эч жерде салган эмес. Ошон үчүн социализм биз үчүн али оодарылбаган дый, аңдыбаган край, салынбаган жол. Эч ким басып өтө элек жолдон жаңылбай, адашпай өтөм деп ким айтат? Эгер көзү тирүү болсо мүмкүн бара-бара НЭПтен Ленин өзү баш тартмак? Көзү тирүү турса Ленин өзү да мүмкүн жаңылмак. Анын бул жаңылшы күнөөлөгө болубу? Жок! Биринчи болуп кыйын! Өтө кыйын! Ошон үчүн НЭПтен баш тартуу, Ленинден четтөө эмес. НЭПтен баш тартуу, Лениндин чегинен туруп, социализмге өтүүнүн дагы бир башка жолун ойлоп табуу дегендик.

НЭПтен баш тартуу менен эле бирге, ошо жыйырма жетинчи жылы троцкийлик-зиновьевдик блоктун антипартиялык иши ашкереленип, Троцкийдин өзү өлкөдөн куулуп салынды. Өлкөдө жалпы коллективдештирүү башталды. Мамлекетке эгин бербеген кулактар тал катары жоюлду, бирок бул жагынан таң атса, экинчи бир жагынан күн батып аткан бу зор өлкөдө сөзүн сөздөн, оюн ойдой жамы журтка, калктын калың катмарына туура жетпейт экен го. Мисалы, Казакстандын айрым район-

дорунда коллективдештирүү саясаты өтө катаал жүргүзүлгөн. Тоо-талаада мал менен күн көргөн элдин колдо-гу малын бүт ортолукка зордоп, тартып алынган. Натыйжада эмне болду? Кургакчылыктан эгин бүт күйүп кетип, же наны, же колунда малы жок эл көчөдө саямып калды. Элдин малын тартып алган мамлекет, элди багалбай, ушундан эгинден жан сактап, күн көрүүнүн амалы менен жүздөгөн, миңдеген адамдар аягы Кыргызстан бугаты Эзбекстанга чейин тентип калды деген сөз тарады го. Мунун чындыгы бар. Ушунун баары эң негизгиси эмнеден улам? Колуна чийип берген законду туура жүргүзбөй элди ээни, элдин турмушун оңдоонун ордун, кайра бузуп салган жер-жерлердеги кээ жетекчилердин чала ишине улам э-э!

Сталин жатты. Ваннадан кийин таза шейшенге жыйгай түштү. Жатары менен дароо уйкуга кетчү, бирок бүгүн дароо уктай албады. Волга боюндагы жана Казакстандагы кургакчылык менен жутчулук, мына бир жума бою көңүлүн өзүндө. Жалпы коллективдештирүү, жалпы элдин мал-мүлкүн ортолукка биротоло тартып алуу эмес да? Жергиликтүү төбөлдөр элди партияга каршы коюп жатканы эмнеси? Троцкийчилер биртоло талкаланып, Троцкийдин өзү чет элге айдалып салынганы менен, анын куйруктары өлкөнүн борборунда эле эмес, чет-жакаларына чейин калган экен го? Троцкийчилер менен биротоло күрөшүп бүтүм деп жүрсө, күрөш али бүтө элек экен го...

Э К И Н Ч И БӨЛҮМ

I

...А мезгил болсо өтүп жатты. Мин тогуз жүз отуз экинчи жыл кирип келди. Кат таанууда аябай «кара даалы» болуп, он эки жашымда мектеп астанасын биринчи аттап, алгачкы ирет тамга таанып баштаган мен, жыйырма жашымда педтехникумду бүтүп, мектепте сабак берүүгө, элди окутууга жарап, жолдомо алдым. Ошентип, беш жыл тез эле өтүп, окууну бүтүп чыктым. Бүтөөрүм менен көркөм сүрөт окуу жайына кирүүү кайрадан максат кылып койдум, бирок бу максатым кайрадан эч ким колдоболу, түшүнбөлү, түшүнгүсү келбеди. Эл агартуу комиссиясында иштеген бирөө чычырыла какты.

— Бу кандай, жолдош Айтиев! Окууну бүтүп атып, кайра окууга барам дегениң эмне?! Айылда азыр бийли-дүү кадрга чакнамак түгүл жутап атса, а сен кайдагы бир ойду-тузду чиймелеген сүрөтчүлүккө окуйм дейсиң? Бир башына эки институт көптүк кылат. Социализмди эки эмес, бир эле диплом менен курабыз. Ошон үчүн кычк-мынк этпей эки жыл Жалал-Абаддагы педтехник-кумга барып иштеп кел, дипломду эки жылдан кийин аласың!

Муну да түшүнсө болот. Чындыгында айылада эл агар-туу боюнча кадрлар ошо кезде өтө аз эле. Айла канда «кычк-мынк этпей» Жалал-Абадга жөнөп кеттим. Ал жерде байыркы тарых, коом таануу жана экономикалык географиядан сабак өтүп жүрдүм. Мугалимдердин же-тишсиздигине байланыштуу, кандай сабак болбосун сен окутасың деп, туш болгонун мага тапшырма беришчү. Ошон үчүн кээде эне тил, эсеп, а түгүл орус тилинен са-бак берген күндөрүм болду. Орус тили атайын сабак катары а кезде али кирчү эмес, бирок техникумда оку-ган балдар илим-билимди мен башыма эле шыкбай, ашыгын төөгө кошо артып ала келгенсип, мени тым эле көзү ачык байгамбар сезишчү, анын үстүнө бардык би-лимден сабак берип атсам, а кезде ким да болсо омен-тип ойломок. Орус тилин үйрөнүүгө өтө дилгир кээ бир балдар мени менен атайын орусча сүйлөшчү. Билбеген-дерин сурашчу. Бир ирет менден бир жаш улуу, нары оюн тартынбай айтып, тартынбай сүйлөгөн бир студент:

— Агай, «Төөнүн куйругу жерге тийген заман бол-ду» деген сүйлөмдү кантип орусчага которсо болот? — деп сурап калды.

Мугалим үчүн билбейм деш уят. Кандай болсо да жооп бериш керек. А жооп дегээлине, билимине жара-ша болот. Ал кезде дегээлим ошо экен.

— Орусчасыбы... Орусчасы «Время, которое верблю-жий хвостъ приземлился на землю» — депмин.

— Ох-хо-о, орусчаны суудай эле сүйлөйт экенсиң, агай. Сизди бир сыйалы деп, өтө татаал суроо бердик эле, бир такалбай ташка тамга баскандай которуп сал-дыңыз, агай!

Менин ошо кездеги жообум жана студенттердин ма-га тап кала бая бериши азыр кимдир бирөөнү мыйгы-нан жылмайтар, а түгүл ошол учурду эстеп, өзүм да кээде жылмайам. Ал кезде элдин илим-билимге болгон ой-санаасы, дегээли жаш баланыкындай али «дүмбүл» эле бойдон болгону менен, бирок алардын көңүл табы,

бир-бирине болгон мамилелери, келечекке болгон ум-тулуулары азыркыга караганда, канчалык таза, ишеним-дүү жана күч-кубаттуу эле. Мына азыр 1984-жылы, же-тимиш эки жаш курагында өзүмчө отуруп алып көп нер-се жөнүндө кайгырып ойлоном. Отузунчу, кыркынчы, өлүүнү жылдардын духу кайда? Биз баарыбыз тоскон түшкөн суудай таза эмес бедек? Күпүлдөй агып, чоң дайрага жетип, андан ары күкүктөнө көк деңизге же-тип, дүйнө тап кала турган көз жаштай таза океанга ай-ланабыз деп күнү-түнү окуу, күнү-түнү иштелебдик беде? Албетте, көп нерселерди курдук, көп нерселерди өтөдүк, бирок, эмне үчүн алтымышынчы жылдын башынан баш-тап «киргилдене» түштүк, эмне үчүн сй-саанабыз сол-тулгана түштү, эмне үчүн бири-бирибизге ишенбөөчүлүк пайда болду? Себеби кайда, ким күнөөлүү? Болуптур, отузунчу жылдары го, Даниярвого же башкага окшогон-дор түшүнбөстүктөн мага тоскоол болушту. Аларды ке-чирүүгө да, түшүнүүгө да болот. А азыр баарын түшү-нүп туруп, көрүп-билип туруп журт бузарлык кылып, журттуң ынгымагын бузуп алпайбы? Коммунист болуп алышып, коммунисттик улуу идеалды булгап атыпай-бы! Уруучулук түлдөп, анан калса улуу элдин калдыр-баркына жаманып алып, өз элинин тарыхын бурмалоо, бирине бирин каршы коюу алтымышынчы жылдары баш-талып отурбайбы! Эми бу жөнүндө кийин, азыр ойду сөз унутунап улайлы.

Ошентип, Жалал-Абаддын педагогикалык техникумун-да эки жарым жылга чейин иштеп калдым. Адамдын өмүрүндө ар кандай окуялар болот эмеспи. Отуз төр-түчү жылдын жазгы кош айлоо өнөктүгү кызуу жүрүп жаткан. Борбордон үч-төрт киши уполномочен болуп Жалал-Абадка келип калышты. Алардын ичинде эл ара-сында ошо кезде белгилүү акын катары таанылып калган Аалы Токомбаев да бар экен. Токомбаев менен Пишпек-те педтехникумда окуп жүргөнүмдө эле таанышып кал-ган элем. Сүрөтчүлүккө өтө дилгир жүргөнүмдү мурун-тан эле билчү. Ушундан улам ушу кишиге бир кайрылып көрөйүн деп ойлоп, ал токтогон жерге барып:

— Аалык, мен даде баягы сүрөтчү болом деген оюм-дан кайта элекмин, — дедим. — Эптеп бир сүрөт окуу жайына илинип калуудун максатында күнүнө сүрөт тар-тып, азыр да зор аракеттин артында жүрөм.

Ала барган сүрөттөрүмдү Аалы Токомбаев бир сыйра карап чыгып, ойго муяду.

— О, Гапаш, катырып иштеп аткан экенсиң.. Кана,

тигининди көрсөтчү... Бу атаңдын портретиби? А бучу Петр Кузьмич го... Тим эле өзү... Чын эле сенин жолун мугалимдик эмес, сүрөтчүлүк экен...

Оюмду дал ушерде айтып калууну чечтим.

— Ошону өзүм да сезип жүрөм, Аалыке, бирок бүөр мени такыр бошотчудай эмес. Анткени, мугалимдер жетишсиз. Ошон үчүн сиз мага жардам кылып, буерден мени бошотуп кетпесеңиз болбойт. Эптеп Фрунзеге жетип, андаң ары Москва, же Ленинградка барып окууга илешсем десем эки көзүм төрт.

— Убаданы катуу бералбайм, Гапаш... азырылча чыдап иштей тур. Фрунзеге барганда колумдан келген аракетимди жасап көрөйүн, макулсуңбу?

— Макулмун.

— Сүйлөштүкпү?

— Сүйлөштүк.

Үмүт оту кайрадан жанып, күнү-түнү алыскы Фрунзеден жооп күтүчү болдум. «Колунан келеби, келбейби? Жасайбы, жасабайбы» деген түкшүмөл тинчымды алды, кыйнады. Күнү бүгүнкүдөй эсимде, арадан анча деле көп убакыт өтпөй, Кыргызстан областтык аткаруу комитетинин токтому гезитке чыгып калды. Көрсө, кыргыз жазма адабиятынын он жылдыгы белгилене, Аалым Токомбаев, Жоомарт Бөкөнбаев, Жусуп Турусбеков, Кубанычбек Маликов сыяктуу бир катар акындар ал токтомдо акчалай сыйлыкка татыктуу болушуптур. Токтомдун алдында «Гапар Айтиев окууга жиберилүү менен сыйлансын» деп менин аты-жөнүм жүрөт. Сүйүнгөнүм ушунчалык, көргөн көзүмө ишенбейм. «Кызык... бул токтом акындар жөнүндө экен, Гапар Айтиев деген да акын бар экен деп гезит окуучулар ойлойт го? Гапар Айтиев сүрөт окуу жайына жиберилсин деп, тагыраак жазылса болмок экен» деп өзүмчө бушайман боло, колумдан жулуп, же менден уурдап алчуудай гезитти коюп нума каттам. Қапастагы куштай эркиндикке чыгып, тебийик көккө канат күүлөп бараткансыям. Сүрөтчүлүккө окусам деген максатыма отуз төртүнчү жылы, беш жылдан кийин жол ачылса кантип сүйүнбөйсүн. Кантип элирбейсин!

Ошентип мугалимдиктен бошоп, учкан куштай Фрунзеге жеттим. А шаарда жанылык көп. Сүрөтчүлөр Союзуга уюшулуп, анын төрагасы болуп Семен Чуйков шайланыптыр. Буга чейин кыргыз адабий талапкерлери үчүн республикада «Кызыл учкун» адабий бирикмеси гана иштеген эде. Ушул эле отуз төртүнчү жылдын апрель

ыйнан баштап, сүрөтчүлөр союзундай эле республиканын тарыхында биринчи жолу Кыргызстан жазуучулар Союзу иштей баштап, анын төрагасы болуп Аалым Токомбаев шайланыптыр. Республикада мамлекеттик калк китепканасы ачылыптыр. Кыскасы, жанылык көп, элдин көңүлү шат. Арзачылык. Жаман, жарык дүкөндөрдүн ар биринде эт менен шарап кеңири. Айрыкча, шуулдай көбүк байлаган кермек пивонун даамы, улутуна карабай бири-бирине болгон адамдардын икем мамилеси көңүлүмө толду. Кыскасы, мен ошондо кандай күчкө толуп жетиле баратсам, биздин өлкө, биздин республика так эле мондей күчкө толуп, жетилип бараткандай сезилди. Азыр ойбосом, биздин өлкө, биздин республика менин көз алдымда, мени менен курбалдаш, бир учурда, бир мезгилде калыптанып, бир учурда талчигип, өсүп-өнүгүп отуруптур.

Фрунзеге келерим менен эң биринчи эле Семен Чуйковду издеп таптым. Семен Чуйков кыргыз сүрөт башатында турган жана аны баштаган, калыптанган таланттуу сүрөтчү катары азыр жалпы журтка маалым болду. Менин ошол кездеги сүрөтчүлүк тагдырым, багытым бүт бойдон ушу кишинин сүрөтчүлүк тагдырына байланыштуу. Сүрөтчүлүк жагынан да, курагы жагынан да мага караганда ал кыйла эле калыптанып, бирөөгө кенеш берип, акыл зытууга жарап калганы, ак менен караны ажырата таанып калганы байкалат.

— Билем, билем... сен жөнүндө уккам, Владимир Образцов айткан,— деди ал мени өтө сарасаптуу тиктеп. — Окуйм дегенин жақшы... Айтмакчы, бийыл кыргыз сүрөтчүлөрүнүн республикалык биринчи көргөзмөсү болот, катышасыңбы? Тарткан эмгектерин барбы?

— Бар... бирок көргөзмөгө коюуга арзыбайт го дейм. — Көрөлү, апкел... Кыргызстан сүрөтчүлөрүнүн азыркы милдети, жергиликтүү улуттардын келечектеги кадрларын... сүрөтчү кадрларын даярдоо... Кадрларды даярдоону мына өзүңдөн баштайбыз, Гапар... — Рахмат...

Эртеси «Түштүк кызы», «Колхоз катчысы Имангазы» жана «Атамдын портрети» сыяктуу иштеримди алып келдим. Чуйков Образцов менен көргөзмөгө коюлуучу иштерди карап атыптыр. Мени көрө коюп, айрыкча Образцов аябай сүйүнүп кетти.

— О, мына, өзү да келди. Кел, Гапарчик, кел... Азыр эле сен жөнүндө сүйлөшүп атканбыз. Өт буякка... Сенин педагогдуктан сүрөтчүлүккө кайрылып келеринди бил-

тем. Кыргыздын сүрөт өнөрүнүн бүгүнкүсү менен келечегин Семен, сен жана менден башка азырынча эч ким ойлобойт. Эгер ойлобосоң Жалал-Абаддан кайтып келбейт болчусун... Кана, көрсөтчү иштеринди, Семен Афганасын, мына көрүп ал. «Колхоз катчысы Имангазы», Өзүнүн айыдашы. Натуралдан анча чыгалбай калганы менен фольклордун таасирин турат. Эминен фольклорго ыктоо, демек, эминен элдин ой-санаасына кирүү дегенди.

Мындай жылуу сөздү биринчи ирет угушум. Владимир Витальевич мындай сөздү дайыма эле, же ар кимге эле айта берчү эмес эле. Устатымдын көркөм ийримде берген сабагы жана таасирин текке кеткен эмес экен. Ошентип, республикалык биринчи сүрөт көргөзмөсүнө «Айылдык катчы Имангазынын» коюлушу кыргыз адабиятында тамтуу баса баштаган таза жүрөк, кең пейил акын-жазуучулардын мени кыргыздын туңгуч сүрөтчүсү деп атай башташы, албетте демиме дем, күчүмө күч кошту. Кыскасы, отуз төртүнчү жыл мен үчүн өмүрүмдө зор бурулуш жыл болду. Анткени, биринчиден, республикалык биринчи сүрөт көргөзмөсүндө «Айылдык катчы Имангазы» деген сүрөтүм жакшы бааланды, экинчиден сүрөтчүлөр Союзунун мүчөлүгүнө кабыл алындым, үчүнчүдөн Москвага окууга барууга жолдомо алдым. Сүйүнчүм коюн-колтугума батпай, жүрөгүм ээлнет. Бир жерге туралбай, тызылдап чуркап алгым келет, бирок сүйүнчүмдү сыртыма чыгаргым келбейт, өзүмдүн кубанычым менен айрыкча ичи тарлардын кыжырын келтирип албайын дейм. Ошон үчүн эч кимге, тымызын, эч жанга билгизбей, ичимден сүйүнөм.

Ошентип, ичимден аябай сүйүнүп Алыкулга келдим. Алыкул Лермонтовдун бир томдугун кучактап көмкөрөнөн жатыптыр. Терең ойго төнүп, зор поэзиянын күчүнө магдырап, кыялмас жаткан окшойт. Оюнан дароо алаксып албай, мага ыкшоо кайрылды.

— Ой, кел... Кел, Гапар...

— Эмне эле бойго жеткен кызга окшоп, кыялмас тартып, созулуп калгансың?

— Э, Гапар... Өмүрдүн, жашоонун мазесин биз али биле элек окшойбуз...

— Эмне болду? Бирөөгө ашык болуп калган жоксунбу?

Адатынча акырыны иймене күлүп койду.

Тартын!.. Ашык болуп калдым...

— Кимге?

— Кимге деп ойлойсуң?

94

— Кимге болсун... Медтехникумдун кыздарынын бирөөнө да.

— Таппадың... Мен, Гапар, уулу поэзияга ашык болуп калдым! Музага ашык болуп калдым. Мен Лермонтов, Пушкиндин поэзиясына ашык болуп калдым.

— Лермонтовду кучактап алып жаткан экен десе, көрсө Лермонтовду кучактап, аны менен сырдашып аткан турбайсыңбы.

— Айпа... Лермонтов менен Пушкин го бала кезинен китептин тегеринде өскөн. А биз экөөбүзчү? Жыйырмага чыгып, мээбиз каксоо боло баштаганда классиктерди аран кажалап окуп атабыз. Ошон үчүн аны менен сырдашып, оң бөлүшүүгө жарабасам да, знын оюн түшүнүүгө жарал калгансым. Айтмакчы, иштерин эмне болду?

— Эмне болсун... Сен классик акындардын тегерегинде кыялмас жүрсөң, мен классик сүрөтчүлөрдүн тегерегинде кыялмас жүргөн кезим.

— Москвага сүрөт окуу жайына жиберип атышат дебедиң беле?

— Чечилди. Кубанычымды башкага айтпай, биринчи сага айтпайын деп келдим.

Алыкул ордунан туруп, жанымга келди. Мен да ордунан турдум. Ал мени бек кучактап:

— Куттуктайм...— деди. — Айпадым беле... Ойлогон ойду дайыма эле кыстаган турмуш жене бербейт, акыры түбү баарын максат жетет! Жакшы болуптур, аябай жакшы болуптур. Кат жазып турасыңбы?

— Сөзсүз... Сенден бөлөк жазарым деле жок.

— Койсончу! Медтехникумду бирге бүткөн менден башка жолдошторунду Москвага барарын менен унутасыңбы?

— Э, досум... Өзүңдү зордуктасан да, көңүлдү эч качан зордуктай албайсың. Көңүл сүйгөн киши чанда эле болот окшойт.

Алыкул мени телмире тиктеп калды. Анан бул тиктеши Россиянын кең талаасында поezd менен Москвага баратканымда да, Москвада жүргөнүмдө да эмнегедир көз алдымда жүрдү.

Москва! Москва! Нары сүрдүү, нары комсоо, нары дайыма төбөсү булут чалган Москва! Төгөрөктүн төрт бурчунан келген зор Мекендин мыкты уул, кыздары жыш жашап аткан шаар, таланттуулар, баарынан да Ленин жашаган шаар. Биринчи эле Кызыл Аякка бардым. Атандын көрү эй-я де! Тигине, Василей Блаженный хра-

85

мы. Башканы билбейм, мага ажайып көрүндү. Карап туруп көзүн тойбойт. Ушул эстелик эчен кылымдарды ары-түп турат ээ! Ушунун тегерегинде эчен адамдар жашап өттү ээ! Кайда ошол мезгил? Кайда ошол адамдар?

Москвага биринчи келген киши, улуу Лениндин күмбөзүнө кирип, генийдин жанында бир мүнөт туруп коюу, айрыкча мага окшогон кезээги жетимдер үчүн зор парз деп ойлойм. Ленинге бир жүз көрсөтүп чыгайын деген элдин кезегинин башы менен аягы көрүнбөйт. Кезекке турдум... Айтмакчы, кезегим жеткенче окуму жөнүндө айта турайын. Энеө элеттик кылып, ток пейил тоолдуктук кылып, окууга кеч келипмин. Ташпырсам деле шыр өтө койчу чамам жоктой сезилди. Ошого карабай жөн эле келипмин, бирок убара болупмун деп буга кейибедим, өкүнбөдүм. Кайсыл сабактардан экзамен тапшырарым, экзамен кайсыл учурда, кандай болорун билип, таптап, быйыл катуу даярданып, келерге келип тапшырууну чечтим да, анан Москвадагы Третьяков галереясым, Ленинграддагы Эрмитажды ж. б. музейлерди, баарын кес туруп биринчи Ленинди көрүүнү самадым.

Мына Ленин. Атам ичире албаганды ичирип, атам кийинте албаганды кийинтип, сабатамды жерип, көзүмдү ачкан ушу киши да. Бир кездеги, бала кезимдеги айылдаштарымын «Иленин кыргызга абдан окшош имиш, анткени ал, биздин эле мынабуд Төлөйкөн тараптан дейт», деген сөздөрү эсиме түштү. Чын эле кыргызга окшош экен. О, Гений, улуу ишинди эмнем менен агаар экемин? Жакшы окуюн, жакшы алам болоюн, ыла-йым сүрөтчү болуп, сүрөтчүдү аскага чегейин!

Атамдай көргөн улуу адамдын күмбөзүнөн мына ушундай зор тилек, зор максат менен чыктым.

Мына эми көптөн эңсеген Третьяков галереясындамын. Дүйнөлүк аял таланттардын ажайып чыгармаларын оозумду кере ачып, демимди ичине катып, бирден сыдыра тиктеп барам. Чыныгы, нака искусствону нары терен, нары ажырата түшүнүүгө тишим али мокок болгону менен туяму, жан дүйнөм улуу чыгармалардын улуу сыран өзүнөн өзү түшүнгөнүм, өзүмөн өзү билгенсип, сүрөттөн сүрөткө өткөн сайын көз кумарым канып, ой дүйнөм ойгонуп, толкундап, жыргап, ажайыпкананын ичиндеги ажайып чыгармалардын арбаган күчүнө биздинбей сенип, магадырап бараткансым. Тигинс, Перовдун «Тройкасы». Суу күюлгөн зор бочкени чанага салып үч көөлөк жээктей өйдө карай жан үрөп тартып келүүдө. Аларга катарлап, азырандап бир ит чуркан

келет. Тегерек нары суз, нары суук. Ушу сүрөттү карап туруп, кайрадан өткөн өмүрүм эсиме түшөт. Бул дүйнөгө келген соң ынайсыйбы, ылабайсыбы турмуш арабасына айласыз чегилп, бирибиз жоорубуз, экинчибиз мүдүрүлөбүз, а үчүнчүбүз бөгөндү жоорутуд, бөгөндү мүдүрүлөбүз. Төрөлүү — өлүм жолуна түшүү эле эмес, же ырдап-жыргоо эле эмес, көбүн эсе кыйналып-кысталуу, жапа чегүү да экен го! Кыйналып-кысталып чана тарткан тиги үч наринстеде не айып, не жазык? Сөөмөйдөй болгон үч байкуш чананы катар тартып, жан үрөй алга умтулаг. Перов да мендей жетим өскөн окшойт. Жардылыкты, ачкачылыкты, кемсинүүнү ал да мендей башынан аябай кечирген окшойт. Антпесе, аны кечирбесе минтип тарталмак эмес. Менин көз жазымды келтирин, мынчалык ойго салып, турмуштун ачуу камчысын чыгармасынын бир четине минтип кошо тарта алмак эмес.

Ал эми тиги Репин! Картиналары кандай жандуу, кандай күрү! Айрыкча тиги «Крестовый ход» деген картинасы укмуш экен го. Жолго батпай, дуулдап келаткан көп эл. Кыязы бүгүн элдин кулайга чокунда турган чон майрам күнү окшойт. Кудайга биротоло ыйман берип, мына ошол ыйманынан улам сыртынан кекирейүү жана менменсиздүү эч сезилбей, пенденин момуну болгон, сакалдары көкүрөгүнө түшкөн бир нече поп эл алдыкы катарда келет. Алардын артында таягы менен жер чокуп, бүкүрөндөй баскан кемпир-чал, дүйнө сөзүнө келбей, тегеретин ойноок караган бала-чака. Булардын башка, дүңгүрөй агылан көп элдин арасында, жолдун сол тарабында, эң алдыда, тиги полтордун катарында аларга жетип-жетпей этек улаш бир бечара байкуш келет. Табигаттын алакчылыгы ай! Бу байкуштун бели экен, апысы аз келгенсип, бою коргоноп кичине, анан да өнү сөрт экен, сол колтугунда шалкылдап балдагы жүрү күнөнө таянып, көптүн шарында, элдин алдында сөзүрү күнө кирене тээп, өздөрүн бу дүйнөнүн түркүгү катары сезип, бу дүйнө алар үчүн бүтпөчүдөй, бир өлүм аларга келбөчүдөй болуп, тегеректи нары дымактуу, нары мартабалуу, мейменсине тиктеген эки-үч атчан келет. Тигил балдакчан бүкүр дал ушу мартабалуу үч атчандын алдында уясынан кулаган балалаңдай пырырап, балдагы шалкылдага шилтсеп, алга умтулат. Муну

байкап калган кошоматчы мужук, дал ушул учурдан пайданып, тиги чиренген төрөлөрүнө жагып калыш үчүн, бүкүрдүн жанына жетип келип, аны корлой ызырынып «Жолду бошот, акмак!» дегенчелик кылды, анын жолу ортодо эмес, те четте экенин таягы менен көрсөтүп атат. Не деген чыгарма! Тенсэндик, өкүмдүк тоо-таштын арасында кой изээр кожосу жок жүргөн бир эле бизде го десем, көрсө баардык жерде бар окшойт. Бүкүрдү аялдым. О, шордуу! Табиगत аны бир керлосо, адамдар аны эки корлоп атпайбы!

Трегьяков галереясы мени аябай муотуп салды. Айрыкча Репин, Перов, Леонардо да Винчи, Микеланджело, Рафаэл, Корреджо, Тициан ж. б. чыгармалары мени сүрөтчүлүккө ого бетер шыктантты. Третьяковдон чыгып баратып «О, кудай мага шык бер, жолумду ач! Ылайым келерге окууга өтүп, сүрөтчү болоюн. Менин жолум, менин максатым бирөө гана. Ал — сүрөтчүлүк!» деп өзүмчө кудайдан жардам сурадым. Өзүмдү өзүм ого бетер шыктандырып, чыгармачылыкка бүтпөс канат байлап кайттым.

Ошентип Фрунзеге кайра келдим. Келсем, бир жыл болсо да иштеп тургуну деп «Пионер гезитине» редактор кылып дайындап коюшту. Отузунчу жылдардын ортосунда, ани да болсо илим-билимдүүлөр жетишчү эмес эле. Жергиликтүү интеллигенция, айрыкча кыргыз интеллигенциясы калыптана элек учур. Анткени Октябрь революциясына чейин Пиншлекте социалдык тап катары чыгармачыл акыл эмгеги менен кесиптенгендер али жокко эсе болгон. Акыл эмгегин менен кесиптенгендер айрыкча эл агартуу жана саламаттыкты сактоо чөйрөсүндө өтө аз эле. Ошол кездин интеллигенттерин аскер кызматындагылар менен көпөс төбөлдөрү гана түзгөн.

Ошентип, айласыз гезитте иштеп калдым. Москвага караганда Фрунзеде мага кичинекей бир кыштакча сыяктуу көрүнүп калды. Базар көчөсү (азыркы Совет көчөсү) менен калдырап араба өтсө, жайында чанта батасын, кышында балчыкка матасын, Кыргыздын тоодон түшкөн алгачкы жаш интеллигенттери шаардын төрт бурчунда, ар жерде, ар кимдикинде үжөрөлдө турушат. Көбү бойдок. Эми гана окул-чокул, эми гана иштет, үй-бүлө курууга, элдей түтүн булутууга эми гана кам көрө баштаган учуру. Азыр го отузунчу жылдар, айылдан окууга келген кыздар аз да болсо бурч-бурчтан кылдак эле көзгө уруна калат, ал эми те жыйырмаңтанчы жылдардын орто ченинде тоолук кыздар шаарда

дээрлик жок эле, болсо да илим-билимге өтө эрте умтулган тагар кыздары болду. Аларды жаш болсо да зор кызматта иштеген кыргыз жигиттери дароо «илим» кетишчү. Мисалы, жыйырма үч жаштагы, Кыргыз обкомунун үгүт жана пропаганда бөлүмүнүн башчысы Төрөкул Айтматов татынакай Нагиманы, айыл чарба бөлүмүнүн башчысы Эркинбек Эсенманов Фариданы колдуктап баратканын көрсөк, бизде да кандайдыр бир кулуя сыр ойгоно калып, биз да окууну бүтүп, жар күтсөк, бүлө күтсөк деген кыямас ойго төнүүчүбүз. Андан бери кыйла жылдар өттү. Жетилдик. Медтехникумдун алдында дем алыш күндөрү дайыма бий боло турган. Колукту тандоонун, таанышуунун «базары» ошо жерде өтчү. Мына ошо жерге баратсам Дунган көчөсүнөн (азыркы Киев көчөсү) алдыман Мидли чыкты. Негедир мурункудай эмес. Шаалы бош.

— Эмне болду?

— Өкүнө кол шилтеди.

— Эмне болсун... Таначар букалар талалы!

— Кайсы букалар?

— Самагандын Жээнбайы бар эмеспи?

— Ии...

— Ошонун букалары.

— Эмне үчүн?

— Э-э... — Кол шилтеп салды. — Жүр, вишо ичели!

Бирден алып ийген Мидли ого бетер шылкыйды. Алан чаңгарын салбырата башын жерден алды.

Кулактууга кеп айтсаң,

кулагыңа учуула.

Кулаксызга кеп айтсаң,

туягыңа учуула.

— деген сөз бар эмеспи, Гапакс. Улуу туруп сен мага сырынды айтчу элен, кичүү болуп сага мен эмн ыйымды айтайын, угасыңбы?

— Айт...

— Лара Кошованы билесиң да?

— Билем...

— Ал мага сүрөгүн берген эле...

— Ии?

— Анын сүрөгүнө арнап, мындай деп ыр жазган элем.

Кыйнабача, жүрөгүңө жаралай,

кылырбача, койчу, мени карабай.

Же кудул кой, же килпигиң ирмечи,

куса болдуң, сагыңаңам тарыбай.

Үй жок, сөз жок толкорогун, турсасын,

ыйлаң-ыйлаң, улуугаңа баладай.

— Жакшы жазыпсың... анан?
— Анан, аны «Сүйгөнүмдүн сүрөтүнө» деп атап «Ленинчил жаш» газетинин редакциясына алып барбаймынбы. Ал жерде баягы «арабанын четки атындай жулунган» акөбиз бар эмеспи. Ал ырымды аябай жактырып, «...жакшы экен, муну кимге арнап жаздым эле?» десе, көңүлчөөк жаным «Лара Кошовага арнагам» деп, атуугүл сүрөтүн көрсөтүп койгон элем. Бул Жээнбайга жетиптир. А Жээнбай Ларага катуу ашык экен. Бир күнү Лара экөөбүз Садовая паркында отурсак анын эки жигити кыздын көзүнчө мени шерменде кылып аябай сабап кетишпедибби.
— Койчу?

— Чын... Анан бүгүн мен да аны бир күнү сабагайын деп, эки немени жалдап, экөөнү базарга алып барып аябай ичирип-жедирип, сабап берүү күндү макулдашайын деп отурсам, алар Жээнбайды эмес, кайра мени сабап кетишпедибби!
— Койчу!

— Чын... Сабап атышып «Жээнбай ал алам, а сен акмаксың! Аалыкени баш кылып, туура болсо болбосо да көп акындарды шылындап жүрсөң» дешсе боло. Көрсө булар, биринчиден өсүп келатышкан халтуршик акындар экен, экинчиден Жээнбай Самагановдун жердешти экен. Ахыбал мына ушундай. Кана, алып ий!

Алып ийген Минди түтөй үшкүрүндү.
— Капырай, жөн жеринен бир эмес, эки прет талк жейт деген эмне? Деги жолум татаал, төрөлгөндөн эле ыр-чыр менен келетам.

— Себеби, биринчиден таланттуусун, экинчиден, жүзүнө карабай ар кимдин кемчилигин бетине айтасын, Анан да кыйла кежирсин.
— Сага окшоп...
— А мейли... Жээр таякты жедим, бирок Лара менки! Ага арнап кечээ мындай деп ыр жаздым эле, укчу!

Көзүң укмуш — ак чымында карага,
көп карайсың, жүрөсүмдү жаралап.
Көңүлү болсо, бир белгилди билгизчи,
Киши жалап, сүйө албаймын паралап.

— Кандай?
— Жакшы. А тигилердин ителигине капалайба.
«Жамаанга чөп, жакшыга сөз илешет» дейт. Сага чөп эмес, сөз жакын болгонуна кайра сыймыктан. Кеттик!

90

Вино ичип алганга кыздар жашаган жагаканга, бийге барган жокпуз. Соо кезинде эле күйүп-жанып жүргөн Минди, ичип алганда Жээнбай Самагановдун куйруктарын аерден көрүп калса ого бетер чапак чыгармак. Дунган көчөсү менен төмөн жөнөдүк. Минди токтой калды.

— Жүрчү дагы жүздөн ичелик!

— Болду!

Минди ызырынып алды.

— Аман болсоңор Токомбаев менен Самагановдун камчысын дагы көп жейсинер!.. Көрөсүң!

— Токомбаев сага эмне кылды?

— Сен эмне гезит окубайсыңбы? «Кызыл Кыргызстанда» Токомбаев Тыныстановду согулттур.

— Эмне деп согулттур?

— Саясий айып коюп «Алашчы», «Пантуркчул», «троцкайчил» деп согулттур.

«Бу сөзүмө эмне дээр экенсин?» — дегенчелик кылып Минди мени ормоо тиктеп калды. А мси эмне демекмин? Унчукпайым. Эмне дээримди билбелдим, анткени, эмненин эмнеден башталып атканын, ким кимге душман кылды атканын а кезде көбүбүз аягына, аныгына жете анча түшүнүү эмеспиз...

2

МЭЗГИЛ ҮНУ: Эмне болду? Эмне үчүн, эмне себептен мындай коогалуу күндөр башталды? Те борборду айтпайлы, алыскы-алыскы Ала-Тоо аймагында эч нерседен кабарсыз, ак дилден, ак кызмат өтөп жүргөн Касым Тыныстанов пантуркчу эле эмес, троцкисттик ата-лыл атканы эмнеси? Деги ушунун түпкү себеби кайда?

Москва, Кремль, 1933-жыл. НЭП эбак жоюлуп, коллективдештирүүнүн биринчи беш жылдыгы аяктап калган учур. Сталин күнү-түнү ойго батчу болду. «Троцкизмди жеңип, өзүн чет өлкөгө айдап салганы менен, бирок Сталин социализмди Троцкийдин жолу менен кура баштады. НЭПти жойбош керек эле» деген эл арасында сөз жүрө башталтыр го? Деги, бу эл социализмди каңтип, кандай жол менен курмакчы? Күнү кечээ революция жасасак, а бүгүн социализмди тезинен курабыз деп, дыйкандын чөнтөгүн мамлекет бир күүсө, кооператив деген шылуну эки эсслеп күүп атса, бу социализм эмес да? Келип эле баягы, эзүүчү менен ээн-

91

лүүчү тап пайда болуп атпайбы? Мындай болгон соң анда эмне үчүн революция жасалдык эле? Кызык? Эмне үчүн Бухарин баш болгон жолдоштор соолагер менен кызыл кулактардын күнү тууган НЭПти кайра-кайра эңсеп, ал эми эл тең иштеп, тең ичил, тең жашай баштаган коллективдештирүүнү өтөйлөп атышат? Коллективдештирүүнү качанкы бир «аскерий коммунизмге» үндөштүрүп атышат? Коллективдештирүү көз көрүнөө өз жеминин берди го. Биринчи беш жылдык, төрт жыл, үч айда аткарылды. Көз сыйрылор НЭПтин учуруна караганда аз өндүрүлүп калганы менен, эл бай жана кедей болуп өкүгө бөлүнбөй тек иштеп, тең жашай баштады го. Социализмдин эл алдындагы ыйык милдети мына ушу эмеспи? Айтмакчы, отузунчу жылы улуу Урматтуу Карл Каутскийдин «Большевизм жарга таялды» деген китебинде чет элдик меньшевиктердин төбөлү Фелор Дандын да макаласы чыккан эле. Анда аялор «Коллективдештирүү — бу Россиянын шору. Революция дыйканга алып берген жерди, мамлекет дыйкандан кайра тартып алды. Мындай болгон соң эл кайрадан революция жасап, сталиндик ликтатураны жоет» деген эле. Кудая шүгүр эл революция жасаган жок, анткени коллективдештирүү алгачкы жеминин берди. Карл Каутский да Данчылал, байгамбарлык кылып, биздин келечегибизге төлгө салган. Наполсондун мезгилиндеги Франциянын турмушун, Сталиндин кезиндеги Россиянын турмушуна салыштырып, аны андай, муну мындай кылыш керек деп бөйрөктөн шыйрак чыгарган теориясын таңуулаган эле. Урматтуу Каутский бир нерсени түшүнбөй атат. Батыштын көз айнеги менен Россияны, же Россиянын көз айнеги менен Батышты кароого болбу? Болбойт! Биздин эл Францияны, же Францияны эли биздин элдей эмес да. Тарыхый басып өткөн жолуна байланыштуу, тааалимине а туул географиялык шартына байланыштуу, кичине же чоң болубу, ар бир элдин өзүнчө өзгөчөлөнгөн адаты, кулк-мүнөзү болот. Ушундан улам руху феодализмдин кулдук психологиясынан али толук чыга элек Россия элине толук демократия берүүгө болубу? Болбойт! Демократияны көз көрүнөө анархияга айлантап ийишет. Анткени, падышалык Россия капитализм доорун толук басып өткөн эмес, сексен процент билемиз, демек өз алдынча ой жүгүртүүгө даяр эмес, жалтак, ээрчиге элге демократия берсен, малдай жайылып кетет, анан эр болсон чотултул ал! Ушуну эмне үчүн Каменев, Зиновьев а ту-

гүл тубаса марксизм Бухарин эмгиче түшүнбөйт, түшүнүгүсү келбейт? Улуу Ленин бизге мурас кылып калтырып кеткен социалисттик жаш өлкөнү кайдагы бир казан сыяктуу пайдаланып, өз ойдорун келгенди кылып, ар кимин ар жеринен кулак чыгарып алгандары бар. Коллективдештирүүдөн улам жолдош Сталин Лениндик жолдон тайып бараткан имин. Сөз эмес бекен? Бул саясий доо эмес эле катын ушагы! Көзү тирүү болсо Лениндин өзү да ушуга бармак. Менден эле троцкизмдин биротоло талкалал, соодагерлердин күнү тууган НЭПти кайра жоюп, коллективдештирүүгө өтмөк. Социализмдин алгачкы баскычы курууда мындан башка жол жок, болушу да мүмкүн эмес! Ушуну көрүп-билип туруп, Зиновьев менен Каменев эмне үчүн мынчалык куйтудук кылып атышат? Эмне үчүн куру жалга менен мени Ленинизмге карама-каршы көзп атышат? Себеби эмнеде? Себеби эле социализм, же анын келечегин үчүн күрөшөй, булар бийлик үчүн күрөшүп атышат. Бу күрөш жеминин, чет элге айдалып салынганы менен, анын тамыры калып калган. Алар жок болбой кайра күчөп, бутактап атат, себеби сырттан фашизм, ичтен тап күрөшү аларга көмөк берип атышат. Ушундан улам социализмдин тагдырына кедерги болгон өлкөдө жагымсыз үч караан пайда болду. Биринчиси — Бухариндик «жаңы оппозиция» бара-бара троцкистик-зиновьевдик блокко айланып кетти. Бул блок чет элдик даярсыз-лык-шпондук иштерине шек берип, аларга жакшыруу жол ачууда. Экинчиден — мына ушул топтун өкүлдөрү мамлекеттик төмөнкү кызматтарда эле эмес, жооптуу, жогорку кызматтарга чейин орун ээлеп алышкан. Үчүнчүдөн — борбордогу эле эмес, те алыскы райондордогу партиялык жана советтик көз бир жооптуу кызматкерлер кыраакылыгы жок, ушунчалык ишенчээк жана мажирөө болгондуктан, чет элдик тышчы, бузук, дшер-сант шпондордун чыныгы жүзүн айрып таанып албай, алардын жооптуу кызматка көтөрүлүшүнө кайра көмөкчү болуп атышат. Бул үч караан социализмдин элдешпес душманы. Анан калса социализм канчалык арналаган сайып, анын душмандары ого бетер ичтен көбөйө баштады. Эмне үчүн? Кеп адамдар бейши эшигин социализм беш-он жылда эле ачып берет деп түшүгүшөт. Андай болбойт, болушу мүмкүн да эмес. Социализмдин экинчи эмес, а түгүл биринчи тепкичи, мүмкүн, бир кылымга созулушу ыктымал! Ооба, өшөнтүшү ыктымал!

Ошон үчүн, айрыкча жогорку үч себептен улам учурунда, кесипкей партиянын катарын утуру тазалап туруу ыңгыр... Ооба, ушинтүү ыңгыр!..

3

Кыргызстан. Фрунзе. 1935-жыл. ВКП(б)нин Кыргыз обкомунун биринчи секретары Морис Львович Белоцкий даражасы бийик бу кызматта иштеп атканына эки гана жыл болгон. Жыйырманчы жылдары биринчи Атачандар армиясынын дивизия командирин, кийин Бухара эл республикасында СССР консулу, СССР Осовнахим союзунун Борбордук комитетинин төрагасы болуп иштесен. Көптү көрүп, көптү билген киши. Ушундан улам бы нары токтоо, нары сылаа, анан да ар бир нерсеге кыйла астейдил. Бир ордунда тунжурал, өз кабинетинде азыр эки кишини күтүп отурду. Алардын бирөө Кыргыз АССР БAKнын төрагасы Абдыкадыр Орозбеков, экинчиси Кыргыз АССР Эл комиссарлар Советинин төрагасы Байлы Исакеев эле. Тез эле экөө тең бир учурда ээрчиге сырттан кирип келишти.

— Отургула.

Белоцкий ордунан туруп келип, узун үстөлдүн эки капталына кылгара коюлган орундуктардан орун алган Орозбеков менен Исакеевдин бет маңдайына отурду.

— Кеп мындай... Москвадан жабык кат келип түштү. Катта партиянын катарын чукул аранын ичинде шектүү кишилерден катуу тазалоо милдети айтылган. Катта: «Троцкизмдин бутагы Кыргызстанга дейре тамырын кеңири жайган» деген сөз бар.

Белоцкий сөзүн эмнегедир дал ушерден бүтүрүп, булга эмне дейсинеер дегенчелик кылып экөөнү алмака-салмак тиктеп, учукпай калды. Эмне дешмек? «Тигилер шектүү киши» деп кимиси кимди атай алат? Баары тең бир кылка, бир максат, бир тилек, бир багыт, бир жолдо шатыра-шатман иштеп атышпалады беле?

Белоцкий:

— Абдыкадыр Орозбекович... Мына быйыл бирден иштегениме эки жыл болуп баратат, бирок өзүмдү даала болсо эл ичинде жаңы, бөтөн кишидей сезип жүрөм. Себеби, биринчиден, Азия элинин, анын ичинде кыргыз элинин улуттук кулк-мүнөзүн азырынча жакшы билбей атсаам экинчиден, жергиликтүү элдин тилин билбесен, канчалык атуул болоюн дегенин менен өзүңдөн өзүң өгөй уулдай болуп сезиле берет экенсиң...

84

Баялы Исакеев ийин күйшөй жылмая берди.
— Морис Львович... Элди жакшы билбейм дегенин менен, эл сизди жакшы билет. Тилчиз болбосо да, дилчиз бар. Бүт эл негизгиси. А тилди бара-бара үйрөнүп кетесиз...

— Ошентсе да силер таралган, айрыкча экөөңөр тараптан жардамга өтө муктажмын. Жардамыңар эле ушу болсун — бири-бириңизден сыр жашырбайлы. Муну эмне үчүн айтып атам? Чыны айталы, мага карыганда өз элиңерди өзүңөр жакшы билесинер. Жакшы эле эмес, жаман жагын да мага каратамда жакшы билесинер. Ошон үчүн, элге ак кызмат кылагы десек, дагы айтам, бири-бириңизден сыр жашырбайлы. Анткени, күн өткөн сайын мезгил татаалданып баратат... Мындай болгон соң элдин тагдыры, коммунисттердин тагдыры үчөөбүздүн гана колубузда...

Жымжарттык өкүм сүрдү. Үчөө үч жерде ойго муулоп калды. Саал кийин Белоцкий сөзүн улады:

— Өзүбүз, өз ара сүйлөшүп аламы деп, атайын Лоцмановду! буерге чакырган жокмун. Айтылачы, чын эле арабызда троцкийчилер барбы? А эгер болсо кимдер?

Абдыкадыр Орозбеков орунтугуна чалкалап берип, «сөздүн ток этери ушу экен да» дегенчелик кылып, кашка баш маңдайын алатынча дыйкандыкындай чоң алаканы менен шашылбай сылап өтүп, конур үн салды.

— Чын эле мезгил татаалданып баратат. Мезгилге жараша биздин иш да татаалданып баратат. Өзүңүз билссиз, отуз төртүнчү жылдын биринчи январынан тартып, минден ашык коммунист партиядан алынды. Чын-чынына келгенде алар троцкийчилер эмес, жөн гана партияга татыксыз кишилер болучу. А эл аларды артынан дуулдата бүт эле троцкийчилер атап алыптыр... Туура айтасыз, сыр жашырбайлы... Айрыкча Исакеев экөөбүздүн сизге болгон ички оюбуз бүт сыртыбызла. Чынын айтайын, республикалык чекте троцкизмди жактап, же мактап сүйлөгөн бир да коммунистти ушуга чейин учурата элекмин.

Белоцкий эми Исакеевди тиктеп калды. Жука эриндерин бек кымтып, баяган бери бир капыбында кыймылсыз отурган Баялы Исакеев ийинин күйшөп алды.

— Лоцманов — ошо кездеги республиканын ички иштер эл комиссары.

85

— Мен да так эле ушу Абдыкалыр Орозбековдун пикириндемин.

Белоцкий:

— А Касым Тыныстанов жөнүндө эмне айта ала-сынар?

Исаков:

— Тыныстанов кыргыз жаза адабиятынын бардык чөйрөсүндө — поэзиясында, прозасында, драматургиясында негиз салуучулардын бири. Мындан башка, кыргыз тил илиминин калыптанышына, алсак: грамматика, синтаксис, лексикология боюнча да анын эмгеги зор. Жыйырма жетинчи жылдан отузунчу жылга чейин Кыргыз АССР эл агартуу министри. Бул кызматтан ден соолугуна байланыштуу, өз арызы менен кеткен. Азыр кыргыз маданият курулуш-институтунун директору.

Белоцкий:

— Аалы Токомбаевдин «Кызыл Кыргызстанга» жарыяланган «Касымдын каты тууралуу» деген макаласын кандайча түшүнсөк болот?

Орозбеков:

— Чыгыш элинде «Эки канжар бир кынга сыйбайт» деген лакап бар. Макаланын жазылышынын түпкү себеби эле, менимче мына ушунда... Албетте, Тыныстановдо да кээ бир чыгармачыл мүчүлүштөр болушу мүмкүн...

Белоцкий:

— Бааялы Дыйканбасвич, сиздин оюңуз кандай? Бир нече жылдан бери уланып келатаг. Абдыкалыр Орозбекович туура айтат... Тыныстановдун чыгармаларында кээ бир ийине жеткириле иштелбеген көркөмдүк мүчүлүштөр болушу мүмкүн, бирок аны «пантүркчүлүк», «троцкийчил» деп жазган Токомбаевдин макаласына кошула бербейм. Деги Тыныстанов боюнча Токомбаевдин өз оозунан, ушерде угуп көрсөк болот эле, анткени кийинки чыгармаларын жакында эле жазуучулар Союзунда талкуулашты. Анын үстүнө Токомбаев Кыргыз жазуучулар союзунун төрагасы да...

Белоцкий туруп барып телефонга түштү окшойт, эле Токомбаевдин союздагы телефонуна түштү окшойт, көп узабай эле Токомбаев келип, катардан орун алды.

Белоцкий:

— Аалы Токомбаевич, сөз азыр Тыныстанов жөнүндө жүрүп атат. Кийинки жылдары Тыныстановдун чыгармачылыгы жөнүндө көп талаш-тартыш жүрүүдө. Кө-

бүн эсе сыңалууда... Сиздин пикириңизче, ушу сыңар канчалык деңгээлде туура да, канчалык деңгээлде туура эмес? Тактап эле эмес, чындыкка келип, аны төө басты кылбай, анын ишин калыс чечинибиз керек болуп турат. Базарыбыз билебиз, кээ каталарын Тыныстанов кыргыз областтык парконференцияда моюнуна алган. Качасын моюна алуу коркочтук эмес, эрдик, бул бир. Экинчиси, жолдош Тыныстанов Абдыкалыр Орозбекович айткандай кыргыз маданиятына эмгеги сиңген кишин, чынбы?

Токомбаев:

— Чын.

— Мындай болгон соң, али да кеч эмес, Тыныстановдун тагдырына калыс мамиле жасайлы. Жазуучулар союзунун төрагасы катары, анан да Тыныстановдун калемдеш катары, ага болгон бүгүнкү оюңуз кандай?

Токомбаев:

— Жолдош Сталин башында турган бүгүнкү идеология бизди жаңы баскычтарга, жаңы ойлогорго шыктандырып койду. Бүгүнкү идеология бир өтө кыраакы болууга үйрөтөт. Дос менен душманыбызды эмитен ажырата жүрүүнү талап кылып атат. Бул, албетте, туура. Мына сиз дагы, Морис Львович, биз писателдер дагы ошол ойдо, ошол жолдобуз. Бул бир. Экинчиси, Тыныстанов жөнүндө... Өзүңүз айткандай кыргыз маданиятына анын өтөгөн эмгеги дурус... Ошондон эле кийтирген каталыгы да «дурус». «Правда» деген сөз, кыргызча «чындык» деген сөз. Демек, бу газетанын аты да чындык, заты да чындык. Мына ошо чындыктан тайбаган «Правда» отуз үчүнчү жылы Тыныстанов жөнүндө макала жарыялады. Анда «Касым Тыныстанов Шабадан баатырдын образын жамынган байды көксөйт», «Өлүп бараткан эзүүчү таптын поэмасын жазган» деп ачык айтып чыкты. Кээ бир баш ооз писателдер Тыныстановду чөгөлөткөн Токомбаев деп ушак таратып чыгыптыр. Аны чөгөлөткүдөй Токомбаев деп ушак таратып чыгыптыр. Ошон үчүн анын саясий жанылыштыгын туура көрсөткөн бир эле «Правда» эмес, сынчылар Тойчинов жана Рахматуллиндин позициясын да туура деп эсептейм...

Белоцкий:

— Тыныстановдун эң негизги каталылыгы эмнеде деп ойлойсуз?

Токомбаев:

— Тыныстановго коюлган саясий күнөөнүн негизги

себеби «Академиялык кечелер» деген пьесалар цикли. Мына ошол циклда «Көз көргөндөн» деген Тыныстановдун көп актылуу тарыхый драмасы бар. Бул Шабдан жөнүндө жазылган драма. Өткөндү самап, эңсеп жазылган драма. Биз жолдош Тыныстановго учурунда жолдоштук, калыс сыныбызды көп эле айттык, бирок укпанды. Орусча өзү которуп, жардам болор бекен деп Москвага жөнөтүптүр...

— Кимге?

— Максим Горькийге.

— Жооп келдиби?

— Келбеди менимче... Оң жооп келсе, дароо жарыя кылмак.

— М-да... — Белоцкий томсоро ойго төндү. Анын ирешинен Токомбаев өзүнө болгон анча жылуу эмес мамилени сезип турду, ушундан уламбы, ал да сөзүн ушербден токтотуп койду, унчукпай калды. Ортодо жымжырттык өкүм сүрдү.

Белоцкий:

— Жакшы айда... Айткан пикириңизге ырахмат.

Токомбаев дагы көп сөздөрдү айтмакчы эле, бирок эмне үчүн Белоцкий минтип сөздү кыска бүтүрүп койду? Токомбаев анча ыраазы боло бербей, бирок бунаразылыгын жүзүнөн билгизбей, сылык кош айтып чыгып кетти.

Белоцкий, Орозбековго бурулду:

— Токомбаевдин пикири мүмкүн өзүнчө тууралыр... Мага эмне Тыныстановдун өзү менен сүйлөштүм, Мага ал өтө жакшы таасир калтырды. Акылы, таланты, билими жагынан мындай кишилер азыр бизде сейрек кездешет. Мына ушундай кишини Токомбаев же Рахматуллин сыяктуулар троцкийчил атап аткандарына эмнегедир анча ишене албай, акыйкатына жете албай жүрөт.

Орозбеков менен Исакеев ичинен бир учурда ыраазы боло жибип, сүйлөмөк болуп, бирок унчукпашпайды. Белоцкий Москвадан келген катты колуна алды.

— Жыл аягында мобул катка жооп беришибиз керек. Жооп бериш үчүн «Биз сүттөй акпыз» деп актана албайбыз. Кантсе да кыраакы болушубуз керек. Окумуштуу Евгений Поливановдун Кыргызстанга келиши мага анча жакпай жүрөт. Өзүнөр билесинер ал Мардын «Яфет теориясын» катуу сынга алып, кызматынан айдаланган, эмгектерин жарыялоого тыюу салынган. Ал азыр буюрда эмне иш өтөй атат?

Исакеев:

— Узакбай Абдукаимов менен кыргыз тили боюнча, ал эми Ян-Шан-Сип менен дунган тили боюнча окуучулардын китептерин түзүүгө киришти. Мындан тышкары акын Ясыр Шываза менен «Интернационалды» дунган тилине которуп атыптыр.

Белоцкий:

— Поливанов биздин республикага Тыныстановдун чакыруусу боюнча келиптир. Өткөндө жолдош Тыныстановго Поливанов менен өтө жакындашпоону дагы эскерттим. Поливановдун чатактуу илимий концепциясы те борбордон бери белгилүү. Ошон үчүн Баялы Исакеевчи, Поливановдун тегерегин байкай жүрүңүз. Аны менен этият болуусун Тыныстановго сиз да эскертиниз. Бул бир дейли. Экинчиси... Бузукуларды табуу жана партиядан чыгаруу компаниясы дагы бир-эки жылга созулат керүнөт. Ушул уу-дуудан Тыныстановду кандайча сактап калабыз?

Орозбеков:

— Аны сактап калыш үчүн, аны да партиядан чыгарышыбыз керек. Азыркы компания өтүп кеткен соң, кайра аны партияга алып койсо болот.

Белоцкий Орозбековду жактыра тиктеп калды:

— Абдыкадыр Орозбекович, жакшы ой айттыңыз. Бирок, муну үчөөбүздөн башка бир да жан, а түгүл Тыныстановдун өзү да билбесин!..

Ушу жылы мени аскерге чакырып калды. А мен окууга тапшырышым керек эле да. Кайрадан ой басты. Эмне болот? Кимге барам? Кимге арыз-мунумду айтам? Ойлонуп отуруп Абдыкадыр Орозбековго бармак болдум. Ага кирүү оңой эмес экен, акыры кирдим. Абдыкадыр Орозбеков орто бойлуу, кара тору, маңдайы кашка, көздөрү бакыракай, токтоо киши экен. Арыз-мунумду унчукпай отуруп, ынтаа менен укту, анан оюмду колдоп сүйлөдү.

— Туура... Сүрөтчүлүк бу жакшы өнөр. Окумуштуу менен жумушчу бизге кандай керек болсо, сүрөтчү дал ошондой эле керек. — Телефон туткасын бурар, трупканы кулагына алды. — Ало, аскер комиссариатыбы? Мага жолдош Панфиловчу... Иван Васильевич, саламатсызбы? Сизден бир өтүнүч... Биздин бир таланттуу

сүрөтчүбүз окууга баратты эле, үшүнү армиядан калтырууга болобу? Жакшы... ыбрахмат Иван Васильевич! Жөлөмдүү жаштарды адегенде окутуп алалы, а Мекенди качан болсо да коргой берет.

Орозбеков маселени дароо, шыр чечет дешүү, чын экен. Сыртка сүйүнүп чыктым. «Сүрөтчүлүк жакшы өнөр, бизге керек» деген сөздү кыргыз интеллигентинен биринчи угушум. Эл болгондон кийин, бири түшүнбөсө, экинчиси түшүнөт экен го!

Ошентип, аскерден калып, Москвадагы «1905-жылдын эстелиги» атындагы көркөм өнөр сүрөт окуу жайына-сыноо берип, өттүм. Даярдыгым дурус болгондуктан, экинчи курстан баштадым.

Сүрөт өнөрүнүн тунгуюк сырына барган сайын баампарасатым арылап, бу өнөр боюнча бүткүл аруусун берген устаттардын насил насаатын угул, устаттыгын өздөштүрүп, көркөм ажайып дүйнөнүн кумарына акырындап арылап тартыла бердим. Сүрөтчүгө эки нерсе: байкоо жана фантазия сөзсүз түрдө керектүү экенин түшүнө баштадым. Фантазия бай болуп, бирок турмуштагы көп нерселерге байкоонун начар, же байкоонун жакшы болуп, фантазиянын начар болсо, анда өз алдынча эч нерсени керэ албайсың, жарата албайсың. Фантазия менен жалпылоо гана тыгн же бу нерсени же көрүнүштү ар жатынан кароого, ар тарабынан ширөөгө шарт түзөт окшобойбу. Ошондо гана натурадан көркөм чындыкты көрүп же ылгап, аны жалпылап жана аземдеп, өзүнчө бир көркөм дүйнө жаратууга сүрөтчүдө кудурет пайда боло баштайт окшобойбу. Дегн чыгармачылык, айрыкча көркөм өнөр түйшүгү не деген асыл өнөр!

Күндөрдүн бир күнүндө Алыкулдан кат алдым. «Саламатсыңбы, Гапар! Москванын ным жыттанган авасына көнүп калдыңбы? Сага жана сенин тагдырына сууктанам. Третьяковка, Ленин китепканасы, МХАТ... кыскасы маданий очоктун борборундасын. Мындай бакыт ар кимге эле бериле бербейт!

Биз болсо, өзүн айткандай «чандуу айылда» эсен-аман жашоодобуз. Мен азыр көп жазбай, классиктерди көп окуп, көп которуудамын. Көп окуп, көп билбей туруп, айрыкча дүйнөлүк, анын ичинде Чыгыш жана орус классиктеринен кабар албай туруп, жөн эле төрөбөн менен жер сүзүп иштей бергенин менен эч нерсе чыккыдай эмес. Ошон үчүн эле алымдуу, чоңураак бир нерсе жаратыш үчүн зор даярдык, зор эмгек керектүү дей көрүнөт. Кыскасы, жакынкы эки жылдык пландым

көп окуу, көп которуу. Окуп, же которуп эле тым болбой, чыгармага талдоо жүргүзүү, авторлордун деңгээлине, дыкагына жана устаттыгына окурмандык баа берүү, керек болсо тасирленүү, шыктануу. Мыкты акын-жазуучулардын тасири мага азыр шык эле эмес, канат-бутак, делимте берүүдөй көңүлдү өрөпкүтөт. Анткени, өзүмчө күүөнүгө, өзүмчө учууга азырынча өзүмдүн «ээродрумум» да, «канат-бутагым» да жок сыяктанат.

Өзүм жөнүндө ушул. Өнгөлөр жөнүндө мындай. Жоомарт, Жусуп, Түгөлбай жана Мукай катуу иштеп атышат. Кой айдаган талтын таштай салып, кечээ эле тоодон түшкөн бадалар, бүгүн белдерине Манастын кермени бекем бууп, көчүктөрүнө көк таш байлап роман, драма, поэма жазууга отургандарына нары тандансам, нары сыймыктанам. Түгөлбай-Гөлкөңбай өзүнө окшогон Жусуп драма жазып, бирөөнүкүнүн премьерасы болуп өтү. Менин баамымда экөөнүкү тең мыкты чыгарма.

Кээде Мукай ага жүргөн топко кошула калам, ошол топко көбүрөөк ыктайм, анткени Мукалды сыйлайм, маданиятына, талаштына, адамдык ынманына баа берем. Азыркы акын-жазуучулардын ичинен Касым Тыныстановдон кийинки ички дүйнөсү бай, билимдүүрөөгү эле ушу Мукай. Ушу төртөө азыр алдыңкы чекке чыгып, а калгандары тийип-качып ыр эмес эле «пыр» жазып жүрүшкөнсүйт.

Бул жакшы жагы, жамаат жагы республикабызга азыр коогалуу иштер башталды. Кээ бир акын-жазуучуларга жана партиялык кызматкерлерге шектүү карап, «улугчул» деген доомат менен көпчүлүгү партиядан алынып атат. Касым Тыныстанов партиядан алынды. Бул окуя айрыкча Жусупту өтө капалантты, ойго салды (катты окуурун менен өрттөл сал).

Дагы бир өкүнүч. Менин бул өкүнүчүм ичинде болсон, эч кимге айтпа. Өзүм билесин, Аалыкени баарыбыз сыйлайбыз, баарыбыз ага тутабыз, бирок там-туң баасып, эми гана жетилип келаткан кыргыз адабиятына, анын ичинде кээ бир таланттуу акын-жазуучуларга кайдагы бир саясий күнөө коюп келатышы чынын айтайын баарыбызга эле жакпай атат. Буга чейин эле Жоомарттын поэзиясынан «бай-манаптык романтиканы» көрүп, күнөөлөп, төбөлөп келатканын жакшы билесин. Чыныгында улачулдук көрүнүштөр Жоомартта жок эмес, бар. А бирок революционер дукта жазылаган «Алтын

кызын» анын чыгармачылык кризисин катары сыйлаганы эмнеси? Ушуну менен эле катар Жусуптун чыгармаларынан да улутчулдуктун мотивдерин көрүп аткан инимш. Мукайдын чыгармачылык багыты да дал ушундай долор менен торолууда. Ал эми Касым Тыныстановдун партиядан чыгарылышына түздөн-түз Токомбаев себепчи деп атышат. «Кызыл Кыргызстанга» «Касымдын ыралары» деген макаласында аны «алашчылар», «пантүркүсчүл», а түгүл «троцкийчил» деп атаган ошо да. Иши кылып азыркы ахыбал начар!

Кымбаттуу Гапар, сен Токомбаевдин жакшы көрөсүң, сыйлайсың, а киши да сага жаман ой, жаман мамиледе болбосо керек. Ошон үчүн, акылдуу жансың, мен иш туура түшүн жана ойлонуп көрчү? Жабыркаган жорголдулар эгер талапсыз болсо бир жөн таланттуу, анын да талыкпай иштеп аткан алдыңкы топко ушундай доо, ушундай күнөө коюу туурабыр! Жок, туура эмес!..

Бул, мен билген адабий жаатындагы акыркы кабарлар. Эми мен анча билбеген сенин «айылык» Сүрөтчүлөр союзунан кыскача кабар.

Чүйков Союздун төрагалыгын Евлаков дегенге берип, өзү чыгармачылык ишке өттү. «Кыргыздын тунгуч сүрөтчүсү Гапар Айтнев Москвадан бүтүп келгенге иштей туур. келгенде өзү башкарат» дептир. Келсе сени жөн агадык эмес, төрагалык орун күтөт. Бийлик колунда тийгенде. Аалыкейдей ашына чаап кетпе (тамаша).

Дагы бир өкүнүчтүү кабар. Сенин окутуучун, устатын Владимир Образцов Ысык-Көлгө чыгармачылык командировка менен барып, ошерде минингит менен ооруп, кайтыш болду. Жакшы кишинин өмүрү кыска болот деген чын окшойт...

Кош, анда! Кайгылуу кабарым үчүн кечир. Сага кат жазып атып өзүм да нары капаланып, нары жеңилдей түштүм.

Алыкул.

* * *

Сартка чыктым. Москванын бүрбөө көчөсүндө, бүркөө тартып келаттым. Касым Тыныстановдун партиядан алынышы, айрыкча Владимир Образцовдун өлүмү менен катуу ойго салды. Пушкин окуган Лидеистдер Державинге кандай сыймыктанса, биз пединституттун алгачкы студенттери Тыныстановго ошондой эле сый-

102

мыктанчубуз. Пединститутка көп келчү. Келген сайын кемтигибиз бүтөлө түшкөндөй болуп, анын ар бир сөзү бизди шыктандырчу, курчутчу, кайдагыр алыска үндөчү. Образцовчу? О, кайран киши, сиңди эми көрбөймүн-бүр! Мага өз инисиндей, өз уулундай ак жол тилеп окууга узатпады беле? Сүрөт өнөрүнө көзүмдү анкан окушу киши эмес беле? Биз үчүн ийрим ачып, сүрөт өнөрүнө үйрөткөнү үчүн, учмуч жашаганы менен, институттан маңдай акы алчу эмес. Азыр ойлосом ал дилин демократ, чыныгы сүрөтчү экен. Кимдин ким экенине, кайсыл улуттан экенине карабай, адамга адамдык зор иштээсин, зор жердеман аябаган асыл адам экен. Орусчаы дурускураак үйрөнүп алсам ага кат жазып турам деп ойлочумун. Эсен-аман бүтүп барсам, анын көп жакшылыгын бир кайтарам деп тилечүмүн! Атиң ай, ушунун баары ой, тилек гана бойдон калып калабы? Почтага келип, Чуйковдун атына көңүл айтып телеграмма жибердим. Телеграмма жазып атканымда көзүмө жаш келип турду...

* * *

Өлгөндүн өз шору. Кантени, бир келип гана, анал биротоло жетмей дүйнө экен-ов! А биз тирүүлөр, дагы бирибиз арабыздан келбес жакка кеткенде, дагы ирет кайгырып алып, өлүмдү дагы ирет эстеп алып, анын эр-тесен эле өлбөөчүдөй, бу дүйнөлөн өтпөөчүдөй болуп, жашоонун ар кандай тоскоолуна, ар кандай ызгаарына каршы бет алып, бирде мизибиз мокоп, а бирде курчуп, комуз кылындай биз да бир күнү тырс дей түшмөйүнчө жашоо таттуу, өмүр кызык болуп, турмуш чабатында жан сабап, жүрүп отурап окшобойбузбу.

Мындай бир жыл кийин, мин тогуз жүз отуз алтычы жылы, так эле мен окуп аткан окуу жайына Сабырбек Акылбеков келип кирди. Мен Жалал-Абалдагы пединститутта иштеп жүргөнүмдө Акылбеков ошол техникумда окучу. Сүрөтчү болууга ал да абдан кызыкчы эле, бирок аны да мага окшоп кезинде эч ким колдогон эмес, караңгы эл, ошол караңгы элден жаны эле чыккан «караңгы» интеллигенттер сүрөтчүлүк кесипти те жогоруда айтып кеткенимдей, баалоого рухий кубаты жеткен эмес. Ошон үчүн сүрөт өнөрүн алар бакшы өнөрүнөн алда канча төмөн койгон. Ушундан улам мага жол ачылгандан кийин гана Акылбековго жол ачылган.

103

Ошентип күн өтүп, окуу жүрүп атты. Те Орто Азиядан келген биз Москвага өзүбүздү кыла боюн сезелиз. Орус тили биз үчүн айрыкча уюмдарда кыйын болуп атты. Жалал-Абделгазы техникумда иштеп жүргөнүмдө аялдуу студенттер үчүн орус тилин суудай баянса, берген келгенде, ал билимим суу келчү калды. Орус тилин бүк түшүп үйрөнүү менен, сүрөттү көп тарта баштадым.

Депи 1932-жылдан 1940-жылга чейинки мезгилдин өзүмдүн көркөм сүрөт өнөрүндөү алгачкы кадамдарым катары ээспейм. Менин биринчи чыгармам — адамдын портрети. Ал акварель бою менен тартылган. Менин оюмча чыгармачылыктын башаты, өзгөчө өзүмө жакын, өзүн билген нерселерден башталат экен.

Айтмакчы, кыргыз элинин 1916-жылкы көтөрүлүшүнүн жыйырма жылдыгына байланыштуу 1936-жылкы республикалык көркөм сүрөт өнөр көргөзмөсү ачылган эле. Бу темага арнап Семен Чуйков мурун эле бир нече картиналар жазып даярдап койгон болчу. Ушул көргөзмөгө арнап мен да «Байдагы батырак» деген бир картина тарткам. Бул менин эң биринчи мазмундуу ишим. Бул азыр да көзүмө эмгекчилер жылуу учурайт, мындайча айтканда, бул иш жан дилдм, чыныгы чыгармачылык илеп менен тартылганы келдикидей байкалып турат. Ырас, чыгармада профессионалдык жетишпегендиктер бар, бирок табигый жандуулук, чыныгы дилгир сезимден жаралганы белгилей кетким келет. Кыскача болсо да, ал чыгарманын мазмунуна токтолуп өтөйүн. Эгин талаасы. Ошол талаада кош айдап жүргөн бир батырак келди. Байкуш келди бир жеринен байына жакпай калганбы, автор, бай ат үстүнө эңилди, камчысы менен келди сабап жаткан учуру. Мен ушундай окуяларды бала кезимде көп эле көргөм. Өз атам дагы үйсүз-жайсыз, үйүчөн үрүп чыгарга ити болгон келди экенин анткемдин те башында айтып кеткем.

Көңүлүм толгон дагы бир сүрөт — «Сельсоветтин секретары Имангазы». Бул эмгегимдин көркөм сүрөт өнөрүнө чоң талап коюп изилдегендер да жогорку баа ыйгарып жүрүшөт. Чыгармачылыгымдын башатында мына ушул эмгегим турганы бир эсе кубандырса, экинчиден, жакшы баага татып келатышы, ошол кездин эстелиги катары өзүмө жылуу ой туугузат экен...

Ошентип, Москвада окуп жүрөм. Алыста жүргөнүмдө туулуп өскөн айылым, өсүп-өнгөн жерим, айрыкча,

алты эмес, алтымыш атабыз менен энебиз жашап өткөн, басып өткөн, катталып Ала-Тоо, эсине түшөт, түшүнө кирет. Дүйнөлүк адабият менен маданиятка аралаша баштаганымда, анын өнүп-өсүү эволюциясы, тарыхы менен кабардар болуп, адамзат оюнан, адамзат колунан жаралган зор искусство тараптан түшүнө баштаганымда өз элимдин тарыхы, маданияты, жакшы жана кемчил жагы эсиме түшөт тура. Ушундан уламбы эл-жер эсиме көбүрөөк түшө баштачу болду.

Кыргыз эли таланттуу эл. Таланттуу болбосо, миллион сап «Манасты» аязы арылдаган тоо-гаштын арасында көчүп-конуп жүрүп, ооздон-оозго, муундан-муунга сактай алмак беле?!.. Элим өтө ыр жандуу. Атайдын, Мусанын үнүндөй мукам үндү ушу жашка келип, а түгүл Москвада окуп жүрүп, эч жерден уга элекмин. Айрыкча Атай менен Абдыластын үнүндө адам сезимин арбап алчу. Ой кумарын козгоп, жан дүйнөдү кумарлантып-куштарланып салчу бир зор күч, зор сыр жаткансыйт. Булардын үнүндө, обонунда, аңгаруучулук аземдинде аламананын бүткүл ой-санаасы, куш көңүлү ширейип, өрүлүп калгансыйт. Ал эми Токтогул, Жениш, Барпы, Тогосок Молдо сыяктуу турган эле жеринде төгүп ырдоочу турлаты тубаса ырчыларды бөтөн эл, бөтөн жерден үнүрүттүмүз беле? Кечирип коюнуз, бу мактануу эмес, анан калса биздин эл мактанууну эң чеки, эң пас иш катары көрөт. Айрыкча Жеништин ырлары жөнөкөйлүгү, терең мазмундуулугу, мөндүрдөй төгүлгөн уйкаш ыргагы менен жан муютат,

...Э-эй!

Күнү-түнү ашылып,
өтүп жаткан дүңдүө,
Журттан журтка ташылып,
көчүп жаткан дүңдүө,
Бир күбөс, бирөөү,
өчүп жаткан дүңдүө!
Э, эки беттин алыбарган,
лурун алган дүңдүө,
Атасынан баласын,
мүрүн алган дүңдүө,
Жан-жаныбар күйөнү,
Бүт жараткан дүңдүө,
Канаттуулан башкага
Сүг жараткан дүңдүө,
А-ааты теге адууга,
абат коюган дүңдүө,
Эки куугун кошулса,
бечараны карактап,
набат кылган дүңдүө!

Ал эми биздин комузчу? Дүйнөлүк музыка аспаптарынын ичинен сырткы көрүнүшү боюнча эл жупунусу комуз дээр элем. Бир караганга чыккандай бир күү жыгач. Ичинден тагылган үлбүрөк үч кыл. Болгон даямтыгы ушу. Бирок, комуздун башка аспаптардан артыкчылыгын айта кетүү ашкере мактоого жатпас. Дүйнөлүк музыка аспаптарынын дээрлик баары тең, болгону обон гана коштойт, а комуз обон эле коштобойт, ойкаялыңды терметип, бу көзөлдүйнөңүн бир бети доорол, экинчи бети ойрон экенин, анын ыры менен чыры жөнүндө не укмуш күүлөр көмөкөйүүөн нары өктөөдү, нары так айтылат. Айрыкча азыр, улгайып баратканымда, элдик «жапайы» күүлөрдү укканымда элдин бүткүл салт-санаасы, ыйы менен сыры бир эле төө көтөргүс «Манаста» эмес, так ушу чыкканактай жупуну комуздун көмөкөйүндө да жаткансыйт. Өлкөбүздүн толтосу Москвада эч нерседен өксүбөй, кемип же кемсинбей окуп жүргөнүмдө Токтогул менен Женижоктун мөндүрдөй төгүлгөн санат ырлары гана эмес, кылымдап тоо-таштын арасында, аяздуу жылдардын азаптуу белин эчен ыргат ашып, Өктөбүр төңкөрүшүнө өлбөй-житпей, болгондо да ушундай зор маданияты менен жеткен бир ууч, кичине элиме өзүмчө, эч кимге айтпай, же даярданбап гезитке жазбай, ичимден сыймыктанчумун, ичимден кубанчымын. Жазмасы мүлдө жок туруп, бирок ушундай маданияты менен жаңы дүйнөнүн оро-парасына жеткен элдин арасынан, жазмага ээ болуп, өсүп-өнө баштаган учурда сөзсүз улуу жазуучу, же акын чыгат го деп ойлочумун, ишенчүмүн, Анткени, дагы кайталайм, элим талантуу эл, бой көтөрбөгөн, улутчулдук кылбаган, бирөөгө жөнүнөн тийишпеген, жоош-момун эл. Таланттуу киши эч качан бой көтөрбөйт, чагымдык кылбайт. Элим так ошо таланттуу киши сыяктуу, бирок ашкере-таланттуулар өз элине жагып, а үй-бүлөсүнө анча жага бербегендей, элим өзгөчө чагымчыл, ичи тар, ыркы жок, майда...

5

Алмста жүргөндө ушинтип элиң жөнүндө, элиңди кезээңисп менен эртең жөнүңдө кененирээк, көбүрөөк, а түгүл кусаланып түйшөлөт экенсиң, ойлолот экенсиң. Ушундан улам Москва калаасы мен үчүн өзүнчө эле турмуштун зор мектеби болуп калды. Деги көркөм сүрөт өнөрү деген эмне? Анын табит-таалими элиңе, айрыкча

106

бизди тоюндуруп-топуктурган бешснеси бырыш, алакамы чор улуу дайканга, малчага канчалык денгээлде кумар азык болуп бере алат? Элдин өткөн күнүн, тарыхын, ой-санаасын көркөм адабият сыяктуу кийликтиге өрнөнө, бүтүнкүгө санаа кыла алабы? Ушуга чейин ойлонсун. Айыла жети атаңы эптеп бизди алсаң болду, андан ары эптеп жашай бермей. А Москвада, мен жүргөн чөйрөдө андай эмес. Көп окушат. Элинин өткөн тарыхын изилдешет, келечегине долбоор түзөт, бүтүнкүсүнө камкордук көрөт. Москва мага мына ушунусу менен жакты.

Мен Москвада белгилүү сүрөтчү Николай Крымовдун көзөмөлдүндө болдум. Албетте, Фрунзеде окуп жүргөнүмдө Владимир Образцовду; мага берген сүрөтчүлүк таалими менен таасири ушуга келгенде аябай билгилди. Көрсө, өзүңүчү билгенин өңгөтө да билгизүүгө аябай дилкерген тулпарына мингизбесе да, ошол тулпарга минимин үчүн кайсыл бутум менеп кайсыл үзөңгүнү тебишим керек экенин түшүндүрүп, бу көркөм өнөр дүйнөсүнө көзүңдү кыйла ачып койгон экен. Ар кандай татаал сюжет же образдарды жалпылоо үчүн, этюд же композиция болсун баарын тең натуралаан баштоо керек экенин, турмуштагы болмушту, чылдыкты көркөмдөөдө бул өзүнчө эле сандыктагы сары алтын болуп берерин айтчу эле. Ушундан улам Москвада окуп жүргөнүмдө оюмду полотного берерде майда-барат деталдардан качып, натураны туура тандап, анан негиздүү гана нерселерди жалпылоого ыктап турганымды устатым Н. Крымов байкап калдыбы, бир ирет:

— Ты откуда приехал, друг мой? — деди.

— Из Киргизии.

— Из Киргизии? Где живет Семён Чуйков?

— Да...

— Вот оно что... Кто еще там кроме Семёна?

— Кроме него работал еще Образцов... Владимир Битальевич... Но он недавно умер.

— Вообще, друг мой, ты ищешь свою творческую путь с хорошими людьми. Так и продолжай. Особенно молодому художнику нужно учиться искусству у самой природы. Именно природа должна тебя вдохновить когда пишешь этюд или пейзаж. Это первое! Второе... самое интересное, самое зрелищное в искусстве — это личность художника... Ты меня понял, сын киргизского народа?

— Понял...

107

Крёмов чыгармачылыктын ар кыл оош-кыйышгары жөнүндө мына ушундай мазмунда бизге көп айта турган. Мен жана Акылбековдон кийин бу окуу жайга Кыргыз Эл комиссариатынын жолдомосу менен Дайманг менен Тюрин келип окуй баштады. Белгилүү пейзажисттер Крёмов менен Петровичтин алакалуу таалими, дүйнөлүк классиктердин чыгармачылыгынан кабары бар көз карашы бизге, Кыргызстандан келген төртөөбүзгө зор пайдасын берди. Алардын бу таалими биз үчүн, айрыкча мыйин-сонгу жаралган чыгармаларыбыз үчүн, аны жалпылоодо жана чечүүдө өзүнчө эле бир чебер кыймылдын кыйыгындай үлгү болуп калды. Ушундан улам, айрыкча Москвада окуп жүргөнүмдө дүйнөгө, чыгармачылыкка өз алдынча мамиле жасап, өзүмчө болууга, өз багытымды, өз конушумду, өз подчеркнимди табууга болгон аракетим ойгонду. Айрыкча композициялык пейзаж тартууга кызыгуум ошо Москвада окуп жүргөнүмдө башталды.

Жайкы каникулга Фрунзеге келдим. Алыкул тосуп алды. Мурдагыга караганда ал бир аз толуп, топуга түшкөн. Эмнегедир ойлуу. Көзүнүн те тереңинде кандайдыр бир жашыруун сыр, кайгы жаткансыйт. Адатында аны билгизгисиз жок, күлө кагып, ал-жайымды сурап, өзү жөнүндө эч нерсе айткысы жок. Буюмдарымды Алыкулдуна коюп, ал экөөбүз шаарга чыктык. Москвадан келген маалга биздин калаа шаар эмес эле, кичинекей айыл сыяктуу сезилет, бирок нары көзгө жылуу, нары өз үнүн, өз төрүндөй жанга жакын, дилге шыбаа.

— Жүрү, жаңы курулуп аткан «Ала-Тоо! кинотеатрын көргөзөүңү, — деди Алыкул.

«Казына багынан» чыгып, жаңы эле курула баштаган «Ала-Тоо» кинотеатрына келдик. Мурун, жыйырманчы жылдары шаарда «Метеор», «Марс», «Эдисон» сыяктуу гана саналуу кинотеатрлар боло турган. Азыр жайырмага жакын, анын ичинде «Ала-Тоо» деген эң жайтан кинотеатр курула, иштатыр.

— Мен кеткенде, бу кеп жаңылыктар болуптур, Алык...

— Айтпа... Кыргыз АССРи Кыргыз ССРи болуп кайра түзүлдү. Фрунзе — Балыкчы шоссе жолу ачылды. Юлис Фучик атындагы маданий эс алуу паркын отургуздук. Токтогул Сатылганов атындагы Кыргыз мамлекеттик филармониясын ачтык. Айтмакчы... сенин келерине карата филармонияга эки билет алып койгонмун...

— Агай ырдайбы?

— Агайды айтасын... Мураталы Күрөңкеев Кара-молдо Орозов, Ыбрай Туманов сыяктуу лектер ырдайт.

Концертке келген эл көп. Дашкелден окуп кеткен Ахунбаев, Молдогазиев, Садыковдор бир кезде лектериникимда өзгөчө окуган Жукеш Мамбеталиевдин, анын да Жоомарт менен Мукайды ошерде жолуктурдум.

— Кандай, сүрөтчү — ден мени көрө койтун Жоомарт элек бурулуп, элек кол бере.

Жоомарт ар кандай кырдаалда, не топ ичинде, не жекече маектешүүдө шарт сүйлөп, шарт күлүп, күчкүбаты ичинде үңгү-түйгү болуп, ага тынчтык бербей, өзүнө өзү багпай тургансып, а кээде ашкере толкунданып, же чукул ачууланып, шашмасы кармап кете турган. Азыр да мени көрө коюп, мен баргыча өзү жетип келип, кодумду бек кысып, кыйлага көз бербей турду.

— Э. Мука, — деди анын мени жылмай тиктей калган Мукайга бурулуп, — баарыбызды тең Москвага бирден жиберип, бирар жыл жүргүзүп алсак окшойт. Көрбөйсүзбү, Гапар зыңкыйып, мурункуга караганда кыйла интеллигент боло түшүптүр.

Мукай Элебаев жылмайып гана тым болду. Мукай дээринен куулду эле. Бирөөнү күлдүрөбүң, же куулду-дапайың деп атайын аракет кылчу эмес. Жөн эле көңүлүмү сыяктуу сүйлөп кое турган, сүйлөгөндө да кулжундап, же мылажындабай акырын сүйлөй турган. Мына ушул акырын сүйлөгөн сөзүндө эле кетип тузу менен узу айтылып кала турган. Бирок, отуз төрт, отуз бешинчи жылдары «Узак жолду» жазып жүргөндө эмнегедир өтө суз тартып, ойчул болуп кеткен эле. Ким билет, мүмкүн өткөн өмүрү кайра эсиме түшүп, айрыкча он алтынчы жылдын оро-парасында жүздөгөн, миңдеген жердештеринин сөөктөрү аяздуу талаа, ач белде сөпөн болуп, а өзү өзү, өз төрүндө орус байларына малай жүргөн күндөрү жүрөгүн дагы ирет сыздатып өткөндүр? А мүмкүн жөн гана чыгармачылыктын кыямас магыроссодур? А азыр андай эмес. Тагдырына, бүгүнкү жашап аткан күнүнө, өнүп-өсүп аткан эл-жерине те көңүл толтосунда ыраазы жүрөндөй муноп, анын үстүнө өнү-түсү жышылып, ажардуу, келишимдүү. Зор иш өтөт, мына ошол ишнин жакшы натыйжасына ичин өзүнчө ыраазы жүргөн, дардактабай, бир күнүндө да жүртөн кишинин көрүнүшү, турпаты ушундай ажардуу болуп калат окшобойбу.

Дети, азыр ойлосо, ошо отузунчу жылдары ошо кездеги жаш таланттардын катуу иштеп эле эмес, чатырап катуу өсүп-өнгөн кези болгон экен. Эгер миң тогуз жүз жыйырма сегизинчи жылдары жазма адабиятта Баялиновдун «Ажар» повестти, Карачевдин «Эриксенз күндөр» сыяктуу гана бирин-серия чыгармалары кыргыз адабиятынын жүзүн көрсөтсө, отузунчу жылдардын экинчи жарымында Элебаев «Узак жол», Сыдыкбеков «Кен-Суу», Бөкөнбаев «Алтын кыз», Турсебеков «Ажал ордуна» сыяктуу келечекте кыргыз совет адабиятынын классикасы болуп калчу роман, драмаларды жазса, Осмонов «Жолборс терисин жамынгай баатыр», К. Эшмамбетов «Гамлет», Баялинов «Егениш Онегин», Догдуров «Эне», Карачев «Болот кантип курчуду» сыяктуу классикаларды кыргыз тилине оодарып салышкан экен. Бул эрдик эмей эмне? Балким, мына ошол толуп-ташып, чатырап, күдүп турган чыгармачыл топ Мухайдын күчүнө күч кошуп, зарыккан үмүтүнө шам жагып, ушундан улам ал мага филоромоняда учураганда өзүнөн өзү кыялмас тартып, магдырап тургандай көрүнгөндүр...

Алгыча концерт башталып, Жоомарт менен Мухай бизден бөлүнүп, алдынкы орунга өтүп кетишти. Алыкул экөөбүз орто жеринен орун алдык.

Алыкул:

— Жоомарттардай эн алдыга отурбай, өргото эле отуралы.

— Эмне үчүн?

— Элдик ортосунда жүргөнгө не жетсин. Алдыга чыксам көрө албай, артта калсаң боор ооруйт. Элдин ортосунда билгилей жүрүп, бирок катуу иштей бериш керек. Тигише, Атай...

Атайдын ырчылык даңкын сыртынан угуп жүрчүмүн. Кара каш, кара көз, кара мурут, чап жаак, сулууча киши экен. Белиндеги күмүш кемерин, чыканакына чейин чалчак түрүлгөн колу менен түзөй оңдоп, орунтука ээлеп отуруп, комуздун коштоосунда үн салды. Атайдын аткаруусундагы «Күйдүм чокту» ким укпаган? А-бу дегенче, отургандарды дароо өзүнө оп тартып, өзөктөн өрттөнүп төгүлгөн чок жүрөк ыр менен обон алардын ой кумарын обого көтөрүп, делебе козгоп, бу дүйнөнүн, бу өмүрдүн не бир биз билбеген, биз сезбеген назык табитин сезимге шыкап, ой кумарын ойготуп, делебени козгоп, жан жыргатып, көңүл куунатып салды.

Көшөгөсү ыр-күү менен ачылган кыргыз журтчулду-

110

түпү өнөрждорунун филармония аталган бул бешик-уясында отуруп, жанарак эле Алыкул айткан Атайдын өмүрүн эске алдым.

Мендей эле Атайды жаш кезинен тагдыр анча эркелткен эмес экен. Ата-энеден жаш калып, Султаналы деген аталыш тууганын колунда чоност. Жаш кезинен эле ал жашпоого сергек келип, айрыкча ыр, күүнү жага калып угуу, бара-бара өзүмчө ыр, күү чыгара баштайт. Анчы ырчы, обончу катары калыптанышына алгачкы ирет Талас жергисине таанымал комузчу, жаманчы, ырчы Көк-Кашаттык Субанбай уулу Абдрахман зор таасир калтырат. Атай бой салып, ыр ырдап, ой айтууга жарап калган кезинде Кетмен-Төбөдөн Таласка Токтогул келип калат. Муру уккан Атай өзүн көрүп, ырын угуш үчүн Токтогул токтогон айылга, айтылуу Калба жайлоосуна дароо жетет. Атай элге таанылып калган кези экен, келери менен:

— Токо, биздин кичинекей ырчы Атайбыз ушу. устатымдан ыр, сөз утайын деп алыстан келиптир — дел-шип, тааныштырып калышат. Токтогул «Тогуз кайрыгын» кол ойното черттип, көкүрөк ырларын мөндүрдөй тегүү, анан аягында топ ичинде турган жаш Атайга өрүктөн жасалган конгуродой комузун берип:

— Качалыбай, Атай... Чакмактай көзүңдөн өнөрдүн жалынын көрүп турам, ат арагың, жол тарыгың, ата-бей, эсен жүрсөң, эмки кезигиште өнөрүңдү баса отуруп утайың, — деп кош айтып жөнөн кеткен экен.

Айрыкча ушундан кийин жаш Атайдын атагы өз айылынан ашып, алгы Чаткал, Буягы Таласка дейре тарап кетет. «Күйдүм чок», «Ой, жене!», «Керме каш» деген ырлары уккандын көкүрөк угутуу козгоп, келип-кыздардын көзүнө көбүрөөк түшүп, ал жүргөн, ал ырдаган жер оюн-шооктун гүлзари боло баштайт.

Миң тогуз жүз отуз төртүнчү жылы Атайдын өмүрүндө зор жанылык, бурутуш болот. Ошо жылы Талас өрөөнүнө, айтылуу эл шайырлары — Актан Тыныбеков, Карамолдо Орозов, Ыбрай Туманов баш болгон артисттер келип, эл арасында ыр мөндүрүн тегүү жүрүп, аты чыгып, кыл мурут жигит болуп калган Атайды Калба жайлоосуна алдырып, өнөрүн угуп көрүшөт. Атайдын сүйүү менен күйүүдөн төгүлгөн ырларын үч кылдын коштоосу менен анын түтөгөн көмөкөйүнөн уккан алар, чак түштө алтын алдыларынан табылгандай сүйүнүп, Атайды өз тобуна дароо кошуп алышып, тү-

111

Азыркы Фрунзе менен Совет көчөсүнүн кесилишине келгенде Алыкул сөөмөй кезеди.

— Сен суратан Касым Тыныстанов тигил үйдө жашай.

Биз Тыныстановдун үйүнүн жанынан өтүп баратып, анын көңүсүнүн коросунан жыгач жонуп аткан Адамкай Байбатырровду көрдүк, учурашмакка жанына келдик. Алыкул биринчи кол берди.

— Саламатсызбы, Адамкалай аба! Эмне мынча, бүгүн шапаныыз бош?

— Силер эмне, эч нерсе уккан жоксуңарбы?

— Жок.

— Касымды бүгүн камакка алышты.

Не дээрбиэди билбей эндирип калдык. Касым Тыныстановто караганда Жусуптун тагдыры жөн эле бертерияга кайра алынып, кызыл профессор деген наам берилбеди беле? Кайра эмне болду?

6

МЭЗГІЛ ҮНУ: Отузунчу жылдардын экинчи жарымы башталды, бирок эбак СССРден айдалып салынган Троцкий менен өлкөнүн башында турган Сталиндин ортосундагы саясий эреөл даде биротоло бүгүп калган жок. Чет элде жүргөн Троцкий, ар жерине чыга берип сазайынды алган чыйкан бар го, дал ошол сыяктуу Сталиндин жеке өзүнө жапа жүргүзгөн саясий ишине каршы ар кандай сын макалалары менен ар кандай прессада кайра-кайра чыга берди, мазесин ала берди. Айрыкча «Перманенттик Революция» же «Орус революциясынын тарыхы» деген китебинде Сталиндин куйкасын аябай куруштурган ойлор өгө арбын. Анча мынчага ызаланып, анча-мынчага күйүп-жанып көрбөгөн Сталин Троцкийдин, айрыкча «Петербургда Ленин же мен болбосом Өктөбүр революциясы жекмек эмес...», же «Совет элин Сталин жарга такады. Сталинди жок кылмайынча бу жардан чыгуу кыйын. Лениндин ага берген баасын! аткара турган учур акыры келди: аны алмаштыруу керек!» деген сөздөрүн окуганда көзү

¹ В. И. Ленин Горькиде ооруп жатып жазган «Съезде кат» деген катында Сталиндин көз бир кечип жатканын сындап, анын Гексектик индлетте мындан ары калтырууну же калтырбоо маселесин БК(Ф)нын бүгүр мүчөлөрүнүн олокону керүүнү өтүгөн. Эриундан кийин Сталин отставкага чыгуу маселесин койгон, бирок бүгүр мүчөлөрү аны калтырып коюшкан.

8-22

113

мөн жаткан түшүктү көздөй жүрүп кетишет. Мына эми Атай азыр филармонияда лек таланттардын арасында «атка женилд, тайга чак» болуп, башында бир, аягында бир чыгып атканы менен, бирок ээл ага кумар артып анын аты аталып, карааны сахнадан көрүнгөндө дүңгүрөтө кол чаап, анын конгуроо үнүнө, муккам обонунга оң тартылып турушту.

Биз филармониядан көңүлдүү чыктык. Элге алынып, атак-даңкы менен элге угулуп калган акындар эл ырларын аткаганда ой-сезимине канат-куйрук бүткөнүсүп, өзүнчө эле бир ыр дүйнөсүнөн күч-кубат алып, эртеңкиге шаттуу, бүгүнкүгө демдүү карап калат окшобойсуңбу.

— Бүгүнкү чон концертке эмне үчүн Түгөлбай менен Жусуке келген жок?

Алыкул бир саамга үнчүкпай басты. Ал ойлуу, эмнегедир өтө ойлуу, жөн эле чыгармачылыкка байланыштуу кыялмас ой эмес, кайгынын ою тургансыйт. Себебин сурай албайм, анткени, Алыкул Жоомарттай же Мишлей дароо чечилип бербейт. Мукай менен Жусупка околуп кубанычы да, кайгысы да ичинде...

— Түкөн азыр катуу иштеп атат,— деди бир көчө өткөнтөн кийин,— анын үстүнө оорулуу болуп калды. А оорулуу киши, өзүн билесин, шаан-шөкөттү анча жаалабайт. А Жусукепи болсо «достору» чыгармаларынан ар кандай айып таап, чөтөлөтүп, үнүнө камап салышты. Ичкиликке жакындап, бугун да, кайгы-капасын да ошондой чыгарып атат иминш...

Жусукепин (баарыбыз тең Жусуке дечүүбүз) бу тагдырын укканда, чынын айтайын аяп кеттим, ичим ачышты. Аны жакындан билчүмүн, талантына, жүрүштурушунга иймен баа берчүмүн. Ал да Мукай менен Алыкулдай бир мүнөз, өзүнө же өзгөчө эле эмес, айрыкча чыгармачылыкка талапты катуу коюп, ага жангөнгөн сөзүнөн, а түгүл өңүнөн көрүнүп тура турган. Ушундай адамдын кимге жамандыгы өттү эле? Эли-жерин үчүн тынбай чуурап бере турган, мөрөйгө жетип, эчен ирет байге алып бере турган күлкү акындын туу бутуна кайсыл карасанатай таш ыргытты экен? Кайсыл карасанатай ор казды экен? Талантуу адамдар срусча айтканда «легко ранимый» болорун көлөкөсү эле эмес, ички кара, ичи эле эмес, өңү, жүрөгү, ою кара ошо каразгөй кишилер ойлор бекен? Жусуптун чок жүрөгүндө эли-жеринен башка эмнеси бар эле?

112

алардын максаты Сталинди кулатып, социализмди өз-
дөрүнүн кызыкчылыгына ылайыктап кургуулары келип
атканын ошо ишенимдүү макулдуктар билишбей? Билбейт!
Тексерипчиңе алардын тегирмек парасына суу болуп
күңүздөл, кирип берип агаат...

— Папа, эмне, уктап атасыңбы?
Кремлдеги үйүңдөгү креслодо баян бери күндөлүк
басма сөз менен таанышып, анан бели уйой түшкөнгө
креслого чалкалай берип, көзүн жумуп, жогорку ойго
төнүп, бир азга сеп алмакка мемрей түшкөн Сталин
көзүн ачты.

— А-а, Сетенка-хозяйка, бу сенсинби?

— Күндөлүкүмдү сурабадың беле, мына...

— Кана берчи, көрөнү. Тарыхтан беш, адабияттан
беш, алгебрадан төрт. А эмнеге алгебрадан төрт?

— Алгебраны жаман көрөм...

— Сталин кызын бир төркөп таңыркай тиктеп калды.
Анаң аны чоңутуп албайын дегенсин, асте сурады.

— Себеби?

— Себебин айттым го, жаман көрөм.

— Он бир жаштагы кичинекей Свстанын бул жообу
Сталинге анча жага бербей калды. Аны тизесине отур-
гузуп, желке чачынан асте сылай эркелете сурады.

— А эмне үчүн тарыхчы болгучу келбейт, Сетенка-
хозяйка?

— Мага адабият жагат.

— Эмнеси жагат? Адабиятчылар бүт чала сабат ке-
лишет. Сен да ошолордой чала сабат болгучу келеби?

— Тарыхты жақшы окуп, атаңдай саясатчы бол.

— Болгучу келбейт...

— Эмне үчүн?

— Сендеп бүт баары коркушат. Мамам да коркчу.
Менден кишилер коркуусун каалабайм!

— Сталин мурутуна жылмайды эле жүзү нурданып,
көзүнөй жылуу шамы чыга келди. Бир гана ушул се-
кек кызына ал ушинтип бүт дити менен ээлип жыл-
мая турган. Курак өткөн сайын бу кыз бала жаныңдын
эле жарымы экен го. Аялдарга эле эмес, балдарга да
Сталин кыйла суз, кара муртөз эле, бирок он бир жа-
шар секелек кызы Светага гана дароо жүзү жибип,
көздөрүнөн жылуу-жумшак ички шамы жарк эле чыга
келчү. Уулдарына ал мындай эмес эле. Аларды эрке-
летмек түгүл, төбөсүнөн сылап көргөн жан эмес. Анаң
калса грузин аялынан төрөлгөн Яков, ансыз эле жашы-
нан атасына анча ыктауу эмес. Бир сырдуу келип, өзү-

••

дөрү жылт эте тересинде кектүү ойноп, ичинен аны
жердин жети түбүнө болсо да таап, желкесине таян-
ча такап чөгөлөткүсү келчү, бирок айла канча, ал алыс,
анан калса аны коргон, калкалаган чет элдеги орус
эмигранттары көп. Аны чет өлкөгө кетирбей ушул жерде
эле биротоло күмбам кылса болмок экен. Айгмакчы
бир кезде, жыйырманчы жылдардын орто ченинде бол-
со керек эле, Сталиндин Зубаловдогу дачасында Ка-
менев жана Дзержинский үчөө грузин виносунаңа че-
жаза ичип отуруп, Троцкийдин көзүн тазалоо оюн Дзерж-
инскийге Сталин бүдөмүктөтө, четин чыгарып айткан
эле, бирок Дзержинский Каменевден ыйба кылабы,
же Сталиндин бул оюна кошулгусу келбедиби, айтор,
сөз учугун улабай, сөз төркүнүнө түшүнбөй калгандай
гана түр көрсөтүп тым болгон. Ошондо бир чеккилик,
болгондо да чок чеккилик кетиргенин Сталин эгинче
өзүн өзү эч кечире албай келет. Каменевдин көзүнчө
ушундай ишти айтууну керепи бар беле? Албетте, ал
кезде Каменев экөө өтө жакын, өтө пикирлеш эле,
анын үстүнө генсектике Сталинди Каменев көрсөткөн,
ошон үчүн ага ишенчү, андан жашыруу сыры жоктой
ачык жүрүчү, бирок бир нерсени учурунда билбестир.
Каменев менен Троцкийдин каны бир экенин, ошон үчүн
эртеби-кеңин экөөнүн куяр жери бир экенин ошондо,
капырай, ойлобоптур. Сталиндин Дзержинскийге айт-
кан оюн кийин Троцкийге жеткирип барган да дал ушу
Каменев болду. Сталиндеп бира-бара четтеп, Троцкий-
дин тарабына ачык өтүп кеткен да дал ушу Каменев
болду. Троцкий экөө орус революциясынын келечегине
жан үрөй, күйүп-бышып агаат дейсиңби? Жок! Жөн га-
на чагымдык кылышты, азыр да чагымдык кылып аты-
шат, кийин да чагымдык кыла бербек. Ошон үчүн бу-
ларды тукумурут кылмайынча, эч качан, эч убакта
орус революциясы өз максатына жетпейт. Дегн Троц-
кийдин Россияда төрөлүп, орус революциясына арала-
шып калышы учурунда Ленинди, андан кийин аны ан-
дан ары миндеген советтик адамдардын башын оору-
туу, мээсин чага берет окшойт. Троцкийдин сасык са-
зына өлкөдө Каменев, Зиновьев жана Бухарин сыяк-
туулар эле эмес, башка улуттардагы ишеничтүү актivist-
тер багын атышына кантип түшүнсө болот? Кантип
аларды Троцкий баштаган чөөлөрдүн уюгунан ажыра-
тып, алаксытып, коргон калууга болот? Троцкийндер-
дин ой-максаты, Лениндин идеясын, анын ой-максатын
өркүндөтүп совет элине жыргал турмуш куруу эмес,

но окшоп, көрүнгөнгө кучак жайыл, көп дос-жоро күтпөдү. Саал түнтүрөөк болгону менен, бирок, нары келишимдүү, нары эс-акылдуу эр жетти. Сталиндин да-назалуу фамилиясын алгап жок, көп гана Яков Жугашвили болуп кала берди. Кай жерде болбосун, кай жерде окуп же иштесени, мен Сталиндин уулумун деген дымак көрсөтпөй жөнөкөй гана катардагы пенделик күнүн кеңирип, жашап жүргөнү Сталинге айрыкча жагата турган. Ал эми экинчи аялы Надежда Сергеевна Аллилуевадан төрөлгөн экинчи уулу Вася ачык-айрым, нары дарданыраак өстү. «Василий Сталин» деген аттан жөнү ага дегеле жараша бербей угулчу, анткени атасы Носиф Сталин менен, баласы Василий Сталиндин мүчөз айырмачылыгы асман менен жердей эле. Васяга атанып тарбиячы жалдап, анан да атасы Надежда Сергеевна күнүнө көз салчу. Сталин ага анча көңүл бөлчү эмес, ага убактысы да жок эле. Ал эми мынабу кичинекей кызы, анча-мынчага күлмөк түгүл, жылмайбаган суз атасын аябай баласаак кылып алды. Кызы жашына келгенде көңүл сыздаткан жалгыздыгын, оор түйшүгүн дароо унутуп кое турган. Азыр го он бир жашка келип, окуп, эс токтотуп калды, төрт жашында чуудурап, ал-бай жан эриткен жагымдуу кыз эле. Атасынын моюну-нан кучактап, анан да «ий, менин кичинекейим! Менин кичинекейим ий!» деп төбөсүнөн сылап, мурутун сөөмөү менен сайгылап ойногондо, Сталин чып эле анын алдында өзүн кичинекей макулдук сезип, аны жыттаган сайын кумарга батып, чери жазыла түшчү. Анча-мынча кичини анын мурутунан даамак түгүл, көзүнө батына түз сөөмөйү менен сайгылап, атасын кирпиге салыштырып тиктей албаган атасын кичинекей Света нары төбөсүнөн сылап «кичинекейим ий» деп ойносо, нары мурутун ойночу. Энеси Надежда Сергеевна Аллилуеванын колунда Света болгону алты жарым жашка дейре гана тәрбияланды. Миң тогуз жүз отуз экинчи жылы, сегизинчи ноябрда энеси Надежда күтүлбөгөндөй өзүн өзү атып салды. Айрыкча кызы үчүн, аны өгөйгө төбөсүнөн сылаплас үчүн Сталин үйлөнбөдү. Ошон үчүнбү, аялы өлтүргөндөн кийин кичинекей Светаны «Сетенка-хозяйка» деп эркелетчү. Бул «Сталин үчүн бир гана сенси, Сталиндин үйүндө сен гана кожоюусун» деген мааниде эле? Айтмакчы, аялы эмне үчүн өзү атып салды?

Надежда Сергеевна Аллилуева белгилүү революционер, Ленин жана Сталиндин жакын пикирлеш аямы, Сергей Яковлевдин Аллилуевдин кызы эле. Сергей Ал-

лилуевдин Петербургдагы үйүндө большевиктер дайыма жашыруун жолугушчу, жашыруун маселелерди чеччичүү. Он жетинчи жылдын июнь күндөрүндө Ленин анын үйүндө жашыруун жашап турду. Кыскасы, Сергей Яковлевдин большевиктердин ишеничти мурунган эле кан-жаны менен актаган кыши эле. Сергей Аллилуев Ленинден кийин эле, айрыкча, Сталинге жакын болчу. Сталин үйүндө келгенде айтылбаган сыйлар айтылчу, чечилбеген иштер чечилчү. Сергей Аллилуев Сталинден кыйла жаш үлүү болуучу, көп жылдар бою Тифлистен де иштеген, революциялык иштерге катышкан, көздөрү өрттүү тинкиген оор-басырык Носиф Жугашвили менен ошо Тифлисиде жүргөндө эле таанышкан, революциялык кружокторду бирге жүргүзүшкөн. Кийин экөө эки тарапка сүргүнгө кетишти, көпкө жолугушпай калышты. Сталин он жетинчи жылдын мартында сүргүндөн качып чыгып, Сергей Аллилуевдү кичинекей калып калган Петербургда жашачу. Ошондо биринчи жолу анын бой жеткен татына кызы Надежданы көргөн. Акырын сүйлөп, акырын шырп алдырбай басып, адамды айыбы тиктеген Надежда Сталинге дароо катуу таасир калтырган. А Сталин Надежда үчүн «отко куйбес, сууга чөкпөкс» революционер эле. Анын үстүбө, бир кезде, мындан он беш жыл илгерин эки жашар кичинекей сексулук кыз Баку шаарынын четинде ойноп жүрүп, кокусунан дензеге түшүп кеткен жеринен аны Сталин өлүмдөн сактап калган болучу. Ал ушул Нада эле. Айтмакчы, гимназияны бүтүп аткан солкулдаган жаш Надежда менен баш кошууга, менменсизген эчен эркек көп ирет кол созгон, бирок бирөө да анын жүрөгүн козгой алган эмес. А Сталин Надежданы дароо ойго салып койду. Сталиндин сүйлөгөн сөзүндө, баскан-турганында эч бир жасалмалуулук, же кыйдылыктын жоктугу, аз сүйлөсө да саз, бирок ойто мол сүйлөшү, анан да эл кыраан түшүп калуп атса анын жылмайып гана тим болушу, ошондо анысы эле өрттүү көздөрү ого бетер шамы жана жылт этип, куш канатындай каштары мына-мына учудай серпиле түшүшү Надааны ого бетер кумардуу ойго салчу. Айтмакчы, ошо кездеги бой жеткен, буран бел Надааны идеалы — Надежда Константиновна Крупская эле. Волода Ульяновду Крупская кандай гана сүйчү, кандай гана адектен, кандай гана кадырлагуу. А Ульянов аны андан бетер. Эгер Нада Аллилуева акын болсо, бул эки жубайдын революциялык ишин кое туруп, булардын бири-бирине болгон жүрөк табын, арзуу

отун, жанда жок жубайлык мамилесин өзүнчө эле бар дастан кылып жазар эле. Ушундан уламбы Надя да, ушу Надежда Константиновнадай эл ишинде жүргөн чон революционерге бактысын кошуп, айтылуу декабристердин аялдарындай революционер күлөөсү үчүн бүткүл өмүрүн курман кылууну эңсечү. Мына-ошол тилеги келди, Сталинге тагдырын кошту. А Сталин өмүрүндө бир гана жолу ашык болду, биринчи да, акыркысы да ушу Надежда болду. Ашык оту адамга ченемсиз күч, талыбас канат берерин ошондо сездн. Ошо кезде Сталин өзүн чыны менен эле өтө бактылуу сезчү. Үйүндө татынакай аялы, колунда чексиз бийлик. Бирок, бара-бара Надежда Аллилуева экөөнүн ортосундагы ысык мамиле бидишпей сууй берди. Мүнөзү боюнча да, ойлогон ою, турмушка болгон көз карашы экөөнү гатаркыр эки башка болуп чыкты. Сталин көзлөгөнүн бербей, бир жаман көрсө экинчи жазылбаган өжөр көк, тынбаган, эмгекчил болсо, Надя боорукер эле, кеңиримдүү эле, элпек эле. Бир ирет Сталиндин мурунку грузин аялынан төрөлгөн уулу Яков Жугашвили жолдошу менен конокко келди. Кетери менен Надя «Ой, Яков кандай келишимдүү жигит. Ага так эле сага ашык болгондой ашык болуп калдым» дебеспи. Аялдын аңсезинми ар кандай, анан да тез кумарланып-куштарланат эмеспи. Ичинде эч бир жамандык ою жок. Надежда бу ички оюн жөн эле айта салган, бирок бу сөзү Сталинге жакпай калды, өтө жакпай калды. Өзүнөн жыйырма эки жаш кичүү аялы, анын уулуна көзү түшүп, атса, башкага көзү түшпөй коет дейсиппи? Ушинтип да сүйлөбү? Анан калса Надя жийинки-күндөрү саясий иштерге, саясий талкууларга керек болсо-болбосо деле ой айтып, кылчыла калчу болду. Сталиндин Кремлдеги үйүндө, же Куницевадеги дачасында Троцкий, Каменев, Зиновьев, Бухаринден баштап, Петровский, Енукидзе, Атамалы Оглы, Мдиванниге чейинки чон саясатчылар боло турган. Булар саясаттын жаатын чаккан, өлкөнүн тагдырын чечкен жетекчилик топтогу адамдардын туздары эле. Мына ушулардын көзүнчө, ушулардын арасында Надежда Аллилуева керек болсо-болбосо деле, туура болсо-болбосо деле саясий талкууга аралашып, Сталиндин ачуусун келтирчү. Сталин көп ирет алардын көзүнчө сылык-сыпаа аны кагып да көрдү, бирок Надага бу сабак болбоду, кээде Сталиндин оюна каршы чыкчу болду. Мына ушундай окуя мнң тогуз жүз отуз экинчи жылдын сегизинчи ноябрында, майрамдын эрте-

си дагы кайталанды. Сталин банкете бир топ жакшы саналаштары менен отурган. Надежда саясий талкууга дагы аралашты эле, Сталин катуу кагып койгонго, ыза-сына чыдабаган, пары бир аз кызуу Надежда Аллилуева үйүнө келип, өзүн өзү атып салган. Коноктор дүрбөп, ызы-чуу чыгат, а Сталин болсо акырын эшикти ачып көрүп, анан «кслесоо турбайбы» деп гана солк этпей ары басып кеткен. Сталин аялын жерге берүүдө «Ноподеньев» көрүстөнүнө барган жок. Аялынын бул ишин кеңиримсиз деп эсептеди. Ага эмне жетишпейт эле. Жөн эле аялдык ишин кылып, балдарды тарбиялап, тиш өтпөсө нерсеге гишин кайрабай жашай берсе болот эле го. Бирок, Сталин аялын эч унута албай койду. Аны коюуда көрүстөнгө барбаганы менен кийинки жылдары чоң чампа гүлдөстө алып алып, эч кимге көрүнбөй аялынын бейтигини жанына узакка-узакка канжасын түтөтүп жалгыз отуруп кайтар эле, Ушундан кийин үйлөнгөн да жок.

Дегн, Сталин аялзаламдын саясатка аралашканын башынан эле жактыруу эмес. Ленин менен болгон акыркы чатагы да мына ушу аялдардан улам болгон. Ленин а кезде Горкиде ооруп жаткан. Анын ден соолугу чукул начарлап кеткенинен улам, иштөөгө жана БКнын мүчөлөрү менен жолугушууга арачтар катуу тыюу салган эле, бирок Ленин иштээ жата албайт жана жаталмак эмес. Борбордук Комитеттин буйрө мүчөлөрү менен катаркылуу байланышып, кат аркылуу аларга көргөзмө берип турган. Бир күнү, болгондо да Ленин өтө катуу ооруп жатып, Надежда Константиновнага диктовать этип, Троцкийге кат жаздырат. Ленин дарыланып аткан Горкиде атайын коюлган дежурный секретарь Надежда Аллилуевадан Сталин мууу угуп, Крупскаяны телефонго чакырып алып, «Эмне үчүн врачтардын уруксатсыз ооруп жаткан Ильичтин башын ого бетер оорутуп, түйшүккө саласыз? Мындай жоопкерчиликсиз ишинизди Партиянын Борбордук текшерүү комиссиясына салам!» деп, алуусу менен аны аябай кекете кейип калат.

«Отуз жылдан бери партиянын тармагында жүрүп, отуз жылдан бери Лениндин бир да шакирт-шериктештеринен мындай катуу жеме угуп көргөн эмесмин» деп Крупская кана болот. Бул чатак мнң тогуз жүз жыйырма экинчи жылдын жыйырма биринчи декабрында болсо, Ленинге жыйырма үчүнчү жылдын бешинчи мартында да угулат. Ушундан кийин Ленин Сталинге мындай маанидеги кат диктоватат, этет.

«Сиз менин аялымды телефон аркылуу жемелөөгө жол берипсиз. Бу мамиленизди кечирем деп ал сизге айтканы менен, бирок бу факты ал аркылуу Зиновьев менен Каменевге үгүлүп калган. Аялыма жасаган бу ачуу мамилениз мага да ачуу тийди. Ошон үчүн обло-лун көрүп, айтылган сөзүңүздү кайра өзүңүзгө алып, андан кечирим сурайсызбы, же биз менен мамилени ушу бойдон биротоло үзүп, башка жолго түшүүнү ылайык көрөсүзбү?»

Лениндин бу каты Сталинди кана кылган Крупскаяга катуу тийгени, Ильичтин ден соолугу үчүн эле го! Ленинге Сталин мындай деп жооп жазган.

«ЖОЛДОШ ЛЕНИН!»

Азындан беш жума илгери Сиздин аялыңыз жана менин партиялаш эски жолдошум Надежда Константиновнага «Врачтар Ильичке саясий информация берүүгө тыюу салышкан, ошон үчүн анын айыгышына бу таллап өтө керек, бирок Сиз Надежда Константиновна, бу таллапты бузуп атасыз. Ильичтин өмүрү менен ойноого болбойт!» деп телефон аркылуу кызуулана айтканым ырс.

Бу сөзүрдө мен тарабынан катуу кеткен же Сиздерге кереметтешкен эч нерсе жок деп эсептейм, болгон учурда да Сизди тезирээк айыгып кетсе экен деген гана тилек эле. Анын үстүнө Сизди дарылап аткан врачтар койтсн таланты туура көргөм жана аларды колдогом.

Надежда Константиновна экөөбүз бу маселе болгон ча жакында сүйлөштүк, бирн-биринизге эч качан жаман ой болгон эмесн жана болбосу жөнүндө жакшы түшүнүштүк.

Айтканым, «айтылган сөзүңүздү кайра алып, андан кечирим сурайсызбы, же биз менен мамилени ушу бойдон биротоло үзүп, башка жолго түшүүнү ылайык көрөсүзбү?» десниз. Ошончо эле катуу тийсе, кечирим сууроого жана сөзүмдү кайра алууга макулмун, бирок бир нерсеге талмын, дегн менин күнөөм эмнеде жана мениден алар эмнени каалашат?

И. Сталин.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kırgızlar en eski Türk boylarından biridir. Köklü bir kültür ve medeniyete sahip olan Kırgızlar günümüze kadar birçok bağımsızlık mücadelesi vermiştir. Binlerce insanın ölmesine sebep olan Endican ve Kırgız isyanları başlıcadır. Kırgızlar 1917 Ekim İhtilali ile birlikte Çarlık yönetiminin himayesi altına girmiştir.

Ekim İhtilali Kırgızların sosyal yapısını etkilediği kadar edebî hayatını da yakından etkilemiştir. Yazar ve şairler eserlerini sansürlü bir şekilde yayınlamış ya da düşüncelerinden ötürü acımasızca katledilmiştir. Ancak tüm bu olanlara rağmen Kırgız aydınları geçmişe ışık tutacak birçok eser meydana getirmiştir.

Kırgız edebiyatı geçirmiş olduğu bu zorlu süreçlerden dolayı Türk dünyasındaki yerini ancak oluşturabilmiştir. Türkiyede'de Kırgızlar ile ilgili yapılan çalışmalar önceye göre bir hayli artmıştır.

Türkiye'de Kırgız edebiyatına ait bazı şair ve yazarların hakkında hâlâ çalışmalar yapılmamıştır. Bizde yapmış olduğumuz bu çalışmayla hem Kırgız edebiyatının önemli yazarlarından Köçkön Saktanov'un ve eserlerinin Türk dünyasında tanınmasını, hem de meşhur "Markumdar Ünü" adlı eserini Türk dünyasına kazandırmayı amaç edindik.

Tez çalışması girişte bahsettiğimiz üzere Markumdar Ünü adlı eserin 8-120 sayfalar arasını kapsamaktadır. Metin Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra inceleme kısmında olay örgüsü, kişiler, mekân, zaman, ana fikir, sosyal meseleler başlığı altında incelenmiştir.

Eserde asli kişilerden ve yardımcı kişilerden oluşan oldukça geniş bir şahıs kadrosu vardır. Roman incelemesi yapılırken bu kişilerden detaylıca bahsedilmektedir. En önemli asli kahramanlardan ilki Gapar'dır. Gapar babası ile zorlu bir hayat mücadelesi verirken bir anda eğitim hayatına başlar. Resim sanatına yeteneği ve merakı olan Gapar ressam olmayı amaç edinir. Asli kişilerden bir diğeri Gapar'ın babası Ayti'dir. Ayti ömrü boyunca eziyetler içinde bir hayat sürmüştür. Ayti tüm hayatını, bugünü ve yarını olan biricik oğlu Gapar'a adamıştır.

Romandaki asli kişiler dışındaki yardımcı kişilerde oldukça geniş yer tutar. Yardımcı kişilerden biri olan Obratsov resim sanatına yeteneği olan Gapar'ı yönlendiren ve manevi anlamda destekleyen kişidir. Bir başka yardımcı kişi ise Gapar'ın hayatına dokunan, çalışkan, yardımsever, herkes tarafından sevilen sınıf öğretmeni Petr Kuzmiç'tir. Yine bir başka yardımcı kişi ise Gapar ile benzer bir amaç için eğitim alan arkadaşı Alikul'dur.

Gapar'ın sırdaşı, yoldaşı, dostu olan Alıkul'da şiir yazmada oldukça yetenekli bir öğrencidir.

Eserde işlenen iç ve dış mekânlar oldukça fazladır. Mekânların çoğu detaylı bir şekilde anlatılırken kimi mekânlar hakkında hiç bilgi verilmemiştir. Örneğin; Oş, Bişkek, Moskova gibi şehirler hakkında verilen bilgiler eserde geniş yer tutar. Romanda birçok nesnel zaman vardır. Zaman bazı yerlerde net bir şekilde verilirken kimi yerlerde de üstü kapalı bir şekilde verilmiştir. Eserde yazar anılar aracılığıyla ya da dönemin yönetimi hakkında verdiği bilgiler sayesinde eserin yazıldığı dönem hakkında okuyucuya bilgi sunar.

Eserde, Gapar'ın hayatı etrafında gelişen olaylardan çıkartılan ana düşünce, kıtlık ve dönemin getirdiği zorlukların Kırgız halkı üzerinde yarattığı yıkımlardır. Lenin döneminde uygulanan askerî komünizm sonucunda halk aç kalması, toplumda alkolikliğin, fahişeliğin çoğalması bunlardan bazılarıdır.

Tarihi roman özelliği gösteren Markumdar Ünü adlı eserde olaylar kahraman bakış açısıyla anlatılmıştır. Eserin başkahramanı olan Gapar Kırgız ressam Gapar Aytiyev'in kendisidir. Olaylar ve kişiler gerçek hayattan alınmıştır. Kıtlık, din, cahillik, vatan sevgisi, fedakârlık gibi sosyal meselelerin konu edildiği eser bize dönemin sosyal ve kültürel durumuyla ilgili bilgi vermektedir.

Eser, Kırgız halkına ve Kırgız edebiyatına fayda sağlamak amacıyla anlaşılır bir Kırgız Türkçesiyle kaleme alınmıştır. Metnin birkaç yerinde geçen eski Kırgızca kelimeler metnin altında dipnot olarak paylaşılmıştır. Yazar eserde Rus kahramanlardan yararlandığı için bazı konuşma diyaloglarını Rusça vermiştir.

Meşhur Kırgız yazar Köçkön Saktanov'un hayatı ve "Markumdar Ünü" adlı eseri, Türkiye'de yapılan ilk ve kapsamlı bir çalışma olması açısından büyük önem arz etmektedir. Bu çalışma Türkiye'de bu sahada yapılacak çalışmalara ve Kırgız edebiyatına ilgi duyan okuyuculara kaynak olmayı amaç edinmiştir.

KAYNAKLAR

- Akkuş, M. (2006). *Klasik Edebiyatta Tipler (I, II)*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Aktaş, Ş. (2013). *Anlatma Esasına Bağlı Edebî Metinlerin Tahlili*. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Aktaş, Ş. (2005). *Roman Sanatı ve Roman İncelemelerine Giriş*. Akçağ Yayınları,
- Arıkoğlu, E. (2018). *Kırgızca- Türkçe Sözlük I-II*, Ankara: Bengü Yayıncılık.
- Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi I-31 Cilt (2005). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Çeribaş, M. (2012). Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneğinde Efsanevî Manasçılar ve Akınlar, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 1(2).
- Çetin, N. (2019). *Roman Çözümleme Yöntemi*. Akçağ Yayınları.
- Duman, G. B. (2013). I. Uluslararası Türkiyat Sempozyumu: Türk Harp Edebiyatı Sempozyumu'nda yayımlanmış bildiri, (II. Dünya Savaşının Kırgız Edebiyatı Üzerindeki Etkileri. Çankırı Karatekin Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü I. Uluslararası Türkiyat Sempozyumu: Türk Harp Edebiyatı, 1, 697-702. (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum), Çankırı.
- Kasapoğlu Çengel, H. (1998). *Türk Dünyası El Kitabı (Türkiye Dışı Türk Edebiyatları)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (Ed.) (2012). *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaplan, M. (1996). *Tip Tahlilleri*. Ankara: Dergâh Yayınları.
- Kaplan, M. (2014). *Hikâye Tahlilleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kadirmambetova, A. (2007). *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi Cilt 9 (Kırgızistan Edebiyatı)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Moran, B. (2015). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moran, B. (2016). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moran, B. (2015). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kulamshaev, K. (2007). *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi Cilt 9 (Kırgızistan Edebiyatı)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Özgen, N. (2014). *Yirminci Yüzyılın İlk Yarısında Kırgız Edebiyatı Tarihi (1900-1950)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Söylemez, O., Aşlar, H. (2011). MukayElebayev'in Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği. *Kardeş Kalemler*, 5(58), 42-49.
- Tekin, M. (2016). *Roman Sanatı: Romanın Unsurları*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Türkçe Sözlük (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Temur, N. (2010). Folklor-İdeoloji Bağlamında Sovyetler Birliği Dönemi Folklor Politikaları ve Bu Politikaların Kırgız Folkloruna Etkileri. *Bilig*, (53).
- Ükübayeva, L. (2007). *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi Cilt 9 (Kırgızistan Edebiyatı)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Yudahin, K. K. (1994). (Türkçeye çeviren: Abdullah Taymas), *Kırgız Sözlüğü 1-2* Ankara.
- Kaçkınbay A. (2013). *XX. Yüzyıl Kırgız Edebiyatı Tarihi* (Türkçeye çeviren Mayramgül Dıykanbayeva), Ankara: Bengü Yayıncılık.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : ŞENTÜRK, Fatma
Uyruğu : T. C.
Doğum tarihi ve yeri : 11. 06. 1991, Ankara
Medeni hali : Evli
Telefon : 0545 456 71 57
e-posta : fatmasnrkylmz@gmail. com

Eğitim Derecesi	Okul/ Program	Mezuniyet Yılı
Yüksek Lisans	Hacı Bayram Veli Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü	2019
Lisans	Gazi Üniversitesi/ Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü	2013
Lise	Akıncı Lisesi	2009

Yabancı Dil

İngilizce

